MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE MARAMUREȘ

STUDII ŞI COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE IV

MARIUS CÂMPEANU
(coordonator)

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş

STUDII ŞI COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE IV

Lucrările Sesiunii anuale
a Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş
Baia Mare, 2-4 octombrie 2024

Număr dedicat împlinirii a 120 de ani de la înființarea
Muzeului Orășenesc Baia Mare

Marius Câmpeanu
(coordonator)

Baia Mare
2026

Consiliul Judeţean Maramureş

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş
Baia Mare, str. Monetăriei, nr. 1-3
cod: 430406; jud. Maramureş
Telefon/Fax: 0040-262-211924; 0040-262-211927
e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com
www.maramuresmuzeu.ro

Editor: Viorel Rusu

Corectură limba română: Lucia Pop
Corectură limba engleză: Oana-Alexandra Chirilă

Tehnoredactare: Lidia Mareș

Coperta I: **Turnul Măcelarilor, sfârșitul secolului al XIX-lea**
(fotografie realizată după un clișeu pe sticlă din colecția
Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș)

© **Toate drepturile rezervate**. Responsabilitatea pentru conţinutul ştiinţific al studiilor, formulări şi calitatea rezumatelor revine, în exclusivitate, autorilor. Orice reproducere fără permisiunea în scris a autorilor şi a Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş este interzisă.

ISSN 3008-4172
ISSN-L 3008-4172

CUPRINS – CONTENTS – INHALT

ISTORIE

MIHAI CHIRIAC
Dacii din bazinul Târnavelor în epoca romană. Studiu introductiv
Dacians from the Târnave Basin in the Roman Era. Introductory Study......9

VASILE MĂRCULEŢ, CĂTĂLINA MĂRCULEŢ, IOAN MĂRCULEŢ
Anul 536 – un an fără vară. Din nou despre manifestarea unui fenomen natural extrem
Year 536 – A „Year Without Summer". Once More About the Manifestation of an Extreme Natural Phenomenon......15

MIHAELA-CRISTINA GHERHEŞ
Activitatea socială a domniţelor în Ţările Române (secolele XVI-XVII)
The Social Activity of Princesses in the Romanian Principalities (16th-17th centuries).....25

CRISTIAN MAREŞ
Peripeţiile căpitanului aventurier John Smith în Transilvania (1602), mit şi adevăr
The Adventures of the Explorer Captain John Smith in Transylvania (1602), Myth and Truth.....33

WALTER ÜBELHART
„Frăţia minerilor" – formă de organizare şi simboluri asemănătoare breslelor meşteşugăreşti
„Die Bergbruderschaft" – Organisationsform und Symbole nach dem Vorbild der Handwerkszünfte......51

ADRIANA ZAHARIA
Procesul memorandiştilor din anul 1894. Reacţii în presa românească şi străină
The 1894 Trial of the Memorandum Signatories. Reactions in the Romanian and Foreign Press.....59

DIANA KINCES
Din Blaja în Lumea Nouă: Emigrarea transatlantică a locuitorilor unui sat transilvănean (1905–1913)
From Blaja to the New World: The Transatlantic Emigration of the Inhabitants of a Transylvanian Village (1905–1913)......79

RĂZVAN MIHAI NEAGU
Activitatea lui Vasile Meşter între avocatură şi funcţia de prefect al judeţului Maramureş (1912-1921)
Vasile Meşter Between Lawyership and the Prefecture of Maramureş (1912-1921).....89

IONELA SIMONA MIRCEA
Cadrul legislativ medico-sanitar în România interbelică
The Medical and Sanitary Legislative Framework in Interwar Romania.....95

DOREL MICHIŞ
Centenarul unui segment de viaţă bisericească ortodoxă românească la Baia Mare (1 octombrie 1924 - 1 octombrie 2024)
Centenary of a Slice of Romanian Orthodox Church Life in Baia Mare (October 1, 1924 - October 1, 2024).....107

ALIN SPIRIDON PRALEA
Ateliere fotografice din Sighet 1865–1950
Photo Studios in Sighet 1865–1950.....119

VIOREL CÂMPEAN
Vechi familii româneşti Şincai în Sătmar
The Ancient Romanian Family Şincai from Sătmar.....125

CONSTANTIN BĂJENARU
***Preambul la o istorie a evreilor din Ţara F*ăgăraşului până în anul 1918**
Preamble to a History of the Jewish People in Făgăraș County until 1918.....135

MARIUS CÂMPEANU
Preoții Fărcașei între anii 1800 și 1948
The Priests of Fărcaşa between 1800 and 1948.....147

PATRIMONIU

MARTA CORDEA
Cărți provenind de la tipografia lui Sebastien Gryphe în fondul Bibliotecii Județene Satu Mare
Books from the Printing Press of Sebastien Gryphe in the Satu Mare County Library Collection.....161

GAVRIL BABICIU
Ștefan Zugravu „Șișeșteanu" – renumit pictor de biserici și copist de cărți liturgice
Ștefan Zugravu „Șișeșteanu" – *peintre d'églises renommé et copiste de livres liturgiques*.....167

MIHAELA MEHEDINȚI
„Textile" din colecția de istorie contemporană a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei: Între denotația și posibilele conotații ale unui termen
"Textiles" From the Contemporary History Collection of the National Museum of Transylvanian History: Between the denotation and the possible connotations of a word……..…….....175

OANA LEȘIU, SORANA MIȘCA, MINERVA LUCA
120 de ani de activitate muzeală la Baia Mare marcați printr-un proiect cultural complex
120 Years of Museum Life in Baia Mare Marked by a Complex Cultural Project.....189

VIOREL RUSU, LUCIA POP
Ghidul colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare / Utmutató a Nagybőyai Vârosi múzeum gyűtemęnyeihez (1904)
The Guide to the Collections of the Baia Mare Town Museum (1904).....205

ISTORIE

DACII DIN BAZINUL TÂRNAVELOR ÎN EPOCA ROMANĂ. STUDIU INTRODUCTIV[1]

Mihai CHIRIAC*

Abstract: Dacians from the Târnave Basin in the Roman Era. Introductory Study. *This study aims to address a problem that seems as simple as logical at a first glance as it is complicated in a professional, pertinent and as objective as possible approach, namely: what was the role played by the native rural Dacian population of the Târnave basin in the Roman era ? What was its legal status ? What was it demographic weight in relation to the colonists brought by the empire? Is there a continuity between the Dacian settlements of the Dacian era and those of the Roman era ?, or Do we only have Dacian settlements founded in the Roman era ? Based on the latest research, these are the main questions this study aims to answer.*
Keywords: *Roman Dacia, Roman settlement, artisans, romanisation, native Dacian population.*

Bazinul Târnavelor a fost în epoca romană o zonă eminamente rurală. Așa cum s-a mai afirmat și în trecut, în această arie geografică au existat în perioada menţionată un număr de aproximativ 50 de aşezări rurale (certe), fiind înregistrate 132 de puncte arheologice de interes[2]. Aceste cifre enunţate mai sus reprezintă un număr destul de ridicat de aşezări, dacă ne gândim că la nivelul întregii provincii traiane au fost semnalate şi cercetate un număr de 3-400 de locuiri cu caracter rural[3].

Acest studiu are ca și obiectiv abordarea unei probleme pe cât de simple și logice la prima vedere, pe atât de complicate într-o abordare profesionistă, pertinentă și cât se poate de obiectivă, și anume: Care a fost rolul jucat de populația dacică, autohtonă în mediul rural al bazinului Târnavelor în epoca romană? Care a fost statutul juridic al acesteia? Care a fost ponderea demografică avută de aceasta în

* Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Axente Sever”, Mediaș;
e-mail: prof.mihai.chiriac@gmail.com.

[1] Prezentul studiu a fost publicat într-o formă redusă în volumul: *Mediaș - Aniversări. Studii și comunicări științifice*, pp. 13-21.

[2] Această constatare a fost luată ca urmare a studierii următoarelor lucrări: Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, Târgu Mureş, Casa de Editură „Mureș”, 1995; Valeriu Cavruc, *Repertoriul arheologic al judeţului Harghita*, Sfântu Gheorghe, Editura Carpații Răsăriteni, 2000; *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, Alba Iulia, 1995; Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu*, Sibiu, Editura Economică, 2003; Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, Editura Economică, 2002. Foarte important este raportul dintre aşezările actuale (moderne) în număr de 76 şi aşezările antice rurale (50) (vezi Mihai Chiriac, *Bazinul Târnavelor în epoca romană*, Iași, Editura Studis, 2016, p. 103).

[3] Nicolae Gudea, *Aşezările rurale din Dacia romană (106-271). Schiţă pentru o istorie a agriculturii şi satului daco-roman*, Oradea, Editura Primus, 2008, p. 22; D. Popa, *op.cit.*, pp. 131-132, M. Chiriac, *op. cit.*, p. 103.

raport cu coloniștii aduși de imperiu? Există o continuitate între așezările dacice din epoca dacică și cele din epoca romană sau avem parte de așezări dacice întemeiate doar în epoca romană? Sunt întrebări la care vom încerca să oferim un răspuns corelat cu stadiul ultim al cercetărilor.

În ceea ce priveşte populaţia dacică, realitatea care ne-a parvenit până în ziua de astăzi, în virtutea cercetărilor efectuate, ne arată faptul că aceasta este puțin prezentă în materialul epigrafic cercetat. Există, însă, și câteva excepții printre care amintim descoperirea efectuată în 1987, în care apare formularea: *Nymf / is Dece / balus Lu / ci (i) posuit*[4]. (Nimfelor le-a pus ca ofrandă Decebalus, fiul lui Lucius)[5], colecția onomastică analizată curând de Dan Deac în care apar o serie de nume dacice ale unor soldați care au servit la un moment dat în trupele Daciei Porolissensis (*Aelia, Prisosta*, *Aurelia Mamutso*, *Aurelia Tsinta*, *Diurpa*, *Ulpia Amadusa*)[6], numele Degi descoperit pe o cărămidă de la Gherla și interpretat de Dan Dana ca fiind Diegis (nume dacic)[7] sau multitudinea de Aelii, Ulpii, Aurelii, care ar putea fi, după cum considera Ioana Bogdan Cătăniciu, membrii ai elitelor dacice trădătoare care ar fi preferat să adopte nume romane[8]. Demn de remarcat, așa cum amintea cercetătorul Cătălin Borangic, pe lângă valoarea istorico-arheologică de excepție, este și faptul că numele regelui dac cucerit era purtat în a doua jumătate a secolului al II-lea, acesta nu era așadar, cel puțin cu anumite excepții, un handicap social; în plus acest Decebalus identificat în inscripție avea o situație financiară prosperă, cunoștea, era familiarizat cu scrisul în limba latină și era un adorator al unor zeități romane[9].

Evident, fiind o zonă rurală, periferizată, bazinul Târnavelor nu a oferit până în prezent vreo urmă epigrafică de manifestare a autohtonilor daci. De altfel, nu avem nici o dovadă că dacii din această zonă ar fi ridicat, la fel ca de pildă coloniștii norico pannoni veniți din Noricum sau Pannonii[10] sau cei de origine iliră[11], vreun monument funerar, fie el stelă, aediculă sau altar. Însă, cât costa ridicarea unui asemenea monument? Este o întrebare pertinentă care ne poate oferi o serie de indicii atât despre statutul social al comanditarilor care apar identificați, cât și pentru nivelul economic atins de aceștia. Astfel, conform cu Peter Hügel, un banal monument funerar roman costa între 200 și 625 de denari, fiind practic prețul minim, iar cheltuielile de înmormântare puteau varia între 20 și 20.000 de denari, o sumă

[4] Ioan Piso, Eugen Pescaru, Nymphaeum-ul de la Germisara, în „Revista Monumentelor Istorice", 59, 1990, p. 12; Cătălin Borangic, Dacii după căderea regatului dac, în „Acta Centri Lucusiensis", nr 5B, Timișoara, 2017, p. 34.

[5] I. Piso, E. Pescaru, *op. cit.*, p. 12; C. Borangic, *op. cit.*, p. 35.

[6] C. Borangic, *op. cit.*, p. 35.

[7] Dan Dana, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte Morphologie des noms daces*, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik", 143, 2003, pp. 166-186.

[8] Ioana Bogdan Cătăniciu*, Daci și romani: aculturație în Dacia*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 53.

[9] C. Borangic, *op. cit.*, p. 35.

[10] M. Chiriac, *op. cit.*, pp. 104-105.

[11] *Ibidem*, p. 105.

exorbitantă[12]. Pentru Dacia, avem certificat exemplul lui Q. Ianuarius Zosimus[13], fost membru al colegiului fabrilor de la Ulpia, pentru care ajutorul de înmormântare cu tot cu piatră funerară costa minim 800 de denari datorită inflației galopante din acel moment (a doua jumătate a secolului al III-lea)[14]. Având în vedere aceste sume putem conchide că ridicarea unui asemenea monument necesita o putere financiară considerabilă, un statut juridic de nivel cel puțin mediu (nu era însă obligatoriu), însă, din nefericire, nu avem asemenea atestări printre populația dacică.

Care a fost ponderea demografică a populației dacice în raport cu coloniștii?... este o întrebare extrem de delicată. Teoretic, pe baza repertoriilor analizate, putem constata, exclusiv pe baza ceramicii autohtone, faptul că populația dacică era majoritară, fiind prezentă alături, uneori, de coloniștii veniți din Imperiu, în majoritatea așezărilor de epocă romană, însă alte dovezi palpabile nu avem din nefericire.

Așa cum am afirmat și în trecut[15] suntem de părere că în arealul de care ne ocupăm există și o serie de așezări care aparțin unor comunități indigene, printre care amintim cele de la Slimnic[16], Șura Mică[17], Ocna Sibiului, Ruși[18], respectiv Șimonești[19]. Așezările dacice de epocă romană menționate mai sus se constituie pe parcursul ultimei perioade a celei de a doua epoci a fierului (respectiv în secolele II–I î.Hr.) și continuă, unele dintre ele (cele de la Slimnic și Ruși), până pe parcursul secolului al III-lea[20]; mai mult decât atât cercetările sistematice desfășurate într-o serie de așezări din această microregiune (la Slimnic, Șura Mică sau Ruși) relevă în mod explicit faptul că avem de a face cu o dezvoltare, chiar extindere a ariei locuite pe suprafețe care depășesc teritoriul locuit anterior, în epoca preromană[21].

În privința tipului de habitat pe care îl posedă aceste așezări trebuie remarcat faptul că marea majoritate a locuințelor păstrează, în linii mari, trăsăturile caracteristice celei de a doua epoci a fierului, fiind adâncite în pământ; în privința materialului ceramic s-a descoperit în mod special ceramică romană provincială, tipică așezărilor rurale din Dacia intracarpatică.

---

[12] Peter Hügel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius - Aurelian)*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, p. 109.

[13] *Inscripțiile Daciei romane. Dacia Superior 3, Ulpia Traiana Dacica 2* (ed. Ioan I. Russu, Ioan Piso, Volker Wollmann), București, 1980, p. 413; Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, p. 106; P. Hugel, *op. cit.*, p. 108.

[14] P. Hugel, *op. cit.*, p. 108.

[15] M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[16] D. Popa, *op. cit.*, p. 178; Coriolan Opreanu, *Regândind romanizarea în Dacia. Cazul sudului Transilvaniei*, în „Ephemeris Napocensis", XVIII, 2008, p. 134; M. Chiriac, *op. cit.*,p. 32.

[17] C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[18] C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[19] V. Cavruc, *op. cit.*, p. 232; D. Popa, *op. cit*., nr. 598; N. Gudea, *op. cit.*, p. 100, nr. 93; C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[20] Ioan Glodariu, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei*, în „Acta Musei Napocensis", XIV, 1977, pp. 99-100, 105; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[21] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 107; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

Trebuie remarcat, așa cum corect observa și C. Opreanu[22], faptul că în afara ceramicii mai sus menționate, civilizația romană este prezentă doar sporadic prin diferite construcții de piatră, inscripții latine, comune din punct de vedere al complexității stilistice și lexicale iar comanditarii acestora sunt în mod evident populațiile de origine celtică și de proveniență norico-pannonică, colonizate preponderent încă din epoca împăraților Traian – Hadrian în această zonă a Daciei și aflate într-un proces de romanizare[23]. Considerăm, bazându-ne atât pe cercetările arheologice, cât și pe informația bibliografică lecturată, că este puțin probabil ca indigenii daco-romani să trăiască împreună în aceleași așezări cu populațiile de coloniști aduși de autoritățile romane, așa cum spune Eutropius, istoricul roman contemporan cu împăratul Valens (364-378) care va muri, în condiții neclare, în cadrul înfrângerii legiunilor romane în fața goților de la Adrianopol din 9 august 378, *ex toto orbe Romano* și care sunt în marea lor majoritate de origine celtică și de proveniență norico-pannonică; în acest sens invocăm, așa cum s-a arătat și de către alți autori în trecut[24], distanța relativ mare dintre acestea. Astfel, spre exemplu la Slimnic[25], Guștereța – Sibiu[26] (*Cedonia*, așezare care nu intră în regiunea de care ne ocupăm, dar pe care o dăm ca exemplu în acest caz) sau Ocna Sibiului[27], distanța dintre așezările dacice care încep în *La Tène* și continuă pe parcursul epocii romane și așezările de coloniști întemeiate pe parcusul epocii romane este de câțiva kilometri în primele două situații, respectiv aproximativ 5 kilometri în ultimul caz amintit. Mai mult decât atât s-a constatat că circulația monetară este mult mai precară decât în perioada anterioară[28].

Evident datele la care am ajuns reprezintă rezultatul unui efort asiduu, al unui studiu sârguincios în special asupra materialului existent în bibliografia autohtonă, dar, în egală măsură, suntem conștienți că problematica abordată este departe de a fi epuizată, sau tratată exhaustiv în prezentul demers. În acest sens, suntem deplin conștienți că întregul nostru studiu reprezintă un stadiu al cercetărilor.

O problemă controversată cu privire la populația autohtonă din Dacia romană este aceea privitoare la statutul ei. Cu privire la acest aspect, A. Madgearu considera într-un studiu publicat în 1990 faptul că dacii au fost în marea lor majoritate transformați în deditici[29], însă nu se poate afirma cu certitudine cât anume au păstrat acest statut[30], nici dacă toți dacii au fost astfel pedepsiți de autoritățile romane, cunoscându-se corect faptul că în decursul celor două războaie dacice unii aristocrați

[22] C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit*, p. 32.
[23] Adrian Husar, *Celţi şi germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, pp. 58-60; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.
[24] C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit*., p. 32.
[25] I. Glodariu, *op.cit.*, p. 105; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.
[26] I. Glodariu, *op.cit.*, p. 99; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.
[27] Dumitru Protase, *O aşezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului,* în „Apulum", VII, 1, 1968, pp. 229-239; I. Glodariu, *op.cit.*, p. 105; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.
[28] C. Opreanu, *op. cit.*, p. 134; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.
[29] Alexandru Madgearu, *Observaţii asupra condiţiei juridice a autohtonilor în Dacia romană*, în „Revista Istorică", serie nouă, tom 1, nr. 4, aprilie 1990, p. 349.
[30] A. Madgearu, *op. cit.*, p. 350.

daci au pactizat cu Imperiul; de altfel Ulpii primesc cetățenia romană încă din timpul lui Traian, făcând parte din tabăra filoromană[31].

Autorul invocat afirmă corect faptul că dacii au fost tratați diferiți de romani după cucerirea Daciei, în funcție de atitudinea acestora[32], la fel cum s-a întâmplat în cazul Galiei, unde unii au fost transformați în *foederați* adică aliați, alții în deditici, după cum bine remarca specialistul francez Foustel de Coulanges[33]. Pentru a demonstra faptul că marea majoritate a dacilor au fost transformați în deditici cercetătorul bucureștean utilizează două argumente corecte din punctul nostru de vedere.

Primul argument este un fragment al controversatului istoric creștin Lactanțiu (240-320) din capitolul XXIII al lucrării sale *De mortibus persecutorum*, unde acesta se arată indignat de maniera brutală în care cezarul dușman al creștinilor Galerius (250-311) a făcut recensământul din anul 297, aidoma felului în care Traian a procedat cu dacii, deoarece aceștia încălcaseră pacea din anul 102 și reluaseră cu stradanie și vitejie luptele împotriva sa[34] („El, Galerius, a îndrăznit să procedeze cu romanii și cu supușii lor, la fel cum au procedat strămoșii noștrii cu cei învinși, conform legilor războiului, deoarece părinții lui au fost supuși recensământului pe care Traian, după ce i-a învins pe dacii care reluaseră luptele cu încăpățânare, l-a introdus drept pedeapsă”[35]). Este adevărat faptul că autorul antic este recunoscut pentru exagerările sale, însă, așa cum s-a arătat, în acest caz prezintă un fapt istoric clar, cunoscut, iar scopul recensământului era acela de a stabili atât bunurile, cât și persoanele populației înfrânte pentru a le impune *stipendiumul*[36].

Cel de-al doilea argument este de natură numismatică și se regăsește în legendele DACIA CAPTA emise de autoritățile imperiale imediat după cucerirea Daciei. Așa cum afirma A. Madgearu reprezentarea unui dac într-o poziție de umilință și supunere nu era o simplă expresie a înfrângerii, ci o dovadă clară a unui act de supunere – *deditio*, prin care dacii erau transformați în deditici, în marea lor majoritate[37].

Însă se pune o întrebare: cât timp urmau dacii să rămână cu acest statut umilitor, de deditici? Un răspuns cert nu poate fi dat însă suntem de părere, la fel ca și A. Madgearu, că autoritățile romane au început relativ repede să elimine acest statut, în mod treptat. Astfel, încă din anul 112 monedele DACIA CAPTA sunt abandonate și înlocuite cu monedele a căror legendă are un mesaj mult mai blând, un mesaj care dovedește integrarea treptată a dacilor în sânul imperiului, și anume: DACIA AUGUSTI PROVINCIAE[38]. Mai mult decât atât, în emisiunile monetare din timpul lui Hadrian (117-138) apare ca element nou o femeie autohtonă care ține în mână o sabie dacică, gest reprezentat drept moment al creării unităților auxiliare dacice.

[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*.
[33] Foustel de Coulanges, *La Gaule Romaine*, Paris, 1922, p. 85; A. Madgearu, *op. cit.*, p. 350.
[34] A. Madgearu, *op. cit.*, p. 349.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*, p. 350.
[38] *Ibidem*, p. 351.

În vremea lui Antoninus Pius (138-161) și pe parcursul secolului al III-lea pe monede apare inclusiv *draco* stindardul dacic, motiv care l-a făcut pe A. Madgearu să considere, pe bună dreptate, că integrarea dacilor în Imperiu era un fapt recunoscut oficial[39].

În concluzie, nu avem dovezi directe care să demonstreze faptul că dacii construiesc monumente funerare romane (fie altare, aedicule sau stele funerare), nu se identifică prin adorarea unor divinități, acestea fiind în schimb prezente în siturile unde au fost documentate aşezări dacice de epocă romană, şi anume în jurul localităţii Slimnic[40] (jud. Sibiu) (unde sunt atestate un număr de patru sate daco-romane, două dintre ele încep în La Tène şi continuă până târziu în epoca romană, iar celelalte două aşezări, de la „Saivane" şi de pe „valea Slimnicului", situate la câţiva kilometri de cele amintite anterior, sunt databile numai în epoca romană), la Ruşi[41], Boarta[42] sau Şeica Mică. În plus, din punct de vedere juridic considerăm că majoritatea covârșitoare a populației dacice de rând sunt fie peregrini[43], fie chiar peregrini deditici, cel puțin la început, iar principalele domenii de activitate sunt agricultura, creșterea animalelor sau producerea ceramicii.

[39] Ibidem.

[40] I. Glodariu, *Aşezarea dacică şi daco-romană de la Slimnic*, în „Acta Musei Napocensis", IX, 1972, pp. 109-140; M. Chiriac, *op. cit.*, p. 32.

[41] B. Mitrea, *Tezaurul monetar de la Ruşi – Sibiu şi acţiunea carpilor împotriva stăpânirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în „Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie" (SCIVA), anul IV, 3-4, 1953, pp. 611-640.

[42] Sever Dumitrașcu, George Togan, *Săpăturile arheologice în aşezarea din secolele II-III de la Boarta (Sibiu),* în „Lucrări Științifice", 5, Oradea, 1971, pp. 9-15.

[43] Ioana Cătăniciu, *op. cit.*, p. 53.

ANUL 536 – UN *AN FĂRĂ VARĂ*. DIN NOU DESPRE MANIFESTAREA UNUI FENOMEN NATURAL EXTREM

Vasile MĂRCULEȚ*
Cătălina MĂRCULEȚ**
Ioan MĂRCULEȚ***

Abstract: Year 536 – A „Year Without Summer". Once More About the Manifestation of an Extreme Natural Phenomenon. *The impact of the natural phenomenon of 536 marked the evolution of human communities, its unfolding and effects being recorded in several sources, contemporary or late, of Eastern (Roman-Byzantine and/or Syrian) and Western origin. The oldest informations regarding the unfolding of the phenomenon that led to the emergence of the so-called „year without a summer" is found in the works of some authors from the 6th century, but similar information can also be found in a series of later sources, from the 8th-13th centuries, especially Eastern ones. Theories and hypotheses regarding the occurrence of this phenomenon are based on a series of research conducted in various fields, which confirmed the occurrence of a prolonged cooling of the weather in the years 536 and 537, representing the onset of the Late Ancient Little Ice Age. Three theories have emerged in the specialized literature: one claims that this phenomenon was the result of one or more powerful volcanic eruptions, the other identifies a collision of the Earth with an extraterrestrial body, comet or asteroid, and the third is a mixed one. Given the historical magnitude of the phenomenon that occurred in 536 and the complexity of the scientific explanations of its causes, we consider those theories that discuss the overlap of several events to be the most plausible.*
Keywords: *year 536, year without a summer, volcanism, comet, asteroid.*

Fenomenele naturale au marcat evoluția comunităților umane, mai ales în epocile în care omul a fost supus capriciilor naturii. Impactul acestor fenomene a făcut ca ele să se afle în atenția diferiților autori care le-au consemnat în lucrările lor. Un asemenea fenomen, care a determinat un așa-numit *an fără vară*, s-a derulat o perioadă lungă în anii 536 și 537. Desfășurarea și efectele lui sunt înregistrate în mai multe surse, contemporane sau tardive, de proveniență orientală (romano-bizantine și/sau siriene) și apuseană.

Cele mai vechi informații referitoare la desfășurarea fenomenului care a condus la apariția așa-numitului *an fără vară* se regăsesc în lucrările unor autori din secolul al VI-lea, atât din Răsărit, cât și din Apus. Știri similare se regăsesc, de asemenea, în o serie de izvoare tardive, din secolele VIII-XIII, îndeosebi orientale.

* Cercetător independent, doctor în istorie, Mediaș, https://orcid.org/0000-0002-3409-2818, e-mail: vasilemarculet@gmail.com.
** Doctor în geografie, cercetător la Institutul de Geografie al Academiei Române, București-România, e-mail: cmarculet@yahoo.com.
*** Cercetător independent, doctor în geografie, București,
e-mail: ioan_marculet@yahoo.com.

Conținutul surselor contemporane

Din cadrul conținutului surselor contemporane, avem aici în vedere știrile transmise de istoricii romano-bizantini Procopius din Caesarea și Ioannes Lydos sau sirieni precum Ioannes de Ephesus (sau de Asia), Zacharias de Mitylene sau Pseudo-Zacharias Rhetor. Acestora li se adaugă cele transmise de autorul apusean Flavius Aurelius Cassiodorus.

În lucrarea lui, consacrată războaielor lui Justinianus I, *De Bellicis*, Procopius, înregistrează faptul „în vremea când Justinian era în al zecelea an al domniei sale" s-a produs un fenomen natural care a fost „cel mai înfricoșător semn"[1]. În continuarea relatării lui, istoricul romano-bizantin precizează în ce a constat manifestarea respectivului fenomen, anume că „pe parcursul întregului an, soarele își dădea lumina cu strălucire asupra noastră, ca luna, și părea extrem de asemănător cu soarele în eclipsă, căci razele pe care le emana nu erau clare și nici ca cele pe care le face de obicei"[2].

La rândul lui, Ioannes Lydus, în lucrarea sa *De Ostentis*, fără a oferi detalii cu privire la manifestarea fenomenului, pe care îl semnalează, precizează că acesta „s-a întâmplat recent, în timpul celui de-al paisprezecelea indiction, pentru aproape tot anul, sub consulatul lui Belisarius"[3]. Ioannes Lydos, încearcă să ofere o explicație fenomenului. Ca urmare, el susține că „soarele se întunecă din cauza producerii de umiditate, pe măsură ce aerul devine mai mult dens"[4].

O serie de informații referitoare la producerea fenomenului analizat se regăsesc în corespondența lui Cassiodorus. Într-o scrisoare din anul 536, adresată senatorului Ambrosius, *praefectus praetorio*, el ne oferă o serie de detalii interesante cu privire la manifestarea acestuia. Potrivit relatării lui, pe fondul producerii fenomenului natural în discuție au putut fi privite „steaua principală [soarele]" care, însă, nu mai avea „strălucirea lui obișnuită", luna, „splendoarea nopții, la plin, dar lipsită de strălucirea ei naturală", precum și „un fel de soare de culoarea mării"[5].

---

[1] Prokopios, *The Wars of Justinian*. Translated by H.B. Dewing. Revised and Modernized, with an Introduction and Notes by A. Kaldellis. Maps and Genealogies by I. Mladjov, Indianapolis-Cambridge, 2014, 4.14.5 [a se vedea și edițiile: Procopio di Cesarea, *Le guerre persiana, vandalica, gotica.* A cura di M. Craveri. Introduzione di F.M. Pontani, Torino, 1977, IV.II.15; Procope de Césarée, *La guerre contre les Vandales. Guerres de Justinien (Livres III et IV)*. Préface par Ph. Muray. Traduit et annoté par D. Roques. Illustrations par L. Prudon, Paris, 2019, II.XIV.5].

[2] *Ibidem* [a se vedea și edițiile: Procopio di Cesarea, *op. cit.*, IV.II.15; Procope de Césarée, *op. cit.*, II.XIV.5].

[3] G. Lido, *Sui segni celesti*. Cura e introduzione Ilaria Domenici. Traduzione Erika Maderna, Milano, 2007, § 9c.

[4] *Ibidem*.

[5] Cassiodorus, *The Variae. The Complete Translation*. Translated by M. Shane Bjornlie, Oakland, 2019, 12.25.2 [a se vedea și ediția: Cassiodorus, *Selected Variae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*. The Right Honorable and Illustrious Ex-Quaestor of the Palace, Ex-Ordinary Consul, Ex-Master of the Offices, Praetorian Prefect and Patrician. Being Documents of the Kingdom of the Ostrogoths in Italy, Chosen to Illustrate the Life of the Author and the History of his Family. Translated with introduction and notes by

Totodată, continuă el, „ne minunăm că corpurilor fizice le lipsesc umbrele la amiază și că puterea expunerii celei mai depline a soarelui atinge doar o plictisitoare căldură răcoritoare, care s-a întâmplat nu în timpul trecerii momentane a unei eclipse, ci pe o durată de aproape un an întreg”[6]. În continuarea expunerii lui, Cassiodorus înregistrează și alte manifestări ale fenomenului. Astfel, consemnează el în scrisoare, „am avut o iarnă fără furtuni, o primăvară fără blândețe, o vară fără căldură. […] lunile în care altădată se coceau recoltele s-au răcit nefiresc sub vânturile nordice. […]. Afară dintre toate elementele, le găsim pe acestea două opuse nouă: ger perpetuu, și secetă nefirească. Anotimpurile s-au schimbat prin neschimbare, iar ceea ce se realiza înainte prin ploile amestecate nu poate fi câștigat numai prin uscăciune”[7].

Cassiodorus oferă propria lui explicație cu privire la cauzele care ar fi putut determina fenomenul natural cu manifestările și efectele arătate. Potrivit opiniei lui, anume că „stelele acestui an s-au întâlnit atât de mult în casele lor prin operațiuni comune, încât iarna a devenit mai uscată și mai rece decât de obicei”, în timp ce „aerul, încărcat cu zăpadă de la frigul excesiv, nu este subțiat de căldura soarelui, ci își păstrează densitatea dobândită, oprește căldura soarelui și abate vederea umană fragilă. Căci materia din spațiul de mijloc domină vederea noastră și putem vedea prin ea doar ceea ce permite raritatea substanței ei. Căci acest vast gol, care se răspândește în felul unui element lichid între cer și pământ, ne permite să vedem clar atâta timp cât este curat și spălat de lumina soarelui. Dar, dacă este condensat printr-un fel de amestec, atunci, ca și cum ar fi cu un fel de piele întărită, nu permite nici culorilor naturale, nici căldurii corpurilor cerești să pătrundă”[8].

Sursele siriene, începând cu *Historia Ecclesiastica (Istoria bisericească)* a lui Ioannes de Ephesos, oferă știri cu un conținut asemănător, informațiile transmise de ele le completează pe cele avute. Acestea înregistrează, în primul rând, un interval de timp mai exact în care s-a produs fenomenul analizat de noi. Față de celelalte surse, în majoritatea lor acestea propun datări diferite ale producerii lui.

Spre exemplu, Ioannes de Ephesus, a cărui lucrare a servit ca sursă de inspirație celorlalte care i-au urmat, datează producerea fenomenului în anul 842 al erei siriene, care corespunde anului 531 al erei creștine. Conform consemnării lui, „în 842 (531), soarele s-a întunecat timp de un an și jumătate. Nu era o eclipsă sau o dispariție a soarelui, ci o scădere a căldurii care a durat optsprezece luni”[9].

O informație aproape identică se regăsește în *Chronica Syriaca (Cronica Syriacă)* a lui Zachariah de Mitylene, mort cândva după 537. Acesta consemnează că în 536-537 „soarele a început să se întunece ziua și luna noaptea, în timp ce oceanul a fost tumultuos și zgomotos din 24 martie în acest an până în 24 iunie în anul următor, al cincisprezecelea”[10].

S.J.B. Barnish, Liverpool, 2006, XII.25.2].

[6] *Ibidem* [a se vedea și ediția: Cassiodorus, *Selected Variae*, XII.25.2].

[7] *Ibidem*, 12.25.3 [a se vedea și ediția: Cassiodorus, *Selected Variae*, XII.25.3].

[8] *Ibidem*, 12.25.5-6 [a se vedea și ediția: Cassiodorus, *Selected Variae*, XII.25.5-6].

[9] F. Nau, *Analyse de la seconde partie inédite de l'Histoire ecclésiastique de Jean d'Asie, patriarche jacobite de Constantinople († 585)*, în „Revue de l'Orient Chrétien”, supplément trimestriel, XII, 1897, p. 476.

[10] Zachariah of Mitylene, *The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene*.

Un alt autor anonim, desemnat de cercetători ca Pseudo-Zachariah Rhetor, înregistrează în *Cronica* lui o știre cu un conținut identic. Acesta relatează faptul că „în luna martie, în [anul indictionului] al paisprezecelea" adică 536, „soarele a început să se întunece ziua, iar luna noaptea, în timp ce oceanul era furtunos și agitat din 24 a aceleiași luni a acestui an până la 24 iunie anul următor, [indictionul] al cincisprezecelea", respectiv 537[11].

Conținutul surselor tardive

Știrile provenite din sursele redactate în secolul al VI-lea sunt completate de cele provenite din izvoare tardive, din secolele VIII-XIII, toate siriene. În rândul acestora se numără *Cronica de la Zuqnīn*, între ai cărei autori s-a aflat, cel mai probabil, Dionysios de Tel-Mahre sau un altul, anonim, desemnat ca Pseudo-Dionysios de Tel-Mahre, diversele variante ale *Cronicii* lui Mihail Syrianul, în care autorul apare desemnat cu numele de Mihail cel Mare și Mihail Rabo (cel Mare) sau *Cronografia* lui Gregor Bar Hebraeus.

Autorul părții a treia a *Cronicii de la Zuqnīn*, foarte probabil Dionysios de Tel-Mahre, datează producerea fenomenului în anul 842 al erei siriene, care corespunde anilor 530-531 ai erei creștine. În lucrarea lui, acesta menționează că în anul respectiv, „soarele s-a întunecat și eclipsa lui a durat un an și jumătate, adică optsprezece luni. Deși razele se vedeau două-trei ore (pe zi), acestea erau slabe"[12].

Informația se regăsește și în *Cronica* atribuită autorului anonim, numit drept Pseudo-Dionysios de Tel-Mahre. Acesta afirmă și el, că în anul 842 (530-531), „soarele s-a întunecat și a rămas acoperit de întuneric un an și jumătate, adică optsprezece luni. Deși razele erau vizibile în jurul lui timp de două sau trei ore (pe zi), acestea parcă erau bolnave"[13].

Fenomenul natural extrem, care a determinat așa-numitul *an fără vară*, este înregistrat și în *Cronica* lui Mihail Syrianul. Dat fiind faptul că acesta s-a inspirat, cel mai probabil, din sursele mai vechi, informațiile transmise de el nu diferă semnificativ de cele care au servit drept sursă de inspirație. În una din variantele *Cronicii* sale, cea mai completă dintre ele, Mihail Syrianul consemnează că în anul 848 (536-537), „se spune că soarele s-a întunecat și că eclipsa lui a durat un an și jumătate, adică optsprezece luni. În fiecare zi lumina timp de aproximativ patru ore și chiar și atunci această lumină era doar o umbră slabă"[14].

O altă variantă a *Cronicii*, reia știrea, chiar dacă într-o formă ușor prescurtată.

Translated into English F.J. Hamilton and E.W. Brooks, London 1899, New York 1979, IX.19.

[11] Pseudo-Zachariah Rhetor, *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity*. G. Greatrex translated from Syriac and arabic sources by R.R. Phenix and Cornelia B. Horn with introductory material by S. Brock and W. Witakowski, Liverpool, 2011, 9.19.9d.

[12] *The Chronicle of Zuqnīn. Parts III and IV, A.D. 488-775*. Translated from Syriac with Notes and Introduction by A. Harrak, Toronto, 1999, p. 87, a. 530-531.

[13] Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre, *Chronicle (known also as the Chronicle of Zuqnin). Part III.* Translated with notes and introduction by W. Witakowski, Liverpool, 1996, p. 65.

[14] Michel le Syrien, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*. Editée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot, t. II, Paris, 1901, IX.XVI.296.

Conform mențiunii din această variantă, în anul 848 al erei siriene, „soarele fu eclipsat timp de 18 luni, luminând în fiecare zi doar trei ore. Tot restul timpului nu se asemăna nici cu ziua, nici cu noaptea”[15].

În sfârșit, o ultimă variantă a Cronicii lui Mihail Syrianul asupra căreia ne oprim, înregistrează faptul că „în anul 848 al grecilor (537 d.Hr.), a existat în soare un semn asemănător căruia nu a mai apărut altul niciodată. […]. Soarele s-a întunecat și întunecarea lui a durat un an și jumătate, adică optsprezece luni. În fiecare zi mijlocul cerului strălucea slab cu o lumină întunecată timp de patru ore”[16].

Încheiem trecerea în revistă a informațiilor pe care le deținem cu cele cuprinse în *Cronografia* lui Gregor Bar Hebraeus. Fără a aduce vreo noutate, acesta include în lucrarea lui aceeași știre, anume că „în anul opt sute patruzeci și opt (537 d.Hr.) a existat un semn în soare, care nu mai apăruse niciodată. Soarele s-a întunecat și întunericul lui a durat optsprezece luni. În fiecare zi, mijlocul cerului strălucea slab cu o lumină slabă”[17].

Unii autori oferă în finalul relatărilor lor și scurte considerații proprii cu privire la consecințele manifestării fenomenului care a condus la apariția așa-numitului *an fără vară.* Unii dintre ei îl asociază cu producerea altor fenomene naturale extreme, precum cutremure, ger, epidemii de ciumă, molime, sau produse de om, cum sunt războaiele. În cazul celor mai mulți dintre autori, însă, dată fiind însemnătatea agriculturii, ca furnizoare de hrană, fără excepție, aceste informații sunt canalizate spre evidențierea modului în care respectivul fenomen a afectat acest domeniu al economiei epocii. Întâlnim și unele cazuri în care cele două puncte de vedere sunt combinate.

Spre exemplu, Procopius este unul dintre puținii autori care identifică, în mod complet neverosimil, în fenomenul *anului fără vară*, cauza directă a producerii altor fenomene extreme, naturale sau generate de activitatea umană. Ca urmare, susține el, „de îndată ce a apărut acest fenomen, omenirea nu a cunoscut altceva decât războaie, molime sau alte flageluri mortale”[18].

În ceea ce îl privește pe Ioannes Lydos, acesta abordează problema prin perspectivă astrologică, combină cele două puncte de vedere. În temeiul acestei abordări, el conchide că fenomenul care s-a manifestat „prezice că fructele se vor strica prematur și cutremure violente vor zgudui Europa (și avem dovada asta din evenimente)”[19].

---

[15] Michel le Grand, *Chronique de Michel le Grand, patriarche des Syriens et Jacobites*. Traduit pour la première fois sur la version arménienne du prêtre Ischôk, par V. Langlois, Venise, 1868, p. 193.

[16] Michael Rabo (The Great), *The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great). A Universal History from the Creation*. Translation and Introduction by M. Moosa, Teaneck, 2014, 9.26.

[17] Gregory Abû'l Faraj Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician commonly known as Bar Hebraeus being the First Part of his Political History of the World*. Translated from the Syriac by E.A. Wallis Budge, Piscataway, 2003, pp. 74-75.

[18] Prokopios, *The Wars*, 4.14.5 [a se vedea și ediția: Procope de Césarée, *La guerre contre les Vandales*, IV.XIV.5].

[19] G. Lido, *op. cit.*, § 9c.

Cassiodorus identifică în fenomenul din 536-537, atât cauza producerii unor fenomene naturale extreme, cât și pe aceea, perfect plauzibilă, a obținerii unor recolte slabe în agricultură. Astfel, consideră el, se constată că „razele stelelor s-au întunecat zilnic de o culoare ciudată, că secerătorul se teme de frigul roman, că fructele s-au întărit la apropierea anotimpului și că la coacere strugurii sunt amari/acri pe viță”[20].

În aceeași epocă, Zacharias de Mitylene, identifică în fenomenul *anului fără vară*, din 536-537 cauza producerii unei ierni cumplite, care a afectat oamenii și celelalte viețuitoare. El constată că după încetarea respectivului fenomen „iarna a fost una atât de grea, încât din cauza cantității mari și neobișnuite de zăpadă au pierit păsările și […], a fost necaz […] între oameni […] de rău”[21].

Cei mai mulți dintre autori, constată, așa cum am spus, impactul devastator avut de producerea fenomenului din 536-537 asupra producției agricole. Aceștia conchid că în anul respectiv fructele „nu s-au copt pe deplin”, iar vinul produs „avea gustul dat de strugurii acri”[22].

Reținem, totodată, o concluzie mai nuanțată din una din variantele *Cronicii* lui Mihail Syrianul. În respectiva variantă, după ce se menționează, la fel ca în celelalte, că „pe durata acelui an, fructele nu au putut ajunge la maturitate”, ni se revelează faptul că, în realitate, situația care ar fi urmat producerii fenomenului *anului fără vară* din 536-537, ar fi fost mult mai gravă, ea traducându-se în aceea că „tot pământul deveni ca un om atins de o boală lungă”[23].

Parcurgerea știrilor transmise de respectivele surse ne permit să constatăm o neconcordanță în ceea ce privește datarea fenomenului. Unele, atât dintre cele contemporane, cât și dintre cele tardive, datează producerea acestuia în 530-531, altele în 536-537. În aceste condiții ne punem întrebarea dacă nu cumva suntem în prezența unei succesiuni de fenomene identice, produse la intervale scurte de timp, pe care autorii le-au comasat în unul singur.

Teorii și ipoteze privind producerea fenomenului din 536

Care a fost tipul acestui fenomen sau a succesiunii de fenomene, niciuna din sursele avute la dispoziție nu precizează concret. Constatăm însă o unitate de vederi în ceea ce privește efectele acestuia. Toți autorii înregistrează, mai ales, o diminuare sensibilă a luminii solare și o răcire accentuată a vremii, cu consecințe devastatoare pentru producția agricolă.

În general, cauzele schimbărilor climatice vechi sunt atribuite modificării activității solare, erupțiilor vulcanice sau descompunerii în atmosferă a unor corpuri cosmice, iar reconstituirea climei antice se realizează prin combinarea dovezilor arheologice cu informațiile indirecte provenite din inelele copacilor, compoziția gheții, speleoteme, straturi sedimentare, polen etc.

[20] Cassiodorus, *The Variae*, 12.25.6 [a se vedea și ediția: Cassiodorus, *Selected Variae*, XII.25.6].

[21] Zachariah of Mitylene, *op. cit.*, X.1.

[22] *The Chronicle of Zuqnīn*, p. 87; Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre, *op. cit.*, p. 65; Michel le Syrien, *op. cit.*, IX.XVI.296; Michel le Grand, *op. cit.*, p. 193; Gregory Abû'l Faraj Bar Hebraeus, *op. cit.*, pp. 74-75.

[23] Michael Rabo (The Great), *op. cit.*, pp. 9, 26.

O serie de cercetări, realizate în diverse domenii, au confirmat producerea fenomenului din 536-537. Asemenea confirmări au adus cercetările în domeniul climei, dendrologiei etc., care au evidențiat faptul că acesta a determinat „cel mai rece deceniu" al primului mileniu al erei creștine, fiind considerat „cel mai perturbator eveniment climatic" înregistrat de-a lungul ultimelor două mii de ani[24].

În ceea ce privește cauzele fenomenului răcirii vremii din 536-537, în literatura de specialitate s-au conturat trei teorii. Una susține că acesta a fost rezultatul unei sau unor puternice erupții vulcanice, cealaltă identifică în cauză o ciocnire a Pământului cu un corp extraterestru, cometă sau asteroid, iar cea de-a treia este una mixtă[25].

Dintre studiile cu diferite explicaţii asupra cauzelor „norului misterios" sau „vălului de praf" care a marcat anul 536, cele mai numeroase opinii indică faptul că debutul *Micii Ere de Gheață Antică Târzie*, care a început în primăvara acestui an, coincide cu intensificări ale vulcanismului, evidențiate prin remarcabile erupții[26]. Acest mecanism major de modificare a climei pe termen scurt, este declanșat de erupțiile puternice care aruncă, uneori până în partea superioară a atmosferei, aerosoli (particule) care blochează principala sursă de căldură – radiația solară. Particulele de sulf emise de vulcani, revin pe pământ și se depun în structurile anuale de gheață, de unde pot fi extrase, studiate și datate.

Din lucrările publicate începând cu anul 1983, despre erupții vulcanice, și până la cercetările interdisciplinare mai recente, reiese concluzia că *„anul fără vară"* 536 a afectat nu doar regiuni din Europa și Asia[27] ci urmările lor au fost identificate în toată emisfera nordică[28], din Africa, vestul SUA[29], până în Groenlanda și chiar și în straturile de gheață din Antarctica[30]. Astfel, sulfatul provenit dintr-o erupție

[24] Laura Orsini, *What was the 535-536 AD Weather Event?*, în „535-536 AD The Worst Year in Existence". Edited by A. Mardon et alii, Edmonton, 2021, p. 11.

[25] K. Mohammad, *Possible Theories*, în „535-536 AD The Worst Year in Existence". Edited by A. Mardon et alii Edmonton, 2021, pp. 27-35; Laura Orsini, *op. cit.*, pp. 12-13.

[26] K. Harper, M. McCormick „*Reconstructing the Roman Climate"*, în „The Science of Roman History. Biology, climate, and the future of the past". Edited by W. Sheidel, Princeton and Oxford, 2018, p. 20.

[27] R.B.Warner, *Tree-rings, catastrophes and culture in early Ireland: some comments*, în „Emania", 11, 1993, p. 19; M. Axboe, *The Year 536 and the Scandinavian Gold Hoards*, în „Medieval Archaeology", XLIII, 1999, p. 186; A. Tvauri, *The impact of the climate catastrophe of 536-537 ad in Estonia and neighbouring areas*, în „Estonian Journal of Archaeology", 18, 2014, 1, p. 31; K. Harper, *The Fate of Rome. Climate, Disease and, the End of an Empire*, Princeton and Oxford, 2017, p. 218.

[28] L.Bondeson, T. Bondesson, *On the mystery cloud of AD 536, a crisis in dispute and epidemic ergotism: a linking hypothesis*, în „Danish Journal of Archaeology", 3, 2014, 1, p. 63.

[29] P.R. Schmidt, *Are there African Traces of a the A.D. 536 Event?*, în „The Years without Summer. Tracing A.D. 536 and its aftermath". Edited by J.D. Gunn, BAR International Series 872, Oxford, 2000, p. 84; T.G. Lilly, P.A. Webb, *The A.D. 536 Event and the Middle to Late Woodland Transitor in Northern Georgia*, în „The Years without Summer. Tracing A.D. 536 and its aftermath". Edited by J.D. Gunn, BAR International Series 872, Oxford, 2000, p. 1.

[30] L.B. Larsen et alii, *New ice core evidence for a volcanic cause of the A.D. 536 dust veil*, în „Geophysical Research Letters", 35, 2008, p. 1.

vulcanică explozivă[31], indică faptul că aceasta ar fi avut loc fie la latitudini nordice mari[32], fie aproape de Ecuator[33].

O a doua categorie de teorii din literatura de specialitate face referire la particule de praf extraterestru provenite din impactul (explozie în atmosfera superioară) cu un fragment de cometă[34], un asteroid,[35] sau cu un corp din fluxul de meteoriți numit Tauride[36].

A treia categorie de teorii care încearcă să explice remarcabilul an 536, sugerează o combinare a mai multor factori, cel puțin a cinci surse posibile: aportul de praf extraterestru provenit de la comete, resturi de asteroid sau meteoriți, încărcarea cu particule rezultate din erupții vulcanice explozive produse la latitudini joase în regiuni oceanice, particule suflate de vânt și ejecții de particule dintr-un impact terestru. În aceste lucrări științifice, sunt abordate atât originile multiple ale acestui praf, cât și posibilele efecte ale acestuia asupra climei de la anul 533 până la anul 540[37].

Complexitatea teoriilor științifice rezultate din cercetările fenomenului din anul 536, acoperă o gamă vastă de domenii. Spre exemplu, L.B. Larsen și colaboratorii săi, care au realizat o serie de studii dendrologice, susțin că „datele despre inelele arborilor sugerează că acesta a fost cel mai sever episod de frig prelungit pe termen scurt din emisfera nordică în ultimele două milenii, chiar depășind severitatea perioadei reci de după erupția Tambora în 1815”[38]. Un alt grup

[31] R.B. Stothers, M.R. Rampino, *Volcanic eruptions in the Mediterranean Before AD 630 from written and archaeological sources*, în „Journal of Geophysical Research”, 88, 1983, B8, p. 6.369; K. Harper, M. McCormick, *op. cit.*, p. 26; Alexa R. Van Eaton, Margaret A. Harper, C.J.N. Wilson, *High-flying diatoms: Widespread dispersal of microorganisms in an explosive volcanic eruption*, 2013, în „Geology”, November 2013, pass.; D.H. Abbott et alii, *What caused terrestrial dust loading and climate downturns between A.D. 533 and 540?*, în „*Volcanism, Impacts, and Mass Extinctions: Causes and Effects*. Edited by Gerta Keller, A.C. Kerr, Boulder, 2014, p. 431.

[32] A. Arjava, *The Mystery Cloud of 536 CE in the Mediterranean Source*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 59, 2005, p. 83; J.F. Moreland, *AD536 – Back to nature?*, Acta Archaeologica, 89 (1), 2018, p. 7.

[33] L.B. Larsen et al., *op. cit.,* 2008, p. 1; Abbott et alii, *op. cit.*, p. 429.

[34] F. MacIntyre, *Simultaneous Settlement of Indo-Pacific Extremes?*, în „Rapa Nui Journal”, 16 (2), 2002, pp. 99-100; K. Mohammad, *op. cit.*, p. 33; M.G.L. Baillie, *Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dustveil event*, în „The Holocene”, 4, 1994, 2, pp. 212-217; A. Izdebski et alii, *The environmental, archaeological and historical evidence for regional climatic changes and their societal impacts in the Eastern Mediterranean in Late Antiquity*, în „Quaternary Science Reviews”, XXX, 2015, p. 7; Emma Rigby, Melissa Symonds, D. Ward-Thompson, *A comet impact in AD536?,* în „Astronomy & Geophysics”, 45, 2004, 1, p. 1.23.

[35] D. Keys, *Catastrophe: An Investigation into the Origins of the Modern World*, New York, 1999, pp. 21-22; F. MacIntyre, *op. cit.*, p. 100; K. Mohammad, *op. cit.*, p. 33.

[36] Emma Rigby, Melissa Symonds, D. Ward-Thompson, *op. cit.*, p. 1.26; K. Mohammad, *op. cit.*, p. 34.

[37] D.H. Abbott et alii, *op. cit.*, pp. 422, 429.

[38] L.B. Larsen et alii, *op. cit.*, p. 1.

de cercetători format din Dallas H. Abbott și colaboratorii lui conchid că „există cel puțin cinci surse posibile pentru praful din eșantioane: resturi de asteroid, praf cometar, sulfați vulcanici, particule suflate de vânt și ejectate de impactul terestru”[39]. Mai reținem, de asemenea, opinia lui Kauthar Mohammad care, studiind teoriile formulate referitoare la acest fenomen, afirmă că „analiza geologică a nucleelor de gheață și a inelelor copacilor furnizează doar informația că a avut loc ceva de mare importanță geologică, deși cauza unui astfel de impact este dificil de a o discerne din multiplele posibilități, motiv pentru care discordia asupra cauzei reale a acestui eveniment rămâne și astăzi”[40].

Concluzii

Finalizarea prezentului demers cu privire la evoluția, impactul și studiile asupra evenimentului climatic din 536, numit *anul fără vară*, ne permite formularea unor concluzii referitoare la posibilele fenomene care au putut sta la baza producerii lui. Având în vedere amploarea istorică a fenomenului care a avut loc în anul 536 și complexitatea explicaţiilor ştiinţifice asupra cauzelor sale, considerăm ca fiind cele mai plauzibile teoriile care iau în discuţie suprapunerea mai multor evenimente.

Este foarte posibil ca excepționalul an 536 să fie rezultatul unui mixt de factori, să fi survenit pe fondul unor ani dintr-un ciclu solar cu activitate mai puțin intensă, cumulat cu aportul de praf extraterestru provenit din intersectarea orbitei terestre cu traseul unei comete încă din anul 533, la care a contribuit apoi decisiv o erupţie vulcanică explozivă produsă în primăvara anului 536, astfel încât urmările grave consemnate în documentele istorice să justifice pe deplin denumirea de *an fără vară*.

[39] D.H. Abbott et alii, *op. cit.*, p. 422.
[40] K. Mohammad, *op. cit.*, p. 35.

ACTIVITATEA SOCIALĂ A DOMNIȚELOR ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SECOLELE XVI-XVII)

Mihaela-Cristina GHERHEȘ*

Abstract: The Social Activity of Princesses in the Romanian Principalities (16th-17th centuries). *In addition to their political activities, the ladies of Wallachia and Moldavia had a rich social activity, patronizing institutions, but also their subjects, thus doing their duty to medieval Romanian society, and contributing to its progress. The ladies were benefactors to all social categories, irrespective of rank or wealth, and in various situations. The ladies became involved in popular education by founding schools, at first within monasteries and churches or by supporting existing ones. Under the influence of the reign, new churches and monasteries appeared, many of which were founded by the ladies, as told in contemporary documents. In these monasteries, the ladies also chose their burial places, turning the most beautiful ones into royal necropolises.*

Keywords: *Romanian ladies, benefactions, gifts, Romanian Lands.*

Doamnele Ţării Româneşti şi ale Moldovei, pe lângă activitățile politice, s-au implicat și în viața socială, patronând această activitate ca adevărate stăpâne ale țării. Doamnele erau binefăcătoare față de toate categoriile sociale, neținând cont de rang sau avere, binefacerile fiind făcute în situații diferite. Binefacerile față de săraci erau frecvente şi foarte multe la date fixe. Astfel, celor săraci le erau oferite sume de bani şi hrană cu diferite ocazii: luarea puterii de către domnitor, zilele onomastice ale domnului şi ale doamnei, sărbătorile principalilor sfinţi, zilele de naştere ale doamnelor, pomeni făcute rudelor apropiate.

Doamnele aveau grijă şi de slujitorii şi slujitoarele lor, precum şi de rudele apropiate ale acestora. Ele se preocupau de hrana şi locuinţa acestora, probabil, şi de vestimentaţie (prin analogie cu preocuparea domnilor pentru veşmintele armatei, mărturie stând scrisoarea domnului Ţării Româneşti Matei Basarab din 9 mai 1651, adresată judelui Braşovului Mihai Eveşi, prin care domnul se arată nemulţumit că negustorii braşoveni nu i-au trimis la termenul fixat postavul necesar confecţionării veşmintelor pentru oşteni[1]), pentru că membrii Curţii, prin înfăţişarea şi educaţia lor, confereau prestigiul doamnei. Mai mult ca sigur că doamnele le cumpărau materiale pentru haine slujitoarelor (după obiceiul creştin, de Paşte), iar pe cele care le serveau, le înzestrau şi, pe unele chiar le năşeau, împreună cu domnul ţării, când acestea se căsătoreau. Doamnele Ţării Româneşti şi ale Moldovei îşi arătau mărinimia şi faţă de cei apropiaţi. Cel mai bun exemplu este doamna Elina, soţia lui Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti. Neavând copii, Matei Basarab şi soţia lui, au înfiat pe nepotul de frate al doamnei, pe Mateiaş, care rămăsese orfan la doar o săptămână.

* Profesor, Școala Gimnazială „Lucian Blaga” Baia Mare;
email: mihaela_gherhes@yahoo.com.

[1] Corina Nicolescu, *Costumul de curte în ţările române (sec. XIV-XVIII)*, Bucureşti, 1970, pp. 87-88.

L-au crescut ca pe copilul lor, fiind considerat urmaş al domnului Matei Basarab la domnie. Mateiaş a fost considerat „cocon domnesc", însă, la vârsta de 17 ani (în anul 1643) s-a îmbolnăvit şi a murit. Resemnarea familiei domneşti se observă în scrisoarea lui Matei Basarab către Francisc Bethlen de Korosd: „Am luat cu suflet şi l-am crescut până acum pe un nepot al soţiei mele, care a stat la mama lui numai o săptămână după naştere. Şi acum, când credeam mai tare că ne va fi sprijin şi razim la bătrâneţe, Dumnezeu l-a chemat la sine din această lume de păcate. E adevărat că moartea lui ne-a pricinuit o durere foarte mare, dar fiindcă e voia lui Dumnezeu şi nu a întâmplării, ni astâmpărăm întristarea cu mângâiere creştinească"[2].

Doamnele şi-au dat seama că ştiinţa de carte poate ajuta foarte mult poporului. Ca urmare, doamnele s-au implicat în educaţia populară prin înfiinţarea de şcoli, la început în cadrul mănăstirilor şi bisericilor, sau prin sprijinirea celor existente. Probabil că doamnele urmau îndemnul lui Matei al Mirelor, egumen al mănăstirii Dealu în timpul lui Radu Şerban. Acest îndemn pentru înfiinţarea de şcoli pentru popor apare în *Sfaturi către Alexandru Iliaş*, lucrare inspirată de Învăţăturile lui N*eagoe Basarab*.

Daniile în teritoriu ale doamnelor au fost menţionate în documentele vremii.

1. Dintre acestea, putem menţiona:Doamna Ruxandra, soţia lui Bogdan al III lea, domnul Moldovei, dăruia mănăstirii Putna satul Ciuciurul, din ţinutul Cernăuţi[3].

2. Doamna Miliţa Despina, soţia lui Neagoe Basarab, dăruia jumătate din satul Găneasa bisericii ce se găsea la Argeş, înainte de construcţia catedralei. Din conţinutul unui document din anul 1553 se vede cum doamna având 20.000 de aspri datorie către mănăstirea Argeş, a dat „nişte ţigani ca să-i fie ocină şi ohabă pentru acea datorie"[4].

3. Doamna Maria, soţia domnului Petru Şchiopul, a dat mănăstirii Gatata, în anul 1584, satul Teişor din ţinutul Botoşanilor[5].

4. Doamna Safta, soţia domnului Moldovei Gheorghe Ştefan, a dăruit mănăstirii Neamţ, în anul 1656, un loc de prisacă, pentru pomenirea ei.

Doamne care au ctitorit lăcaşuri de cult în Moldova sunt multe, acestea ctitorind fie singure, fie alături de un bărbat (tată, soţ, frate sau fiu). Dintre aceste doamne le enumerăm pe următoarele:

1. Margareta Muşata, mama voievozilor Petru I şi Roman I, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a ridicat o biserica catolică în Siret, pentru Ordinul dominicanilor, alegându-şi acolo şi locul de înmormântare.

2. Doamna Elena, soţia lui Petru Rareş, a terminat construcţia bisericii domneşti din Botoşani, cu hramul Sfântul Gheorghe. De asemenea, în zona Hârlăului, a construit o mănăstire cu hramul Adormirea Maicii Domnului, iar la Suceava, în

[2] Nicoleta Barbu, *De bono coningali: o istorie a familiei din Ţara Românească în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Meridiane, 2003, p. 153.

[3] *Documente privind istoria României. Veacul XVI. A. Moldova*, vol. III (1571-1590), Bucureşti, 1951, p. 47.

[4] T.C. Bulat, *Personalitatea religioasă a voievodului Neagoe Basarab*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 266.

[5] Maria Magdalena Szekely, *Femei ctitor în Moldova medievală*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol", XXXII, Iaşi, 1995, p. 4.

anul 1551, a mai ridicat o biserică[6].

3. Doamna Ruxandra, văduva lui Alexandru Lăpuşneanu, a construit biserica Precistei din Roman[7].

4. Doamna Anastasia Duca a ridicat Biserica Albă din Iaşi.

5. La mănăstirea Govora, doamna Cătălina apare drept ctitor alături de soţul ei, domnul Radu cel Mare.

6. Doamna Miliţa Despina, soţia lui Neagoe Basarab. Cei doi sunt recunoscuţi ca sprijinitori ai culturii româneşti. Se presupune că pentru terminarea construcţiei capodoperei arhitecturale, mănăstirea Curtea de Argeş, doamna şi-ar fi vândut bijuteriile (presupunerea o așează pe doamna Despina, prin comparaţie cu o presupunere asemănătoare din Spania, alături de regina Isabella de Castilia, care şi-ar fi vândut podoabele, pentru a finanţa călătoria lui Cristofor Columb, în care a fost descoperită America). După moartea lui Neagoe Basarab şi căsătoria celor două fiice, soţul Ruxandrei, Radu de la Afumaţi, s-a considerat dator să zugrăvească ctitoria socrului său. În pisania pusă la 10 septembrie 1526, cu prilejul încheierii lucrărilor executate de zugravul Dobromir, Radu de la Afumaţi, arăta că doamna Despina, soacra sa, îi amintise că biserica lui Neagoe rămăsese nezugrăvită, ceea ce îl obligase să o isprăvească, spre a se numi şi el ctitor al lăcaşului. Pictarea bisericii lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeş a fost principala realizare a domnitorului Radu de la Afumaţi. Acesta a pus să se picteze în încăperea mormintelor tablouri votive cu familia sa proprie (Radu de la Afumaţi şi doamna Ruxandra) – cu chivotul bisericii mănăstirii Argeş (pictat din profil) și cu familia lui Neagoe Basarab (Neagoe Basarab, doamna Miliţa Despina şi cei şase copii) – cu chivotul bisericii Ravaniţa (pictat din profil). Aşadar, putem lansa ipoteza că influenţa doamnei Miliţa Despina pe lângă ginerele ei a dus la terminarea operei lui Neagoe Basarab[8];

7. Doamna Chiajna, soţia lui Mircea Ciobanul, a construit biserica Sfântul Nicolae din Câmpulung.

8. Matei Basarab şi soţia lui, doamna Elina, au construit mănăstirea Măxineni (judeţul Brăila). Mănăstirea, construită între anii 1637 şi 1639, a avut un rol strategic, fiind situată în apropierea raialei Brăila. Aceasta a fost distrusă aproape în totalitate în Primul Război Mondial. Pisania mănăstirii prezintă un medalion, în care, central, sunt reprezentați vulturul cruciat şi coroana, în colţuri – simbolurile evangheliştilor, și pe margini – un chenar cu motive florale (cum sunt garoafa şi laleaua), caracteristice epocii lui Matei Basarab. Pisania a ajuns pe la mănăstirea Sinaia și, ulterior, la Muzeul Naţional de Istorie din București[9].

9. Doamna Maria, soţia domnitorului Şerban Cantacuzino, a construit Biserica Doamnei din Bucureşti. Planul acesteia a fost creat în secolul al XVII-lea, la care s-a adăugat elementul caracteristic bisericilor din epoca lui Şerban Cantacuzino – pridvorul deschis, format din nouă arcade, rezemate pe coloane octogonale din

[6] Sergiu Adam, *Ctitorii muşatine*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 116.
[7] *Ibidem, p. 121.*
[8] Nicolae Stoicescu, *Radu de la Afumaţi*, București, Editura Militară, 1983, p. 107.
[9] *Matei Basarab şi Bucureştii* (editată de Muzeul de Istorie al Municipiului Bucureşti), Bucureşti, 1983, p. 128.

piatră [10].

După ctitorirea şi decorarea lăcaşurilor de cult, doamnele se ocupau de buna funcţionare a acestora prin danii în obiecte de cult, dar şi de sprijinirea școlilor care au luat naștere în așa-numita tindă a bisericilor. În acele vremuri, în cadrul mănăstirilor au apărut primele şcoli elementare cu dascăli destul de simplu aleşi, mai mult călugări; aici învăţau copiii şi tinerii adunaţi din preajma mănăstirilor Rădăuţi, Neamţ, Bistriţa. În aceste şcoli se învăţa scrisul şi cititul de către cei care urmau să devină preoţi, precum şi de diecii, logofeţii şi caligrafii de cancelarie. Arta caligrafiei s-a perfecţionat cu majuscule în cadru înflorit și cu chenare viu colorate. Hârtia se aducea din Veneţia sau Silezia, pe cheltuiala domnitorilor. Manuscrisele erau legate în scoarţe de lemn, îmbrăcate cu piele sau ferecate în argint, cu diverse ornamente.

Dintre doamnele care s-au preocupat de înzestrarea bisericilor și mănăstirilor cu icoane, obiecte de cult și manuscrise amintim:

1. Din porunca lui Alexandru cel Bun şi a doamnei sale Maria, în anul 1429, la mănăstirea Neamţ, monahul Gavril Uric a scris un *Tetraevanghel*, în limbile greacă şi slavonă. Ca tehnică, călugărul a urmat tradiţia cărţilor bizantine. Textul este încărcat într-un frontispiciu care decorează pagina până la jumătate în împletituri de diagonale, cercuri sau acolade. Iniţialele de început de text se desfăşoară pe lățimea a şapte rânduri, cu efecte estetice deosebite. Tetraevangheliarul scris de Gavril Uric se păstrează la Biblioteca Bodleyană din Oxford[11].

2. La mănăstirea Bistriţa, în faţa Sfântului Altar, se găseşte o icoană de tip bizantin, care o înfăţişează pe Sfânta Ana. Părerea istoricilor este că aceasta a fost dăruită doamnei Ana, soţia voievodului Alexandru cel Bun, de împărăteasa Irina, soţia împăratului Ioan al VIII lea Paleologul (1425-1448)[12].

3. Maria Voichiţa, doamna lui Ştefan cel Mare, a pus să se scrie şi să se împodobească un *Tetraevanghel* pentru biserica din Pătrăuţi, în anul 1493. În toamna anului 1504, rămasă văduvă de puţin timp, doamna a oferit mănăstirii Putna un acoperământ pentru tetrapod.

4. Doamna Elena, soţia voievodului Petru Rareş al Moldovei, a dăruit mănăstirii Putna un pocrovăț[13], piesă ce apare pentru prima oară în arta moldovenească. Pocrovățul a fost confecționat dintr-un material împodobit cu vulturi bicefali pe un fundal aurit. În anul 1548, a dăruit mănăstirii Probota un *Tetraevanghel*, iar în 1550 a mai comandat încă unul, nespecificând cărui locaș urmează să-l doneze. Istoricii sunt de părere că acest manuscris a ajuns la biserica „Învierii Domnului" din Suceava.

5. În timpul voievodului Țării Românești Alexandru al II-lea Mircea şi a doamnei Ecaterina s-a scris din nou în slavonă. Pentru voievodul muntean şi fiul său Mihnea, diaconul Coresi a realizat (într-o slavă mai măruntă şi stângace, cu rânduri strâmbe) un *Tetraevanghel* (în trei ediţii: 1562, 1579 și 1583), *Sbornice* cu slujbe pentru diferite sărbători (ediţiile 1568 şi 1580), o *Psaltire* (ediţiile 1576, 1580 şi 1588), un *Octoih* în două părţi şi un *Octoih mic*. În epocă, era nevoie de un număr considerabil de cărți manuscrise pentru numărul mare de biserici. O tipografie străină

[10] Neculai Şandru, *Sub zodia zimbrului*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 198.

[11] *Ibidem*.

[12] Sergiu Adam, *op. cit.,* p. 29.

[13] Pocrovăț = bucată de pânză folosită pentru acoperirea unor obiecte de cult în religia creștină.

a realizat un *Triod-Penticostar*, cu gravuri care apar şi în cărţi străine. Probabil, lucrarea a fost realizată la Veneţia de către mătuşa voievodului, Marietta Adorno Vallarga (sora doamnei Ecaterina). pentru nepotul ei Mihnea[14].

6. Doamna Marghita, soţia voievodului Simion Movilă a dăruit ctitoriei Movileştilor, mănăstirea Suceviţa, un epitrahil şi o tipsie de argint[15].

7. Doamna Ecaterina Cercheza, soţia lui Vasile Lupu, a dăruit mănăstirii Dragomirna un *Liturghier*[16].

8. Doamna Safta, soţia voievodului Gheorghe Ştefan a cumpărat un *Tetraevanghel*, căruia i-a făcut legătura şi pe care l-a dăruit mănăstirii Agapia[17].

9. Doamna Elina, soţia domnului Ţării Româneşti Matei Basarab, a desfăşurat o bogată activitate, colaborând atât cu soţul, cât şi cu fratele ei Udrişte Năsturel Herescu – unul dintre cei mai de seamă scriitori şi traducători ai epocii. Doamna Elina a susținut tipărirea unui *Triod-Penticostar* (apărut în anul 1649), editat în întregime pe cheltuiala sa. Împreună cu fratele său, doamna Elina a colaborat la traducerea din latină în slavonă a lucrării *Imitaţia lui Hristos*, scrisă de Thomas de Kempis, traducerea fiind realizată în anul 1647. Soția voievodului Matei Basarab a fost una dintre cele mai cultivate doamne medievale române.

Înzestrarea bisericilor și mănăstirilor cu obiecte de cult a fost o preocupare constantă a doamnelor române din perioada medievală. În unele mănăstiri, doamnele îşi alegeau locul de înmormântare, transformându-le în adevărate necropole domneşti. Astfel, doamna Ana a lui Alexandru cel Bun a fost înmormântată la Mănăstirea Bistriţa, Maria de Mangop şi Maria Voichiţa (soţii ale lui Ştefan cel Mare) la mănăstirea Putna, ca şi Maria, soţia lui Petru Rareş, doamna Ruxandra (soţia lui Alexandru Lăpuşneanu) la mănăstirea Slatina, doamna Ecaterina (soţia domnului Alexandru al II-lea Mircea) la mănăstirea Sfânta Troiţă (Biserica Radu Vodă), iar doamna Elina (soţia lui Matei Basarab) în Biserica Domnească din Târgovişte.

Mormintele acestora erau îngrijite de domnii şi doamnele care le urmau, în special dacă erau din aceeaşi familie, dar şi din familii diferite, pentru că astfel îşi arătau respectul pentru înaintaşii lor iluştri. În respectul faţă de înaintaşi, o componentă importantă o reprezentau acoperămintele din morminte. Asemenea pietrelor funerare, decorate cu reliefuri geometrice sau vegetale, cu reprezentări votive şi inscripţii comemorative, menite să împodobească mormintele şi să perpetueze memoria celor dispăruţi, acoperămintele de morminte sunt destinate să împodobească aceste pietre, conferindu-le propria lor frumuseţe. Ele se executau doar pentru pietrele de morminte aflate în biserici sau mănăstiri, care aparţineau vârfurilor societăţii, şi se aşezau peste acestea în zilele de sărbătoare. Acoperămintele se confecţionau din cele mai scumpe ţesături, din atlasuri sau brocarturi strălucitoare, decorate cu motive stilistice vegetale sau geometrice, ţesute cu fir de aur, de argint şi de mătase, la care se adăugau chenarele marginale cu inscripţii comemorative, brodate în fire la fel de preţioase. Uneori decoraţiile acestor piese funerare luau înfăţişări complexe, fiind brodate cu reprezentări simbolice, heraldice sau religioase, cu scurte inscripţii

[14] Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Române*, București, 1930, p. 14.
[15] *Ibidem*, p. 3.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*.

liturgice. Adeseori, însă, acoperămintele de morminte se improvizau prin îmbinarea mai multor fragmente de ţesături, provenind de la somptuoasele veşminte domneşti, cărora li se dădea forma corespunzătoare, adică cea dreptunghiulară sau trapezoidală. În aceste cazuri, acestea sunt lipsite de inscripţii, precum şi de celelalte accesorii. La mănăstirea Putna se află cea mai importantă colecţie de acoperăminte din ţara noastră, cuprinzând toate tipurile menţionate mai sus. Faima lor se datorează atât mormintelor pentru care au fost destinate, cât şi măiestriei excepţionale cu care au fost lucrate unele dintre ele.

Menționăm câteva acoperăminte de mormânt excepționale:

1. Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop. Este o broderie cu fir de aur, argint şi mătase colorată pe un fond de atlas roşu, dublată cu pânză de in de aceeaşi culoare naturală. Căptuşeala este din mătase albă. Dimensiunile sunt de 190 x 102 cm. Monumental şi sobru, somptuos şi rafinat, portretul funerar al Mariei de Mangop, brodat în chip de gisant, este considerat o creaţie desăvârşită. Pe un fond de atlas roşu, sub o arcadă trilobată, sprijinită pe două fascicole de câte trei colonete, doamna Maria are mâinile încrucişate pe piept, iar peste chipul ei oval, cu ochii închişi și cu sprâncenele arcuite pluteşte liniştea morţii. Imaginea se încadrează într-un chenar marginal dreptunghiular, în lungul căruia este brodată inscripţia comemorativă, întreruptă la cele patru colţuri de medalioane cu monograme şi simboluri, după cum urmează: în colţul din stânga sus şi în cel din dreapta jos figurează câte un vultur bicefal, reprezentând emblema Bizanţului; în colţul din stânga jos este o monogramă cu primele trei litere din cuvântul Paleolog, monogramă ce se repetă şi pe arcada treflată. În colţul din dreapta sus este o monogramă în care se citeşte „Rugăciunea prea evlavioasei doamne Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei". Cele două monograme de pe splendida broderie putneană reprezintă numele de familie al doamnei Maria de Mangop. În chenarul marginal, de jur-împrejur, apare inscripţia comemorativă, în limba slavonă, brodată în fir de aur şi de argint aurit pe un fond de mătase roşie: „Acesta este acoperământul mormântului roabei lui Dumnezeu, binecredincioasa şi de Hristos iubitoarea doamnă a lui Ştefan Voievod, domnul Ţării Moldovei, Maria, care a trecut în veşnicul locaş în anul 6985"[18].

2. Acoperământul de mormânt al Mariei, soţia lui Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti, mama Mariei Voichiţa şi soacra lui Ştefan cel Mare. Este o broderie cu fir de aur şi de mătase pe un fond de catifea albastră şi căptuşită cu mătase roşie. Dimensiunile sunt de 170 x 80 cm. Acoperământul de mormânt este confecţionat dintr-o catifea albastră pe câmpul căreia s-a brodat, în fir de aur şi de mătase, o cruce mare. Crucea se sprijină pe un piedestal în două trepte, iar la stânga şi la dreapta axului ei vertical, deasupra şi dedesuptul braţelor sunt brodate cu fir de aur, iniţiale semnificând numele lui Iisus Hristos şi patru cuvinte greceşti însemnând: „Lumina lui Hristos se arată tuturor". Sub piedestal este brodată inscripţia comemorativă, în trei rânduri, cu fir de aur, în limba slavonă. De jur-împrejur, se desfăşoară chenarul dreptunghiular, decorat cu un vrej continuu, de care sunt prinse frunze de stejar şi flori cu petale trilobate, precum şi câte o floare cu şase petale la fiecare din cele patru colţuri. Pe toate laturile, broderia este încadrată de borduri late, confecţionate dintr-o ţesătură gălbuie cu decoraţii florale, ţesute în fir de aur şi de mătase. Acoperământul

[18] *Broşură de prezentare a Mănăstirii Putna*, 1992, p. 6.

prezintă inscripţia: „Acest grobnic este al Mariei, doamna domnului Radu voievod”[19].

3. Acoperământul de mormânt al Mariei Voichiţa, ultima soţie a lui Ştefan cel Mare. Ţesătura este italiană din catifea şi fir broşat, cu broderie în chenar, căptuşită iniţial cu pânză de cânepă în culoare naturală peste care s-a aplicat recent o mătase albă. Dimensiunile sunt de 170 x 100 cm. Decoraţia cuprinde două cununi de spice ce se desfăşoară în toată amploarea lor, cuprinzând în bucla de jos un vas cu ramuri de vâsc, iar în bucla de sus două jerbe florale desprinse din bulbii prin care trec spicele. Toate motivele sunt broşate în fir de aur şi de mătase roşie. De jur-împrejur, pe bordura de mătase roşie, este trasat chenarul în interiorul căruia se desfăşoară, brodată cu fir de aur, inscripţia comemorativă. Inscripţia prezintă următorul conținut: „Acest acoperământ l-a împodobit Io Bogdan Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, fiul lui Ştefan Voievod, nepotul lui Radu Voievod şi l-a pus pe mormântul întru sfinţenie răposatei sale mame, Maria, doamna lui Ştefan Voievod, în anul 7021 (1513), ianuarie, 30”[20].

Deşi diferite de cele prezentate anterior, ca manieră stilistică, deosebit de preţioase mai ales prin conținuturile lor portretistice sunt şi acoperămintele de morminte ale Movileştilor de la mănăstirea Suceviţa, al doamnei Tudosca, soţia lui Vasile Lupu, precum şi al fiului lor, Ioan, de la mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi.

În cursul vieții lor, doamnele au făcut danii şi pentru bisericile şi mănăstirile din afara graniţelor româneşti. Din această categorie, le amintim pe următoarele:

4. Doamna Elina, soţia lui Petru Rareş, deşi văduvă, a continuat şi a terminat reparaţiile începute de soţul ei la mănăstirea Dionisiou de la Sfântul Munte[21].

5. Doamna Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu, s-a implicat în susținerea mănăstirilor de la Muntele Athos. Astfel, la mănăstirea Dionisiou a dăruit un iconostas (în anul 1560), a renovat şi a mărit trapeza construită de Petru Rareş, a achitat datoriile mănăstirii şi a răscumpărat bunurile amanetate. Unei mănăstiri din aceeaşi zonă, Caracalu, i-a achitat datoria de 35.000 aspri faţă de otomani[22].

6. Doamna Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă, a făcut importante danii mănăstirilor din afara graniţelor. La Athos, la mănăstirea Cutlumuș, a trimis un Tetraevanghel grecesc din secolul al XII-lea, pe care l-a înfrumuseţat, cu o nouă ferecătură, un potir şi două cruci. Elisabeta a continuat să sprijine Frăţia Ortodoxă din Lvov, trimiţând banii necesari construirii bisericii stavropighiei, a făcut daruri unei mănăstiri de pe o moşie a ei de lângă Ustie şi a ajutat la organizarea Schitului Mare (Maniava) din Ţara Haliciului, luat sub protecţie apoi de fiica sa, Maria Potocki.

Pentru a ne da seama de daniile pe care le făceau doamnele în perioada medievală, putem analiza lista „lucrurilor bisericeşti” existente în depozitul Mariei Potocki. Astfel, această listă cuprinde: „odoarele destinate de starostina de Felin (Maria Potocki n.n.) bisericii: 4 cupe de aur în valoare de 1200 florini de aur; o icoană ferecată cu aur curat, 10 cupe de argint aurit; farfurii, ceşti, sfeşnice, cădelniţe de argint aurite, împodobite cu pietre scumpe; 18 veşminte bisericeşti cusute cu perle şi aur, câte 100 de florini aur bucata; 30 de haine <<în care se îmbracă la ei

[19] *Ibidem*, p. 8.
[20] *Ibidem*, p. 9.
[21] Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 2.
[22] *Ibidem*, p. 3.

diaconii>>, de brocart şi damasc; covoare mănăstireşti de mătase şi persiane, cu total 60. Însă printre cele mai preţioase dintre lucrurile acestea erau 3 Evanghelii, ferecate cu aur curat, fiecare în valoare de 3000 galbeni, de asemenea, 3 Evanghelii ferecate cu argint. [...] <<Sfântul aer>> – după cum ne descrie inventarul – „era cusut pe atlas roşu, cu pietre scumpe, diamante, rubine, perle, cu care sunt reprezentate <<muncile Domnului>>. Atât de mare e acest aer, cât un lung covor turcesc şi costă 30.000 de galbeni”[23].

O evoluţie semnificativă s-a observat şi în domeniul cultural: dacă la începutul perioadei, doamnele au donat obiecte de cult sau au îngrijit lăcaşuri religioase, spre sfârşitul perioadei au suportat financiar construcţia de monumente, donând obiecte de valoare din metale preţioase. Dacă în secolul al XIV-lea, doamnele doar sprijineau apariția unor lucrări religioase, în secolul al XVII-lea, doamnele au avut propria lor corespondenţă, scriind de la egal la egal, reuşind să obţină răspunsuri respectuoase şi pozitive la cererile românilor. În exil, doamnele erau primite și găzduite, alături de familiile lor aflate în situaţii dificile temporar. Pentru menţinerea rangului, uneori, primeau o anumită rentă. La nunţile domneşti din exil, suveranul statului nu uita să-şi trimită un reprezentant, cu cadoul de rigoare, în semn de respect.

Un element de unitate între Ţara Românească şi Moldova l-a reprezentat şi faptul că doamnele erau strâns legate între ele prin relaţii personale sau prin trăsături impuse de dezvoltarea societăţii medievale din această zonă. Exemplul clasic este cel al fiicelor lui Neagoe Basarab: Stana fiind doamna Moldovei, iar Ruxandra a Ţării Româneşti.

[23] Sever Zotta, *Ştiri noi despre Movileşti*, în „Movileștii. Istorie și spiritualitate românească”, vol. II „Casa Noastră Movilească”, Mănăstirea Sucevița, 2006, pp. 271-272.

PERIPEȚIILE CĂPITANULUI AVENTURIER JOHN SMITH ÎN TRANSILVANIA (1602), MIT ȘI ADEVĂR

Cristian MAREȘ*

Abstract: The Adventures of the Explorer Captain John Smith in Transylvania (1602), Myth and Truth. *Captain John Smith was an adventurer, but also a romanticised figure due to his alleged relationship with Pocahontas, the daughter of a local tribal chief in North-America. From Smith's memoirs, we learn that, in the year 1602, he had travelled to Transylvania and Wallachia, where he, as a mercenary, had taken part in some of the many wars that ravaged these countries at that time. This paper scrutinizes these stories and aims to discern myth from truth.*
Keywords: *John Smith, Transylvania, Wallachia, Sigismund Bathory, Pocahontas.*

Cine a fost John Smith?

John Smith (1579-1631) s-a născut undeva în anul 1579 (nu știm data exactă, știm doar că a fost botezat la 6 ianuarie 1580). A fost unul din marii aventurieri de la cumpăna dintre secolele XVI și XVII, el plecând pe mare încă de la vârsta de 16 ani. A fost soldat, mercenar, pirat, autor, explorator cu rol important în stabilirea coloniei Jamestown, prima colonie engleză permanentă de pe teritoriul american, dar a fost și guvernator al coloniei Virginia (între 1608 și 1609). Din această postură, a fost primul care a explorat și cartografiat regiunea golfului Chesapeake, căreia îi dă denumirea de Noua Anglie (New England).

Dar celebritatea sa este datorată mai mult relației avute cu Pocahontas, fiica căpeteniei tribului Powhatan, care îi salvează viața când a fost capturat, episod care a dus la numeroase interpretări de natură romantică, mai ales în ultimii ani, datorită Hollywoodului. Și acest episod este controversat, ca și altele din memoriile sale, dar eu mă voi apleca aici doar asupra celor ce țin de Transilvania și Valahia.

John Smith a fost și un autor prolific pentru vremea sa, el publicându-și memoriile și descrierile amănunțite ale Lumii Noi, stârnind interesul și apetitul altor englezi pentru a coloniza această regiune. În timpul vieții sale au fost publicate mai multe cărți și hărți ce îi aparțin, mai cu seamă despre coloniile britanice din America, dar din perspectiva noastră, după cum spuneam, ne interesează memoriile care includ aventurile din Transilvania și Valahia în anul 1602. De menționat că aceste memorii au apărut în 1630[1], precedate de o versiune prescurtată în 1625.

Ca și rezumat al acestei prime perioade din viața și activitatea lui John Smith până ajunge în Transilvania, după moartea tatălui său, pleacă pe mare la 16 ani, apoi ajunge să lupte ca mercenar în armata lui Henric al IV-lea al Franței în războaiele pentru independența Olandei contra spaniolilor lui Filip al II-lea. Face un ocol de câteva luni la curtea regelui Iacob al VI-lea al Scoției (1567-1625). Revine acasă,

* Director, Editura Marist, Baia Mare, e-mail: edituramarist@gmail.com.

[1] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, from Ann. Dom. 1593 to 1609.* Presented to the UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY by the ONTARIO LEGISLATIVE LIBRARY 1980.

dar nu se poate adapta vieții de fermier pe pământul rămas de la tatăl său. Intră în legătură cu diverși nobili care îl instruiesc în arta războiului, inclusiv cu Theodore Paleologue, un nobil italian descendent din marea familie bizantină, de la care dobândește, pe lângă meșteșugul armelor, și dorința de la merge în Orient pentru a lupta contra turcilor. Ulterior, navighează în Marea Mediterană unde desfășoară activități de comerț și de piraterie, având parte de o serie de aventuri. În urma jefuirii unei corăbii venețiene primește partea lui de pradă, suficient de mare (cam de zece ori cât ar fi câștigat într-un an din ferma moștenită de la tatăl său) ca să îi permită să călătorească fără probleme. Vizitează Roma, Napoli, Florența și Raguza (actualul Dubrovnik) întâlnindu-se cu oameni influenți care îi dau scrisori de recomandare pentru a se înrola în rândul armatelor habsburgice ce luptau cu turcii în cadrul Războiului cel Lung (1591-1606)[2].

O face spre sfârșitul verii anului 1601, când ajunge la Viena și se înrolează în regimentul de mercenari, format de contele Modrusch (contele de Meldrich după cum apare în memoriile lui John Smith)[3]. Trebuie menționat faptul că, în ciuda unor informații care circulă pe internet, conform cărora căpitanul John Smith ar fi luptat în armata lui Mihai Viteazul, acestea sunt eronate. La moartea lui Mihai Viteazul (9 august 1601), el abia se înrola în regimentul lui Modrusch pentru a participa la Războiul cel Lung și va ajunge în Transilvania abia în primăvara lui 1602. Totuși, John Smith îl menționează pe Mihai Viteazul când pleacă cu regimentul în Transilvania: „auzind de moartea lui Mihai”[4]. Ca să realizăm importanța acordată de către John Smith perioadei petrecute în Ungaria, Transilvania și Valahia, e suficient să menționăm că în memoriile sale acordă un spațiu de o pagină celor cincisprezece ani din tinerețea sa, în patru pagini acoperă cei cinci ani de aventuri în vestul Europei și Marea Mediterană, iar peripețiilor sale din Ungaria, Transilvania și Valahia, un răstimp de un an și jumătate, le acordă nu mai puțin de optsprezece pagini.

John Smith în Ungaria

Primul angajament militar al lui Smith în cadrul Războiului cel Lung a avut loc la ridicarea asediului cetății Olumpach, aflată sub atacul a 20000 de turci, cetate care era tăiată total de orice legătură cu trupele habsburgice. Problema era că după căderea cetății Kanisa (Nagykanisza) în toamna lui 1600, turcii presau spre cucerirea altor fortificații care să le permită accesul în interiorul posesiunilor habsburgice. John Smith reușește să transmită un mesaj asediaților folosind un sistem cu torțe, fiecare mod de ridicare a torțelor de pe o înălțime aflată la zece kilometri distanță

[2] Războiul cel Lung (1591-1606) a fost un conflict de durată ce a opus Imperiul Habsburgic, Transilvania, Valahia și Moldova, la care s-au adăugat cu o participare redusă câteva ducate italiene, împotriva Imperiului Otoman. Campaniile lui Mihai Viteazul, aliat cu Ștefan Răzvan al Moldovei și cu Sigismund Bathory, precum și primele campanii ale lui Radu Șerban din anii 1602-1603 sunt circumscrise acestui război mai larg.

[3] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, from Ann. Dom. 1593 to 1609.* Presented to the UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY by the ONTARIO LEGISLATIVE LIBRARY 1980, capitolul III, p. 376 în respectiva ediție.

[4] *Ibidem*, capitolul VII, p. 379.

corespundea unei litere a alfabetului. Astfel, s-a putut coordona atacul cu o ieșire a asediaților în altă direcție, forțându-i pe turci să mute trupe acolo, încât aceștia au putut fi surprinși și decimați de atacul forțelor eliberatoare care au atacat punctul slăbit al asediului. Rezultatul a fost eliberarea cetății Olumpach și înfrângerea turcilor. Pentru rolul avut John Smith a fost avansat căpitan de cavalerie având 250 de oameni în subordine.

Trebuie menționat că John Smith scrie despre oameni și locuri așa cum le-a înțeles el din vorbe, dar ca englez le-a menționat cum le-a înțeles. Nu a văzut ceva scris, el a pus în engleză ceea ce a înțeles din ce vorbeau alții. De aceea sunt dificil de identificat persoane cu care a fost în contact, dar mai ales locurile pe care le menționează. Am exemplificat cum contele Modrusch este Meldrich, dar exemplele pot continua: generalul Basta este numit Busca, Radu Șerban este Radull, Moise Szekely este Moses. Dacă la persoane este mai ușor cu identificarea, la locuri este mai dificil, cum este cazul cetății Olumpach, din Slovenia actuală. Istoricii vin cu mai multe variante, ca și Oberlimbach (actual Grad), Unterlimbach (actual Lendava), sau alte posibilități, toate având argumente pro și contra, ținând seama de descrierile lui Smith[5].

Aceeași problemă o vom întâmpina în identificarea unor locuri descrise de John Smith în Transilvania, mai ales cetatea unde spune că și-a câștigat rangul de nobil și blazonul.

Mult mai clară și ușor de stabilit este locația următoarei aventuri a lui John Smith, respectiv asediul cetății Alba Regalis (în prezent, Székesfehérvár în Ungaria) între 4-20 septembrie 1601, ocupată de turci încă din 1543. Smith reușește cu artificii pirotehnice să distragă atenția apărătorilor otomani[6], în timp ce o trupă condusă de generalul Hermann Ruswurm, trimisă de ducele de Mercoeur, comandantul general, avansează tăcuți prin mlaștini spre zona cea mai puțin apărată reușind să pătrundă în cetate și să o cucerească. Atacul prin surprindere al lui Ruswurm este consemnat în relatările istorice, nu însă și stratagema lui John Smith. Trei săptămâni mai târziu, turcii cu Hassan Pașa revin cu forțe proaspete, dar sunt înfrânți de Mercoeur la 9 octombrie. Turcii vor recuceri cetatea un an mai târziu, în august 1602, rămânând în mâinile lor până în 1688. În iarna grea care a urmat, armata habsburgică de la Alba Regalis a fost împărțită în trei: o parte a rămas să apere Alba Regalis, dar nu a putut să evite ocuparea ei de către turci în august anul următor; o parte a fost trimisă în sprijinul arhiducelui Ferdinand al II-lea la asediul Kanisei (Nagykanisza) care a fost ridicat o lună mai târziu; iar a treia parte, condusă de contele Modrusch, cuprinzând detașamentul lui John Smith de 250 de oameni, în Transilvania în sprijinul generalului Giorgio Basta. În total 6000 de oameni, după relatarea lui John Smith[7].

[5] Janez Statonik, *Captain John Smith in Slovenia*, în „Slovene Studies" 11/1-2, 1989, pp. 25-32.

[6] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, about the yerre 1593 and continued to the present 1629*, from the London edition of 1629, republished at the Franklin Press, William W. Grey, printers, Vol. I, Richmond, 1819, p. 11.

[7] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, from Ann. Dom. 1593 to 1609.* Presented to the UNIVERSITY OF

În Transilvania

Situația din Transilvania era una deosebit de confuză și dificilă pentru imperiali. La 3 august 1601, Mihai Viteazul împreună cu generalul Giorgio Basta îl învinge pe Sigismund Báthory în bătălia de la Guruslău, obligându-l să fugă în Moldova. Basta îl asasinează pe Mihai Viteazul la 9 august 1601. Profitând de situație, Sigismund Báthory revine și ajunge să controleze cu sprijinul nobililor maghiari și al turcilor partea de sud a Transilvaniei. Orașele săsești i se închină rând pe rând, mai puțin Sibiul care rezistă. Astfel că la începutul lui 1602, Basta rămâne la Dej, incapabil să îl alunge pe Sigismund Báthory care are sprijin turcesc și tătăresc[8].

În aceste condiții, sosește în Transilvania detașamentul de mercenari ai lui Modrusch cu John Smith, cu mari greutăți și lipsuri, iarna începutului de an 1602 fiind una dintre cele mai cumplite ale vremii. John Smith descrie lipsurile întâmpinate în timpul marșului istovitor printr-un ger cumplit prin nămeți, care și-au luat un imens tribut în vieți omenești din rândul trupelor epuizate.

Relatarea lui John Smith despre activitatea sa în Transilvania este plină de neconcordanțe, asupra cărora merită să insistăm. În ideea că detașamentul de mercenari lupta de partea imperialilor în Ungaria, a pornit spre Transilvania spre a-l ajuta pe Giorgio Basta – omul imperialilor –, dar a ajuns să lupte pentru Moise Székely (Moise Secuiul), general al lui Sigismund Báthory – adversar al lui Basta –, este un lucru greu de explicat, dar vom încerca să o facem.

Unul din biografii lui John Smith spune că acesta a ajuns la începutul lui martie 1602 la comandamentul lui Basta, în Bistrița[9]. Este fals, comandamentul lui Basta era la Dej la acea vreme. Imperialii controlau câteva cetăți importante cum ar fi Clujul, Alba Iulia, Mediaș, Sibiu și altele, restul s-au închinat deschizându-și porțile lui Sigismund Báthory, inclusiv Bistrița la 7 ianuarie 1602. Trupele lui Basta, împreună cu Radu Șerban, asediează Bistrița în februarie, dar eșuează, astfel că în martie 1602 Bistrița este în mâinile lui Sigismund Bathory. În martie 1602 contingentul de mercenari cu John Smith, dacă se afla la Bistrița, nu putea fi decât în partea controlată de Sigismund Báthory.

Același biograf spune că Basta a părăsit Transilvania lăsându-o pradă haiducilor ce jefuiau peste tot, astfel că detașamentul de mercenari al lui Modrusch a fost nevoit să intre în slujba lui Sigismund Báthory [10]. Este din nou fals, Basta nu a părăsit Transilvania, dar a fost presat tot mai mult spre nordul Transilvaniei, în timp ce sudul era sub controlul lui Sigismund Báthory. De fapt, prin această explicație, a părăsirii Transilvaniei de către Basta (care nu a avut loc), se încearcă justificarea

TORONTO LIBRARY by the ONTARIO LEGISLATIVE LIBRARY 1980, capitolul III, p. 379.

[8] Despre situația din Transilvania în anul 1602 vezi: Traian Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea – Radu Șerban*, București, Editura Militară, 1961; Victor Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul VI,, București, Editura Cultura Națională, 1926.

[9] Peter Firstbrook, A Man Most Driven, Captain John Smith, Pocahontas ans the Founding of America, Oneworld Publications, London, 2014, cap. 4.

[10] *Ibidem*.

trecerii detașamentului de mercenari de partea lui Sigismund Báthory.

Este logic și normal, mercenarii luptau pentru cei care îi plăteau, dacă nu erau plătiți, treceau imediat de partea celui care îi plătea. Sunt multe documente care subliniază faptul că Basta avea mari probleme cu plata soldaților din cauză că împăratul nu îi trimitea banii necesari decât cu mare întârziere. În același timp, alte documente arată faptul că Sigismund Báthory ridica trupe pe banii turcilor. Așa că nu este de mirare că mercenarii au trecut de partea lui Báthory, mai ales după iarna plină de lipsuri ce au îndurat-o și fără perspective de a fi plătiți de Basta care cerea insistent bani împăratului, dar fără rezultat.

De remarcat este că John Smith în memoriile sale nu spune nimic despre aceste aspecte, doar menționează că au plecat în ajutorul și serviciul lui Giorgio Basta, au pornit să lupte cu turcii. Detașamentul lui Smith, în mare parte era format de briganzi și renegați. Din nou, biograful lui John Smith, explică că acei briganzi și renegați ar fi cei denumiți haiduci și insistă că John Smith a luptat contra turcilor și a acestor haiduci (printre care, alături de bandiți și briganzi, îi enumeră și pe foștii soldați ai lui Mihai Viteazul). Din necunoașterea realităților existente în Transilvania acelor vremuri, acest biograf greșește flagrant, deoarece haiducii erau o categorie militară, în special de cavalerie ușoară, prezenți în toate războaiele vremii în Transilvania și Țările Române, fiind recrutați de către voievozii timpului. Haiducii au fost prezenți în armata lui Mihai Viteazul, spre exemplu, contingentul haiducilor a fost condus de Baba Novac, inclusiv în bătălia de la Șelimbăr, la 28 octombrie 1599. Ulterior, corpul haiducilor a fost condus de Gheorghe Rați în armata lui Radu Șerban. În Transilvania, la începutul secolului al XVII-lea, au luptat și în armata lui Sigismund Báthory, dar și de partea lui Basta, baza lor principală de recrutare fiind în câmpia mijlocie a Tisei[11].

Mai departe, mercenarii lui John Smith nu aveau cum să lupte împotriva turcilor, din moment ce se aflau în slujba lui Moise Secuiul, deoarece acesta era aliat cu turcii și tătarii ce luptau alături de el împotriva imperialilor conduși de Giorgio Basta.

Cert este că John Smith, pentru a-și crea o aură de luptător pentru credință împotriva otomanilor ce amenințau întreaga creștinătate, ca și o continuitate a luptelor sale din Ungaria în 1601 (la Olumpagh și Alba Regalis), nu putea să recunoască că anul următor a luptat tocmai alături de turci și tătari împotriva foștilor aliați, deși mercenarii cam asta făceau, în funcție de cine îi plătea mai bine. Iar argumentele ce confirmă această idee vor continua să apară. Astfel, după ce mercenarii lui Modrusch se deplasează spre vest (dinspre Brașovul stăpânit de Moise Secuiul) ajung la un oraș fortificat al „haiducilor" numit Regall, oraș pe care încep să-l asedieze în cursul primăverii lui 1602. Le vin ajutoare, inclusiv 24 de tunuri, cu Moise Secuiul în persoană, care preia conducerea asediului. Asediul stagna de mai bine de o lună, astfel că la un moment dat s-a propus desfășurarea unor dueluri individuale între cei mai buni luptători de ambele părți. John Smith, prin tragere la sorți, își câștigă dreptul de a participa la dueluri.

[11] Mai multe despre haiduci ca și categorie militară vezi Florin Nicolae Ardelean, *On the Borderlands of Great Empires. Transylvanian Armies 1541-1613*, Helion & Company, Warwick, England, 2022, pp. 44-45.

Cele trei dueluri

Duelul a fost organizat pe un spațiu dintre cele două tabere, respectiv în fața cetății, pe zidurile căreia erau multe doamne ca să asiste, după cum menționează John Smith. Ciudat, acești turci și briganzi aveau doamne cu ei în cetate, ceea ce ni se pare din nou puțin probabil. Adversarul lui John Smith, pe nume Turbashaw, purta pe umeri, peste armură, o pereche de aripi din pene de vultur ornate cu aur, argint și pietre prețioase. Duelul începe ca un turnir, cu lancea. John Smith îl doboară pe turc din prima cu o lovitură în beaver (partea inferioară a coifului) și apoi îl decapitează, iar capul îl prezintă lui Moise Székely. Un prieten al turcului, un Grualgo, îl provoacă pe Smith și duelul are loc a doua zi. Smith reușește să-l învingă și pe acesta. Al treilea duel are loc cu Bonny Mulgro, care reușește să îl doboare pe Smith, dar când să-i dea lovitura de grație, Smith revine și îl ucide[12].

Ulterior, în urma acestei fapte de arme, Sigismund îl răsplătește pe John Smith cu 300 de ducați și îl înnobilează, pe blazonul său fiind reprezentate cele trei capete de turci uciși în duel.

Moise Székely reușește să cucerească Regall, după care jefuiește alte așezări ale „haiducilor" (de fapt ale imperialilor lui Basta), dintre care Smith numește Veratio (Vărădia de Mureș), Solmos (Șoimoș) și Kupronka (Căpruța), Ulterior, merge la Essemberg (Alba Iulia) unde are loc episodul înnobilării de către Sigismund[13]. Știm că Sigismund a fost în Alba Iulia între 24 mai și 8 iunie 1602.

Alte neconcordanțe în povestea lui John Smith

Am văzut cum John Smith i-a inventat ca adversari pe turci și bandiți pentru a oculta un alt aspect jenant din biografia sa, aspect care nu ar fi dat bine la imaginea pe care încerca să și-o creioneze, respectiv de căpitan fără teamă și prihană. Iar adevărul gol-goluț este că John Smith și mercenarii săi au luptat împotriva imperialilor lui Basta, cei pentru care luptaseră în anul precedent la Olumpagh și Alba Regalis. Luptau plătiți și sub ordinele lui Sigismund Báthory, care era aliat cu turcii și tătarii contra lui Basta și împotriva lui Radu Șerban al Valahiei. Deci, John Smith a luptat alături de turci și tătari, nu împotriva lor, iar acest aspect nu dorea să-l amintească pentru a nu-i păta imaginea de apărător al credinței și luptător împotriva pericolului otoman.

Asta înseamnă că cei trei turci învinși și decapitați de el nu erau turci, ci creștini din armata lui Giorgio Basta. Este suficient să ne amintim de descrierea primului, cu aripile pe spate, aceasta fiind exact imaginea husarului înaripat polonez, din cavaleria grea polonă, cea care sub conducerea lui Jan Sobiescki a despresurat Viena asediată de turci în 1683. Deci, acest Turbashaw nu poate fi decât mercenar polonez în armata habsburgică.

O dovadă suplimentară poate fi chiar din încercarea de localizare a cetății Regall pe care au cucerit-o mercenarii conduși de Moise Székely. Coroborând descrierile geografice ale lui John Smith, biograful acestuia Peter Firstbrook reduce

[12] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, from Ann. Dom. 1593 to 1609*. Presented to the UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY by the ONTARIO LEGISLATIVE LIBRARY 1980, pp. 380-381.
[13] *Ibidem*, p. 382.

posibilitățile la două, cetatea Zărand și cetatea Șiria. Comparând locațiile celor două, acesta ajunge la concluzia că cetatea Regall este de fapt cetatea Șiria, care se potrivește cel mai bine cu descrierea lui John Smith.

Dar cetatea Șiria, în anul 1602 era în stăpânirea imperialilor lui Basta, după cum scrie istoricul Sorin Bulboacă: „În contextul luptelor dintre Mihai Viteazul și George Basta, forțele militare din Șiria, Lipova și Arad, sub conducerea lui Gheorghe Farkas și Ioan de Sălișteː au luptat alături de Mihai Viteazul. După moartea lui Mihai Viteazul, Șiria este deținută de căpitanul Ioan din Sălișteː, pentru scurtă vreme, până când acesta este ucis de către trimișii lui Gheorghe Basta și astfel, la 1 septembrie 1602, cetatea Șiriei ajunge în posesia acestuia. În 1602, pentru scurtă vreme, Șiria este stăpânită de principele Transilvaniei”[14].

Deci, cetatea Șiria este în stăpânirea lui Basta și a imperialilor, de la care o cuceresc mercenarii lui John Smith pentru principele Transilvaniei care era atunci Sigismund Báthory. Încă o dovadă că John Smith nu a luptat contra turcilor, cum susține el, ci chiar împotriva imperialilor.

Dar și veridicitatea acestor dueluri descrise de John Smith poate fi pusă la îndoială, după cum vom vedea mai departe.

Războiul între Basta și Báthory continuă, chiar dacă Basta a pierdut cetatea Regall. La 2 iulie 1602 are loc o confruntare decisivă la Teiuș, în urma căreia Moise Székely și Gabriel Bethlen sunt învinși de Basta. Sigismund Báthory renunță din nou la Transilvania, de data asta definitiv[15]. Moise Székely și Gabriel Bethlen fug la Timișoara, sub protecția turcilor de la care așteaptă ajutor pentru a recupera Transilvania.

Nu știm dacă Modrusch și John Smith au luptat la Teiuș la 2 iulie, dar dacă au făcut-o, în mod clar au fost de partea lui Moise Székely și a lui Sigismund Báthory. Dar, după ce sorții s-au schimbat, și a fost clar că tabăra lor a pierdut și că nu avea cum să îi mai plătească, au trecut de partea învingătorului care, în mod sigur, i-a asigurat că îi va plăti dacă îl vor servi. Nu este ceva ieșit din comun, așa s-au comportat mercenarii tot timpul, se va vedea asta în Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648), apogeul mercenarilor din Evul Mediu. Astfel mercenarii lui Modrusch, cu John Smith, trec din nou în solda lui Giorgio Basta și sunt trimiși în sprijinul lui Radu Șerban în Valahia, împotriva lui Simion Movilă care era sprijinit de tătarii lui Ghazi Ghirai.

Situația din Valahia în 1602

După ce Mihai Viteazul este înfrânt la Miraslău (18 septembrie 1600) pierde Transilvania, dar și Moldova care este ocupată de poloni. Aceștia avansează în Valahia, unde Mihai Viteazul pierde bătălia de la Bucov (20 octombrie) și se refugiază

[14] Sorin Bulboacă, Doru Sinaci (coord.), *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, vol. III, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2021, pp. 230-231.

[15] Sigismund Báthory (1572-1613) a renunțat prima oară la demnitatea de principe al Transilvaniei în 1593. Ulterior, a revenit, pentru ca să renunțe din nou în 1596 și să revină în 1598, apoi renunță din nou în 1599 în favoarea vărului său Andrei Báthory care este învins de Mihai Viteazul la Șelimbăr. Revine în 1601 pentru a renunța a patra oară în urma înfrângerii în fața lui Basta la Teiuș.

la Viena, lăsând Valahia în stăpânirea lui Simion Movilă cu sprijin polon. După ce revine în Transilvania și câștigă alături de Giorgio Basta bătălia de la Guruslău (3 august 1601) contra lui Sigismund Báthory, este asasinat din ordinul lui Basta la Câmpia Turzii, la 19 august 1601. În Valahia, boierii l-au alungat pe Simion Movilă, dar după moartea lui Mihai Viteazul situația era incertă. Simion Movilă încerca să revină cu ajutor polon și tătar, turcii la fel, astfel că boierii în frunte cu Buzeștii nu aveau altă soluție decât să se alieze cu Giorgio Basta, paradoxal, tocmai asasinul lui Mihai Viteazul. Basta îl propune pe Stroe Buzescu – cel mai tânăr dintre frații Buzești – dar acesta refuză pe motiv că era prea tânăr, astfel că alegerea cade asupra lui Radu Șerban (paharnicul lui Mihai Viteazul), boier cu mare experiență militară și diplomatică. Din primele clipe ale domniei, Radu Șerban are de-a face cu invazia lui Simion Movilă, trupele moldovene venind alături de un important contingent de turci și tătari. Muntenii luptă cu dăruire, dar sunt copleșiți. Radu Șerban este nevoit să se retragă cu oștirea în Transilvania, muntenii fiind atacați și decimați de trupele lui Sigismund Báthory, care sunt aliate cu turcii împotriva imperialilor conduși de Giorgio Basta. Radu Șerban ajunge la Basta în Dej, apoi la Marghita, când acesta își schimbă cartierul general. În februarie 1602 asediază împreună Bistrița, fără succes[16].

Situația strategică pe teatrul de război transilvan în Războiul cel Lung era destul de dificilă. Trupele imperiale ale lui Basta erau presate de peste tot. Dinspre Banatul ocupat de turcii care îl sprijineau pe Sigismund Báthory, dinspre Moldova lui Ieremia Movilă sprijinit de poloni, turci și tătari, și dinspre Valahia ocupată de Simion Movilă cu sprijin polonez și tătar (în Valahia exista posibilitatea ca turcii să-și impună propriul domnitor, pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul). Basta decide că e momentul să smulgă Valahia de sub controlul adversarilor, așa că îl trimite pe Radu Șerban, în martie 1602, cu o oștire de 15000 de munteni, unguri și mercenari, printre care 3000 de călăreți mercenari conduși de Boulet. Dar aceștia sunt prinși într-o ambuscadă de către tătarii lui Greezer Pașa și pierd 2000 de oameni și 11 steaguri. Totuși, continuă și ocupând o poziție bună încep un atac prin surprindere asupra trupelor moldo-tătare ale lui Simion Movilă. După primele succese, soldații se opresc să jefuiască pe cei căzuți, în timp ce tătarii revin în forță amenințând cu tăierea legăturilor spre trecătorile Ardealului. Norocul a fost intervenția trupelor venite în sprijin conduse de Mârza Mare, fost căpitan al lui Mihai Viteazul, care evită catastrofa și asigură retragerea. A fost o înfrângere, dar fără intervenția lui Mârza ar fi fost un dezastru. În retragerea prin Transilvania, ariergarda lui Radu Șerban a fost atacată de Moise Székely care a ucis circa 800 de oameni. Drept răzbunare, Giorgio Basta a ordonat incendierea orașului Târgu Mureș, dar nu există surse care să confirme asta[17].

După înfrângerea lui Sigismund Báthory de la Teiuș (2 iulie 1602), care a dus la recuperarea Transilvaniei, Giorgio Basta și Radu Șerban au considerat că a venit momentul recuceririi Valahiei, motiv pentru care au pornit o expediție peste

[16] „Tactica și Strategia", nr. 6, martie 2019, pp. 68-69.

[17] Sursa primară pentru prezentarea campaniei din martie 1602 a lui Radu Șerban și Boulet este Ciro Spontoni (secretatul lui Basta), *Historia dela Transilvania, raccolta dal Cavalier Ciro Spontoni*, Veneția, 1638, p 189 și urm. Este descrisă și de Victor Motogna, *op. cit*., pp. 8-11 (248-251).

Carpați. La această expediție a luat parte și John Smith, după cum spune el însuși. Radu Șerban trece Carpații și își recapătă tronul Valahiei, dar Simion Movilă revine cu o armată de moldoveni la care se adaugă 40000 de tătari conduși de hanul Gazi Ghirai în persoană. Bătălia decisivă are loc undeva între satele Ogretin și Teișani.

Bătălia de la Ogretin – Teișani (23-24 septembrie 1602)[18]

Oastea moldo-tătară:

Conducători: hanul Ghazi Ghirai, Simion Movilă.

Efective: 40000 de călăreți tătari, 1300 de infanteriști moldoveni și 300 de cazaci.

Oastea munteană:

Conducători: Radu Șerban, Tomaso Cavrioli (conducătorul mercenarilor trimiși de Giorgio Basta).

Efective: 10000 de infanteriști (din care 3000 erau mercenari), 6000 de călăreți **(**din care 1000 mercenari și 1000 lăncieri transilvăneni, aflați sub comanda lui Marcu Cercel, fiul domnitorului Petru Cercel (1583-1585), fratele vitreg al lui Mihai Viteazul) și 4 tunuri.

Pierderi:

Tătarii: 5000 de morți.

Muntenii: 400 de morți și 1000 de răniți.

Giorgio Basta a trimis trupe de mercenari în sprijinul lui Radu Șerban sub comanda experimentatului Tomaso Cavrioli. Acesta decide întărirea taberei muntenilor pentru a dejuca tactica preferată a tătarilor, care consta în atragerea inamicului în câmp deschis pentru a putea fi manevrat și anihilat de către rapizii călăreți tătari. Astfel, armata munteană se închide într-o tabără fortificată între Ogretin și Teișani rezistând atacurilor tătarilor care încearcă să-i provoace să iasă afară în câmp deschis. În ciuda ordinelor lui Cavrioli, muntenii ies din tabără împotriva tătarilor, o ieșire urmată de un măcel al tătarilor, acțiune care putea fi fatală, deoarece muntenii se depărtează de întărituri și sunt gata să fie surprinși de grosul tătarilor care îi atacă prin surprindere. Căpitanul Attilio Vimercati cu 400 de haiduci se alătură muntenilor ieșiți din întărituri. Cavrioli, pentru a preveni ca tătarii să nu intre între fortificații cu muntenii în retragere, desfășoară câteva sute de mercenari cu archebuze care dejoacă planul tătarilor. În cadrul acestei acțiuni, mercenarii și muntenii au cele mai multe victime din cursul bătăliei, unii fiind luați prizonieri. Pentru a preîntâmpina o altă ieșire împotriva ordinelor date, având în vedere dorința de luptă și de răzbunare a muntenilor contra tătarilor care jefuiseră țara, Radu Șerban ridică furci (spânzurători) dând poruncă ca toți cei care nu respectă ordinul de a rămâne în tabără să fie ridicați în acele furci.

Tătarii atacă întăriturile, dar sunt respinși cu pierderi mari. Cele patru tunuri ale lui Radu Șerban provoacă multe victime în rândul lor, la fel și archebuzierii. Dar sunt și lupte corp la corp în fața fortificațiilor. Văzând că pierderile lor cresc și nu reușesc să îi scoată pe munteni din spatele întăriturilor pentru a-i anihila în câmp

[18] Descrisă amănunțit atât de V. Motogna, *op. cit*., pp. 15-18 (255-258), cât și de T. Mutașcu, *op. cit.*, pp. 74-84.

deschis, tătarii recurg la tot soiul de provocări, inclusiv aruncându-le invective și acuzându-i de lașitate. Ideea era de a-i ademeni cât mai departe pentru a-i ataca cu grosul forțelor și nimici, tactica lor favorită de sute de ani.

Printre aceste provocări a fost și cea lansată de ginerele hanului Ghazi Ghirai (după unele surse cumnat), un uriaș cu o forță herculeană pe nume Mârza (a nu se confunda cu frații Mârza, căpitani ai lui Mihai Viteazul și Radu Șerban) care a provocat la luptă pe oricine îndrăznea din tabăra creștină să i se opună, făcându-i lași dacă nu acceptă. În acele vremuri medievale, acuzația de lașitate era o pată de dezonoare pentru întreaga oștire, dacă nu era capabilă să trimită un om care să spele cu sânge această rușine, iar asta putea deveni o problemă pentru moralul oștenilor. De aceea provocarea a fost acceptată de tabăra munteană.

Adevăratul duel

În primul rând, ar trebui să fim conștienți de faptul că boierii români erau printre cei mai buni luptători în Evul Mediu. Fiii de boieri erau instruiți și pregătiți ca și luptători încă din fragedă pruncie, atât în lupta individuală, cât și în conducerea de trupe la nivel de contingente boierești. Ca vasali erau obligați să participe la campaniile militare ale domnitorului.

Frații Buzești (Preda, Radu și Stroe) din Oltenia, cei mai bogați și mai influenți boierii ai timpului, nu făceau excepție. Foarte buni luptători individuali și excelenți comandanți, s-au evidențiat la superlativ în campaniile continue ale lui Mihai Viteazul, alături de alți căpitani deosebiți, cum ar fi Deli Marcu, Gheorghe Raț, frații Mârza, Baba Novac, Aga Lecca și alții. Unchiul lor, după mamă, era chiar marele paharnic Șerban al lui Mihai Viteazul, devenit voievod sub numele de Radu Șerban, pe care au continuat să-l slujească alături de alți mari căpitani ai lui Mihai Vodă.

Așa că nu este de mirare că provocarea ginerelui hanului tătar Ghazi Ghirai a fost acceptată de către Stroe Buzescu, cel mai mic dintre frații Buzești, un excelent luptător care a fost propus ca domn al Valahiei după moartea lui Mihai Viteazul. Hanul Ghazi Ghirai avea vechi polițe de plătit Buzeștilor, deoarece a fost crunt bătut de aceștia la Stănești și Șerpătești în 1594, iar când sultanul i-a cerut, ulterior, să invadeze Valahia, a refuzat, spunând că își măsurase destul puterile cu Mihai Vodă. Așa că, fără îndoială, a fost foarte bucuros când Stroe Buzescu a acceptat provocarea ginerelui său, fiind sigur că acesta îl va ucide cu ușurință pe boierul valah în fața armatelor, răzbunând umilința din urmă cu opt ani și făcându-i pe munteni să cedeze moral.

Duelul a avut loc în fața ambelor tabere și a fost o luptă încrâncenată, cu sorți schimbători. Dar Stroe Buzescu iese învingător și îi taie capul ginerelui hanului Ghirai, spre consternarea tătarilor al căror moral are de suferit, mai ales după eșecurile repetate din fața întăriturilor muntene, în spatele cărora aceștia rezistau provocându-le pierderi serioase, fără să mai iasă în câmp deschis.

Hanul ordonă noi atacuri, toate eșuate cu pierderi masive, Tomaso Cavrioli și Radu Șerban coordonând apărarea și menținând o disciplină strictă ca apărătorii să nu iasă dincolo de întărituri și să cadă în capcana tătarilor. Ghazi Ghirai simulează o retragere generală, sperând ca muntenii să-l urmărească, dar fără succes. Așa că

împachetează cadavrul ginerelui său în covoare scumpe și se retrage cu toată oștirea. De nervi, îl leagă pe Simion Movilă sub burta unui cal și așa îl duce în Moldova, unde fratele său, Ieremia Movilă, voievodul Moldovei, va trebui să îl răscumpere contra unei sume importante. Muntenii și mercenarii au câștigat bătălia în urma căreia Radu Șerban rămâne pe tronul Valahiei. Va mai duce multe lupte în următorii zece ani de domnie, astfel că poate fi considerat ca un adevărat succesor al lui Mihai Viteazul.

Dar Stroe Buzescu, în acest duel, capătă o rană la obraz care se infectează. Din câte se pare, lama sabiei tătarului era otrăvită. Este transportat la medicii din Brașov, dar aceștia nu îl pot salva, astfel că moare la 2 octombrie 1602, la puțin peste o săptămână de la lupta cu tătarul.

Soția sa, Sima Stolniceasa, a săpat pe piatra de mormânt de la schitul Stănești (ctitorie a Buzeștilor din Stănești – Lunca, județul Vâlcea) a lui Stroe Buzescu, în limba română, povestea celui mai mic dintre frații Buzești, plus imaginea în basorelief a duelului cu ginerele hanului. Inscripția este următoarea: „Această piatră pe groapa jupânului Stroe Buzescul ce-a fost stolnic la Mihai-Vodă, și-a fost la toate războaiele dimpreună cu domnul său ca o slugă credincioasă, și la războiul dintâi dobândi rană la mâna stângă, de la turci, și la războiul de la Giurgiu, când se lovi cu hanul, se răni la ochi de săgeată. Și-au slujit Stroe lui Mihai-Vodă până pieri...”. Continuă cu enumerarea soliilor diplomatice și a luptelor purtate de Stroe Buzescu, după care este amintit duelul cu Mârza. „Jupânul Stroe, atâta nevoie pe creștini văzând, stătu împotriva tătarilor, de se lovi cu Mîrza, cumnatul hanului și-l înjunghie pe el. Și dintr-acel război se răni la obraz și peste trei săptămâni se întâmplă moartea, în luna octombrie 2 zile vleat 7110 (1602)”. Apoi adaugă: „Și nu fu pe voia câinilor de tătari...” La final se roagă pentru iertarea păcatelor soțului ei adăugând: „Dacă voi muri să mă îngropați lângă dumnealui aici”[19].

Consider că au fost necesare aceste precizări pentru a se înțelege descrierile din memoriile lui John Smith referitoare la participarea sa la luptele din Valahia, precum și inadvertențele și nepotrivirile din aceste memorii, dar și pentru a veni cu o explicație pentru acestea. Am insistat pe duelul lui Stroe Buzescu cu ginerele hanului Ghazi Ghirai fiindcă consider că acesta a fost sursa de inspirație a lui John Smith pentru povestea sa cu cele trei dueluri. În mod sigur John Smith a fost martor la acest duel, fiindcă se potrivesc prea multe, inclusiv tăierea capului învinsului, relatată de John Smith în primul său duel cu numitul Turbashaw.

John Smith în Valahia

John Smith povestește cum a pornit cu trupa de mercenari a lui Modrusch, în august 1602, în Valahia pentru a-l pune domn pe Radu Șerban, cu sprijin de la Basta. Spune că a trecut râul Olt (Alutus) și dă o serie de denumiri de localități, care nu au putut fi identificate. Apoi povestește despre bătălia de la Rottenton (?), în urma căreia Radu Șerban devine domn. Ulterior, la revenirea lui Ieremia Movilă (aici îl confundă pe Simion Movilă cu Ieremia Movilă, acesta din urmă fiind fratele lui Simion, voievodul Moldovei), mai face o confuzie gravă arătând că a luptat împotriva moldovenilor, turcilor și tătarilor. Turcii nu au luptat în niciuna din campaniile lui

[19] https://odaiadesus.ro/buzestii.html.

Radu Șerban pentru recuperarea domniei, cel puțin nu alături de Simion Movilă, fiindcă ei aveau propriul candidat, pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, pe care au încercat să îl impună în repetate rânduri prin atacuri de la sud de Dunăre, toate respinse. De aceea, afirmația lui Smith că a luptat împotriva turcilor (chiar menționează ieniceri), nu poate fi reală.

Mai departe, descrie cum corpul de mercenari din care făcea parte (13000 de oameni) este atacat de trupele de moldoveni și turci ale lui Ieremia Movilă (de fapt Simion Movilă), la care se raliază 40000 de tătari și sunt înfrânți. În luptă, însuși John Smith este grav rănit. După bătălie, jefuitorii de cadavre care au văzut blazonul său și echipamentul scump, consideră că ar fi mai prețios viu decât mort, în ideea unei răscumpărări, așa că îl iau și îl vindecă, după care îl vând ca sclav. John Smith îl învinuiește pe generalul Basta pentru dezastrul prin care a fost capturat, pe motiv că ei erau protestanți, iar Basta cu imperialii erau catolici, o chestiune justificabilă la momentul publicării memoriilor, în plin război religios în Europa, respectiv Războiul de 30 de Ani (1618-1648). Nu spune că ar putea fi din cauză că au luptat patru luni de partea adversarului, deși în privința mercenarilor nu era o problemă, luptau de partea oricui dacă erau plătiți bine. Dar povestea lui nu se potrivește deloc, după cum vom vedea mai departe.

După capturare începe un alt capitol din aventurile povestite de John Smith. Este vândut ca sclav și trece pe la mai mulți stăpâni. Una dintre stăpâne se îndrăgostește de el și îi facilitează evadarea. Astfel, fuge prin Crimeea, Rusia și Polonia în Imperiul Romano-German, ajungând din nou în Anglia, de unde se va îmbarca pentru America, devenind celebru ca și guvernator de colonie, dar mai cu seamă pentru aventura cu Pocahontas.

Neconcordanțe în aventurile lui John Smith în Valahia

Revenind la chestiunea noastră, descrierea bătăliei de la Rottenton și a înfrângerii de aici, unde au rămas trupurile a câtorva mii de mercenari, seamănă izbitor cu relatarea incursiunii lui Boulet în Valahia din martie 1602, prima tentativă de a-l reinstaura pe Radu Șerban pe tronul Valahiei. Mai mult, spune că a intrat pe la Alutus (Olt), adică pe valea Oltului, exact ca și Boulet. Dar John Smith nu avea cum să fie acolo, deoarece abia sosise în Transilvania și se raliase lui Sigismund Báthory, urmând asediul de la Regall (cetatea Șiria, după toate probabilitățile).

John Smith a intrat în Valahia în august 1602, iar asta denotă că a luat parte la campania care a culminat cu bătălia de la Ogretin – Teișani, prezentată mai sus. Radu Șerban a intrat în august 1602 dinspre Brașov, asta înseamnă ori pe valea Prahovei, ori pe o altă cale apropiată, cum ar fi valea Teleajenului. Mai departe, vedem că John Smith dă cifra de 40000 de tătari cu care s-au confruntat, conduși de însuși hanul, o cifră foarte exactă, dar care este valabilă pentru forțele lui Simion Movilă în bătălia de la Ogretin – Teișani, unde chiar a participat hanul. Nu este cazul pentru expediția lui Boulet, la care nu a participat hanul, ci doar Greezer Pașa, iar numărul lor este mult inferior cifrei de 40000, pe când sursele dau cifra de 40000 de tătari la Ogretin – Teișani.

John Smith descrie întăriturile realizate în campania sa, inclusiv existența unor tunuri de câmp, dar aceste descrieri se potrivesc pentru bătălia de la Ogretin –

Teișani, nu pentru ceea ce povestește el. Mai departe, nu există nicio relatare istorică a unui dezastru militar al mercenarilor după bătălia de la Ogretin – Teișani ca cel descris de John Smith, care să implice mii de mercenari și mii de moldoveni și tătari (nu mai vorbim de turci, care nu au fost prezenți). Mai cu seamă în noiembrie 1602, când spune el că a fost luat prizonier.

De aici, ajungem la concluzia că John Smith a fost capturat în cursul bătăliei de la Ogretin – Teișani, cel mai probabil în cursul ieșirii mercenarilor lui Tomaso Cavrioli pentru a proteja retragerea, el fiind ori între cei 400 de haiduci ai lui Attilio Vimercati, ori printre mercenarii trimiși de Cavrioli.

Chiar și biograful său subliniază aceste inadvertențe[20].

Concluzii

Fără îndoială, căpitanul John Smith a fost atât în Ungaria, Transilvania, cât și în Valahia, deoarece descrierile sale sunt prea exacte, cunoștințele sale despre oameni și locuri, despre lupte și conducători militari sunt prea amănunțite, descrierea evenimentelor și luptelor au prea mare acuratețe ca să poată fi inventate, mai ales în perioada în care estul Europei era un domeniu necunoscut pentru majoritatea populației din vest. În mod sigur a luptat în războaiele descrise, dar aici sunt niște neconcordanțe flagrante. Unii pun acestea pe seama faptului că sunt scrise la aproape treizeci de ani de la evenimente, dar explicația nu poate fi validă pentru o mare parte din erorile din memoriile sale.

Și acestea ar trebui expuse cu explicațiile necesare, care nu sunt greu de intuit. John Smith dorea să se prezinte în memoriile sale ca un cavaler fără teamă și fără prihană, care luptă împotriva răului și numai de partea binelui. Ori, în acea perioadă, răul suprem, pericolul cel mai mare pentru Europa, era Imperiul Otoman. Așa că el nu putea să se poziționeze că ar fi luptat alături de otomani (alături de Sigismund Bathory, aliatul lor), deși mercenarii cam asta făceau, luptau pentru cel care plătea mai bine. Iar otomanii în anul 1602, în Transilvania, plăteau mult mai bine decât imperialii prin Basta, care avea probleme financiare din cauza întârzierii susținerii materiale din partea împăratului Rudolf al II-lea. Așa că el și mercenarii lui au luptat de partea lui Sigismund Báthory și Moise Székely, aliații otomanilor, cum spune el însuși, dar asta nu prea dădea bine în memoriile lui, astfel că le-a ajustat în interesul său, pentru o imagine proprie cât mai favorabilă, profitând de faptul că nimeni nu putea verifica acuratețea informațiilor la acea vreme.

Mai departe, problema capturării sale. Am spus mai sus cum am ajuns la concluzia că John Smith a fost capturat în cursul bătăliei de la Ogretin – Teișani, în septembrie 1602, deși el descrie bătălia în care a fost capturat identică cu eșecul expediției lui Boulet alături de Radu Șerban din martie 1602, șase luni mai devreme. Pare a fi ciudat, dar explicabil, oarecum. El a preferat să spună că a fost capturat în cursul unei lupte în care s-a rezistat până la ultimul om, acoperind retragerea celorlalți, faptă eroică demnă de spartanii de la Termopile, pentru a-și crea o imagine cât mai favorabilă. Nu în cursul unei bătălii încheiată cu o victorie, în care el să fi fost

[20] Peter Firstbrook, *A Man Most Driven, Captain John Smith, Pocahontas and the Founding of America*, London, Oneworld Publications, 2014, cap. 5.

victimă, respectiv în timp ce ai săi sărbătoreau victoria, el lua drumul prizonieratului și sclaviei. Nu prea dădea bine pentru imaginea sa atent cultivată în memorii, astfel că a mai ajustat povestea. Un argument suplimentar este faptul că numele locului bătăliei în care a fost capturat, după scrierile sale, este Rottenton, neidentificată.

Totodată, sunt convins că John Smith a asistat la duelul dintre tătarul Mârza și Stroe Buzescu, de unde s-a inspirat pentru povestea sa cu cele trei dueluri din fața cetății Regall (Șiria, după toate probabilitățile). Adică a văzut duelul respectiv, lupta pe viață și pe moarte în urmă căreia Stroe Buzescu l-a ucis pe tătar și i-a luat capul, și apoi, în memoriile sale, a adoptat povestea punându-se pe el în rolul principal, dar a și exagerat-o, făcând dintr-un duel trei dueluri, în care iese învingător, dar din ce în ce mai greu. Pe primul adversar îl ucide din prima și îi ia capul, pe al doilea mai greu, pentru ca al treilea să fie gata să-l ucidă, dar Smith revine în ultimul moment și iese învingător. În fine, pare a fi un film de acțiune, dar să nu uităm că atunci astfel de cărți erau filmele vremii.

Dar rămâne un argument care ar susține povestea lui John Smith referitoare la dueluri, respectiv blazonul său cu trei capete de turci, cei uciși de către el în cele trei dueluri.

Chestiunea blazonului lui John Smith

În primul rând, blazonul despre care spune că l-a primit în urma înnobilării sale de către Sigismund Bathory, nu putea să aibă trei capete de turci, din moment ce turcii erau aliații lui: Adică Sigismund Báthory nu putea să-i dea un blazon cu trei capete ale aliaților lui, fiindcă Smith nu avea cum să ucidă turci în așa-zisele dueluri ale sale, fiindcă atunci nu a luptat împotriva lor, ci alături de ei. Episodul înnobilării, spune John Smith, a avut loc la Alba Iulia. Sigismund Báthory a fost în Alba Iulia între 24 mai și 8 iunie 1602. Este posibil să fi răsplătit pe cei care s-au distins în lupte. John Smith arată că a primit 300 de ducați și a fost înnobilat, primind blazonul respectiv. Poate că a fost răsplătit, așa cum mulți alții au fost răsplătiți, dar nu suntem siguri că a fost și înnobilat, cu atât mai puțin că a primit acel blazon.

Dar blazonul lui John Smith este expus ca vitraliu în biserica Sfânta Elena din Willoughby, Lincoshire (unde a fost botezat) cu cele trei capete de turci. Totuși, povestea blazonului este destul de ciudată.

În memoriile sale, John Smith publică un document prin care arată că a fost înnobilat, semnat de Sigismund Báthory, dar datat 9 decembrie 1603, recuperat pe drumul de întoarcere din captivitate, când a fost primit în audiență de Sigismund Báthory la Leipzig. Pare a fi logic, când a fost capturat în 1602 și vândut ca sclav și-a pierdut toate posesiunile, iar când a revenit după evadare nu avea nimic care să-i dovedească înnobilarea.

Documentul publicat în memoriile sale are și o notiță prin care se specifică că este înregistrat în registrul blazoanelor – numit *Coat of Arms* (o evidență a blazoanelor nobiliare) – dar în anul 1625. Asta nu îl autentifică neapărat, neputându-se verifica spusele lui Smith care declară pe propria răspundere că documentul este real.

Iată documentul în traducere din latină:

Noi, Sigismund Báthory, prin harul lui Dumnezeu Duce al Transilvaniei,

Țării Românești și al Vandalilor, Conte de Anchard, Salford și Growenda, facem cunoscut tuturor celor ce vor citi sau auzi cele de față, că am acordat domnului John Smith, nobil de origine engleză, căpitan în oastea ilustrului și preavenerabilului Henric Volda, Conte de Meldri, Salmark și Peldois, aflat la comanda unei armate de o mie de cavaleri și trei mii cinci sute de pedestrași, dreptul și libertatea de a sluji cu armele în provinciile noastre, sub autoritatea noastră deplină.

John Smith s-a dovedit un om de o vitejie și devotament vrednice de laudă și de memorie veșnică, luptând pentru credință și aliați cu onoare și curaj. Pentru meritele sale, l-am decorat cu un ordin militar și i-am îngăduit să folosească în sigiliul său trei capete de turci, simbol al faptelor sale eroice, când, într-o luptă singulară la cetatea Regalem din Transilvania, a biruit și a decapitat cu mâna sa trei dușmani.

Însă soarta, fiind schimbătoare, a făcut ca același viteaz să fie luat prizonier în Țara Românească, în ziua de 18 noiembrie 1601, alături de alți nobili și soldați, de către un pașă tătar din Cambia. Cu credință în Dumnezeu și prin iscusința sa, a reușit să scape din robie și să se întoarcă la camarazii săi. Noi l-am eliberat, recunoscându-i meritele, și i-am emis acte care să-i asigure libertăți mai mari, pe măsura vredniciei sale.

Acum, întorcându-se în patria sa îndepărtată, îi rugăm cu stăruință pe toți domnii, principii, conții, baronii și guvernatorii orașelor și porturilor din regiunile prin care va trece, să-i îngăduie trecerea liberă, fără piedici sau opreliști. Făcând aceasta, ne veți fi cu adevărat plăcuți.

Dat la Leipzig, în Misia, la 9 decembrie 1603[21].

Urmează reprezentarea sigiliului lui Sigismund Báthory, apoi scrisoarea de autentificare a înscrierii blazonului în *Coat of Arms*, practică standard pentru înregistrarea și păstrarea blazoanelor nobiliare în Anglia acelor vremuri.

Tuturor și fiecăruia în parte, indiferent de loc, statut, rang, ordine sau condiție, către care va ajunge această scrisoare, Gulielmus Segar, cavaler de aur, cunoscut și sub numele de Heraldul Principal al Armelor Angliei, Sainton, vă face cunoscut:

Să știți că eu, sus-menționatul Segar, certific și mărturisesc că am văzut documentul original semnat de Ducele Transilvaniei, cu propria lui mână și sigilat cu sigiliul său.

Am transcris și înregistrat o copie autentică a acestuia pentru păstrarea memoriei faptei în arhivele Oficiului de Heraldică, și am făcut aceasta la Londra, în ziua de 19 august 1625, în primul an al domniei Domnului nostru CAROL, prin harul lui Dumnezeu Rege al Mari Britanii, Franței și Irlandei, Apărător al Credinței[22].

Dar există unele întrebări... De ce specifică despre blazon că este cu trei capete de turci, și nu dă nicio altă descriere asupra restului, aceasta fiind singura descriere? Putea să spună simplu că i-a dat blazonul și atât.

[21] *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith, into Europe, Asia, Africa and America, from Ann. Dom. 1593 to 1609*. Presented to the UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY by the ONTARIO LEGISLATIVE LIBRARY 1980, capitolul VII, p. 382.

[22] *Ibidem*, p. 383.

Dacă privim blazonul din biserica Sfânta Elena din Willoughby, vedem că are și alte elemente distinctive, trei flori de crin, trei spice de grâu, un coif, un struț de argint, un cal de argint, dar și ca deviză inscripția „vincere est vivere” (traducere: a învinge înseamnă a trăi). De ce nu sunt prevăzute și acestea în descrierea de la Sigismund?

După părerea mea există două posibilități.

Una dintre ele, este ca acea scrisoare de autentificare să fie într-adevăr dată de Sigismund Báthory, dar acesta să nu îți amintească contextul exact, și să fi crezut că este vorba de o altă campanie și o altă bătălie. Să nu uităm că Sigismund Báthory a luptat împotriva turcilor alături de Mihai Viteazul în campania din 1595, din Valahia, după care a luptat și a pierdut în fața turcilor la Keresztes în 1596. Când Smith a fost în Transilvania și a luptat sub ordinele lui Sigismund Báthory, atunci a fost aliat cu turcii. Se poate ca Báthory să nu-și fi dat seama și să creadă că l-a înnobilat cu altă ocazie pentru servicii din alte campanii. Așa că i-a dat scrisoarea după cum a vrut John Smith, cu povestea cu trei capete de turci, deoarece în mod sigur Báthory nu avea cum să-și amintească de John Smith că avea sub comandă 250 de oameni, decât tot de la Smith. Versiune posibilă, dar puțin probabilă.

A doua posibilitate este mai credibilă, fiindcă ține cont de faptul că John Smith, născut într-o familie de condiție relativ modestă, a avut permanent dorința de a se ridica spre un statut superior, iar un titlu de noblețe i-ar fi garantat asta. De aceea, pentru a obține un astfel de titlu, a petrecut o vreme la curtea regelui Scoției, înainte de a se îmbarca pentru Orient și a ajunge în Transilvania. Aici vede șansa să revină cu un titlu de noblețe pe care nimeni din societatea engleză nu ar fi avut posibilitatea să îl verifice. Așa că inventează un duel și un blazon, apoi un document cu semnătura lui Sigismund Báthory. Nimeni nu putea să îi verifice semnătura. Să nu uităm că autentificarea documentului și înregistrarea lui printre blazoane este din 9 august 1625, la 12 ani după moartea lui Sigismund Báthory din 1613, iar în 1625 centrul Europei era cuprins de vâltorile Războiului de Treizeci de Ani, la care fusese implicată și Transilvania condusă atunci de Gabriel Bethlen. De ce John Smith nu l-a înregistrat după ce a ajuns în Anglia, înainte de a pleca în călătoria spre America? Ar fi putut să îl piardă în cei 21 de ani de la sosirea în Anglia până în 1625. Totuși, îl înregistrează în 1625, dar ce apare lucrarea sa *The Generall Historie of Virginia, New-England, and the Summer Isles*, publicată în 1624. Asta înseamnă că își dă seama că nu este înregistrat la Oficiul de Heraldică englez și se decide să-l înregistreze. Fără probleme, fiindcă deja este o celebritate în Anglia, fost guvernator de colonie în America, aventurier și autor. Memoriile cu povestea blazonului vor apărea în 1630, la cinci ani după înregistrarea lui.

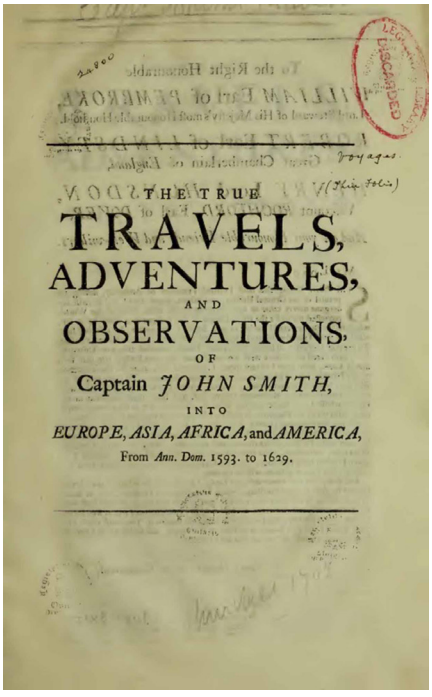
Deci, este foarte probabil să nu fie niciun blazon și niciun titlu de noblețe. Poate a fost doar răsplătit financiar pentru bravură, iar restul, cu blazonul și titlul de noblețe, este rodul imaginației prolifice a lui John Smith. Și o oportunitate să se ridice în rândul nobilimii.

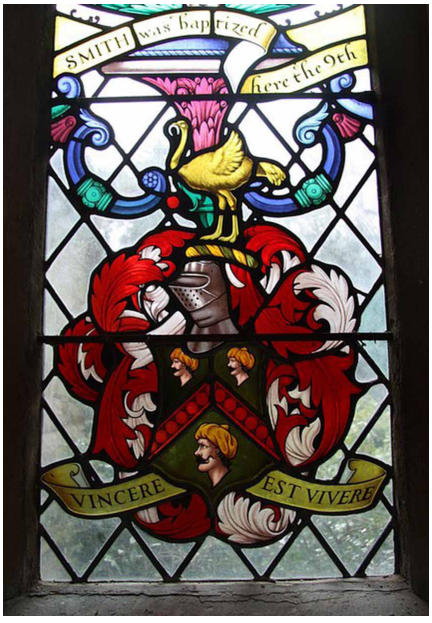
John Smith

Duelul lui John Smith
cu Turbashaw reprezentat
în memoriile sale

Coperta memoriilor lui John Smith

Blazonul lui John Smith de
pe vitraliul bisericii Sf Elena
din Willoughby, Lincolnshire

FRĂȚIA MINERILOR – FORMĂ DE ORGANIZARE ȘI SIMBOLURI ASEMĂNĂTOARE BRESLELOR MEȘTEȘUGĂREȘTI

Walter ÜBELHART*

[1]**Zusammenfassung: „Die Bergbruderschaft“ – Organisationsform und Symbole nach dem Vorbild der Handwerkszünfte.** *Die Bergbrüderschaft stellt eine komplexe Organisationsform dar, die technische Strenge mit christlicher Spiritualität und lokalen Traditionen vereint. Ihre Symbole, Rituale, hierarchischen Strukturen und ethischen Kodizes definieren eine starke Gemeinschaft, die nicht nur die lokale Wirtschaft, sondern auch die Kultur und Identität der Region nachhaltig geprägt hat. Vom feierlichen Schwur der Bergleute über die spirituelle Rolle der heiligen Barbara bis hin zur strengen Organisation der Arbeit unter Tage und der verwendeten Ausrüstung spiegelt alles eine berufliche Zivilisation wider, die tief in moralischen, religiösen und technischen Werten verankert ist. Diese Synthese aus Tradition und Funktionalität bietet ein wertvolles Modell für sozialen Zusammenhalt und berufliche Solidarität, in dem jeder Einzelne seine Rolle kennt und zum kollektiven Wohl beiträgt. Die Erforschung solcher Strukturen ermöglicht nicht nur ein tieferes Verständnis der Vergangenheit eines fundamentalen Berufs in der vormodernen Wirtschaft, sondern liefert auch Prinzipien von hoher Relevanz für die gegenwärtige Gesellschaft. In einer Welt, die zunehmend von Fragmentierung geprägt ist, werden Beispiele für Gemeinschaften, die durch Arbeit, Respekt und Glauben vereint sind, zu inspirierenden Quellen für den Wiederaufbau des sozialen Kapitals.*
Schlüsselwörter: *Bergbau, Zunft, Bruderschaft, Symbole, Bräuche.*

Introducere. Mineritul, una dintre cele mai vechi ocupații ale umanității, a contribuit semnificativ la dezvoltarea societăților umane, nu doar prin extragerea resurselor, ci și prin modul unic de organizare a celor implicați. *Frăția minerilor*, ca formă de solidaritate profesională și spirituală, este un exemplu remarcabil de structură comunitară, cu similitudini evidente față de breslele meșteșugărești. Prezenta lucrare investighează simbolurile, ierarhia, ritualurile și valorile acestei comunități, cu accent pe tradițiile miniere din Maramureș.

Simbolistica minerească: dalta și ciocanul. Imaginea celor două ciocane încrucișate este poate cel mai cunoscut simbol al mineritului, fiind prezent pe sigilii vechi, în blazoane și în cadrul ceremoniilor actuale dedicate tradiției miniere. Acest simbol, care poate părea simplu la prima vedere, încorporează o semnificație profundă: unirea între forță și precizie, între efortul fizic și măiestria tehnică. De fapt, simbolul este reprezentarea ciocanului și dălții minerului, cunoscute local sub denumirile de „baros” și „fistău”, unelte esențiale în munca de extragere a minereurilor.

Pe lângă valoarea practică, aceste unelte au devenit emblematice pentru identitatea profesională a minerului, reflectând o tradiție de secole. În iconografia minieră din Europa Centrală, ciocanele încrucișate apar încă din perioada medievală,

* Secretar, Asociaţia multiculturală „Johannes Banfi Hunyades”, Baia Mare;
e-mail: wuebelhart@yahoo.de.

fiind preluate, ulterior, și în heraldica orașelor miniere. În orașul Baia Sprie, sigiliul vechi ilustrează doi mineri echipați, care folosesc aceste unelte pentru a ciopli piatra – o reprezentare artistică ce subliniază nu doar activitatea fizică, ci și demnitatea și solidaritatea celor implicați în această meserie.

Simbolul ciocanelor nu este utilizat doar ca element decorativ, ci și ca parte a ritualurilor. În cadrul serbărilor minerești sau a adunărilor frățiilor, ciocanele sunt lovite ritualic de trei ori, ca semn de respect, unitate și apartenență. În acest mod, dalta și ciocanul capătă o dimensiune sacră, devenind veritabile instrumente de consacrare a unei comunități unite prin muncă, credință și tradiție.

Mineritul ca premisă a dezvoltării societății. Mineritul nu doar că precede metalurgia, ci stă la baza apariției agriculturii moderne, a meșteșugurilor și chiar a alchimiei. După istoricul E.E. Kellett, Tubal-Cain este considerat primul miner al lumii, ceea ce ancorează activitatea minieră într-un context mitologic. Materia primă extrasă a fost esențială pentru dezvoltarea tehnologiilor timpurii și pentru construirea societăților agricole complexe.

Pe lângă contribuția sa fundamentală la progresul material al civilizațiilor umane, mineritul a funcționat și ca un catalizator al schimbărilor sociale și culturale. Ocupația minieră presupunea o organizare riguroasă, bazată pe reguli stricte, ierarhii bine definite și o etică profesională solidă, comparabilă cu cea a breslelor urbane. Astfel, mineritul a creat condițiile pentru apariția unor comunități bine închegate, unite nu doar prin interese economice, ci și printr-un sistem de valori împărtășit.

Activitatea minieră a determinat, totodată, evoluția a numeroase domenii conexe: arhitectura industrială (prin construcția galeriilor și a clădirilor tehnice), medicina muncii (ca urmare a pericolelor din subteran), și chiar educația specializată, prin înființarea primelor școli de minerit. Aceste școli pregăteau nu doar muncitori calificați, ci și ofițeri de mină și ingineri, formând o elită tehnică indispensabilă dezvoltării ulterioare a industriei extractive.

Importanța culturală a mineritului se reflectă și în limbajul specific, în cântecele populare, în sărbătorile religioase dedicate minerilor, precum și în patrimoniul imaterial transmis oral sau vizual. Frățiile de mineri nu erau doar entități economice, ci adevărate instituții de coeziune comunitară, care reglementau viața socială și oferau sprijin membrilor aflați în nevoie.

Toate aceste aspecte subliniază faptul că mineritul a reprezentat mult mai mult decât o simplă activitate productivă: el a fost și continuă să fie un factor determinant al identității colective, în special în regiunile cu tradiție minieră precum Maramureșul. Acest proces a generat un tip specific de cultură și disciplină profesională, în care minerul era nu doar un muncitor, ci și un cunoscător al naturii, al resurselor și al metodelor de conservare a acestora. De asemenea, zonele miniere au devenit rapid centre ale inovației tehnice, unde se experimentau metode noi de extracție, prelucrare și transport al minereurilor, marcând astfel începutul industriei proto-moderne în Europa Centrală și de Est.

Pe lângă rolul economic și tehnologic, mineritul a avut și o funcție civilizatoare, contribuind la formarea așezărilor umane stabile în proximitatea resurselor naturale. Astfel, au apărut localități precum Baia Mare, Baia Sprie, Cavnic

și Băiuț, devenite importante centre de exploatare și prelucrare a minereurilor, dar și nuclee de cultură și tradiție. În aceste zone, mineritul nu era doar o ocupație, ci un mod de viață, cuprinzând un sistem de valori, credințe și ritualuri care s-au transmis din generație în generație.

Influența mineritului s-a extins și asupra dezvoltării științelor aplicate, în special geologia, chimia și ingineria minieră. Observațiile empirice ale minerilor asupra formelor de relief, compoziției solului sau a proprietăților fizico-chimice ale mineralelor au pus bazele unor cunoștințe care, ulterior, au fost sistematizate în tratate academice. De asemenea, extragerea și prelucrarea minereurilor a stimulat inovația în domeniul uneltelor și al metodelor de lucru, determinând un progres constant în tehnologia epocii.

Contribuția lui Georg Agricola la știința minieră. Lucrarea *De Re Metallica* (1556), redactată de Georg Agricola, este considerată primul tratat sistematic dedicat științei mineritului și metalurgiei. Redactată în limba latină, această lucrare monumentală în doisprezece capitole a fost publicată postum și a constituit timp de secole un reper esențial pentru toți cei implicați în industria extractivă. Agricola, al cărui nume real era Georg Bauer, era un umanist renascentist educat în filozofie, filologie, teologie și medicină, ceea ce i-a permis o abordare interdisciplinară asupra fenomenului minier. El a îmbinat rigoarea academică cu o vastă experiență practică dobândită în regiunile miniere ale Saxoniei, în special în Chemnitz, unde a activat ca medic, consilier municipal și primar. Interesul său pentru minerit a fost stimulat de activitatea cotidiană a minerilor, pe care a documentat-o minuțios, îmbinând observația directă cu consultarea surselor antice.

În *De Re Metallica*, Agricola descrie în detaliu procesele de extracție, spălare, topire, rafinare și turnare a metalelor, dar și metodele de ventilare a galeriilor, tipurile de unelte, rolul apelor subterane și modul de prevenire a accidentelor. Totodată, acordă o atenție deosebită organizării sociale a muncii în mină, ilustrând funcțiile esențiale: maestrul de mină, supraveghetorii, secretarul, trezorierul și minerii de rând. El subliniază importanța unei ierarhii clare, a responsabilităților precise și a cooperării dintre muncitori și conducători.

Traducerea românească a operei, realizată în 2002 la Baia Mare, sub îndrumarea prof. univ. dr. ing. Nicolae Brădeanu, a constituit un moment de referință pentru cercetarea patrimoniului minier din Dacia și Maramureș. Această versiune aduce în atenție faptul că Agricola menționează explicit resursele din Dacia, practicile miniere din zonă și specificul muncii în regiunile carpato-danubiene.

Lucrarea lui Agricola nu este doar un tratat tehnic, ci și un document cultural, reflectând spiritul Renașterii, interesul pentru ordine, inovație și demnitatea muncii. Prin influența sa, *De Re Metallica* a contribuit la standardizarea și profesionalizarea activităților miniere în Europa și a rămas, până la apariția revoluției industriale, cea mai completă sursă de cunoaștere în domeniul mineritului.

Structura *Frăției Minerilor* și elemente de organizare. Frățiile minerilor aveau o structură bine pusă la punct, diferită de breslele clasice, fiind adaptată specificului muncii în subteran și riscurilor asociate acesteia. Acestea funcționau ca

entități autonome, având propriile reguli interne, mecanisme de justiție și organe de conducere, dar și o profundă legătură cu autoritățile locale și cu biserica.

Maestrul de mină, ales dintre cei mai experimentați și respectați mineri, era figura centrală a acestei structuri. El răspundea atât de organizarea activităților tehnice, cât și de menținerea ordinii și disciplinei în rândul lucrătorilor. Printre responsabilitățile sale se numărau identificarea și urmărirea filoanelor de minereu, planificarea lucrărilor și coordonarea echipelor. De asemenea, deținea adesea „secretul filonului", adică informația despre locația și potențialul acestuia, păstrată cu strictețe.

Secretarul frăției avea un rol administrativ vital: înregistra zilnic producția realizată, ținea evidența muncitorilor prezenți ori absenteiști și redacta rapoarte către conducerea minei sau către autoritățile superioare. Supraveghetorii (sau paznicii de galerie) erau responsabili cu siguranța în subteran, verificau respectarea regulilor de acces și ieșire, controlau instrumentele și vegheau la utilizarea uleiului pentru lămpașe. De asemenea, aveau rolul de a comunica, prin semnale sonore transmise prin bătăi de ciocan, informații esențiale despre desfășurarea lucrului sau apariția unor pericole.

Trezorierul era funcționarul însărcinat cu gestionarea fondurilor, iar poziția sa era una cu mare răspundere. Veniturile rezultate din exploatarea minereurilor erau împărțite conform unor procente precise între rege, arendaș, muncitori, administrația locală și frăția minieră. Orice abatere financiară era sancționată drastic, inclusiv cu pedeapsa capitală, ceea ce subliniază rigoarea și seriozitatea cu care era tratată această funcție.

Un aspect interesant al organizării frăției îl reprezenta sistemul de justiție propriu. Eventualele neînțelegeri sau conflicte erau soluționate de tribunale minerești, alcătuite din jurați aleși din rândul membrilor frăției. Aceștia aplicau un cod de conduită intern, care reflecta valorile de onoare, solidaritate și disciplină ale comunității.

Această ierarhie profesională strictă era dublată de un sistem de simboluri și semne vizuale care reflectau statutul fiecărei funcții. Uniformele, insignele sau bastoanele de comandă marcau clar poziția ocupată în structura frăției, consolidând respectul față de autoritate și coeziunea internă. Sistemul de organizare al frăției minerilor reprezenta astfel un model sofisticat de guvernanță locală, capabil să mențină echilibrul între eficiență, siguranță și solidaritate.

Jurământul, ritualurile și codul de etică. Jurământul depus la descoperirea unui filon este singular prin poziția corporală și formularea sa solemnă: „Prefer să-mi cadă capul decât să divulg secretul filonului". Minerul îngenunchea cu un genunchi și își așeza două degete deasupra capului, într-un gest ritualic încărcat de solemnitate și responsabilitate. Acest act simbolic nu era doar o promisiune, ci un angajament sacru față de comunitate și meserie. Este una dintre puținele forme de jurământ din tradiția europeană care nu implică atingerea inimii, ci a capului, semnificând caracterul rațional și conștient al asumării.

Ritualurile minerești reflectau coeziunea și spiritualitatea comunităților. Printre acestea se numără agapele frățești, întâlniri comunitare cu rol ceremonial,

unde se aprindeau lămpașele, se rosteau rugăciuni, se ciocneau ciocanele de trei ori în semn de unitate și respect reciproc. Portul uniformei specifice cu șorț din piele, mănuși albe și cravată neagră, uneori completat cu sabie sau eșarfă simbolică, conferă demnitate și solemnitate fiecărui eveniment minier.

Frăția minerilor funcționa nu doar ca o asociație profesională, ci și ca un organism de sprijin mutual. Avea un cod etic propriu și stabilea norme de comportament atât în mină, cât și în afara acesteia. Îngrijirea familiilor minerilor decedați, ajutorarea văduvelor, precum și susținerea educației copiilor erau parte integrantă a acestui sistem de solidaritate. În acest fel, frăția se manifesta ca o instituție de protecție socială și spirituală, întemeiată pe respect, loialitate și dăruire colectivă.

Spiritualitatea minerilor și cultul Sfintei Varvara. Sfânta Varvara este protectoarea minerilor, prezentă adesea în statuete, icoane sau picturi murale amplasate la intrarea în mină ori în galeriile principale. Această prezență simbolică avea rolul de a conferi protecție divină celor care pășeau zilnic într-un spațiu periculos, întunecat și imprevizibil. În multe dintre minele din Maramureș, dar și din alte regiuni miniere europene, minerii amenajau altare în subteran, în fața cărora rosteau rugăciuni colective înaintea începerii lucrului.

Cultul Sfintei Varvara este o expresie vie a spiritualității minerești, ilustrând sinteza dintre credința creștină și tradițiile profesionale. Sfânta este sărbătorită anual pe 4 decembrie, iar ziua ei este marcată prin ceremonii religioase, procesiuni și evenimente comunitare în cadrul frățiilor miniere. Această legătură profundă între miner și divinitate reflectă nu doar teama față de forțele naturii, ci și convingerea că munca subterană trebuie binecuvântată și ocrotită de sus.

Legenda Sfintei Barbara, care a trăit în secolul al III-lea, spune că aceasta a fost închisă de tatăl său într-un turn pentru a o izola de influențele creștine. Cu toate acestea, ea s-a convertit în secret, adăugând o a treia fereastră în baia turnului în semn de venerare a Sfintei Treimi. Descoperirea credinței ei a dus la martiriu, iar stânca în care a fost ascunsă a devenit simbolul protecției divine în fața pericolului, motiv pentru care minerii o consideră patroană și mijlocitoare în fața morții subite.

Această spiritualitate profundă influențează până astăzi ritualurile frățiilor de mineri, care includ icoane ale sfintei în procesiunile lor, o pomenesc în rugăciuni colective și o invocă în momente de cumpănă. Astfel, cultul Sfintei Varvara nu este doar un aspect religios, ci o dimensiune fundamentală a identității culturale și morale a comunităților miniere.

Elementele tehnice și tradiția materială. Instrumentele utilizate (compas, fir cu plumb, rigle, ciocane) reflectă cunoștințe avansate de topografie și inginerie, indispensabile pentru desfășurarea activităților miniere într-un mediu subteran instabil și adesea periculos. Aceste instrumente erau folosite pentru trasarea direcției galeriilor, determinarea adâncimii puțurilor și alinierea traseelor de exploatare în raport cu filoanele de minereu. Fiecare unealtă, de la simpla riglă până la complicatul teodolit din perioadele mai recente, juca un rol crucial în evitarea accidentelor și în maximizarea eficienței extragerii.

Lemnul de salcâm, denumit adesea „lemn de mină”, era folosit pentru armarea galeriilor datorită rezistenței sale remarcabile la umezeală și la presiunea exercitată de masele de pământ. Spre deosebire de alte tipuri de lemn, salcâmul nu putrezea ușor, fapt care îl făcea ideal pentru susținerea structurilor subterane. Provenind din zone precum Satu Mare și Carei, acest lemn era transportat în masă spre regiunile miniere și tăiat în grinzi, stâlpi și scânduri conform standardelor impuse de autoritățile de minerit. Pietrele de hotar, cunoscute și sub denumirea de *landmarkuri*, erau utilizate pentru a marca limitele exacte ale perimetrelor de exploatare. Acestea aveau o importanță legală și administrativă, fiind recunoscute în documentele oficiale și în procesele dintre concesionari. În subteran, spațiul destinat fiecărei echipe de lucru era delimitat cu rigurozitate, lățimea standard fiind de 7 metri, în timp ce lungimea putea varia în funcție de particularitățile zăcământului. Această modularitate reflecta o gândire inginerească avansată și o formă timpurie de organizare rațională a muncii.

Tradiția materială a mineritului cuprindea nu doar uneltele și materialele de construcție, ci și echipamentele de protecție personală. Șorțul din piele, lămpașul cu ulei, casca din piele groasă sau metalică erau parte integrantă a vestimentației, adaptată condițiilor extreme din subteran. De-a lungul timpului, aceste obiecte au devenit simboluri ale identității profesionale și sunt astăzi expuse în muzeele de profil, ilustrând evoluția tehnologică, dar și memoria vie a unei meserii care a modelat profund comunități întregi.

Concluzii. *Frăția minerilor* este o formă de organizare complexă, ce combină rigoarea tehnică cu spiritualitatea creștină și tradițiile locale. Simbolurile, ritualurile, structura ierarhică și codul etic definesc o comunitate puternică, care a influențat nu doar economia locală, ci și cultura și identitatea regiunii. De la jurământul solemn depus de mineri, la rolul spiritual al Sfintei Varvara, până la organizarea riguroasă a muncii în subteran și la echipamentele folosite, totul reflectă o civilizație profesională profund ancorată în valori morale, religioase și tehnice.

Această sinteză dintre tradiție și funcționalitate oferă un model valoros de coeziune socială și solidaritate profesională, în care fiecare individ își cunoaște rolul și contribuie la binele colectiv. Studiul acestor structuri ne permite nu doar să înțelegem mai bine trecutul unei meserii fundamentale în economia premodernă, ci și să extragem principii relevante pentru societatea contemporană. Într-o lume marcată de fragmentare, exemplele de comunități unite în jurul muncii, respectului și credinței devin surse de inspirație pentru reconstrucția capitalului social.

Simboluri miniere tradiționale extrase din sigiliul orașului Baia Sprie

Tubal Cain, primul miner al lumii.
Basorelief de Andrea Pisani, 1334-1336

Portretul lui Georg Agricola
(sursa foto: *De Re Metallica*)

Frăția minerilor Băiuț. Secolul al XIX-lea

Sfânta Varvara

PROCESUL MEMORANDIȘTILOR DIN ANUL 1894. REACȚII ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ

Adriana ZAHARIA*

Abstract: The Trial of the Memorandum Signatories in 1894. Reactions in the Romanian and Foreign Press. The 1894 Trial of the Memorandum Signatories. Reactions in the Romanian and Foreign Press. *The Memorandum Trial of 1894, held in Cluj, was a major political event through which Hungarian authorities attempted to suppress the national struggle of the Romanians from Transylvania. On the first day, May 7, debates focused on the formation of the jury and the language of the trial, marked by a large Romanian demonstration in the Bánffy Garden. Throughout the trial, Romanian and international press intensely covered the events, highlighting the abuses of the authorities and the solidarity of the Romanian people. The French, Belgian, and British press condemned the treatment of the Romanians, viewing the trial as a fight for national emancipation and a defense of liberty. Despite the hostile atmosphere and numerous provocations, the Memorandum leaders maintained their dignity, expressing demands for national rights. The final verdict on May 25, 1894, brought heavy sentences for the leaders of the movement but strengthened national Romanian consciousness and attracted the sympathy of European public opinion.*

Keywords: *Memorandum, The Austro-Hungarian Empire, Dr. Vasile Lucaciu, Dr. Ioan Rațiu, George Pop de Băsești*.

Procesul memorandiștilor din 1894, desfășurat la Cluj, a fost un eveniment politic major prin care autoritățile maghiare au încercat să reprime lupta națională a românilor din Transilvania[1]. De-a lungul procesului, presa românească și internațională a reflectat intens evenimentele, evidențiind abuzurile autorităților și solidaritatea poporului român. Verdictul final din 25 mai 1894 a adus condamnări grele pentru liderii mișcării, dar a întărit conștiința națională și a atras simpatia opiniei publice europene. Una dintre cele mai pregnante teme care străbate presa românească dedicată procesului Memorandului este cea a martiriului. Din primele zile ale procesului, jurnaliștii români construiesc o adevărată mitologie a suferinței colective, transformând liderii Partidului Național Român în eroi ai luptei pentru națiune. Vasile Lucaciu este adesea descris în ipostaze de sfidare demnă, comparabilă cu atitudinea unui apostol, în timp ce George Pop de Băsești este perceput ca un bătrân înțelept care suferă pentru o cauză justă. Acuzații sunt prezentați drept martiri ai unei națiuni asuprite. Această narațiune a mobilizat solidaritatea populară și a conferit întregii acțiuni o aură de legitimare morală superioară.

Dezbaterile din prima zi au fost urmărite de un public numeros format din români, maghiari, familiile inculpaților, ziariști autohtoni și străini. Cei mai cunoscuți

* Jurnalist, doctor în istorie, Informația Zilei, Satu Mare;
e-mail: adrianazaharia@yahoo.com.

[1] Vezi și Adriana Zaharia, *Dr. Vasile Lucaciu (1852-1922), activitatea culturală și politică*, Satu Mare, Editura Solstițiu, 2023, pp. 184-258.

corespondenți străini au fost Rudolf Eigel (*Deutsche Zeitung* din Viena), Roberto Fava (*Il Parlamento*, *Il Diritto*, *Riforma*, *Italia del Popolo*, *Gazeta Piemontese* din Roma), George Moroianu pentru presa din Paris și presa belgiană, Paul Blacehaho pentru presa slavă (*Abas Norodna*, Praga și *Lidone Novidny*, Brno). De la București au fost prezenți: A. Ciurcu (*Timpul*), C. Anghel (*Adevărul*), E. Dioghenide (*Naționalul*), Safir Rubin (*L'Independence Roumanie*)[2]. Ziarul *Lupta* din București, prin corespondentul său Ion Bacalbașa, a relatat amplu dezbaterile procesului încă din prima zi[3]. În numărul din 28 aprilie 1894, *Lupta* enumeră ziariștii care au asistat la prima ședință de dezbatere și publicațiile pe care le-au reprezentat: Victor Bakosi – *Budapesti Hírlap*, Jancsó Benedeck – *Hazank*, Sherediu Leo – *Magyar Hírlap*, dr. Füredi Mor – *Pesti Naplo*, dr. Gyaliu Farkas – *Ellenzek*, Bede Pöb – *Erdelyi Hirado*, Feckelo Bela – *Szabadsag*, dr. Corbuly Iosef – *Kolozsvar*, Liviu Albini – *Tribuna*, Traian Pop – *Gazeta Transilvaniei*, Ilie Daian – *Dreptatea*, dr. Vasile Hossu – *Unirea*, Roberto Fava – *Reforma* și alte ziare italiene, D. Rubin – *Independance Romaine*, Ed. Dioghenide – *Naționalul*, C.D. Anghel – *Adevărul*, Doamna Anghel – *Munca*, Ion C. Bacalbașa – *Lupta*, Scipione Bădescu – *Curierul Român*, Levin Jaques – *Evenimentul*, Domnișoara Orghidan – *L'Era Nouvelle* și *Gazeta Săteanului*, D.D. Târnoveanu – *Tribuna liberală*, Vrăbiescu – *Unirea*[4]. Reprezentații presei din Transilvania de la *Tribuna*, *Unirea*, *Gazeta Transilvaniei*, *Dreptatea* au redat atmosfera dezbaterilor. La hotelul Biasini s-a instalat un birou de presă condus de profesorul și publicistul blăjean Vasile Hossu, viitor episcop de Lugoj și Gherla, cunoscător al limbilor italiană, franceză, germană și maghiară. Dr. Vasile Lucaciu este cel care ținea legătura cu Liga Culturală. În seara de 7 mai, după dezbateri, președintele partidului Ioan Rațiu a fost în centrul manifestațiilor de simpatie. Delegații asociațiilor culturale și sociale din Transilvania l-au vizitat la hotelul Hungaria unde era cazat, prezentându-i mesajele de solidaritate din toate părțile[5].

7 Maiu 1894 – ziua când poporul român a vorbit dintr-un singur piept

Toți românii prezenți la Cluj și-au manifestat conștiința națională „ca dintr-un singur piept"[6]. Și-au manifestat „cu o demnitate maiestoasă" dorința de libertate, ca dorința de cultură și de civilizație europeană. Au dovedit că ei își cunosc conducătorii și „una sunt cu ei și la bine și la rău". Banatul, Crișana, Maramureșul, Sălajul, Valea Bistriței, Munții Apuseni, „cu un cuvânt, toate colțurile țării locuite de români și-au trimis reprezentanți la Cluj". Redactorul relatează cu emoție cum

[2] Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat,* București, Fundația Regele Mihai I, 1947, pp. 242-243.

[3] *Procesul Memorandului*, în „Lupta", București, anul XI, nr. 2280, miercuri 27 aprilie 1894, pp. 1-2.

[4] *Procesul Românilor (Corespondența specială a ziarului Lupta). Presa*, în „Lupta", București, anul XI, nr. 2281, 28 aprilie (10 mai) 1894, p. 2.

[5] Costin I. Murgescu, *Procesul Memorandumului: Fragment ardelean. Reconstituirea romanțată a luptelor pentru Unirea din 1918*, București, Tipografia Vremea S.A, Colecția România eroică, 1940, p. 102.

[6] *Procesul Românilor (Corespondența specială a ziarului Lupta). Presa*, în „Lupta", București, anul XI, nr. 2281, 28 aprilie (10 mai) 1894, p. 2.

poporul „înșirat pe stradele" pe unde aveau să treacă, „cu ochii scăldați în lacrimi a erupt în urale frenetice și cu capul descoperit" a așteptat intrarea acuzaților în sală[7]. Despre importanța zilei de 7 mai, care va fi „însemnată cu litere nepieritoare" în istoria poporului român, scrie și *Unirea* în numărul din 10 mai 1894. Manifestația românilor a fost „o palmă bună" dată ziarelor maghiare în care se scria „cu atâta impertinență" că toată mișcarea aparține unui număr mic de agitatori. Manifestația din grădina Bánfi a fost privită cu admirație și de străini, chiar și de „contrari"[8]. „Ziua de azi, 7 Maiu 1894, va fi pururea înscrisă cu litere de aur" în paginile istoriei poporului român, o zi de triumf a conștiinței naționale, o zi de izbândă a „civilizațiunii europene", scrie *Tribuna* din 27 aprilie/9 mai 1894[9]. Pentru că 20000 de români „din patru unghiuri, cu o însuflețire ce întrece imaginațiunea omenească, ca dintr-un singur piept au dat azi expresiune conștienței lor naționale." Cu demnitate măreață, acești români și-au manifestat dorința lor de libertate, civilizație și cultură europeană. Cetățeni pașnici și loiali, au demonstrat că „își cunosc conducătorii" și „una sunt cu ei și la bine și la rău"[10].

Ediția de dimineață a cotidianului *Journal des Débats*, din 7 mai 1894, conține două relatări despre procesul de la Cluj: „Procesul doctorului Rațiu și a colegilor săi, douăzeci și cinci în total, acuzați de înaltă trădare, a cauzat o emoție puternică în rândul populației românești din Transilvania. Încă de ieri, în toate stațiile, publicul a sosit să aducă urări acuzaților"[11]. Ziarul relatează și despre mitingul de la București din 6 mai. Iar în ediția de seară, *Journal des Débats* publica pe prima pagină o relatare mai amplă cu titlul „Procesul de la Cluj"[12]. După ce este prezentat foarte pe scurt istoricul eșecului de la Viena, autorul preia temele importante din revendicările expuse în Memorand. Violențele, corupția autorităților și votul cenzitar sunt cauzele care au dus la declinul vieții politice în cazul românilor. Aceștia „nu mai au nici un singur deputat la Budapesta", care să le reprezinte interesele deși numărul lor este de 3 milioane și jumătate. Și chiar dacă *Legea naționalităților* permite ca procesele între români să fie judecate în propria limbă, dispozițiile legii „n-au fost respectate niciodată, au rămas literă moartă". Funcționarii nu vorbesc limba română, petițiile care le sunt adresate în română „sunt aruncate la coșul de gunoi" și sunt judecați în maghiară „oameni care nu înțeleg un cuvânt din această limbă." La fel stau lucrurile și în domeniul învățământului, unde „din patru licee românești unul este deja maghiarizat, și urmează să fie încă unul", iar în învățământul primar, învățătorii sunt amenințați că vor fi destituiți „dacă nu știu limba maghiară și nu o predau 20 de ore pe săptămână". Soarta acuzaților în frunte cu dr. Ioan Rațiu este privită cu scepticism, „curtea cu juranți din Cluj fiind alcătuită din magistrați exclusiv

[7] *Ibidem*.

[8] *Românii la Clușu. Manifestația națională*, în „Unirea", anul IV, nr. 20, 10 mai 1894, p. 152.

[9] *Pertractarea (Raport stenografic). Ziua primă*, în „Tribuna", anul XI, nr. 85, miercuri 27 aprilie/ 9 mai 1894, p. 337; *Românii la Clușu. Manifestația națională*, în „Unirea", anul IV, nr. 20, 10 mai 1894, p. 152.

[10] *Ibidem*.

[11] Le procès du Klausenbourg [Procesul de la Cluj], în „Journal des Débats", ediția de dimineață, anul 109, 7 mai 1894, p. 2.

[12] *Ibidem*.

maghiari”[13].

Ziarul *La Libre Parole,* în ediția din 7 mai 1894, prezintă procesul Memorandului, în care întregul popor este acuzat, drept „un episod aproape epic al unei mari lupte de rase între două naționalități”. Poporul maghiar și „Kossuth cu prietenii săi politici” niciodată n-au încetat să fie „asupritorii cei mai sălbatici ai naționalităților”. De-a lungul existenței sale, Regatul maghiar „a tiranizat milioane de Slavi și de Români cu o ferocitate demnă de despotismul Turcilor”. În ciuda lipsei de drepturi și libertăți, românii nu și-au pierdut niciodată curajul, nu au încetat să protesteze. Cu riscul de a merge la închisoare, și-au apărat cu orice preț „drepturile naționalității lor nefericite. Presa independentă se ocupă deja de soarta acestei naționalități pe care încearcă să o asasineze în mod lent”[14].

Dacă presa franceză și belgiană era deja familiarizată cu problema românilor din Transilvania și presa britanică și-a îndreptat atenția spre estul Europei. Printr-o serie de articole publicate în *Pall Mall Gazette*, lordul Fitzamaurice, secretar la Foreign Office, a subliniat sensurile mișcării românești din Transilvania și importanța acesteia pentru relațiile internaționale. Articole despre mișcarea memorandistă au apărut și în ziarele: *Pioneer Press St. Paul*, *Evening Standard*, *Daily News*, *Morning Post*, *Times*[15]. Un articol amplu despre procesul de la Cluj, intitulat sugestiv, *Românii din Ungaria* este publicat și în ziarul londonez *The Standard* din 7 mai 1894[16]. Condiția precară a „elementului românesc din Ungaria” a atras de ceva timp atenția Europei și „a ajuns acum la culmea cea mai înaltă”, fapt ce amenință considerabil „starea economică din Sud-Estul Europei”. Politicienii urmăresc cu îngrijorare scopul politicii de maghiarizare pe care maghiarii au inițiat-o „și pe care vor să o îndeplinească cu orice preț”. Dacă este luat în considerare faptul că rasa dominantă din Ungaria este formată dintr-o populație minoritară, „nu trebuie să fim vizionari politici ca să rostim că o astfel de politică este impracticabilă”[17].

Românii sunt considerați de ziarul englez diferiți de celelalte naționalități din Regatul maghiar, „nu numai prin superioritate numerică ci și prin inteligență și economie”. Este dat exemplu dr. Lucaciu, „unul dintre liderii Partidului Național Român din Transilvania a fost condamnat la un an de închisoare, unde a fost barbar pedepsit”, astfel încât aproape că era să rămână fără vedere. „Chiar dacă a fost judecat pentru fărădelege politică, a trebuit să stea la grămadă cu criminalii”. Articolul face în continuare referire la nemulțumirile din Memorandum, la „eșecul” de la Viena și ajunge la procesul de la Cluj despre care jurnalistul concluzionează: „Fără nicio îndoială că vor fi condamnați și că toți vor fi încarcerați. [...] Dar totuși sunt sigur

[13] *Ibidem*.

[14] Apud George Moroianu, *Les Luttes des Roumains Transylvains pour la Liberté, et l'Opinion Europeenne. Épisodes et Souvenirs*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933, pp. 153-154.

[15] Dan Berindei, Gheorghe Platon, Gheorghe Cliveti, Gheorghe Iacob (coord.), *Istoria românilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. VII, tom II, București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 553.

[16] *The Roumanians in Hungary. To The Editor of The Standard* [Românii din Ungaria. Către editorul ziarului The Standard], în „The Standard”, Londra, luni, 7 mai 1894, p. 2.

[17] *Ibidem*.

că acest apel la opinia publică nu va fi în zadar." Englezii și-au arătat simpatia față de greci și italieni și „sunt sigur că nu va fi prea mult dacă le cer englezilor să-și manifeste mila față de românii asupriți din Transilvania". Toți cei care doresc să obțină informații despre proces sunt îndrumați să ia legătura „cu Rațiu sau cu părintele Vasile Lucaciu"[18].

Ziarul *l'Indépendance Belge*, în numărul din 7 mai 1894 face un rezumat al Memorandului, informând astfel nu doar publicul belgian ci și numeroase alte ziare străine, la acea dată ziarul din Bruxelles fiind un mare organ de presă internațional. Ulterior, ziarul a publicat zilnic telegrame venite de la Cluj având ca subiect desfășurarea procesului. La fel au procedat și alte ziare belgiene ca de exemplu *La Réforme* și *l'Etoile Belge* din Bruxelles sau *Le Précurseur* din Anvers[19]. De altfel, ministrul belgian din București, M. T'Serstevens adresează ministrului de externe al Belgiei, contele de Mérode-Westerloo, un raport despre ecoul procesului memorandiștilor. Raportul prezintă, în rezumat, programul revendicărilor românilor votat în anul 1881, la Conferința de la Sibiu, program reluat și dezvoltat în textul Memorandului. Diplomatul consideră că România este interesată doar în mod direct de problema Transilvaniei, totuși „merită să fie urmărită cu mare atenție, pentru că ar putea, la un moment dat să schime direcția politicii externe a țării". Guvernul de la București „se menține de la orice amestec în problemele Transilvaniei", intenționând să păstreze cu Austro-Ungaria „relații amicale". Dar în contextul amplorii „curentului de simpatie" ce „a cuprins populația românească, în favoarea «fraților ei transilvani oprimați»", guvernul a considerat „de această dată că nu mai este cazul să curme orice manifestare populară de sprijin"[20].

În a doua zi a procesului, *Budapesti Hírlap* aruncă anatema: Vasile Lucaciu este numit „trădătorul din Șișești"

În numărul din 9 mai 1894, *Budapesti Hírlap* relatează pe larg despre desfășurarea celei de-a doua zile din procesul intentat liderilor mișcării memorandiste, remarcând tonul tensionat și atmosfera explozivă. Ziarul îl atacă direct pe Vasile Lucaciu, pe care îl numește „trădătorul din Șișești", iar debutul procesului este descris drept „furtunos". Inculpații au fost aduși în sala de judecată fără incidente. Ședința trebuia să înceapă la ora nouă dimineața, însă a fost întreruptă de la bun început, din cauza solicitării ca audierile să se desfășoare în limba maternă. Primul care trebuia audiat era Ion Rațiu, descris în articol drept „distinsul bărbat". Acesta, împreună cu apărătorul său, a insistat ca inculpații să poată vorbi „în limba lor maternă" și să răspundă președintelui tot în această limbă.

Al treilea audiat a fost Vasile Lucaciu. Într-un gest dramatic, „când președintele i-a rostit numele, el a sărit în sus și a pretins vehement ca președintele să vorbească cu el în valahă". Ziarul redă ironic declarația sa: „Trădătorul de țară zice că funcționarii sunt pentru el. El este aici acasă, în patria lui, și pretinde ca președintele să comunice în mod direct cu el". Atmosfera tensionată din sală a fost însoțită de

[18] *Ibidem*

[19] George Moroianu, *op. cit.*, p. 146.

[20] Corneliu Mihai Lungu (coord.), *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă (1892-1896),* București, Arhivele Statului din România, 1995*,* pp. 210-212.

pasivitatea procurorului, despre care autorul notează sarcastic că „nu și-a deschis gura deloc înainte de masă". Mai mult, „se vorbește că se gândește la scrierea unui roman cu trei volume", subliniind ironia cu care este tratat rolul acestuia în proces.

În pauza de prânz, inculpații au mers împreună la hanul Hungaria. Drumul lor prin oraș a fost însoțit de ovațiile a „vreo două-trei mii de țărani", mai ales în zona bisericii vechi. De cealaltă parte, maghiarii „au privit indiferenți demonstrația". La intersecția Pieței Centrale cu strada Podului, „în dreptul farmaciei lui Páloczy", Vasile Lucaciu a încercat să se adreseze mulțimii „urcând pe trotuarul mai înalt", dar a fost imediat huiduit de „tineretul universitar". Intervenția forțelor de ordine, conduse de căpitanii Fay și Magyari și însoțite de polițiști cu baionete, l-a împiedicat să continue. Lucaciu a replicat ironic că „el vrut doar să-l ovaționeze pe maiestatea sa".

Mulțimea a fost dispersată, iar inculpații au fost escortați înapoi la hanul Hungaria. Tonul părtinitor al articolului este evident: „Acum este clară intenția inculpaților. Ei vor cu orice preț să instige maghiarimea la tulburări". Cu toate acestea, autorul recunoaște lucid strategia din spatele comportamentului liderilor români: „ca ei să poată trâmbița în lumea întreagă brutalitatea acestora și ca să poată spune că aici viața lor este în pericol". Vasile Lucaciu este portretizat ca un fin cunoscător al opiniei publice și al importanței internaționale a procesului. Conștient de prezența ziariștilor străini, el „știe că, atâta vreme cât procesul trezește interesul opiniei publice internaționale, există o mare posibilitate de a face cunoscută întregii Europe esența procesului politic al memorandiștilor".

După pauză, ședința nu a putut continua din lipsa lui Vasile Lucaciu și a lui Septimiu Albini. Procurorul general Vita a cerut ca aceștia să fie aduși de urgență. Potrivit relatării, „Albinii și Lucaciu au așteptat liniștiți lângă o bere". După ce au primit ordinul președintelui, aceștia au plecat „înconjurați de un grup de 20-30 de oameni", iar ședința s-a reluat. În final, la solicitarea lui Stefanovits, președintele promite o escortă separată pentru Lucaciu. La ora 17:45, ședința a fost închisă. Inculpații au părăsit sala, iar Vasile Lucaciu a fost însoțit de adjunctul procurorului general Jeszenszky Sándor, de locotenentul de poliție Fáy Ábrahám și de alți polițiști. În mod ironic, articolul notează că „au curățat piața și străzile, de parcă ar fi fost escortat cel puțin regele". Lucaciu a mers în liniște până la restaurant[21].

La Gazette de France, în ediția din 9 mai, notează că mișcarea românilor nu va înceta chiar dacă acuzații vor fi condamnați[22]. Emile Flourens fixează problema procesului în contextul diplomației europene. Analizând raporturile dintre români și unguri, Flourens afirmă: „Ungurii vor face să fie condamnați Românii în fața unor judecători orbiți de către aceleași pasiuni ca și ministerul public; dar ei vor fi condamnați de opinia unanimă a tuturor popoarelor pentru care cuvintele justiție și libertate nu sunt cuvinte despuiate de orice sens"[23].

În numărul 22 din 1894, publicația maghiară *Vasárnapi Újság* oferă o amplă descriere grafică și narativă a procesului intentat semnatarilor Memorandului,

[21] *A memorándum-pör. Masodik nap* [Procesul Memorandului. Cea de-a doua zi], în „Budapesti Hírlap", nr. 128, 9 mai 1894, p. 6.

[22] George Moroianu*, op. cit.,* p. 155; Vasile Netea, *op. cit.,* p. 371.

[23] Apud Vasile Netea, *op. cit.,* p. 319.

desfășurat la Cluj. Articolul intitulat *Procesul Memorandului din Cluj* este însoțit de ilustrații detaliate, realizate de Jantyik Mátyás, care surprind atmosfera tensionată și personajele centrale din sala Redutei. Sala în care se desfășura procesul este considerată neîncăpătoare pentru importanța evenimentului: „Aproape jumătate din sală s-a umplut cu membrii instanței, ai corpului juraților și cu avocații inculpaților". Cealaltă jumătate a fost rezervată presei, astfel că publicului i-au rămas doar „vreo 200 de locuri, iar balconul s-a pus la dispoziția doamnelor, 86 de locuri".

Descrierea inculpaților începe cu figura centrală a procesului, dr. Vasile Lucaciu, prezentat ca „un orator destul de bun. De parcă s-ar fi născut instigator. Chiar dacă discută cu instanța, se vede că are în vedere reacția publicului". Urmează Iuliu Coroianu, caracterizat ca fiind „un vechi avocat clujean" care „a făcut o avere frumoasă, însă cum se zvonește, nu atât din avocatură cât din instigare". Despre Ioan Rațiu, autorul notează că „este un om deștept, dar și viclean", însă pledoariile sale „nu se ridică la nivelul luărilor de cuvânt ale lui Coroianu". În ceea ce privește ceilalți inculpați, ziarul subliniază lipsa lor de inițiativă și dependența față de liderii procesului: „nu prea avem ce nota", scrie redactorul, adăugând ironic: „Dacă Lucaciu nu a știut vârsta copiilor lui, nu au știut nici ei, dacă Coroianu nu a știut ungurește, atunci nici ei nu au știut". George Pop de Băsești este amintit ca o prezență reținută, despre care se spune că „nu prea și-a dovedit caracterul său de român exagerat". Printre ceilalți acuzați prezenți în ilustrație se numără protopopul Cristea, descris drept „cel mai tăcut", Barbu Patriciu, avocat, care „la fel a vorbit puțin", și Munteanu, grefier de instanță din Hațeg, despre care se afirmă că „a dormit mereu în timpul dezbaterilor". De asemenea, este menționat și Domide Gherasim, preot din ținutul Năsăudului, prezentat ca „un om fără importanță". Pe banca acuzării se remarcă procurorul-șef Vita Sándor, care „nu se înflăcărează pentru nimic în lume", în spatele său aflându-se Aurel Lazăr, de origine română, dar „a demonstrat de mai multe ori cu ocazia unor procese de presă că este un bun patriot maghiar".

Articolul nu omite nici prezența feminină, remarcând două doamne ziariste care „au luat notițe cu sârguință" în timpul dezbaterilor: doamna Anghel, prezentă împreună cu soțul ei, colaboratori ai ziarului *Adevărul* din București, și Orghidan Augusta, „scrie și nemțește", colaboratoare a publicației *Ostdeutsche Rundschau* din Viena. Un element de culoare este prezența unor „valahi bătrâni, în port românesc care arată că sunt înstăriți. Aceștia sunt Roman Simion și soția lui din Sălișteˮ[24].

Ziarul *Le Siècle* din 9 mai, într-un articol semnat de G. Garreau, intitulat *Românii din Transilvania*, vorbește despre conținutul Memorandului și de violențele intentate din partea maghiarilor asupra delegației care a dus Memorandul la Împărat, la întoarcerea acesteia în Transilvania. În încheiere scrie: „Sentința care va fi dată în curând la Cluj, nu poate avea decât un rezultat, acela de-a arăta Românilor că singura cale deschisă lor pentru a obține o mulțumire în viitor, este calea revoluționară" [25]. *Le Figaro* din 9 mai concluzionează: „Orice om care iubește libertatea face presiuni pentru sentința de achitare a dr. Rațiu și a celorlalți 23 de complici ai săi"[26].

[24] *A Kolozsvári memorándum-pör* [Procesul Memorandului din Cluj], în „Vasárnapi Újság", nr. 22, 1894, pp. 369-370.

[25] Apud George Moroianu, *op. cit.,* pp. 154-155.

[26] *Ibidem*

Budapesti Hírlap, numărul 180 din 11 mai 1894, publică imaginea de pe prima pagină a ziarului *Golgota*, apărut la București cu ocazia procesului Memorandului[27]. „Cinci români nevinovați sunt răstigniți pe cinci cruci, iar cinci maghiari îi biciuiesc sau fac altceva cu ei" relatează *Budapesti Hírlap*, subliniind că nu-și poate permite să nu le ofere cititorilor săi această imagine. Comentează apoi ironic cum „Rațiu este pus la mijloc ca și Hristos, însă se pare că după realitățile din Valahia, unui Hristos îi revin patru tâlhari". Sunt preluate și câteva pasaje dintr-un articol de fond din *Lupta*, în care se subliniază că Transilvania este pregătită pentru orice luptă, urmașii eroilor din 1848 „vor fi și ei eroi". *Budapesti Hírlap* scrie ironic că este de acord, „Transilvania este gata", amenințându-și colegul de la *Lupta*: „veniți mai în interior, stimate coleg de la *Lupta*. Restul rămâne de văzut [...] dacă mai puteți ajunge acasă împreună cu ceilalți eroi [...]. Însă, spre durerea noastră, nu putem spera să avem acest noroc"[28]. Ziarul maghiar face referire la articolul de fond publicat pe prima pagină în *Lupta*, ediția de miercuri 27 aprilie 1894[29].

„Atențiunea întregii Românimi, gândul Românimii întregi este la Cluj. Acolo se desbate marele proces al neamului nostru, acolo neamurile culte ale lumei există ca martore la sevârșirea uneia din cele mai mari ignominii moderne", scrie editorialistul de la *Lupta.* Pentru câteva zile, conflictele politice din țară, luptele interne și toate celelalte „revendicațiuni la ordinea zilei" au trecut în planul al doilea. Paragraful la care face referire *Budapesti Hírlap* este următorul: „Ardealul este astăzi pregătit pentru toate luptele; Ardealul este gata. Un semn numai, o scânteie numai și vechea insurecție poate reîncepe. Sângele vărsat la 1848 n'a fost vărsat în zadar, a reînviat vechea virtute, urmașii eroilor vor fi eroi și ei". Maghiarii joacă la Cluj pe o singură carte de liniștea Statului, notează *Lupta*, iar Românii, având ca martori reprezentanții lumii civilizate, „pot începe în toată voia lupta mai crâncenă și mai sângeroasă". Articolul oferă o perspectivă sumbră a deznodământului: maghiarii, cunoscuți pentru „fanatizmul lor orb" și „șovinismul lor întunecat" nu pot recunoaște „dreptățile altora". Pentru a face „o operă de justiție" este nevoie de „multă cultură, mult spirit de dreptate și multă iubire de omenire", însușiri „care le lipsesc complect Maghiarilor". Mai există totuși o șansă, „dacă a mai rămas în capul națiunei maghiare un singure grăunte de prudență și de spirit politic, acesta se va vedea acum la Cluj". Verdictul juriului maghiar va fi „o hotărâre solemnă" atât pentru români, cât și pentru unguri[30].

Clujul sub asediu: teroare, cenzură și vânătoare de ziariști români

„Ne aflăm în stare de asediu", relatează *Tribuna*, ediția de duminică 1/13 mai 1894. Membrii comitetului sunt urmăriți de spioni la fiecare pas, viața niciunuia

[27] La 24 aprilie 1894 apare la București „Golgota", în număr unic, ca „organ al durerii poporului român". I se interzice difuzarea în Transilvania pentru că publicația este solidară cu memorandiștii ardeleni. Marian Petcu, *op. cit.*, p. 905.

[28] *Golgota, organ al durerii poporului român*, în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 130, vineri 11 mai 1894, p. 8.

[29] *Procesul Memorandului. Marea cestiune*, în „Lupta", București, anul XI, nr. 2280, miercuri 27 aprilie (9 mai) 1894, p. 1.

[30] *Ibidem*

dintre ei „nu e asigurată". Telegramele s-au blocat de autorități, nu se mai poate comunica în afara orașului, „nici telegramele private nu pot trece necontrolate". Biroul de presă a fost pus sub strictă supraveghere. Suspectați că dețin o tipografie secretă, căpitanul poliției a verificat sediul unde a găsit 14 tineri care scriau de zor rapoartele pentru ziare. „Agitația e foarte mare" de ambele părți, românii pentru că văd cum sunt terorizați membrii comitetului, iar maghiarii pentru că „azi Clujul nu mai e Cluj, s-a făcut oraș românesc". Ziarele din oraș și din Budapesta sunt acuzate de atacuri, minciuni și instigare: „aceste foi aţâţă cu nespusă ticăloșie poporul" și scriu că este inevitabilă „o vărsare de sânge". Sâmbătă seara patru studenți români au fost duși la poliție pentru că au cântat românește[31]. *Mare agitație al Cluj* este titlul generic de pe prima pagină din *Lupta*, ediția de marți 3 mai 1894. Ziarul consemnează percheziția de la biroului de presă, în urma căreia au fost interogați preotul Bunea, Dăianu, Domșa și corespondentul german Eigl, căruia i s-a pus în vedere să părăsească orașul[32].

„În dezbaterile procesului Memorandumului, care stârnește atenția întregii țări de zile bune, azi a intervenit o întorsătură însemnată", scria *Pesti Napló* în ediția din 12 mai 1894. Autorul articolului se întreabă dacă apărătorii și inculpații își vor menține rezistența pasivă, sau își angajează apărători noi, cu scopul de a perturba mersul dezbaterilor, sau, dacă se poate, să-l facă chiar imposibil. Dacă își angajează apărători noi, „vor începe din nou tertipurile și chițibușăriile nefaste" și astfel dezbaterile ar putea dura „săptămâni întregi", iar dacă nu-și aleg apărători noi, atunci procesul „poate fi terminat în câteva zile". În sala de judecată din Cluj „aceasta a fost prima zi fără scandaluri" iar inculpații au ținut cuvântări „cât de cât la obiect".

Un public numeros „s-a grăbit să vină la Redută pentru că dimineața s-a răspândit vestea că valahii renunță la apărare". Lucaciu însuși a declarat înaintea dezbaterii, „că tribunalul merită o petiție de mulțumire din partea valahilor, pentru că prin vigurozitatea lui excesivă a contribuit la promovarea cauzei valahe". „Azi, abia i-ai putut recunoaște pe Rațiu și pe Lucaciu", notează *Pesti Napló*. Amândoi au ținut cuvântări mai lungi, Rațiu s-a referit la legi, iar Lucaciu a vorbit „cu o frumoasă ornamentație oratorică, însă fără îndoială, la obiect". Mai ales acea parte a cuvântului său a stârnit mare interes, în care s-a referit la partidul independenței și care, după el, a vrut să desființeze o instituție, și totuși partidul respectiv nu este persecutat[33]. *Pesti Napló* descrie și atmosfera după dezbatere, „mult mai prietenoasă și mai pașnică ca și până acum". De la galeriile arhipline au asistat „doamne inteligente [...] cu flori în mână. Discursul lui Lucaciu le-a însuflețit, „femeile valahe urmăresc în general cu un interes fanatic dezbaterile". Dacă, din lipsă de spațiu, nu mai pot cumpăra bilete de intrare, „se imploră plângând în fața președintelui pentru un bilet în sală". Orașul s-a liniștit, majoritatea țăranilor „s-a împrăștiat pentru că nu au primit de la

[31] *Dela Cluj. Ne aflăm în stare de asediu*, în „Tribuna", anul XI, nr. 89, duminică 1/13 mai 1894, p. 355.

[32] *Mare agitație la Cluj. Nelegiuiri*, în „Lupta", anul XI, nr. 2285, marți 3 mai 1894, p. 1; *De la Cluj. Procesul Memorandului. Serviciul telegrafic al Ligii Culturale*, în „Voința Națională", anul XI, nr. 2837, marți 3/15 mai 1894, p. 1.

[33] *A memorándum-pör* [Procesul Memorandumului], în „Pesti Napló", anul XLV, nr. 131, sâmbătă 12 mai 1894, p. 8.

corifei nopsamul stabilit". Și inculpații sunt mult mai liniștiți de când au scăpat de apărători. Ei știu că vor fi condamnați, însă nu se consideră învinși. „Am discutat cu mai mulți inculpați" – declară redactorul –, „și toți au spus aproape la unison următoarele. «Dacă noi vom fi condamnați, întreg poporul va acționa pentru noi»"[34]. *Pesti Napló* menționează despre adunarea programată la Blaj, în care „inculpații și-au pus speranțe" și despre banii de la *Liga Culturală* destinați procesului, „sunt pe terminate". Autorul încheie reportajul într-un ton optimist: „Toată intelectualitatea valahă prezentă aici, la prânz și seara, se află în același restaurant cu ungurimea, și încap cu toții în cea mai mare pace unii lângă ceilalți"[35]. Despre cea de a cincea zi din proces relatează și *Budapesti Hírlap*, în ediția de sâmbătă, 12 mai 1894. Pe lângă dezbaterile zilei, ziarul publică o „știre foarte neliniștitoare" primită de la Gilău: „acolo sunt 150 valahi din Albac, din munți, dispersați la diferite case". Aceștia plănuiesc să meargă „mâine la Cluj, ca să elibereze pe profeții valahimii". Alți 300 de români înarmați „sunt în drum spre Cluj. Solgăbirăul de Gilău a solicitat jandarmi și soldați"[36].

Georges Clémenceau, redactor șef al ziarului *La Justice*, a semnat articolul *Lupta raselor* publicat pe prima pagină a ediției din 12 mai 1894[37]. Preocupat de problema libertății și a păcii popoarelor, Clémenceau a pus accentul pe ideea de dreptate națională: „Se judecă în acest moment la Cluj, capitala Transilvaniei, un proces de înaltă trădare care interesează în cel mai înalt grad și pe supușii împăratului și pe toți oamenii care doresc o mai bună repartiție a justiției între popoare"[38]. Se știe că Austria, „în calitatea ei de «expresie geografică» este prada naționalităților", peste tot sunt conflicte și lupte. „Vă puteți închipui plictiseala unui monarh ai cărui supuși vorbesc șaptesprezece limbi!" Dacă cineva ar vrea să-i atribuie fiecărei rase câte o parte care i se cuvine o s-ar afla în încurcătură „în prezența nenumăratelor enclave risipite ca din întâmplare". Spre deosebire de nemții și cehii din Ungaria, românii din Ungaria și Transilvania, se prezintă altfel: „în număr de trei milioane și jumătate luptă deja de vreme îndelungată pentru a obține autonomia, în privința căreia au desigur drept".

Clémenceau vorbește despre revoluția din 15 mai 1848 și demonstrează cum ungurii au refuzat să le acorde românilor și celorlalte naționalități drepturile pentru care au luptat și ei cu Austria. Vorbește apoi de nedreptățile suferite de români după dualismul austro-ungar, revendicările din Memorandum și despre procesul de la Cluj, considerat „o rușine pentru națiunea ungară liberă". Chiar dacă vor fi condamnați „doctorul Rațiu și amicii săi, opinia publică europeană i-a achitat dinainte". Care sunt beneficiile statului maghiar după „o astfel de persecuție nedreaptă"? Ce sentimente vor avea „cei 15.000 de țărani români" sosiți la Cluj, „pentru a-i ovaționa pe acuzați"? Vor putea fi aceștia opriți „să-și întoarcă privirile spre București"? În

[34] *Ibidem*, p. 9.
[35] *Ibidem*.
[36] *A memorándum-pör (Ötödik nap)* [Procesul memorandului. (Cea de-a cincea zi)], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 131, sâmbătă, 12 mai 1894, p. 4.
[37] G. Clémenceau, *Lutte de Races* [Lupta raselor], în „La Justice", Paris, anul XV, nr. 5231, sâmbătă 12 mai 1894, p. 1.
[38] *Ibidem*.

opinia lui Clémenceau, „maghiarii, stăpâni pe libertatea lor, trebuie să recunoască și celorlalte rase același drept la viață pe care l-au revendicat sus și tare pentru ei înșiși", și l-au apărat cu tărie împotriva Austriei. „Românii au pentru ei dreptul"[39].

În data de 14 mai 1894, *Tribuna* din Sibiu publica un editorial emoționant despre desfășurarea procesului memorandiștilor, considerat un eveniment de proporții istorice. „S'a împlinit o septemână de când poporul român din Ungaria și Transilvania, representat prin conducătorii sei, membrii comitetului partidului național român, stă pe banca acusaților în fața curții cu jurați din Cluj", scria ziarul. Publicația descrie procesul „monstru", fără precedent în istorie, în care „un popor întreg [este] tras înaintea barei judecătorești!". În viziunea *Tribunei*, nu este vorba doar de 20 de inculpați, ci de un proces al „întregului popor român". Această afirmație se bazează pe o serie de dovezi, pe care ziarul le prezintă cu solemnitate: conferințele naționale ale Partidului Național Român, începute în 1881, ca „acte istorice sevârșite pe față în vederea lumii întregi"; miile de români care, înainte de proces, „au alergat în calea iubiților sei acusați", pentru a-i întâmpina pe drumul lor spre Cluj; afluxul impresionant de români prezenți la Cluj în ziua de 7 mai, „manifestându-se «uniți în simțiri» cu conducătorii lor"; și, nu în ultimul rând, miile de scrisori de susținere primite de acuzați, „scrisori de aderență, de iubire și de încuragiare" din toate satele românești.

Ziarul enumeră și „crimele" pentru care poporul român a fost adus simbolic în fața instanței: „Setea de libertate! Iubirea de neam! Dorul de cultură și civilisațiune! [...] și mai presus de toate iubirea și alipirea neclintită cătră Monarchul seu, supremul factor constituțional!" *Tribuna* denunță caracterul manipulator al guvernului, care – asemenea „bolnavului în agonia morții" – își folosește ultimele puteri pentru a convinge opinia publică internațională că românii sunt „pe deplin mulțumiți cu soartea sa", iar în jurul Memorandului nu s-ar fi strâns decât „câțiva agitatori" și „gălăgioși".

În realitate, susține editorialul, guvernul recurge la o serie de practici represive – intimidări, arestări, percheziții domiciliare – pentru a înăbuși solidaritatea românească. În fața acestor încercări, poporul român rămâne ferm: „păstrează o atitudine demnă [...] de erou". Mai mult, „nici-când însuflețirea și conștiența națională nu a ajuns la culminațiunea ideală de astăzi". În final, *Tribuna* condamnă cu fermitate „atacurile josnice" din presa maghiară împotriva acuzaților, considerând că acestea sunt lipsite de efect, deoarece „simpatiile întregei lumi civilisate sunt pentru noi"[40].

Într-un amplu articol de fond publicat pe prima pagină, *Gazeta Transilvaniei* analizează în termeni critici desfășurarea procesului Memorandului, pe care îl consideră un exemplu grăitor de nedreptate și absurditate. Inițiatorii acestui proces „tragi-comic" au pornit cu intenția de a-l transforma într-un simplu „procesu criminalu" împotriva câtorva „agitatori" care au avut „impertinența" de a cere curții imperiale de la Viena „sanarea relelor existente", în numele întregului popor român. Dar, încă din prima zi, autoritățile s-au lovit de realitatea dură: „zicala de acasă nu se

[39] *Ibidem.*.

[40] *3/15 Maiu 1894*, în „Tribuna", anul XI, nr. 90, marți 3/15 mai 1894, p. 357.

potrivește cu cea din târg". Calculele inițiale s-au dovedit greșite, pentru că procesul nu a fost, așa cum sperau, o simplă judecată penală. S-a demonstrat „clar și limpede" că nici acuzații, nici apărătorii lor nu au venit să pledeze doar în favoarea „câtorva persóne amenințate cu temnița", ci să apere o cauză mai înaltă: „cauza limbii și naționalității române, căreia i s'a aruncatu mănușa prin înscenarea acestui procesu monstruosu".

Gazeta Transilvaniei atrage atenția și asupra Curții cu jurați, formată din „ómeni de partid", sugerând că procesul este viciat încă de la nivelul instanței. Un alt semn clar al caracterului anormal al procesului a fost retragerea apărătorilor români, o decizie forțată de „mesurile escepționale de rigóre puse în aplicare contra loru". Această retragere a fost nu doar o reacție de protest, ci și o dovadă „mai mult decât orice" a „abnormității procesului Memorandului". Deși prejudiciul adus inculpaților este evident, ziarul subliniază că responsabilitatea „cade cu tótă greutatea sa asupra acelora cari au pricinuit'o"[41]. „Astăzi, interesul a mai scăzut, și la dezbateri s-a prezentat un public mic", scrie *Pesti Napló* în ediția din 15 mai. Populația din oraș este îngrijorată din cauza veștilor venite de la Blaj. „Valahii instigă fără frâu", mai multe familii ungurești s-au mutat din Blaj[42].

Biciuiți, batjocoriți, alungați: martiriul țăranilor români sosiți la Cluj

„Azi serbămu jubileulu de-o septemână, de când în Clușiu stau pe banca acusaților o însemnată parte dintre fruntașii națiunei române din Transilvania și Ungaria", scrie *Gazeta Transilvaniei,* considerând evenimentul „o coincidență minunată" după 46 de ani de când „națiunea română dintre Tisa și Carpați" și-a pretins drepturile pe Câmpia Libertății de la Blaj. Aceleași drepturi sunt cerute „cu voce puternică" și în sala de judecată de la Cluj: respectarea principiului libertății și al egalității naționale. Dar dușmanii de veacuri ai națiunii române, n-au învățat nimic din istoria trecutului, „inima loru e împietrită" la strigătul de libertate al popoarelor cu care soarta și Dumnezeu „i-a pus la un locu"; au depășit orice graniță de respect, încercând să pună „lanțuri nouă pe grumadii unui popor" care dorește să trăiască și să se dezvolte liber. „Dar nu voru isbuti!" exclamă *Gazeta Transilvaniei* bazându-se pe conștiința națională a poporului român, mult mai puternică și forțele sale de rezistență, mult mai mari, iar dacă persecuțiile maghiarilor pot să împiedice dezvoltarea intelectuală și materială a poporului, dar „nu mai potu se ucidă în noi sentimentul libertății"[43].

Tribuna în ediția de sâmbătă 7/19 mai 1894 relatează atmosfera din oraș și din sala de judecată. După zece zile de la începerea procesului, este la fel ca în prima zi: „când comitetul trece din Hungaria la Redută, husari călări, săbiile scoase în sunetul trâmbițelor parcurg străzile alungând lumea înlături din cale..."[44]. Un tânăr

[41] *Abnormitățile procesului Memorandului*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LVII, nr. 98, miercuri 4/16 mai 1894, pp. 1-2.

[42] *A Memorandum-Pör* [Procesul memorandului], în „Pesti Napló", anul XLV, nr. 133, 15 mai 1894, p. 3.

[43] *Dela Procesulu Memorandului*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LVII, nr. 98, miercuri 4/16 mai 1894, p. 3.

[44] Și acum..., în „Tribuna", anul XI, nr. 94, sâmbătă 7/19 mai 1894, p. 374.

țăran, sosit special la Cluj să-i vadă pe membrii comitetului, în timp ce trecea strada în dreptul acuzaților a fost „înhățat" de polițiști și „dus la magistrat". Jandarmii păzesc intrările în oraș de lumea ce vrea să vină la proces. Sala de judecată este plină de „public ales, dame și domni, ce privesc cu pacință, când la acuzații obosiți, când la jurații cinici din cale afară, când la cei din public". Printre pălăriile doamnelor „se zăresc jubenele împenate cu pene de cocoș, baionetele jandarmilor". La finalul dezbaterilor, străzile sunt pline. Părintele Lucaciu este în centrul atenției: „de s-ar opri și numai pentru un moment pe stradă" este înconjurat îndată, „ca de viespi, care îl înțapă – cu privirile, adecă l-ar înțepa dacă...". Redactorul încheie articolul cu descrierea atitudinii dr. Lucaciu: „trece mândru, cu fruntea ridicată [...] purtând în mână un teanc de acte așezate toate într-o broșură, pe ale cărei table verzi ca titlu se cetește «Memorandul»"[45].

Budapesti Hírlap în ediția din 18 mai prin corespondentul trimis la Cluj dezminte informațiile nefondate despre mișcările violente ale românilor de la Blaj. Scrie că în după amiaza zilei de 15 martie 1894 au sosit la Blaj în jur de 200–300 de bărbați, femei și fete, mai ales din satele comitatului Târnava Mică. Jumătate dintre aceștia au mers la hanul Univers la o bere și au cântat „Deșteaptă-te române". „De câte ori au terminat cântecul, au ovaționat". Este adevărat că legea a fost încălcată dar nu există motive de îngrijorare în privința izbucnirii unei răscoale[46].

După două săptămâni de dezbateri, *Gazeta Transilvaniei* face o radiografie a procesului care înaintează „încetu și greoiu". Cu un titlu ironic, „Respân-derea Memorandului", editorialul face aluzie și la calitățile lingvistice slabe ale translatorului, „cu glas de cantor" care cu cuvinte „apăsate și întrerupte" se străduiește a „tălmăci" „de ce Maghiarulu nu se póte nicidecum înțelege cu Românulu"[47]. Și nimeni nu înțelege, afirmă redactorul, unde este încălcată legea obligatorie de uniune prin această răspândire a Memorandului. Toți acuzații vorbesc în limba română, în afară de unul singur, care de la început și-a arogat „deosebitul privilegiu" de a se adresa Tribunalului în limba maghiară. Este vorba despre Iuliu Coroianu, numele său fiind menționat tot într-o notiță de subsol, prin aceasta redactorul așezându-l de fapt în aceeași categorie cu traducătorul pe care încă de la început l-a tratat cu un ton ironic[48].

Și ziarul *Unirea* din 19 mai 1894 publică un editorial mai amplu la finalul celor două săptămâni de proces, concluzionând că indiferent de rezultat, acesta va marca o fază însemnată a luptelor naționale. În opinia editorialistului, trei sunt momentele cele mai importante care merită să fie consemnate. Încă înainte de începerea procesului, solidaritatea românilor a dovedit că procesul Memorandului este procesul întregului poporului românesc. Mulțimea care i-a condus pe membrii comitetului în drumul lor spre Cluj, manifestația „colosală" din grădina Bánffy unde au fost prezenți vreo „20.000 de români" veniți din toate părțile, demonstrează că nu

[45] *Ibidem*.

[46] *A memorándum-pör* [Procesul memorandului], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 136, 18 mai 1894, p. 7.

[47] *Respânderea Memorandului*, în „Gazeta Transilvaniei", anul LVII, nr. 102, duminică 8/20 mai 1894, p. 1.

[48] *Ibidem*.

poate fi vorba despre o mulțime „atâtată pe cale artificială, ci despre o mulțime care simte cu conducătorii sei" și știe că de împlinirea „acelor postulate atârnă fericirea sa ca națiune". Al doilea moment important este simpatia tuturor popoarelor europene „față de causa nostră"[49].

Dr. Ioan Rațiu, „existența unui popor nu se discută, se afirmă!"

În a cincisprezecea zi a procesului de la Cluj, 25 mai 1894, procurorul Vita Sándor a dat citire actului de acuzare. În aceeași zi, *Tribuna* publica, separat, o luare de poziție memorabilă semnată de dr. Ioan Rațiu, în numele Comitetului Executiv al Partidului Național Român. Declarația, cu un profund caracter istoric și simbolic, a fost un act de demnitate națională, un rechizitoriu adresat nu instanței, ci conștiinței publice europene. Rațiu afirma răspicat că „Memorandul [...] nu cuprinde [...] decât gravaminele poporului român". Trimis în fața Tronului imperial, acest act reprezenta strigătul legitim al unei națiuni care cerea protecție pentru „drepturile nesocotite şi călcate în picioare". Toate formele legale de exprimare și protest fuseseră epuizate: „Zadarnice au fost toate promisiunile ce s-au dat în repetate rânduri pentru respectarea drepturilor noastre naţionale". De aceea, în fața unui regim care, în viziunea sa, „a declarat résboiu de exterminare limbii şi naţionalităţii noastre", apelul la împărat și la opinia publică internațională devenea singura opțiune.

Memorandul, susține Rațiu, „nu conține decât curatul adevăr şi este icoana credincioasă a suferințelor și nedreptăților seculare ce le îndură poporul român din Transilvania şi Ungaria". În fața acestui act, autoritățile aveau de ales între a răspunde acuzelor sau a se răzbuna. „Dar au ales calea résbunării!" Într-o afirmație de o mare forță simbolică, Rațiu proclamă că „ceea ce se discută în sala de judecată este însăşi existența poporului român". Dar, avertizează el, „existența unui popor nu se discută, se afirmă!" Iar acuzații nu se aflau acolo pentru a-și demonstra dreptul la existență, ci pentru a „acuza în faţa lumii civilisate sistemul asupritor, care tinde sé ne răpească ceea-ce un popor are mai scump: Legea şi limba!". Transformați din acuzați în acuzatori, membrii comitetului susțineau că nu sunt în fața Curții ca indivizi, ci ca „mandatari ai poporului român, şi un popor întreg nu se poate trage la bara judecătorească". În plus, Rațiu denunță faptul că un astfel de proces nu putea fi judecat de „un juriu exclusiv maghiar, care este şi judecător şi parte". Procesul, spune el, este de fapt o „chestiune politică şi de stat", rezultat al unui conflict istoric între națiunea maghiară și „autohtona națiune română". Poate că vor fi condamnați ca indivizi, dar „nu pot fi judecați ca mandatari ai poporului". Tribunalul însuși, notează Rațiu, a înțeles că „aici nu poate fi vorba de drept, ci numai de forță". Acuzații au fost privați de cele mai elementare drepturi procesuale, astfel că „lumea va auzi cu uimire, că s'au putut judeca niște oameni de către o instanță judecătorească, fără ca să poată ave măcar apărători". Procesul este o „executare", iar în aceste condiții, „nu vrem să fim complici în acest simulacru de proces, încercând să facem din partea noastră un simulacru de apărare". Presa maghiară, „a agitat" opinia publică în mod ostil și a influențat juriul din Cluj „în contra noastră şi a întregului popor român". După toate actele de intimidare și umilință, era limpede pentru toți inculpații că nu

[49] *Procesulu Memorandului*, în „Unirea", anul IV, nr. 22, 19 mai 1894, p. 161.

mai poate fi vorba de proces și apărare, în sens juridic. „Nevinovați suntem, dar d-voastră sunteți stăpâni pe individualitatea noastră fizică, nu însă și pe conștiința noastră, care în această causă e conștiența națională a poporului român", declară Rațiu. Iar în numele său și al tuturor colegilor săi, dr. Rațiu încheie ferm și dramatic: *„NU NE PUTEM APĂRA!"*[50].

Relatări ample au apărut și în presa maghiară. „În sfârșit, dezbaterea se apropie de final. Inculpații au mai încercat încă o dată să tragă de timp în acest proces și așa prelungit, însă președintele i-a împiedicat", scrie *Budapesti Hírlap*, în numărul din 24 mai 1894. Articolul consideră un „pas perfid" declarația lui Rațiu de a renunța la apărare, în numele inculpaților. Atitudinea apărătorilor a fost „nu doar ilegală, ci și una necuviincioasă". Pe de altă parte, „inculpații au făcut uz de dreptul la apărare" și s-au apărat[51].

În ediția din 24 mai 1894, *Pesti Napló* relatează despre o schimbare neașteptată în desfășurarea procesului Memorandului de la Cluj: „O mare întorsătură a intervenit azi în procesul Memorandului". Decizia acuzaților de a renunța la apărare a produs un val de reacții în oraș și a fost percepută ca o mișcare calculată: „a stârnit o mare surpriză". Ziarul sugerează că nu a fost vorba de o hotărâre spontană, ci de un gest premeditat: „de parcă ar fi fost vorba de o decizie de moment, cu toate că este clar din fiecare semn că și-au pregătit această surpriză din momentul în care apărătorii lor s-au retras". Cu toate acestea, acuzații sunt criticați pentru faptul că „au tras de timp, au făcut scandal cu diferite pretexte", iar acum, „când ar fi vorba de apărare, se prezintă ca martiri", deși „nici nu se pot apuca de o apărare serioasă".

Articolul oferă și o imagine a atmosferei din sala de judecată. La ora opt dimineața, sala era aproape goală, „în afară de câțiva tineri valahi". Abia mai târziu, după sosirea doamnelor, „galeria a fost deja arhiplină până la ora zece". Odată cu lectura publică a Memorandului, a izbucnit „o furtună mai mică", deoarece inculpații au încercat să intervină. Primul s-a ridicat Ioan Rațiu, care „a vorbit în valahă", dar a fost imediat întrerupt de președinte, motivând că „procedura de dovedire a luat sfârșit". A urmat Lucaciu, care „a sărit în sus, acuzându-l pe președinte de terorism", însă a fost „pus la punct". Coroianu, „furios", a încercat de mai multe ori să vorbească, dar „președintele i-a luat cuvântul". În cele din urmă, Lucaciu și Coroianu „au început să strige", dar s-au calmat după ce președintele i-a amenințat cu „amendă procedurală". Rechizitoriul a fost rostit de procurorul general Vita, „cu o voce scăzută". Într-un discurs lipsit de intensitate, el a încercat să demonstreze „cu raționamente juridice cât se poate de monotone și seci" că prin conținutul Memorandului, inculpații ar fi atacat „puterea obligatorie a legii privind uniunea Ardealului"[52].

Verdictul care a scris istorie: au fost condamnați, dar nu învinși

În ziua a șaptesprezecea inculpații refuză să mai facă declarații, președintele

[50] *Procesul Memorandului. Declarațiunile Comitetului*, în „Tribuna", anul XI, nr. 100, sâmbătă 14/26 mai 1894, p. 397.

[51] *A memorándum-pör. Távirati tudósítás* [Procesul memorandului. Relatare telegrafică], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 142, 24 mai 1894, pp. 5-6.

[52] *A memorandum-pör* [Procesul memorandului], în „Pesti Napló", anul XLV, nr. 142, 24 mai, 1894, p. 9.

hotărând închiderea dezbaterilor face o expunere a desfășurării procesului și cere juraților să pronunțe verdictul. După o deliberare de trei ore și cincisprezece minute, juratul dr. Werner Rezső, „ca șef ales de Curtea juraților" pronunță sentința privitoare la acuzații achitați: Vasile Rațiu, Nicolae Roman, Ioan Munteanu și Ioan Duma. Procurorul cere ca acuzații declarați vinovați să fie împărțiți în două categorii, în prima intră „cei mai grav imputabili" care au stabilit textul Memorandului și au hotărât răspândirea lui: George Pop de Băsești, dr. Vasile Lucaciu, Dumitru Comșa, dr. Daniil P. Barcianu, Iuliu Coroianu, Mihail Veliciu, dr. Teodor Mihali, Nicolae Cristea, Gherasim Domide, Rubin Patiția și Aurel Suciu, „privitor la cari cer a se lua în considerare conștiința scopului isvorând de la sine din inteligența lor, cu care ei au comis fapta, privitor la Dr. Vasile Lucaciu și faptul că el a mai fost condamnat pentru delictul de agitație". Față de aceștia cere ca pedeapsa prevăzută la articolul 173 din Codul penal să fie fixată la o durată „întrecătoare peste măsura mijlocie a timpului pedepsei prescris tot acolo". Printre acuzații „învinuiți mai grav îl socotesc pe dr. Ioan Rațiu, care a influențat răspândirea în cercuri cât mai largi a Memorandului", încredințând-o lui Eugen Brote și cere fixarea pedepsei „la o durată peste măsura medie". A doua categorie sunt vinovații „în măsură mai mică", Patriciu Barbu și pe Dionisie Roman, considerând că „ei au săvârșit numai în măsură mai mică" răspândirea Memorandului, față de aceștia cere fixarea pedepsei „sub măsura mijlocie a duratei prevăzută a pedepsei". În afară de acestea procurorul general Vita cere „obligarea solidară a acuzaților la restituirea speselor ivite cu procedura aceasta". Pe cheltuială proprie mai sunt obligați să publice sentința tribunalului în următoarele ziare: *Kolozsvár, Ellenzék, Erdélyi Híradó, Tribuna, Gazeta Transilvaniei, Foaia Poporului, Dreptatea, Hermannstaedter Zeitung, Nemzet, Magyar Hírlap, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Pester Lloyd* și *Pesti Napló*, cu mențiunea ca în ziarele românești, publicarea să se facă cu textul românesc „pe spesele lor", iar în celelalte ziare „în limba oficială maghiară"[53].

Președintele pronunță sentința în urma căreia acuzații sunt condamnați la închisoare de stat: dr. Ioan Rațiu, doi ani; George Pop de Băsești, un an; dr. Vasile Lucaciu, cinci ani; Demetriu Comșa, trei ani; dr. Daniil P. Barcianu, doi ani și șase luni; Nicolae Cristea, opt luni; Iuliu Coroianu, doi ani și opt luni; Patriciu Barbu, două luni; Teodor Mihali, doi ani și șase luni; Aurel Suciu, un an și șase luni; Mihail Veliciu, doi ani; Rubin Patiția, doi ani și șase luni; Gherasim Domide, doi ani și șase luni; Dionisie Roman, opt luni. Toți acuzații condamnați sunt obligați la suportarea cheltuielilor de judecată, în valoare de 3.238 de florini, excepție face Septimiu Albini pentru „spesele aranjamentului și spesele de examinare a lui". Acuzații sunt obligați să publice sentința în termen de cincisprezece zile în cele 13 ziare menționate de procuror și tot în același termen să înainteze Parchetului Cluj, exemplarele din ziare, pentru justificare[54].

„Toți acuzații au primit cu bărbăție osânda", scrie *Tribuna* de duminică 15/27 mai 1894, publicând verdictul tribunalului pe prima pagină. În fruntea acuzaților, părintele Lucaciu a ieșit zâmbind lăsând „impresia unui erou din vremurile antice".

[53] I.P. Pap, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date,* volumul II, Cluj-Napoca, Editura Buletinului Justiției, 1934, pp. 321-323.

[54] *Ibidem*, pp. 324-326.

Soția sa, Paulina Lucaciu i-a spus: „te sărut dragul meu și te salut că pe tine te-au învrednicit mai mult". Președintele Ioan Rațiu „venea cu fruntea ridicată". George Pop de Băsești a plâns pentru că „l-au batjocorit dându-i pedeapsă mai puțină. Am plâns și noi tinerimea: de bucurie că avem între noi bătrâni cu atâta inimă și curagiu". Procesul a luat sfârșit, urmează „vremuri de jertfă mare, de muncă uriașă, de luptă cum n-a mai fost". Ziua verdictului și tăria cu care l-au primit toți românii demonstrează că „Avem să învingem!" [55].

Budapesti Hírlap dedică prima pagină a ediției din 26 mai 1894 dezbaterii finale din procesul Memorandului. Articolul de fond, cu titlul *Verdictul*, analizează decizia judecătorilor în renumitul proces de la Cluj. „Țara poate să treacă ușurată peste procesul Memorandului, și se bucură că în sfârșit a luat sfârșit". Demersul liderilor Partidului Național Român împotriva puterii de stat maghiare „a fost unul extrem de provocator" și dacă ar fi rămas nepedepsit, „autoritatea statului ar fi suferit". Procesul trebuia intentat, însă „a fost o mare greșeală că acest lucru nu s-a întâmplat imediat".

Verdictul este „unul puternic și drept", îi scapă pe inculpații „mai neînsemnați", și-i pedepsește „aproape în unanimitate pe principalii inculpați". Cu acest verdict „se restabilește seriozitatea cauzei, iar statul are satisfacția cuvenită". Cel mai probabil condamnații vor mai face o încercare „cu fanatismul poporului", dar va fi doar „o încercare a disperării, care nu va avea niciun succes durabil". Forțele militare sunt în alertă, iar „valahimea nu poate face nimic ce contravine legii". Principalii inculpați vor fugi în România, „lăsând să se piardă banii de cauțiune ai Ligii, iar noi scăpăm de ei cu un preț convenabil". În concluzia redactorului *Budapesti Hírlap*, guvernul maghiar are treabă, să liniștească „poporul instigat", să guverneze „deștept și drept", să facă imposibilă „instigarea", concret prin „dizolvarea Ligii" și tăierea legăturilor cu aceasta, prin controlul instituțiilor financiare, prin supravegherea școlilor și preoților. „Nu mai este permis ca acea parte a țării să fie expusă vreodată unei crize asemănătoare"[56].

Budapesti Hírlap, din 26 mai 1894, relatează pe larg și atmosfera de pe străzile Clujului, unde s-au organizat demonstrații pentru inculpați. Pe stradă „mulți valahi i-au ovaționat pe Lucaciu și pe tovarășii lui", care au fost acompaniați de o mare mulțime până la hotelul Hungaria. De la ferestrele hanului, câteva „doamne valahe drăguțe au împrăștiat flori peste martiri" iar Lucaciu a prins o floare în pălăria lui. Seara, inculpații „s-au adunat la un banchet". Corespondentul *Budapesti Hírlap* subliniază că ar fi bună „o atenție sporită la granița română, pentru că exemplul lui Popoviciu și Brote ne arată bine la ce ne putem aștepta" [57].

„Azi în sfârșit s-a născut sentința" ce este „devastatoare pentru inculpați", dar va fi primită „cu mare satisfacție în cercurile maghiare", scrie *Pesti Napló* din 26 mai 1894. Acuzații, „cu un zâmbet forțat pe chipul lor", au ascultat „cu stupefacție" pronunțarea pedepselor. Pentru că și ei au dorit să fie condamnați, „au căutat să fie

[55] *Procesul Memorandului. Sfârșitul...*, în „Tribuna", anul XI, nr. 101, duminică 15/27 mai 1894, p. 401.

[56] *A verdikt* [Verdictul], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 144, sâmbătă 26 mai 1894, p 1.

[57] *A memorándum-pör. Saját tudósítónk távirata* [Procesul memorandului. Telegrama trimisului nostru], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 144, 26 mai 1894, p. 4.

martiri", dar s-au așteptat la pedepse cu închisoarea de cel mult de câteva luni și „această convingere le-a dat putere la cutezanța și forța cu care să se confrunte de pe o poziție îngâmfată cu jurisprudența maghiară". Redactorul *Pesti Napló* afirmă că apărătorul Amos Frîncu, în fața unui cerc restrâns de maghiari, înaintea pronunțării verdictului ar fi declarat: „Mă tem de moarte, ca nu cumva să fie achitat clientul meu Rațiu. Asta ar fi cea mai mare înfrângere pentru români, după atâta trudă". Temerile „avocatului viclean" nu s-au adeverit, iar clientul său „are parte acum de satisfacția" închisorii de stat pentru următorii doi ani. Domnul Lucaciu a avut „privilegiul" de a primi „cinci ani întregi"[58].

În articol este surprinsă, în detaliu, atmosfera din perspectiva unui fin observator maghiar. Înainte de verdict, străzile Clujului „s-au înviorat dis de dimineață", peste tot s-a discutat doar despre „posibilitatea verdictului". Poliția a fost la datorie de foarte devreme, „pe străzile lăturalnice a fost prezentă și armata". Publicul a fost lăsat în sala de judecată numai cu bilete de intrare și cu un control foarte strict, la ora opt, sala a fost deja arhiplină și, „cum se știe, doamnele au fost excluse". Președintele, baronul Szentkereszty, a deschis ședința „într-o liniște solemnă". Inculpații s-au prefăcut „că sunt indiferenți" și au schițat un zâmbet. La ora nouă și jumătate, jurații s-au retras pentru consfătuiri. „Ușile lor au fost încuiate, la fiecare ieșire au fost puși polițiști, pentru că procedura de presă din Ardeal pretinde ca jurații să fie separați de lumea din exterior". Președintele a suspendat dezbaterile până la prânz, dar „publicul din sala mare a rămas pe loc". O parte s-a retras la restaurant, unde „au avut loc discuții aprinse între maghiari și valahi". George Pop de Băsești „a discutat vehement cu Pázmándy Dénes. Și Lucaciu a fost lângă ei o vreme, după care i-a părăsit cu niște înjurături în valahă"[59].

După o lungă așteptare, la ora unu și jumătate a sunat clopoțelul, anunțând că jurații sunt gata cu verdictul. S-au deschis ușile, și jurații și-au ocupat locurile. Profesorul universitar Werner Rezső, șeful juraților, a început „într-o liniște de moarte" citirea verdictului. „În sală s-ar fi putut auzi chiar și zumzetul unei muște". Se sfârșește „indiferența prefăcută a inculpaților", fețele unora „sunt palide, din cauza emoțiilor". Rațiu, Lucaciu și Coroianu zâmbesc, „în baza unei înțelegeri prealabile". Președintele întreabă inculpații dacă doresc să facă observații, Rațiu și Coroianu anunță în numele tuturor că nu doresc. După anunțarea verdictului, publicul s-a dispersat încet. Poliția nu a permis să se formeze grupuri pe străzi. Până la ora patru a fost liniște, „însă atunci a izbucnit din nou agitația și sala de judecată s-a umplut în câteva minute". Completul a apărut în sală la ora cinci fără un sfert, președintele a pronunțat imediat sentința. În motivarea sentinței, s-a considerat „o circumstanță agravantă calitatea de preot a lui Lucaciu, atitudinea lui încăpățânată în cursul procesului, precum și faptul că el este conducătorul spiritual al întregii mișcări, și a mai fost condamnat". Inculpații au ascultat sentința „în liniște". Dacă pe tot parcursul procesului Lucaciu „a râs des", acum „a fost consternat din prima clipă a pronunțării sentinței. Și-a mușcat agitat buzele, s-a înroșit, însă după câteva momente i-a făcut semn zâmbind lui Coroianu". Completul s-a retras păzit de un

[58] *A memorándum-pör. A Pesti Napló kiküldött tudósítónk* [Procesul memorandului. Telegrama trimisului Pesti Napló], în „Pesti Napló", anul XLV, nr. 144, 26 mai 1894, p. 8.
[59] *Ibidem*.

cordon de doisprezece jandarmi. Pe străzi, „numai ici-colo s-au auzit strigăte modeste de «să trăiți»". Coroianu și Lucaciu au mers „brat la brat cu soțiile lor", în stradă „a mișunat o mulțime de mii de oameni". Poliția și armata au luat toate măsurile pentru prevenirea oricăror tulburări ale liniștii. La Cluj, „probabil nici nu vor fi probleme", însă în provincie „ar putea avea loc ciocniri serioase"[60]. Condamnații în procesul Memorandului au plecat din Cluj în 28 și 29 mai, cu trenurile, „evitând orice fel de senzație. Numai Lucaciu și Rațiu mai sunt aici", scria *Budapesti Hírlap* din 29 mai 1894[61].

Presa românească din Transilvania și Regat a folosit procesul ca prilej pentru a reafirma identitatea colectivă și pentru a construi o retorică a dreptății istorice. Prin relatarea masivă a manifestațiilor populare, a abuzurilor autorităților maghiare și a demnității inculpaților, jurnaliștii români au articulat un discurs de legitimare națională care a depășit granițele legii. Presa nu s-a mulțumit să fie un simplu martor, ci a devenit un actor militant, transformând faptele judiciare în simboluri ale unei lupte naționale continue.

În concluzie, procesul memorandiștilor din 1894 nu a fost doar o dispută juridică între statul maghiar și liderii Partidului Național Român, ci o veritabilă confruntare între o politică de opresiune și aspirațiile legitime ale unui popor la libertate și afirmare națională.

[60] *A memorándum-pör. A Pesti Napló kiküldött tudósítónk* [Procesul memorandului. Telegrama trimisului Pesti Napló], în „Pesti Napló", anul XLV, nr. 144, 26 mai 1894, p. 8.

[61] *A kolozsvári verdikt. Az elitéltek semmiségi panasza Saját tudósítónk távirata* [Verdictul de la Cluj. Acțiunea în nulitate a condamnaților. Telegrama trimisului nostru], în „Budapesti Hírlap", anul XIV, nr. 147, 29 mai 1894, p. 4.

DIN BLAJA ÎN LUMEA NOUĂ: EMIGRAREA TRANSATLANTICĂ A LOCUITORILOR UNUI SAT TRANSILVĂNEAN (1905–1913)

Diana KINCES*

Abstract: **From Blaja to the New World: The Transatlantic Emigration of the Inhabitants of a Transylvanian Village (1905–1913).** *At the beginning of the 20th century, Blaja, a rural village in northwestern Transylvania, experienced significant transatlantic emigration as part of broader migratory movements from the Austro-Hungarian Empire. Economic pressures – population growth, unequal land distribution, poverty, and limited local opportunities – combined with political and cultural constraints on Romanians, compelled many to head toward the United States. Emigration agents and steamship companies facilitated this movement, with most emigrants being young men seeking short-term employment in American industries such as construction and metallurgy. Archival records from Ellis Island and related U.S. sources document at least sixteen emigrants from Blaja between 1905 and 1913, who departed through ports like Fiume, Bremen, and Hamburg, and settled in industrial hubs including Connecticut, New Jersey, and New York. While their migration was primarily economically motivated, emigrants maintained ties to their homeland, exemplified by contributions to the construction of a new church in Blaja. Upon return, they invested in land and household improvements, influencing both the material and cultural landscape of the village. Blaja thus represents a microhistorical case study of rural Transylvania's integration into global migratory circuits, highlighting the interplay between local constraints and transnational opportunities in the early 20th century.*
Keywords: *transatlantic emigration, Blaja village, United States of America, Ellis Island records.*

La începutul secolului al XX-lea, regiunile rurale din nord-vestul Transilvaniei, aflate atunci în componența Regatului maghiar din cadrul Imperiului Austro-Ungar, au fost profund marcate de valurile succesive de emigrație transatlantică. Satul Blaja[1] se înscrie în acest proces migrator de amploare, fiind reprezentativ pentru comunitățile care, confruntate cu constrângeri economice și sociale severe, au fost atrase de promisiunea unei vieți mai bune în Statele Unite ale Americii.

Între 1848 și 1914, populația Regatului maghiar a crescut cu peste 54,5%, amplificând presiunea asupra resurselor economice, în special în mediul rural. Abolirea iobăgiei în 1848 nu a fost urmată de o redistribuire echitabilă a pământurilor, iar sistemul agrar a rămas marcat de inegalități și sărăcie[2]. Lipsa de reprezentare politică, restricțiile culturale și sociale impuse românilor, alături de atracția exercitată de promisiunea unei vieți mai bune în America, au constituit

* Conservator, doctorand, Muzeul Județean Satu Mare; e-mail: dianasabou@yahoo.com.

[1] În prezent, localitatea este parte componentă a orașului Tășnad, județul Satu Mare.

[2] Ciprian-Emanuel Honca, *Visul american. Emigrarea oșenilor în Statele Unite ale Americii (începutul secolului XX)*, în „Satu Mare. Studii și comunicări", XXXIX/II, 2023, pp. 55-57.

factori importanți în decizia de emigrare. Companiile maritime și agenții de emigrare au jucat un rol crucial, oferind pachete de călătorie (adesea cu plata în rate), facilitând deplasarea spre porturile europene precum Fiume, Bremen, Hamburg, Rotterdam sau Southampton. Costul mediu al unei călătorii transatlantice era de aproximativ 300 de coroane.

La începutul anilor 1900, politicile restrictive adoptate de autoritățile americane vizau limitarea imigrației prin criterii tot mai stricte, excluzând persoanele considerate inapte pentru muncă – cele bolnave, cu antecedente penale sau analfabeți. Cu toate acestea, datele indică faptul că majoritatea emigranților (84,9%) erau bărbați tineri, între 14 și 44 de ani, apți de muncă, care au fost încadrați în industriile constructoare și metalurgice ale nord-estului Statelor Unite[3]. Obiectivul predominant al acestei mobilități transatlantice nu era integrarea culturală, contactele cu populația locală fiind minime, ci acumularea de capital, în vederea întoarcerii în localitatea de origine și îmbunătățirii situației economice familiale.

Pentru a controla acest val migrator, autoritățile atât ale Statelor Unite, cât și cele maghiare, au implementat măsuri restrictive diverse, mergând de la limitarea accesului prin criterii financiare minime (deținerea a 10, apoi 25 de dolari la intrare), până la interzicerea preangajărilor sau respingerea analfabeților, așa că în presa vremii apăreau de multe ori recomandări de acest gen: „rămâneţi acasă, oameni buni, nu mai mergeţi la America, că s'a îngreunat traiul şi viaţa şi acolo"[4]. În paralel, autoritățile maghiare au recurs la practici administrative și birocratice menite să îngreuneze plecările, exercitând presiuni asupra migranților și familiilor acestora[5]. Aceste strategii reflectă tensiunile dintre nevoia de emigrare economică și încercările statelor de a-și păstra forța de muncă și coeziunea socială internă.

Exodul transatlantic al românilor transilvăneni a fost alimentat de un complex de factori economici, sociali și politici. În contextul unei presiuni demografice tot mai accentuate, lipsa terenurilor agricole disponibile, accesul limitat la proprietate funciară și subdezvoltarea aproape totală a industriei locale au contribuit la instabilitatea economică a regiunilor rurale. Aceste realități au fost agravate de datoriile crescânde față de bănci, marii proprietari și cămătarii locali, precum și de perseverența agenților de emigrare care promovau constant imaginea unei Americi pline de oportunități[6]. La acestea se adăuga dorința acută de îmbogățire rapidă, precum și intenția de a evita serviciul militar obligatoriu impus de autoritățile habsburgice. Factorii menționați, împreună cu politicile de maghiarizare agresivă promovate de statul ungar, au condus la o emigrare în masă a populației românești din Transilvania, în special după anul 1900.

Fenomenul a atins cote semnificative: nu doar persoane individuale, ci întregi familii și comunități rurale au optat pentru migrația peste Atlantic. Presa

[3] *Ibidem*, p. 56.

[4] „Telegraful Român", anul LVII, nr. 70, din 30 iunie/13 iulie, Sibiu, 1909, p. 291.

[5] Bogdan Grigore, *Emigrarea românilor transilvăneni în S.U.A., reflectată în Telegraful Român (1853–1910)*, p. 152. http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcss/bcss_8/20_grigore.pdf.

[6] Paula Virag*, Situația demografică din Satu Mare în perioada Marii Uniri*, în „Satu Mare. Studii și comunicări" XXV/II, 2008, p. 180.

vremii reflectă amploarea acestui val migraționist. Astfel, *Telegraful Român* relata, în ianuarie 1905, plecarea a 1.800 de emigranți la bordul vaporului Slavonia, urmată, în februarie, de alte transporturi semnificative pe vasele Slavonia (1.500 de persoane) și Ultonia (1.493 de persoane), toate cu plecare din portul Fiume. În iunie 1906, numai în New York au debarcat, într-o singură săptămână, 45.000 de emigranți, iar în luna septembrie a aceluiași an, datele oficiale arată că 14.668 de persoane au părăsit teritoriul Ungariei[7].

Primii emigranți români în SUA au provenit în cea mai mare parte dintre țăranii din Transilvania, Banat și Bucovina. Date cu privire la numărul total al românilor transilvăneni care au emigrat în America începând cu 1890 sunt dificil de identificat[8]. Ajunși în America, vechii țărani deveneau, în noul context, muncitori, angajați în diverse domenii de producție precum industria metalurgică sau cea producătoare de mașini, prelucrare a cărnii sau exploatare de cărbuni. Foarte puțini dintre ei practicau meserii precum cele de acasă, mulți alegând să se reconvertească în funcție de cerințele pieței. Emigranții români se orientau către acele locuri de muncă pentru care nu era nevoie de cunoștințe avansate, dar care cereau efort fizic intens, multe ore de muncă, remunerate în concordanță, de obicei, cu dificultatea pe care o presupuneau. Pentru că șederea lor în Statele Unite era temporară, nu aveau timpul necesar să avanseze în ierarhia posturilor, dar nici să dobândească abilitățile necesare pentru a deține responsabilități de coordonare sau organizare[9].

Un fenomen important ce însoțea migrația în Statele Unite îl reprezenta circuitul banilor pe care românii îi trimiteau acasă. Pentru a-și plăti datoriile, achiziționa pământ sau pentru a-și întreține familia, emigranții recurgeau, de obicei, la una dintre cele două soluții: fie îi trimiteau prin scrisori recomandate, fie apelau la serviciile unor agenții specializate. Uneori, însă, agoniseala acestora cădea pe mâna unor falși agenți care, în vâltoarea speculei și interesului pentru profit, întârziau ajungerea banilor la destinație sau chiar dispăreau cu banii. Numărul păgubiților creștea exponențial cu valul de emigranți, fapt amplificat și de publicitatea pe care și-o făceau aceștia în publicațiile românești din diaspora[10].

Sătenii din Blaja nu au fost ocoliți de mirajul „visului american". Cu speranța unui trai mai bun și dorința de a-și sprijini familiile rămase acasă, locuitori precum Petru Fritea, Ioan Pteancu, Petru Todoran, Mihai Borza, Vasile Ardelean, George Rebeleș, Ioan Roșca, Ioan Jolțan, Vasile Alexan, Mihai Govor, Ioan Vaș, Vasile Rebeleș, Petru Pârău, Ioan Rebeleș, Simion Ardelean, Vasile Roșca și alții au ales calea migrației transatlantice, plecând la muncă în Statele Unite ale Americii. În urma lor, au rămas soții, copii și părinți care, cu ochii înlăcrimați, sperau în reîntoarcerea lor din „țara vestită a dolarilor" [11].

Un fapt remarcabil este că, în ciuda distanței și greutăților întâmpinate,

[7] Bogdan Grigore, *op. cit*., p. 150.

[8] Diana Mărgărit, *Șona–New York–Șona. Povestea emigrării dintr-un sat din Făgăraș,* în „Transilvania", nr. 9, 2022, pp. 58-69. https://doi.org/10.51391/trva.2022.09.08.

[9] Ion Iosif Schiopul, *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, în „Luceafărul. Revistă pentru literatură, artă și știință", nr. 9, 1913, pp. 294-295.

[10] Diana Mărgărit, *op. cit*., p. 63.

[11] *Cartea de Aur a localității Blaja,* manuscris, f. 7.

acești emigranți s-au implicat activ în susținerea comunității din Blaja. Un gest generos, încărcat de semnificație, a fost inițiativa de organizare a unei colecte pentru construirea unei noi biserici în satul natal[12] – dovadă a atașamentului lor față de valorile religioase și identitatea comunitară.

Reîntorși acasă acești „americani" și-au investit banii câștigați în terenuri agricole și în dezvoltarea gospodăriilor, contribuind astfel la modernizarea structurii economice și sociale locale. Reîntoarcerea lor a adus cu sine nu doar resurse materiale, ci și o experiență de viață diferită, o deschidere spre lume care avea să marcheze subtil comunitatea din Blaja în deceniile următoare.

Un aport esențial în cercetarea istoriei migrației transatlantice din spațiul est-central european îl constituie digitalizarea unor fonduri arhivistice americane, care oferă posibilitatea urmăririi individuale a traseelor migratorii. Printre cele mai relevante surse se numără *New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), Michigan, Eastern and Western Districts, Naturalization Records (1837–1993)* și *United States World War I Draft Registration Cards*. Aceste fonduri documentare, disponibile on-line, permit identificarea cu acuratețe a emigranților originari din localități precum Blaja, stabilind datele plecării, porturile de îmbarcare, vaporul utilizat, persoanele de contact din Statele Unite, dar și date personale precum vârsta, starea civilă, nivelul de alfabetizare, profesia sau suma de bani deținută la momentul sosirii. Prin coroborarea acestor informații se pot obține perspective nu doar asupra dimensiunii numerice a emigrației din Blaja, ci și asupra caracterului social al acestui proces: profilul demografic al emigranților, rețelele de sprijin formate din rude sau consăteni deja stabiliți în SUA, motivațiile economice și strategia migrației temporare sau definitive.

Accesul la aceste surse deschide noi direcții de cercetare, facilitând realizarea unei microistorii a migrației și contribuind la înțelegerea complexității mobilităților umane din Imperiul Austro-Ungar la începutul secolului al XX-lea. În acest context, Blaja devine un exemplu relevant al unui sat transilvănean integrat în circuitul migraționist internațional, ilustrând modul în care dinamica globală a epocii moderne timpurii a influențat profund comunitățile rurale din Europa Centrală și de Est.

Conform fondurilor arhivistice americane digitalizate, începuturile fenomenului migraționist din Blaja spre Statele Unite ale Americii pot fi documentate în mod concret în perioada 1905–1913. Analiza listelor de pasageri de la Ellis Island relevă faptul că primele plecări atestate din această localitate au avut loc în anii 1905–1906, ultima înregistrare identificată datând din anul 1913. Deși este foarte posibil ca unele plecări să fi avut loc anterior sau ulterior acestor ani, lipsa unor date complete sau imposibilitatea identificării exacte a localității de origine a împiedicat, deocamdată, extinderea cronologică a cercetării.

Porturile de plecare utilizate de locuitorii Blajei reflectă rețelele comerciale și opțiunile de transport disponibile la începutul secolului al XX-lea: Fiume (Rijeka), Hamburg, Rotterdam, Bremen și Southampton. Acestea erau noduri maritime majore ale Europei centrale și nordice, bine conectate la sistemele feroviare austro-ungare și

[12] *Ibidem*, f. 15.

accesibile emigranților transilvăneni. Vasele precum Slavonia, Caronia, Pisa, Nieuw Amsterdam, George Washington sau Kaiser Wilhelm II erau frecvent utilizate pentru rutele transatlantice, în special către porturile de pe coasta de est a SUA.

Pe baza înregistrărilor din registrul pasagerilor care au ajuns în portul New York – Ellis Island, au fost identificați 16 locuitori originari din Blaja. Dintre aceștia, 15 erau bărbați și o singură femeie, ceea ce reflectă o tendință frecvent întâlnită în rândul comunităților rurale din epocă, în care bărbații migrau inițial în scop economic, urmând ca, eventual, să fie urmați de familie. La acest număr se poate adăuga și soția lui Ioan Jolțan, care se afla deja stabilită în America la momentul sosirii acestuia, deși nu a putut fi identificată pe listele de pasageri disponibile. De asemenea, au fost înregistrate dificultăți în identificarea unor persoane de contact menționate în fișele de sosire, cel mai probabil tot emigranți originari din Blaja sau din satele învecinate.

Un aspect definitoriu al emigrației românești din Transilvania îl constituie structura sa de tip spirală socială, articulată prin legături de rudenie, vecinătate sau prietenie. Aceste rețele generează adevărate pseudo-reconstituiri comunitare în spațiul american, reflectând dorința de continuitate socială și culturală a satului de origine[13]. Emigranții proveneau frecvent din aceleași localități, erau membri ai aceleiași familii extinse sau făceau parte din cercuri de cunoștințe apropiate, preferând să călătorească în grupuri compacte și să se stabilească împreună în aceleași centre urbane americane. Această formă de solidaritate comunitară a oferit sprijin logistic, emoțional și economic, facilitând adaptarea la noile realități socio-profesionale. Spre deosebire de alte categorii de migranți, românii transilvăneni nu urmăreau relocarea definitivă, ci accederea rapidă la capital prin muncă temporară, urmată de reîntoarcerea în localitatea natală. Astfel, experiența migrației este percepută ca o etapă tranzitorie menită să faciliteze ascensiunea socio-economică în cadrul comunității rurale de proveniență. În cazul locuitorilor din Blaja, destinațiile principale ale acestor comunități transatlantice au fost orașele Torrington (Connecticut), Roebling (New Jersey) și Tonawanda (New York) – centre industriale în plină dezvoltare, care ofereau oportunități de angajare în construcții, metalurgie, textile sau alte ramuri ale industriei grele.

Aceste date ne permit să conturăm o imagine coerentă a mobilității internaționale în rândul comunității blăjene la începutul secolului al XX-lea, marcate de factori economici, strategii familiale și rețele de solidaritate comunitară.

Printre primele înregistrări documentare ale emigrației blăjenilor în Statele Unite ale Americii se numără cazul a trei consăteni: Petru Fritea (33 de ani), Mihai Govor (45 de ani) și Todor Hank (48 de ani), toți căsătoriți, născuți între anii 1857 și 1872.

Aceștia au călătorit împreună spre America la bordul vasului Slavonia, care a plecat din portul Fiume în 21 septembrie 1905, ajungând la New York în data de 9 octombrie 1905.

Cei trei aveau ca destinație orașul Tonawanda (New York), un centru industrial important, unde urmau să se stabilească la rude deja aflate acolo: Petru Fritea și Mihai Govor intenționau să ajungă la cumnatul lor, în timp ce Todor

[13] Diana Mărgărit, *op. cit.*, p. 63.

Hank mergea la verișorul său, Sandor Târnăvan[14].

Cazul lui Petru Fritea este deosebit de relevant din punct de vedere al condițiilor de călătorie. Din înregistrările medicale de la sosirea în portul Ellis Island reiese că starea sa de sănătate era precară, fiind trimis pentru investigații suplimentare. Acest detaliu oferă un indiciu asupra dificultăților întâmpinate de unii emigranți în timpul traversării Atlanticului, condițiile sanitare de la bordul navelor fiind adeseori precare, mai ales pentru pasagerii de la clasa a treia.

Nu este lipsit de interes faptul că alături de acești trei emigranți din Blaja au călătorit și alți locuitori din satele vecine: Petru Bakos din Santău, Gheorghe Silaghi, Maier Vasile și Ghiurcuța Matei din Cean. Cu toții aveau ca persoană de contact aceeași figură-cheie: Sandor Târnăvan, indiciu clar al unui nucleu comunitar deja format în Tonawanda, care funcționa ca punct de atracție și sprijin pentru noii sosiți. Un aspect deosebit este reprezentat de mobilitatea repetată a unora dintre emigranți. Astfel, Mihai Govor apare din nou în registrele de imigrație în anul 1912, călătorind de această dată din Rotterdam în 26 noiembrie, însoțit de un alt blăjean, Ștefan Jobas, născut în anul 1880. Această nouă călătorie poate fi interpretată fie ca o reîntoarcere în America după o perioadă petrecută în satul natal, fie ca o tentativă de stabilire permanentă, însoțit de un nou membru al comunității migratoare.

Un alt exemplu semnificativ care ilustrează rețelele de migrație și strategiile de mobilitate transoceanică este cel al lui Vasile Roșca, în vârstă de 27 de ani, căsătorit, născut în anul 1879. Potrivit listei de pasageri de pe vasul Caronia, Roșca a părăsit portul Fiume și a ajuns la New York în data de 10 februarie 1906. Se afla la prima sa călătorie în Statele Unite și își procurase singur biletul, indiciu al unei inițiative personale susținute, probabil, de un context familial sau economic favorabil. Destinația sa era Tonawanda (New York), unde urma să se stabilească la o rudă, Feier Iosif, confirmând încă o dată rolul esențial jucat de rețelele de rudenie în procesul de integrare a noilor sosiți în comunitățile deja formate.

Interesant este și faptul că Vasile Roșca a călătorit împreună cu un grup eterogen de pasageri proveniți din satele învecinate: Kis Iosif din Viișoara și mai mulți bărbați din Cehăluț – Vas Elek, Csaszar Carol și Ferencz, Pap Carol, Nagy Iosif, Delczeg Imre și Gyula, Oros Iosif și Dohan Gheorghe. Aceștia se îndreptau spre Leechburg, Pennsylvania, o localitate cunoscută pentru industria metalurgică și exploatările de cărbune, sugerând că destinațiile migranților erau strâns corelate cu cererea de forță de muncă în centrele industriale din nord-estul SUA[15].

[14] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, database with images, FamilySearch (https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PR-R9M7-C?cc=1368704&wc=4FMB-756%3A1600302348: 26 January 2018), Roll 629, vol 1349-1351, 7 Oct 1905 > image 435 of 844; citing NARA microfilm publication T715 and M237 (Washington D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.).

[15] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), *1892-1924*, database with images, FamilySearch (https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9PR-RNFV?cc=1368704&wc=4FMB-7RM%3A1600302394: 26 January 2018), Roll 663, vol 1441-1443, 9 Feb 1906 > image 473 of 775; citing NARA microfilm publication T715 and M237 (Washington D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.).

Redăm în continuare, o înșiruire cu sătenii din Blaja pe care i-am regăsit în listele de pasageri.

Simion Ardelean în vârstă de 37 de ani, născut în anul 1869, căsătorit cu Anna Ardelean, a plecat din portul Hamburg, cu vaporul Patricia și a ajuns pe Ellis Island New York City în 3 noiembrie 1906. Avea 18 dolari la el. A mers la fratele lui aflat în Torrington, împreună cu Gheorghe Rotar din Silvaș[16].

Ioan Rebeleș în vârstă de 27 de ani, născut în anul 1882, căsătorit, a emigrat în America plecând cu vaporul Pisa din Hamburg în 10 februarie 1909 și a ajuns în New York în 25 februarie 1909. Soția sa Iuliana Rebeleș a rămas acasă în Blaja. El mai fusese anterior în America, în perioada 1907-1908. A muncit împreună cu cumnatul său George Roșca în Torrington.

Petru Dărăban[17], născut în anul 1885, având doar 24 de ani în momentul emigrării, a pornit în 4 februarie 1909 cu vaporul Köln din Bremen. A acostat pe insula Ellis în New York în 19 februarie 1909 mergând să lucreze în regiunea Torrington. Tot în anul 1909 emigrează și Dumitru Todoran[18] în vârstă de 40 de ani. În 18 decembrie ajunge la New York, călătorind cu vasul Caronia din Fiume.

Mihai Alexan[19], născut în anul 1883 (avea 26 ani în momentul plecării), și fratele său Vasile Alexan[20], născut în anul 1890 (avea 20 de ani), au emigrat în America la tatăl lor Gheorghe Alexan, aflat în localitatea Roebling, New Jersey. Primul băiat a călătorit pe vasul Pensylvania din Hamburg ajungând în New York în 19 februarie 1909. Peste mai puțin de un an, în 8 ianuarie 1910, Vasile a ajuns și el la New York cu vaporul Napolitan Prince pornind din Rotterdam. Amândoi frații

[16] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, database with images, FamilySearch (https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95M-LQ1B?cc=1368704&wc=4FS7-WHG%3A1600342339: 26 January 2018), Roll 801, vol 1812-1814, 23 Nov 1906 > image 442 of 917; citing NARA microfilm publication T715 and M237 (Washington D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.).

[17] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JXT9-F3X: Sat Mar 09 11:12:49 UTC 2024), Entry for Peter Daraban an „New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924", FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JN1F-C2N: Sun Mar 10 02:57:07 UTC 2024), Entry for Peter Paran and Ceriz Paran, 1913.d Pe??? Daraban, 1909.

[18] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJX9-2NR: Fri Mar 08 13:38:16 UTC 2024), Entry for Demeter Todoran and Demeterne Todoran, 1910.

[19] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, database with images, FamilySearch (https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95Y-23Q9-Q?cc=1368704&wc=4XBX-SRS%3A1600412322: 26 January 2018), Roll 1211, vol 2665-2667, 5 Mar 1909 > image 897 of 1144; citing NARA microfilm publication T715 and M237 (Washington D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.).

[20] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, database with images, FamilySearch (https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9T3-538P-X?cc=1368704&wc=4XBX-3VG%3A1600352489: 26 January 2018), Roll 1402, vol 3083-3085, 19 Jan 1910 > image 1061 of 1283; citing NARA microfilm publication T715 and M237 (Washington D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.).

erau necăsătoriți, știau să scrie și să citească, declarându-și naționalitatea română. Revenit în satul său natal, Mihai s-a căsătorit cu Veronica Alexan[21] în vârstă de 24 de ani, născută în anul 1888 și au plecat împreună cu vaporul Nieuw Amsterdam din portul Rotterdam ajungând în New York în 16 martie 1912.

Jolțan Ioan, în vârstă de 24 de ani, căsătorit, născut în 1886, a părăsit Blaja pentru a-și reuni familia în America. În 1910, a plecat din portul Bremen la bordul vaporului Kaiser Wilhelm II, având ca destinație New York, unde a ajuns pe Ellis Island pe 26 aprilie 1910. În momentul înregistrării sale la sosirea în America, Ioan s-a declarat român, a declarat că își plătise singur biletul de călătorie și a menționat că avea cu el 20 de dolari. Scopul călătoriei sale a fost să se reunească cu soția sa, Jolțan Floare, care se stabilise anterior în Torrington, Connecticut[22].

Mărturiile ulterioare ale urmașilor săi[23] reflectă faptul că, odată ajuns în America, Ioan Jolțan a muncit într-o fabrică de armament, în condiții extrem de dificile, tipice pentru perioada respectivă. Acesta este un exemplu elocvent al sacrificiilor și dificultăților întâmpinate de emigranți în primele lor etape de integrare în societatea americană, dar și al determinării lor de a-și sprijini familiile din țară și de a-și construi un viitor mai bun.

Vasile Lazăr în vârstă de 30 de ani, născut în anul 1880, căsătorit, și-a încercat și el sorții în America, în anul 1910, călătorind pe vasul Ultonia din Fiume.

George Rebeleș[24], în vârstă de 38 de ani, născut în anul 1874, căsătorit cu Floarea Rebeleș, pornea în călătoria sa spre America în 16 noiembrie 1912 din Bremen, cu vasul George Washington. După doar 10 zile de călătorie pe ape a ajuns în New York. El mai fusese anterior în America la cumnatul său Vasile Alexan aflat în zona Roebling.

Petru Pârău[25], în vârstă de 29 de ani, născut în anul 1884, căsătorit, a călătorit spre America pe vasul New York din Southampton. A ajuns la destinație la 28 martie 1913 mergând să muncească în localitatea Roebling.

Emigrarea transatlantică a locuitorilor din Blaja, în perioada 1905–1913, a fost organizată, susținută de legături de familie, cunoștințe și vecinătate, iar destinațiile americane nu au fost alese întâmplător, ci au fost dictate de rețelele de sprijin preexistente. Având un pronunțat caracter economic, dar și o componentă identitară (majoritatea se declarau români și știau să scrie și să citească), acest prim val de emigrație din Blaja a contribuit la conturarea unei diaspore transatlantice românești în spațiul nord-american, în special în statele Connecticut, New Jersey și New York.

[21] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJYT-3ZP: Sat Mar 09 03:09:52 UTC 2024), Entry for Weronika Alexan and Georgy Alexan, 1912.

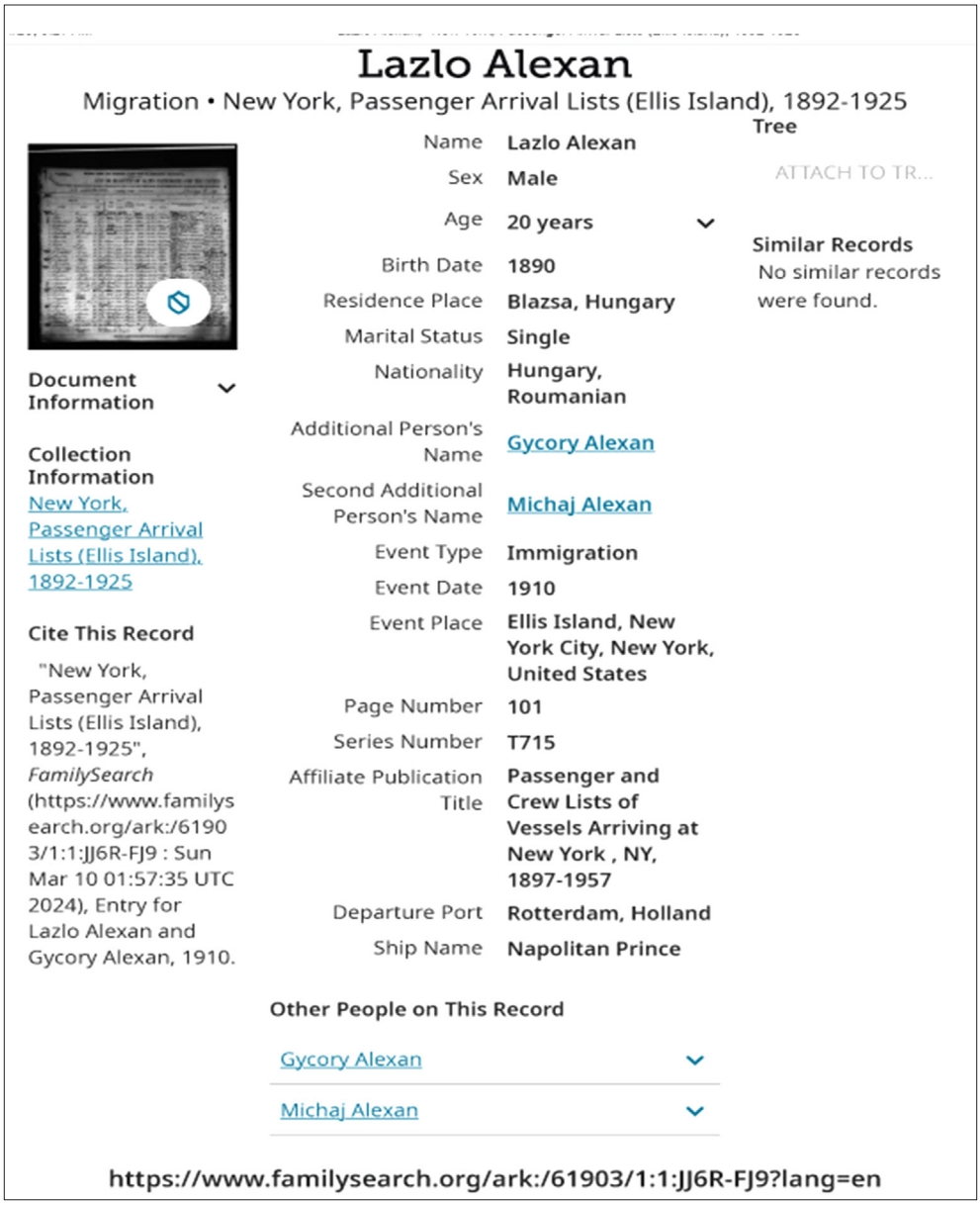
[22] https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9T3-PQ7Q-5?view=index.

[23] Informator Jolțan Radu, 61 ani, Tășnad.

[24] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJRN-SPG: Sun Mar 10 03:51:40 UTC 2024), Entry for George Rebeles and Floria Rebeles, 1912.

[25] New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1924, FamilySearch (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JN1F-C2N: Sun Mar 10 02:57:07 UTC 2024), Entry for Peter Paran and Ceriz Paran, 1913.

Această migrație nu a fost doar un fenomen de mobilitate economică, ci și un proces cu implicații sociale și culturale profunde asupra satului natal. Majoritatea emigranților s-a întors în localitate, aducând cu ei resurse financiare, experiențe de viață noi și o viziune diferită asupra lumii. Acest capital economic și simbolic a fost investit în achiziționarea de terenuri, construirea de case mai mari, dar și în sprijinirea proiectelor comunitare, precum ridicarea noii biserici din sat, care a devenit nu doar un loc de cult, ci și un simbol al unității și solidarității între cei plecați și cei rămași acasă. În acest sens, Blaja este un caz relevant pentru înțelegerea modului în care globalizarea timpurie a remodelat comunitățile rurale din Europa Centrală și de Est.

Lazlo Alexan

Migration • New York, Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1925

Document Information

Collection Information
New York, Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1925

Cite This Record
"New York, Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892-1925", *FamilySearch* (https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJ6R-FJ9 : Sun Mar 10 01:57:35 UTC 2024), Entry for Lazlo Alexan and Gycory Alexan, 1910.

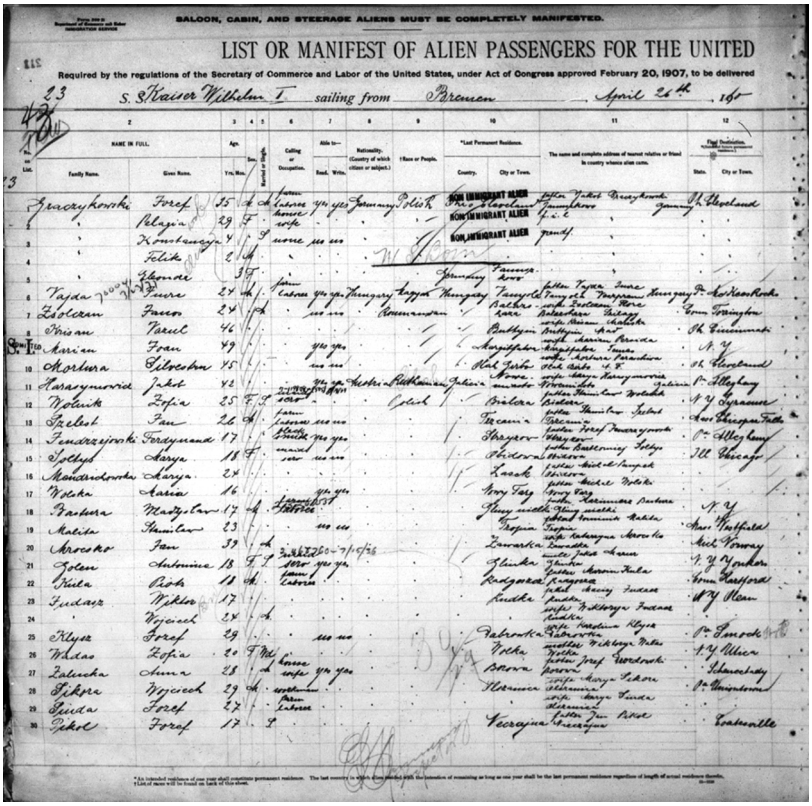
Name	Lazlo Alexan
Sex	Male
Age	20 years
Birth Date	1890
Residence Place	Blazsa, Hungary
Marital Status	Single
Nationality	Hungary, Roumanian
Additional Person's Name	Gycory Alexan
Second Additional Person's Name	Michaj Alexan
Event Type	Immigration
Event Date	1910
Event Place	Ellis Island, New York City, New York, United States
Page Number	101
Series Number	T715
Affiliate Publication Title	Passenger and Crew Lists of Vessels Arriving at New York , NY, 1897-1957
Departure Port	Rotterdam, Holland
Ship Name	Napolitan Prince

Tree
ATTACH TO TR...

Similar Records
No similar records were found.

Other People on This Record
Gycory Alexan
Michaj Alexan

https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:JJ6R-FJ9?lang=en

SALOON, CABIN, AND STEERAGE ALIENS MUST BE COMPLETELY MANIFESTED.

LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGERS FOR THE UNITED

Required by the regulations of the Secretary of Commerce and Labor of the United States, under Act of Congress approved February 20, 1907, to be delivered

23 S. S. Kaiser Wilhelm II sailing from Bremen April 26th 1910

No. on List.	Family Name.	Given Name.	Age. Yrs.	Mos.	Sex. M. or F.	Married or Single.	Calling or Occupation.	Able to—Read.	Able to—Write.	Nationality. (Country of which citizen or subject.)	†Race or People.	*Last Permanent Residence. Country.	City or Town.	The name and complete address of nearest relative or friend in country whence alien came.	Final Destination. (Intended place of permanent residence in United States.) State.	City or Town.
1	Zaczerkowski	Josef	35		M		farmer	yes	yes	Germany	Polish	Austria-Hungary	Tarnow	Brother Wincenty Zaczerkowski Tarnow Austria	Ohio	Cleveland
2	"	Blazja	29		F		wife									
3	"	Kunegunda	4		F		none	no	no							
4	"	Felix	2		M											
5	"	Wanda	3		F											
6	Vajda	Laura	24		M		farm laborer	yes	yes	Hungary	Magyar	Hungary	Tarnytz	Father Vajda Isaac Tarnytz Hungary	Pa.	Northcote
7	Zsolcsan	Jacob	24		M			no	no	Roumanian		Austria	Bathor	brother Zsolcsan Herz Bathor Austria	Penn	Irvington
8	Stisan	Tarul	46		M								Bathyan	wife Stisan Anna Bathyan Austria	Pa.	Cincinnati
9	Marian	Fran	49		M			yes	yes				Magyfalva	brother Marian Ferenc Magyfalva Austria	N. Y.	
10	Morkura	Silvester	45		M			no	no				Kis Jakfalva	wife Morkura Veronika Kis Jakfalva Austria	Ill.	Cleveland
11	Nasarymovich	Jakot	42		M			yes	yes	Austria-Hungarian	Ruthenian	Austria	Nowe	wife Nasarymovich Rosy Nowe Austria	Pa.	Allegheny
12	Wolanik	Zofia	25		F	S	none				Polish		Bielan	father Wolanik Wojciech Bielan Austria	N. Y.	Syracuse
13	Szelest	Jan	26		M		farmer	yes	no				Tarcana	father Szelest Stefan Tarcana Austria	Ore.	Oregon City
14	Tendrzejewski	Ferdynand	17		M		Student	yes	yes				Skrzyce	father Tendrzejewski Wladyslaw Skrzyce Austria	Pa.	Allegheny
15	Sobkow	Marya	18		F		maid	no	no				Skiderowce	father Sobkow Kasimir Skiderowce Austria	Ill.	Chicago
16	Mackendrowska	Marya	24										Lasek	father Mackendrowski Wojciech Lasek Austria		
17	Wicka	Maria	16					yes	yes				Nowy Targ	father Wicka Jakob Nowy Targ Austria		
18	Fraburra	Matyslaw	17		M		laborer						Nowy miedz	father Fraburra Stanislaw Nowy miedz Austria	N. Y.	
19	Maida	Stanislaw	23		M			no	no				Trepcza	father Maida Jan Trepcza Austria	Ohio	Buffalo
20	Mrozsko	Jan	39		M								Zawarka	wife Mrozsko Katarzyna Zawarka Austria	Mich.	Poway
21	Zolen	Antonina	18		F			yes	yes				Zlenka	father Zolen Antoni Zlenka Austria	N. Y.	Yonkers
22	Wiela	Roth	18		M		Laborer						Krajowce	father Wiela Jakob Krajowce Austria	Conn.	Hartford
23	Fudasz	Nikolo	17										Ludka	father Fudasz Fudasz Ludka Austria	N. Y.	Rome
24	"	Wojciech	24		M									wife Fudasz Fudasz Ludka Austria		
25	Klysz	Josef	29		M			no	no				Zakrzowka	father Klysz Wladislaw Zakrzowka Austria	Pa.	Emsock
26	Wildas	Zofia	20		F	M							Wicka	father Wildas Wojciech Wicka Austria	N. Y.	Utica
27	Zalenska	Anna	28		F		farmer	yes	yes				Stara	father Zalenska Jakob Stara Austria	Ohio	Schneesburg
28	Sikora	Wojciech	29		M								Skawnica	wife Sikora Sikora Skawnica Austria	Pa.	Youngstown
29	Zeuda	Josef	27		M		Laborer							father Zeuda Zeuda Austria		
30	Jakot	Josef	17		S								Tecrayna	father Jakot Jakot Tecrayna Austria		Coatesville

* An intended residence of one year shall constitute permanent residence. The last country to which alien has belonged with the intention of remaining as long as one year shall be the last permanent residence regardless of length of actual residence therein.
† List of races will be found on back of this sheet.

Lista pasagerilor care au emigrat în SUA la bordul vaporului Kaiser Wilhelm II (ajuns la Ellis Island pe 26 aprilie 1910)
Printre aceștia s-a numărat și Jolțan Ioan din Blaja

ACTIVITATEA LUI VASILE MEŞTER ÎNTRE AVOCATURĂ ŞI FUNCŢIA DE PREFECT AL JUDEŢULUI MARAMUREŞ (1912-1921)

Răzvan Mihai NEAGU*

Abstract: **Vasile Meşter Between Lawyership and the Prefecture of Maramureş (1912-1921)**. *The purpose of this material is to bring to the public's attention a forgotten personality of the history of Maramureş, Banat, and the city of Turda: Vasile Meşter. Born in Maramureş, Vasile Meşter pursued his studies in Braşov, Bucharest, Budapest, and Cluj, becoming a renowned lawyer and politician. He began his activity in Banat, continued it in Maramureş, and then settled permanently in Turda, where he achieved professional success by acquiring high profile positions (Prefect, Vice-President of the county branch of the National Liberal Party, and Senator in the Romanian Parliament). Vasile Meşter's life and work were organic products of his time, including the First World War, in which he fought. After returning from the front, as Prefect of Maramureş County and of Turda-Arieş County, Vasile Meşter dedicated his life to organizing the social life of Greater Romania.*
Keywords: *Vasile Meşter, Turda, Turda-Arieş, Maramureş, National Liberal Party*.

Introducere

Scopul acestui material constă în aducerea în atenţia publicului a unei personalităţi uitate a istoriei Maramureşului, Banatului şi oraşului Turda. Din păcate, Vasile Meşter este azi un nume aproape necunoscut, dar care prin viaţa şi activitatea sa, considerăm că merită un loc de cinste în galeria personalităţilor istoriei spaţiului intracarpatic. Istoriografia dedicată lui Vasile Meşter este foarte săracă. A fost menţionat succint în istoriografia locală turdeană de profesorul Valentin Vişinescu, cu privire la funcţia sa de prefect[1]. De asemenea, un mic medalion biografic dedicat lui Vasile Meşter a fost realizat de autorii Ioan Ciupea şi Virgiliu Ţârău într-o lucrare despre liberali clujeni[2]. Menţionăm faptul că o mare parte a datelor despre Vasile Meşter provin din dosarul care se păstrează la arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, unde există în Fondul Informativ dosarul cu numărul 6.594, care conţine 116 file. Autorul acestui material îi mulţumeşte pentru ajutor domnului Liviu Pleşa. În ceea ce ne priveşte, am abordat subiectul vieţii şi activităţii lui Vasile Meşter pe parcursul a trei studii (acesta fiind al patrulea), care au apărut în prestigioase reviste ştiinţifice naţionale[3].

* Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

[1] Valentin Vişinescu, Tudor Ştefănie, *Primari şi prefecţi ai Turzii după Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Turda, 2005, pp. 39-40.

[2] Ioan Ciupea, Virgiliu Ţârău, *Liberali clujeni. Destine în marea istorie*, vol. II, Medalioane, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007, p. 240.

[3] A se consulta, Răzvan Mihai Neagu, *Începuturile vieţii şi activităţii unui jurist din Transilvania. Vasile Meşter (1875-1965), avocat la Sasca Montană şi Vârşeţ*, în „Banatica", 35, 2025, pp. 525-537; *Idem*, *Politică şi administraţie în Turda interbelică. Notarul Vasile Meşter (1875-1965), om politic, prefect şi senator*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Şincai»" Târgu Mureş, XXVIII, 2025, pp. 157-177; *Idem*, *Sub lupa*

Origine, începutul activităţii şi perioada din Maramureş

Vasile Meşter s-a născut în anul 1875, la Ieud, în comitatul Maramureş, provenind dintr-o familie de confesiune greco-catolică. A urmat studii în domeniul juridic la Bucureşti, Budapesta şi Cluj, obţinând în anul 1902 titlul ştiinţific de doctor în drept al universităţii din oraşul de pe Someşul Mic. A desfăşurat o bogată activitate gazetărească, fiind un tenace luptător naţional şi susţinător al drepturilor românilor din Ungaria. Iniţial, Vasile Meşter şi-a început cariera în Banat, unde a fost avocat la Sasca Montană (1904-1911) şi Vârşeţ (1911-1912). De asemenea, a desfăşurat o bogată activitate în cadrul asociaţiunii ASTRA şi a Partidului Naţional Român.

În prezentul material, ne-am concentrat asupra investigării vieţii şi activităţii pe care a desfăşurat-o Vasile Meşter în Maramureş (1912-1921). După o bogată experienţă acumulată în Banat, Vasile Meşter a ales să revină în locurile natale, unde a stat până după Primul Război Mondial. În anul 1912, el părăsea definitiv Banatul pentru Maramureş, anunţând publicul că şi-a deschis *cancelaria advocaţială* la Vişeu de Sus[4]. Nostalgia locurilor natale nu l-a părăsit niciodată pe distinsul avocat, iar la scurt timp de la venirea la Vişeu de Sus, el a donat cărţi pentru biblioteca din satul Ieud[5]. Şi în Maramureş, Vasile Meşter şi-a continuat activitatea polivalentă, pe care a desfăşurat-o în Banat. În anul 1912, a fost deosebit de activ în cadrul asociaţiunii ASTRA, Despărţământul Vişeu-Iza, proaspăt creat în anul 1911. El a fost membru pe viaţă al acestui despărţământ. Avocatul Vasile Meşter va susţine o serie de prelegeri în anul 1912, contribuind la cultivarea ţăranilor români. La 8 septembrie 1912, a vorbit la Vişeu de Sus, iar în 22 septembrie 1912, la Petrova, *Despre neamul românesc şi popoarele înrudite*. La 10 noiembrie 1912, a fost în mijlocul comunităţii din Săcel, unde a susţinut comunicarea *Despre legile comunale şi comitatense*, subiect pe care l-a abordat şi la Cuhea, în 17 noiembrie 1912. În 3 decembrie 1912, Vasile Meşter s-a aflat la Bocicoel, unde a conferenţiat pe tema *Despre urmările neştiinţei*.[6]

La 1 decembrie 1912, a participat la prima adunare generală a Despărţământului Vişeu-Iza a asociaţiunii ASTRA, desfăşurată la Dragomireşti, îndeplinind calitatea de verificator al protocolului. De asemenea, cu această ocazie, el a susţinut o conferinţă intitulată *Despre mijloacele de înaintare, folosul învăţăturii şi datoria noastră de a ne cultiva*. La finalul manifestării, Meşter propune să se trimită o telegramă de felicitare preşedintelui asociaţiunii, Andrei Bârseanu[7]. Avocatul Meşter a fost un apropiat al bisericii. La 29 iunie 1913, el a participat la sfinţirea lăcăşului de cult din Săcel, de către episcopul greco-catolic de Gherla, Vasile Hossu[8].

La fel ca în Banat, şi în Maramureş avocatul a depus o bogată activitate financiar-bancară. Vasile Meşter a fost membru în direcţiunea Băncii „Maramureşeana”

Securităţii. Viaţa omului politic din Turda, Vasile Meşter (1875-1965), în timpul regimului comunist, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, XIV, 2025, pp. 371-378.

[4] „Unirea”, anul XXII, nr. 96, 14 septembrie 1912, p. 5.

[5] „Unirea”, anul XXII, nr. 102, 3 octombrie 1912, p. 4.

[6] „Transilvania”, nr. 6, noiembrie-decembrie 1912, pp. 545-549.

[7] „Gazeta Transilvaniei”, anul LXXV, nr. 271, 9 (22) decembrie 1912, pp. 2-3.

[8] „Unirea”, anul XXIII, nr. 107, 23 octombrie 1913, p. 6.

din Sighetu Marmaţiei[9]. Îşi va păstra această calitate până la plecarea din Maramureş (1921)[10].

Viaţa politică a românilor din Transilvania în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial a fost foarte agitată, marcată de viziuni diferite, grupări rivale, atacuri de presă. Reprezentanţii românilor s-au angajat în negocieri cu guvernul maghiar de la Budapesta, scopul urmărit fiind îmbunătăţirea situaţiei politice. Premierul ungar, contele Tisza István spera că cererile românilor se vor limita doar la chestiuni şcolare şi bisericeşti şi a promis respectarea siguranţei şcolilor confesionale şi chiar crearea unui post de ministru fără portofoliu în guvern, a unui post de subsecretar de stat la Ministerul de Interne şi la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, care să se ocupe de problema românească[11]. Cu toate acestea, Partidul Naţional Român revendica numiri la nivelul tuturor ministerelor, dar şi garantarea libertăţii de întrunire şi organizare politică. În ciuda acestor discuţii şi încercări, negocierile au eşuat, iar în ianuarie 1914, Partidul Naţional Român a respins planurile contelui Tisza.

În acest context, înainte de aflarea rezultatului final al discuţiilor, Vasile Meşter publica un articol în ziarul arădean, *Românul* (numărul 10 din 14/27 ianuarie 1914), în care îşi exprima punctul de vedere referitor la negocierile româno-maghiare. În primul rând, el remarca deplina solidaritate care există la nivelul conducerii partidului naţional, care, în opinia sa, se va păstra şi în cazul unul rezultat negativ al negocierilor. Fin observator şi cunoscător al presei maghiare, Meşter critică o parte a ziaristicii budapestane, care ignoră realitatea şi nu poate accepta faptul că: „noi formăm un popor compact, cu o ţinută bine definită, cu tradiţii, cu putere şi voinţă de-a trăi o viaţă naţională în cadrul statului”[12]. Conform lui Vasile Meşter, poporul român cere „lecuirea doleanţelor” şi „garanţii pentru dezvoltarea sa în viitor”. Avocatul maramureşean critică acea parte a presei din capitala Ungariei, care se agită din cauză că guvernul s-a angajat în negocieri cu reprezentaţii românilor. Vasile Meşter este de părere că guvernul budapestan „trebuie să afle un modus vivendi cinstit pentru toate neamurile din ţară, cu respectarea sentimentului de rasă”[13]. Părerea lui Meşter se referă la drepturile românilor în cadrul statului maghiar, acceptând regulile de convieţuire, dar şi cetăţenia maghiară: „Numai ca români buni putem fi cinstiţi cetăţeni ungari. Nu ca indivizi răzleţi, ci ca membri ai poporului român vrem să trăim şi să ne validăm în cetăţenia ungară”[14]. Pentru o bună convieţuire, Meşter cere ca maghiarii să nu mai aibă ură faţă de români, un rol important avându-l premierul maghiar, care are posibilitatea să accepte cererile românilor. Om politic cu exprienţă forjată în luptele electorale din Banat, Vasile Meşter consideră: „Dacă guvernul e animat de sentimente juste şi echitabile, va accepta punctul nostru de vedere”[15].

[9] „Anuarul Băncilor Române”, anul XV, 1913, p. 92.

[10] „Revista Economică”, anul XXIII, nr. 18, 7 mai 1921, p. 174.

[11] Liviu Maior, *Mişcarea naţională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 139.

[12] *Ziarul „Românul” şi Marea Unire*, volum realizat de Iulian Negrilă, studiu introductiv de Ion Spălăţelu, Bucureşti, Editura Politică, 1988, p. 264.

[13] *Ibidem*, p. 265.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*, pp. 265-266.

În finalul articolului său, Vasile Meşter cerea convocarea conferinţei naţionale a Partidului Naţional Român, care să decidă conduita pe mai departe.

Din articolul scris de Meşter rezultă faptul că acesta era, la momentul 1914, partizanul colaborării cu guvernul maghiar, dacă acesta respecta drepturile românilor transilvăneni şi recunoştea individualitatea acestora în cadrul statului maghiar. De asemenea, se observă că avocatul era partizanul unei detensionări a relaţiei româno-maghiare şi al identificării unui *modus videndi* între cele două popoare.

Vasile Meşter şi Primul Război Mondial

Viaţa lui Vasile Meşter a luat o altă întorsătură în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). El a fost implicat direct în *Marele Război*, cunoscând ororile acestuia. Precizăm faptul că pentru românii din Basarabia, Bucovina şi Transilvania, participarea la război s-a derulat pe toată durata acestuia (patru ani), România intrând oficial în anul 1916. Conform datelor din fişa sa biografică întocmită în anul 1951, Vasile Meşter a fost mobilizat în 1914, având gradul de sublocotenent. A fost trimis pe frontul din Galiţia, unde armata cezaro-crăiască lupta contra Rusiei ţariste. O ştire din presa epocii anunţa publicul cititor de faptul că Vasile Meşter a fost grav rănit în bătălia de la Torun (atunci în comitatul Maramureş, azi în raionul Hust, regiunea Transcarpatia, Ucraina) din septembrie 1914[16]. Se pare că după acest episod, cel puţin pentru o vreme, Vasile Meşter s-a aflat în Turda. Ne bazăm această afirmaţie pe o notiţă din presa vremii prin care avocatul Vasile Meşter şi soţia sa Margareta, din Turda, îl felicitau în februarie 1915 pe mitropolitul greco-catolic de la Blaj, Victor Mihaly de Apşa cu ocazia împlinirii a 40 de ani de arhierie[17]. Aşadar, după ce a fost rănit pe front, Vasile Meşter a stat o perioadă la Turda. Venirea sa în urbea de pe Arieş, se datorează unui cumul de factori. Turda era departe de linia frontului şi avea la acea dată patru spitale destinate îngrijirii răniţilor de pe frontul galiţian. În plus, adăugăm faptul că familia Margaretei Meşter (născută Cigăreanu) se afla la Turda şi se înrudea cu familia Raţiu, cea mai importantă familie nobiliară românească din acest oraş, care dispunea de o situaţie materială înfloritoare.

Perioada şederii lui Vasile Meşter la Turda în anii *Marelui Război* a fost una scurtă. El s-a întors pe front, iar în iunie 1915, a fost capturat de Armata ţaristă[18]. Ajunge în lagărul de prizonieri români de la Darniţa (azi cartier al oraşului Kiev), însă, alături de alţi ofiţeri, refuză să semneze intrarea ca voluntar în Armata Regală Română[19]. Motivaţia din spatele acestui gest poate rezida în teama pentru propria viaţă, dar şi pentru familia rămasă acasă, care risca persecuţia, confiscarea averii şi chiar moartea prin spânzurare. De asemenea, exista inclusiv printre soldaţii români din armata cezaro-crăiască, părerea că România nu putea câştiga acest război împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei. Nu putem scoate din calcul nici jurământul

[16] „Gazeta Transilvaniei", anul LXXVII, nr. 216, 1 (14) octombrie 1914, p. 2.

[17] „Unirea", anul XXV, nr. 15, 18 februarie 1915, p. 1.

[18] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare A.C.N.S.A.S.), Fond Informativ, dosar 6.594, f. 27.

[19] Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, *Un caiet-manuscris din colecţia Muzeului Naţional al Unirii Alba Iulia: Cartea Neagră a prizonierilor români din Rusia*, în „Apulum", LVIII, 2021, p. 91.

militar faţă de împărat pe care Vasile Meşter l-a făcut. Cu toate acestea, atitudinea lui Vasile Meşter este foarte greu de înţeles şi de explicat, mai ales dacă luăm în calcul activitatea sa naţională, pe care a depus-o în Banat în perioada 1904-1912, dar şi în Maramureş (din 1912). Numele avocatului Vasile Meşter se află înscris în *Cartea Neagră* a prizonierilor români de la Darniţa, care au refuzat intrarea în Armata Regală Română, la poziţia 93, consemnându-se faptul că acesta era avocat la Vişeul de Sus şi „a plecat din Darniţa, nevoind a intra în armata rom[ână]”[20].

Revenind la datele din fişa biografică din anul 1951, se consemnează faptul că în primăvara anului 1917, Vasile Meşter s-a înscris în Corpul de voluntari cehoslovaci, români şi alte naţiuni, luptând pe mai multe fronturi. Cert este că în anul 1919 revine acasă[21]. Din păcate, din datele avute la dispoziţie nu-i putem atribui lui Vasile Meşter un rol în realizarea Marii Uniri. Cu toate acestea, considerăm că unele consideraţii pot fi făcute cu mari şanse ca acestea să fie veridice. Cu siguranţă, a susţinut Marea Unire, dar, cel mai probabil, nu a luat parte la momentul 1 decembrie 1918, din Alba Iulia. Această aserţiune este susţinută şi de activitatea sa din perioada interbelică, distinsul avocat fiind un înalt demnitar al statului român.

Repere ale activităţii lui Vasile Meşter în perioada interbelică

După război, în noul cadru politico-juridic generat de realizarea României Mari, cariera lui Vasile Meşter a cunoscut o frumoasă şi binemeritată ascensiune, distinsul avocat având parte de un *cursus honorum* remarcabil. El a fost un susţinător al democraţiei parlamentare, iar prin demnităţile publice pe care le-a deţinut şi-a adus partea sa de contribuţie la organizarea vieţii publice din Maramureş şi Transilvania pe baze româneşti. Astfel, Vasile Meşter a fost numit prefect al judeţului Maramureş, prin Înaltul Decret Regal numărul 1530 din 8 aprilie 1920[22]. A fost al doilea prefect român al judeţului Maramureş, după Vasile Chiroiu, care a girat această funcţie între anii 1919 și 1920[23].

Remarcăm faptul că după Marea Unire, opţiunile politice ale lui Vasile Meşter s-au modificat. Astfel, în anul 1920 el devine membru al Partidului Poporului creat şi condus de eroul din Primul Război Mondial, generalul Alexandru Averescu. Filiala Maramureş a acestei formaţiuni a fost prezidată de Vasile Meşter[24].

Distinsul avocat şi-a continuat preocupările gazetăreşti şi în Maramureş. Astfel, alături de soţia sa Margareta Meşter şi fiul său vitreg, Alexandru Moldovan, a contribuit la apariţia publicaţiei, *Gazeta Maramureşului*, primul număr al acesteia văzând lumina tiparului la 10 aprilie 1920, ca organ al Partidului Poporului[25].

---

[20] *Ibidem*, p. 110.

[21] A.C.N.S.A.S., Fond Informativ, dosar nr. 6.594, f. 27.

[22] „Dimineaţa”, anul XVII, nr. 4958, 11 aprilie 1920, p. 8; „Foaia Poporului”, anul XXVIII, nr. 17, 18 aprilie 1920, p. 7; Klara Guseth, *Contemporani cu Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Contribuţia maramureşenilor la săvârşirea şi desăvârşirea unirii*, Baia Mare, Biblioteca Judeţeană „Petre Dulfu”, 2018, p. 65.

[23] Anton Rohian, Klara Guseth*, Prefecţii judeţului Maramureş (1919-1940, 1944-1949, 1990-2015)*, Baia Mare, Editura Proema, 2015, p. 26.

[24] „*Patria*”, anul II, nr. 92, 29 aprilie 1920, p. 1.

[25] *Publicaţiile Periodice Româneşti (ziare, gazete, reviste)*, tom III Catalog alfabetic:

Bun cunoscător al realităţilor maramureşene, Vasile Meşter era conştient că în urma deciziilor luate în cadrul Sistemului de pace de la Versailles, o parte semnificativă a fostului comitat Maramureş (părţile de peste Tisa), unde locuiau comunităţi româneşti, a fost lăsată în afara graniţelor ţării, fiind acordată Cehoslovaciei. La 24 decembrie 1920, a avut loc la Sighetu Marmaţiei o adunare de protest asupra sorţii Maramureşului, preşedintele adunării fiind ales prefectul Vasile Meşter. În cadrul adunării s-a exprimat indignarea românilor legată de ruperarea fraţilor de peste Tisa, se aprecia prietenia cu Cehoslovacia şi se cerea trimiterea unui memoriu autorităţilor de la Praga din partea guvernului român pentru a se repara nedreptatea partajării Maramureşului[26]. La 1 mai 1921, Vasile Meşter a demisonat din funcţia de prefect al judeţului Maramureş.

În acelaşi an, el a părăsit definitiv Maramureşul şi s-a stabilit la Turda, unde a devenit un exponent al elitei intelectuale. A renunţat la profesia de avocat, în favoarea celei de notar public. Pe plan politic, s-a înregimentat în cadrul Partidului Naţional Liberal, fiind pentru o perioadă îndelungată vicepreşedintele organizaţiei judeţene Turda. Pentru scurt timp, în anul 1924, Vasile Meşter a fost prefectul judeţului Turda-Arieş. Apogeul carierei politice îl consemnăm în perioada 1934-1937, când Vasile Meşter a fost senator. Din păcate, nu avem date detaliate despre viaţa şi activitatea sa în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, însă ştim că în perioada postbelică revine în viaţa politică şi optează pentru Partidul Naţional Liberal/Tătărescu/Bejan, formaţiune aliată cu Partidul Comunist Român. În perioada comunistă a suferit prigoana declanşată de autorităţile statului român comunizat şi sovietizat. Averea lui Vasile Meşter a fost naţionalizată de stat (1948). Nu a cunoscut sistemul carceral stalinist, dar a făcut cunoştiinţă cu marginalizarea şi nenumărate şicane din partea regimului, fiind urmărit şi supravegheat de Securitate.

Consideraţii finale

Relevanţa în istorie a lui Vasile Meşter este dată de activitatea sa şi mai ales de funcţiile pe care le-a îndeplinit în perioada interbelică. Considerăm demersul nostru de a readuce în atenţia publicului această importantă personalitate, ca unul necesar, dorind a arăta că viaţa şi activitatea sa sunt relevante pentru perioadele pe care acesta le-a traversat. Vasile Meşter a fost un remarcabil intelectual jurist din Transilvania, la începutul secolului al XX-lea. El s-a afirmat ca un profesionist al avocaturii şi a profesiei de notar public, deţinând funcţii importante, precum cele de prefect de Maramureş şi Turda-Arieş. A cunoscut atât gloria politică, fiind senator al României, dar şi decăderea survenită o dată cu instalarea regimului comunist, când a îndurat numeroase lipsuri şi prigoana regimului.

1919-1924, descriere bibliografică de Ileana Stanca Desa, Dulciu Morărescu, Ioana Patriche, Adriana Raliade şi Ileana Sulică, postfaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1987, p. 392.

[26] „Înfrăţirea”, anul I, nr. 119, 2 ianuarie 1921, p. 3.

CADRUL LEGISLATIV MEDICO-SANITAR ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Ionela Simona MIRCEA*

Abstract: The Medical and Sanitary Legislative Framework in Interwar Romania. *Overall, Romanian interwar sanitary legislation aimed at providing public health services capable of sheltering the population from the avalanche of contagious diseases and social ills of the time, while also focusing on reducing infant mortality. Despite significant investments (increasing the number of properly equipped hopspitals, clinics, dispensaries, and of doctors), real improvement also required educating the population as well as identifying additional financial and human resources. As epidemics are recurrent, analyzing the legislative framework gives us a better understanding not only of the interwar sanitary issues, but also of the proposed solutions.*
Keywords: *Romania, health legislation, health, interwar, health service.*

Legislația sanitară interbelică a avut ca obiectiv o organizare sanitară capabilă să pună la adăpost populația de avalanșa bolilor contagioase și a bolilor sociale. S-a urmărit mai ales reducerea mortalității infantile. Legile importante care au stat la baza sistemului sanitar interbelic transilvănean au fost: Decretul XXI privind reglementarea serviciului sanitar, Legea sanitară din 1910 (cu modificările ulterioare) și Legea sanitară și de ocrotire din 1930 (cu modificările ulterioare).

Decretul XXI privind reglementarea serviciului sanitar[1]

Organizarea sanitară și de ocrotire în Transilvania a reprezentat un punct important pe agenda de lucru a Consiliului Dirigent, sub aspect igienico-medical situația din teritoriu fiind dezastruoasă în condițiile răspândirii bolilor venerice, aduse de soldații care se reîntorceau acasă de pe fronturile de luptă, precum și a epidemiilor de tot felul, datorate stării de mizerie în care se zbătea majoritatea populației după cei patru ani grei de război.

Dacă înainte de 1918 structurile sanitare s-au aflat într-o totală dependență față de autoritatea administrativă locală, după 1918 Consiliul Dirigent a încercat o coordonare la nivel central prin Resortul Ocrotirii Sociale, care avea sarcina de a găsi soluții rapide de rezolvare a întregului spectru de probleme. Conducerea resortului a fost încredințată lui Ion Flueraș și, destul de repede, lui Tiberiu Brediceanu.

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia;
email: ionelasimonamircea1966@yahoo.com.

[1] *Legea sanitară în vigoare în Ardeal, Banat și Părțile Ungurene*, modificată conform *Decretului XXI al Consiliului Dirigent*, Cluj, Tipografia Națională, 1920, pp. 1-83; *Decretul XXI privitor la regularea serviciului sanitar*, în „Gazeta Oficială", nr. 62-64, 8 noiembrie 1919; în *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania* publicate în „Gazeta Oficială" din 1918-1920 (retipărire), Editura Buletinului Justiției din Cluj. Tipografia Fondul cărților funduare Cluj, 1929, pp. 682-709.

Dr. Iuliu Moldovan, profesor la Facultatea de Medicină din Cluj și medic cu o îndelungată practică medicală, i-a secondat în calitate de secretar general al resortului[2].

Ajutorul constant al Consiliului Dirigent, pentru care sănătatea oamenilor era esențială, a impulsionat activitatea resortului chiar dacă în resort, la început, au fost doar 5 funcționari care nu erau medici. Multitudinea și dificultatea sarcinilor au impus creșterea numărului de angajați din serviciu, profesionalizarea corpului medical și farmaceutic, a personalului sanitar auxiliar, crearea de noi instituții, adaptarea instituțiilor vechi la noile realități. La 6 octombrie 1919 a fost adoptat *Decretul XXI privind reglementarea serviciului sanitar*, o ajustare a vechii legislații la noul context.

Imediat după constituire, pentru Resortul Ocrotirii Sociale prioritară a fost menținerea în stare de funcționare a instituțiilor sanitare existente, reazem pentru nevoile stringente ale oamenilor. Din acest motiv era necesară o evidență actualizată a personalului medical, a spitalelor și instituțiilor igienice din Transilvania. Secția sanitară a resortului a solicitat tuturor prefecților, nou instalați, informații cu acest scop[3]. Dr. Iuliu Moldovan era interesat să cunoască situația din teritoriu, insistând să primească un tabel cu medicii activi, cu personalul medical auxiliar, cu spitalele și institutele de igienă (laboratoare, băi publice, stabilimente de dezinfecție și deparazitare), cu depozitele de materiale sanitare existente, precum și date cu privire la rolul și modul lor de organizare, dotare tehnică, stare de funcționare a aparaturii de dezinfecție și deparazitare și necesarul pentru a funcționa până la finele anului. Obiectivul urmărit a fost, din start, organizarea unui serviciu sanitar și igienic civil operativ și stabilirea unor măsuri de prevenție și combatere a eventualelor noi epidemii.

Noile oficii sanitare cu rol decizional au fost stabilite pe trei paliere: medicul comunal și de circumscripție rurală/urbană, medicul primar de județ și medicul șef de oraș (municipiu) și, ca for suprem, Resortul Ocrotiri Sociale (art. 1, 4)[4]. Sub oblăduirea resortului, în februarie 1919, medicii din Transilvania s-au reunit într-un congres organizat la Sibiu cu intenția de a se constitui într-o asociație și de a creiona un program unitar de acțiune. S-a decis ca în corpul medical, farmaceutic și al stomatologilor să intre doar cadrele medicale cu drept de liberă practică recunoscut, adică cei care dețineau o diplomă de studii de specialitate, erau cetățeni români și exercitau medicina pe teritoriul României. Ceilalți (medici, cetățeni români cu domiciliul în străinătate sau născuți în țară dar cetățeni străini) puteau intra în branșă dacă își stabileau domiciliul în țară în termen de 6 luni de la promulgarea Decretului XXI și solicitau recunoașterea acestui drept de către resort (art. 43, 44). La invitația resortului puteau profesa în țară și medici străini (art. 45)[5].

[2] Aurel Voina, *Organizarea sanitară a Transilvaniei în primul deceniu al Unirii*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928*, București, Editura Cultura Națională, 1929, p. 740.
[3] *Nota circulară* nr. 84/23 ianuarie 1919 a Resortul Ocrotirilor Sociale. Secția sanitară, în *Decretele, regulamentele și ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială* din 1918-1920 (retipărire), Editura Buletinului Justiției din Cluj, Tipografia Fondul cărților funduare Cluj, 1929, pp. 68-69.
[4] *Decretul XXI privitor la regularea serviciului sanitar*, în *Ibidem*, p. 683.
[5] *Ibidem*, p. 684.

Etatizarea corpului medical a permis repartizarea mai dreaptă, imparțială, a medicilor și a personalului sanitar auxiliar în teritoriu, în funcție de necesități, salarizarea fiind acum asigurată de stat. Coordonarea de la centru ușura munca medicilor din circumscripțiile sanitare, aceștia fiind ghidați și supravegheați în exercitarea atribuțiilor lor. Sporirea competențelor medicale prin specializări în străinătate a rămas o constantă în politica de resurse umane promovată ulterior.

O cercetare interbelică a vizat numărul medicilor și al personalului sanitar auxiliar din Ardeal. Potrivit acesteia, în anul 1922 în sectorul medical și sanitar transilvănean erau active 5.947 persoane, din care 1.575 erau medici, 671 farmaciști, 3.554 moașe și tehnicieni dentari 147[6]. Până în 1922 numărul medicilor de circumscripție a crescut constant.

Potrivit unui studiu făcut de Sabin Manuilă, privind „Situația circumscripțiilor sanitare din Transilvania la 1 ianuarie 1922, raportat la numărul populației”[7], în județul Alba Inferioară, județ cu o suprafață de 3.646 km² și o populație de 214.962 persoane în 1920, existau, la 174 de comune rurale și 4 comune urbane (Alba Iulia, Abrud, Aiud, Sebeș), 16 circumscripții sanitare rurale și 5 circumscripții sanitare urbane. Pe baza unui simplu calcul, Sabin Manuilă a concluzionat că în județul Alba Inferioară 11.927 locuitori reveneau unei circumscripții sanitare rurale și 4.824 locuitori reveneau unei circumscripții sanitare urbane.

Dacă în privința medicilor lucrurile stăteau ceva mai bine, în privința personalului sanitar auxiliar situația era alta. Numărul surorilor de ocrotire era foarte mic[8]. Instituția agenților sanitari, existentă în Vechiul Regat, era cvasinecunoscută. Majoritatea moașelor aveau studii medii sau un curs de moașă, nefinalizat.

În Transilvania spitalele erau publice (comunale, județene sau regionale de stat) și private, mixte (cu mai multe specialități) sau profilate pe o specialitate. În 1918 existau doar două spitale de stat (Brașov și Timișoara), restul depinzând de autoritățile județene și comunale. Spitalele mixte asigurau consultațiile medicale și îngrijirea bolnavilor cu boli diverse (generale).

Serviciile de chirurgie erau posibile acolo unde spitalul dispunea de instrumentarul necesar și de medic chirurg. Spitalele au rămas sub tutela statului sub aspectul încadrării cu personal de specialitate (medical, sanitar și administrativ) și pentru o coordonare tehnică (medico-sanitară) unitară (art. 64, 66).

La inițiativa resortului s-au înființat spitale noi, fiind avute în vedere regiunile cu populație românească majoritară, lipsite înainte de 1918 de așezăminte spitalicești, precum zona Apusenilor. Deja, în 1922, numărul spitalelor ajunsese la 70, iar a paturilor de spital la 111.077, revenind, în medie, „un spital pentru 70.000 locuitori” și „un pat de spital pentru 470 de locuitori”[9]. În lupta împotriva plăgilor

[6] Aurel Voina, *Organizarea Sanitară a Transilvaniei în primul deceniu al Unirii*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928”, București, Cultura Națională, 1929, p. 740.

[7] *Ibidem*, p. 743.

[8] Instituția surorilor de ocrotire, preluată din sistemul medical european occidental (*infirmières visiteuses* sau *visiting nurses*), a devenit indispensabilă și în sistemul medical românesc după formarea României Mari.

[9] Aurel Voina, *op. cit.*, p. 742.

sociale trebuia responsabilizată întreaga comunitate. Acest gen de activitate nu intra însă în competența spitalelor. Spitalul avea atribuții exclusiv curative.

Aceste aspecte au stat, cu siguranță, la baza deciziei înființării celor 19 ambulatorii policlinice[10], prin ordinul nr. 296 din 17 februarie 1919 dat de Resortul Ocrotirii Sociale[11]. Profilaxia și terapeutica au intrat în sarcina ambulatoriilor care și-au dovedit eficiența mai ales în cazul bolilor sociale (boli venerice, tuberculoza). Sora de ocrotire, prezentă în ambulatorii, devine interfața sistemului medical, pentru că are acces direct la mediul social, pătrunde în intimitatea familiei, detectează problemele, oferă sfat și îngrijire celui bolnav, îl ajută pe medic în diagnoză, terapeutică și profilaxie. Tocmai acest rol al ei, de barometru al stării de sănătate în comunitate, a determinat înființarea la Cluj a Institutului Surorilor de ocrotire[12].

Stoparea epidemiilor nu era posibilă fără aplicarea unor principii de igienă preventivă. Un rol în acest scop l-au avut comisiile igienice ale județelor și orașelor-municipii (art. 164). Tot cu acest scop s-a dispus organizarea celor șapte inspectorate igienice cu centrele la Cluj, Brașov, Târgu Mureș, Sibiu, Satu Mare, Oradea Mare, Timișoara[13], județele fiind arondate acestor centre (art. 164, punct III). Județul Alba a fost arondat la început Inspectoratului Sibiu.

Conduse de inspectori de igienă, inspectoratele dispuneau de laboratoare de bacteriologie. Printre atribuțiile lor amintim: studierea formelor de igienă și organizarea serviciului igienic social în teritoriu, conlucrarea cu administrația locală în aplicarea unor măsuri de igienă, constatarea originii și a filiației în cazul bolilor contagioase, inițierea și proiectarea de stabilimente de dezinfecție și deparazitare, de asanare de terenuri, controlul igienic al fântânilor, izvoarelor, apeductelor, produselor alimentare, băuturilor, controlul studiului igienei în școală etc.

În ciuda rezultatelor promițătoare obținute în reducerea morbidității cauzate de bolile contagioase, inspectoratele de igienă au fost desființate în 1922 și au fost păstrate doar laboratoarele conduse de medici șefi de laboratoare, ajutați de chimiști șefi și de personal de specialitate[14]. Totuși, majoritatea instituțiilor sanitare create de Consiliul Dirigent, după o activitate prolifică timp de trei ani, au continuat să existe. Puține au fost desființate ori transformate radical, majoritatea fiind adaptate în funcție de nevoi. Au fost continuate și finalizate și lucrările de construire a unor spitale și băi populare, începute la inițiativa Consiliului Dirigent.

Legea sanitară din 1910[15]

După încetarea activității Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, Resortul Ocrotirii Sociale a devenit Secretariatul general pentru Ardeal, apoi Inspectoratul

[10] În 1919 s-a înființat și în Alba Iulia un ambulatoriu policlinic (*Enciclopedia României*, vol. I, București, Editura Imprimeria Națională, 1938, p. 507).
[11] Aurel Voina, *op. cit.*, p. 744.
[12] *Ibidem*, p. 745.
[13] *Idem.*
[14] *Ibidem*, p. 746.
[15] *Legea sanitară din 18 decembrie 1910*, în Alina Ioana Șuta, Oana Mihaela Tămaș, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, „Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)", Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, pp. 133-193.

general sanitar. Legislația sanitară din Vechiul Regat a ajuns obligatorie în întreaga țară din 1921, când s-a înființat Ministerul Muncii, Ocrotirilor Sociale și Sănătății. Atribuțiile ministerului, de îndrumare și control al serviciilor sanitare din țară, se exercitau prin cele 9 Inspectorate Generale Sanitare[16] care aveau în subordine servicii sanitare de județe și municipii, împărțite în circumscripții sanitare urbane și rurale[17].

În 1923, înființarea Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale a adus redefiniri în organizarea sistemului sanitar. Direcțiile regionale create au fost transformate, la scurt timp, în inspectorate generale sanitare, cu sediile la Arad, Cluj și Brașov. Pe lângă aceste inspectorate s-au creat depozite de medicamente și economat. S-au format echipe de dezinfecție la Brașov și Arad. În 1926 a fost înființat Inspectoratul general de ocrotire pentru Ardeal, sub conducerea căruia au trecut instituțiile de asistență existente, precum și cele nou create[18]. Din 1929, cele trei inspectorate generale sanitare și-au stabilit sediile la Cluj, Brașov și Timișoara. Județul Alba a fost arondat Inspectoratului general sanitar Brașov.

Legea sanitară din 1910[19], cunoscută și ca Legea Cantacuzino-Sion[20], a marcat prima decadă a perioadei interbelice la noi. „Excelentă, dacă ar fi putut fi aplicată integral în spiritul și litera ei”[21], această lege a adus reglementări pe cele două mari ramuri: medicina curativă și medicina preventivă, accentul fiind pus pe cea din urmă, potrivit noului trend european. Cum nevoia de rezolvare a consecințelor grave ale epidemiilor și ale bolilor sociale asupra sănătății publice a rămas la fel de acută ca și la începutul secolului al XX-lea, Legea sanitară din 1910, cu modificările ulterioare pe care le-a suportat (1911, 1913), a oferit cadrul juridic-instituțional pentru funcționarea sistemului medical și sanitar românesc și după 1920.

Direcțiunea Generală a Serviciului Sanitar, din subordinea Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale (1923)[22], cu rol de organizare, supraveghere, coordonare și îndrumare a întregii activități medicale și sanitare din țară, prin structurile sale de la nivel central (consilii, comisii, servicii) și în teritoriu (servicii de asistență sanitară și spitalicească pe regiuni, județe, circumscripții urbane și rurale) a urmărit aplicarea corectă a dispozițiilor legii (art. 1).

În structura serviciilor exterioare ale Direcțiunii activau: „medici, medici veterinari, moașe, agenți sanitari, agenți veterinari, chimiști, farmaciști, personal de

[16] Inspectoratele își aveau sediile la București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Iași, Sibiu, Timișoara.

[17] *Enciclopedia României*, vol. I, București, Editura Imprimeria Națională, 1938, p. 504.

[18] Aurel Voina, *op. cit.*, p. 747.

[19] A suferit modificări în 1926.

[20] Lui Ion Cantacuzino (1863-1934), medic specialist în profilaxia bolilor infecțioase, profesor de medicină experimentală la Facultatea de Medicină din București, director general la Direcția Generală a Serviciului Sanitar din Ministerul de Interne, i se datorează, în bună măsură, conceptul științific care a stat la baza elaborării Legii sanitare din 1910.

[21] Constantin Bărbulescu, *Note despre legislația sanitară în Vechiul Regat la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea*, în Alina Ioana Șuta, Oana Mihaela Tămaș, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, „Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 34.

[22] Inițial, în 1910, s-a aflat sub autoritatea Ministerului de Interne.

birou, infirmieri și servitori" (art. 20). Medicii care-și desfășurau activitatea în aceste servicii erau: medici sanitari (medici inspectori de regiune, medici șefi de oraș, medici de circumscripție urbană sau rurală), medici de spital și medici bacteriologi șefi de laboratoare.

Legea a acordat o atenție deosebită corpului medical, stabilind condițiile de acces în sistemul medical și sanitar românesc (art. 21, 22), precum și pentru avansarea în carieră (art. 23-28). Pregătirea profesională și comportamentul deontologic al medicilor erau esențiale pentru un act medical de calitate și o garanție pentru respectarea legii. Pentru abaterile disciplinare, în funcție de gravitate, legea a stabilit măsuri coercitive și penalități (art. 18, 59, 65). Nu a fost uitat nici personalul medical și sanitar mediu și auxiliar (asistenta de ocrotire, infirmiera, moașa, agentul sanitar), legea impunând și pentru acest nivel anumite exigențe care trebuiau îndeplinite (art. 28).

Baza materială, importantă pentru atingerea unor parametrii de performanță în orice domeniu, s-a bucurat de atenție din partea legiuitorului. Consultațiile și îngrijirea bolnavilor, ca servicii medicale bugetate de stat, se asigurau, potrivit legii, în spitale și dispensare publice (art. 36). Spitalele erau de prima categorie, cu un efectiv permanent de cel puțin 25 de paturi, conduse de un medic șef de spital, și de a doua categorie, cu un efectiv permanent între 15-25 paturi, conduse de un medic cu atribuții și pe linie sanitară. Spitalele mari erau organizate pe secții (după specialitate), partea administrativă fiind în sarcina unui intendent. Legea precizează însă că: „se vor putea destina spitale întregi, dintre cele existente sau dintre cele care se vor crea, unor anume specialități ale medicinei curative, după nevoia împrejurărilor locale" (art. 37). Asistența medicală, spitalicească, era gratuită doar în cazul urgențelor, al bolnavilor săraci și al tratamentului bolilor contagioase. În celelalte cazuri se plătea o taxă stabilită legal. Consultații de specialitate și tratament ambulatoriu asigurau dispensarele (art. 33), iar în comunele rurale acest rol îl aveau infirmeriile (art. 52). În circumscripții se puteau organiza centre spitalicești.

Pentru obținerea cât mai grabnică a unor rezultate pe segmentul de profilaxie și igienă publică, o prioritate națională, legea a acordat importanță medicului sanitar (igienist), conferindu-i autoritate în teritoriu, în luarea deciziilor de natură tehnică, acesta fiind funcționar al statului, salarizat din bugetul ministerului de profil (art. 30). De pe această poziție, de funcționar public însărcinat cu respectarea legii sanitare și a dispozițiilor venite de la minister, pe cale ierarhică, colabora cu administrația și poliția locală (art. 31, 32). Un refuz din partea autorităților și poliției locale în aplicarea măsurilor luate de igienist era sancționat prin lege (art. 56). În acest caz, măsurile stabilite de medicul sanitar se aplicau cu ajutor direct de la centru (Direcțiune). Medicul sanitar făcea parte, conform legii, și din consiliile de igienă și salubritate publică, organizate în structurile administrative județene și orășenești (art. 3, 10). Comunitatea era obligată să-i asigure locuința, căldura, lumina și plata transportului pentru deplasările în interes de serviciu, cointeresându-l să-și stabilească domiciliul în zonă. În situația în care nu existau la nivel local resursele financiare necesare, aceste cheltuieli se decontau la nivel central. Lipsiți de dreptul la clientelă privată, igieniștii primeau compensații financiare, stabilite legal.

Opțiunea pentru cariera de medic sanitar era condiționată de un stagiu de

un an în corpul medicilor auxiliari, fiind exceptați de la regulă medicii secundari (art. 45). Din rândurile medicilor sanitari s-au recrutat inspectorii regionali (art. 31), medicul de circumscripție urbană și rurală (art. 32, 33) și medicul șef de oraș (art. 34), aflați în raporturi de subordonare ierarhică.

La nivel național, pe direcția aplicării principiilor medicinei preventive, legea a stabilit o serie de măsuri organizatorice, a impus o serie de norme de igienă alimentară (art. 62-65), a urmărit instituționalizarea unor măsuri de salubritate publică, a locuințelor și a stabilimentelor publice (art. 66-71), a fixat norme igienice și sanitare pentru așezămintele industriale (art. 73-80), reglementări în materie de protecție și ocrotire a femeilor, copiilor și infirmilor (art. 81)[23].

Un element de modernitate l-a reprezentat Serviciul de epidemii și statistică organizat în cadrul Direcțiunii Generale a Serviciului Sanitar (art. 13). Culegerea datelor statistice, de către medicul sanitar, s-a dovedit esențială nu numai în studiul demografiei, ci și în cercetarea și constatarea stării de sănătate publică în diferite zone geografice (circumscripții sanitare), la diferite intervale de timp, făcând posibilă prognoza și luarea din vreme a unor măsuri de prevenție.

Legea a prevăzut organizarea laboratoarelor de igienă în câteva centre mari (art. 35). Concepute ca centre de cercetare, dotate corespunzător, aici se efectuau de către chimiști și bacteriologi analizele de laborator reclamate pentru un diagnostic științific, pentru profilaxia bolilor contagioase, pentru controlul sanitar al alimentelor și băuturilor. Laboratoarelor de igienă le erau arondate mai multe județe.

Pentru a opri propagarea bolilor molipsitoare, legea a stabilit procedura de urmat de către autoritatea sanitară a locului: declararea bolii (în caz de suspiciune, urmată și de o confirmare a diagnosticului), izolarea bolnavului și a contacților, dezinfectarea și tratarea. Declararea, verbal sau prin scrisoare recomandată, cu precizarea numelui bolnavului și a adresei de domiciliu, era obligatorie pentru: „ciumă, holeră, febră tifoidă, tifos exantematic, tifos recurent, dizenteria, variola, scarlatina, oreon, difteria, meningita cerebrospinală, tusea convulsivă, febra puerperală, conjunctivita granuloasă, lepra, tuberculoza internă ori externă cu focare deschise, tetanosul, răpciuga, dalacul, turbarea și mușcăturile de animale turbate […] erizipel, botulism și infecțiile alimentare” (art. 48). În cazul unei epidemii, măsurile igienistului erau sprijinite de autoritățile administrative locale. Cheltuielile pentru dezinfectare erau acoperite din bugetul Direcției Generale a Serviciului Sanitar (art. 50). Izolarea se putea face la domiciliul bolnavului sau în pavilioane speciale organizate în spitalele de stat. În caz de nevoie, legea permitea înființarea de infirmerii temporare din contul bugetului pentru combaterea epidemiilor (art. 51).

Legea a stabilit sancțiuni pentru nedeclararea bolii: amenzi (în cazul persoanelor din afara sistemului sanitar), pierderea unei părți din leafă (pentru angajații din sistem) și chiar pierderea dreptului de practică a medicinei până la șase luni (când era vorba de un medic care nu era la prima greșeală).

Imunizarea populației prin vaccinare și revaccinare împotriva variolei era obligatorie (art. 54). Consecințele dramatice ale tuberculozei au impus nevoia ca

[23] Emilia Stancu, *Legislația sanitară în perioada interbelică*, în „Muzeul Național”, IX, pp. 254-255.

în spitale să existe, în măsura posibilităților, paturi pentru tuberculoși (art. 49, 56). S-a încercat deschiderea de azile pentru acești bolnavi. Pentru stăvilirea proliferării bolilor venerice a devenit obligatoriu consultul medical bisăptămânal al prostituatelor, în mod gratuit, la dispensarul dependent de Direcția sanitară, precum și internarea și tratarea bolnavilor până la ameliorare sau vindecare (art. 61).

Pentru reducerea incidenței bolilor contagioase și a bolilor sociale, precum și a mortalității infantile, a fost necesară crearea unui organism instituțional sanitar eficient și bine structurat. Chiar dacă acțiunea a fost direcționată de la nivel central, chiar dacă s-au luat în calcul particularitățile zonale, rezultatele au fost timide. După 1928 eforturile s-au dublat pe fondul declanșării crizei economice care a lovit resursele financiare, și așa puține, pe care le avea la dispoziție sistemul sanitar românesc.

Legea sanitară și de ocrotire din 1930[24]

La 4 iulie 1930 a fost promulgată o nouă lege sanitară și de ocrotire. Invocându-se lipsa de concepție unitară, pusă pe seama multitudinii de păreri a celor care au colaborat la facerea ei, legea a fost remaniată în 1933, corectată în 1934 și completată în 1935. S-a avut în vedere corijarea dispozițiilor legale dovedite inaplicabile și revenirea la bunele practici de altădată, prin reînființarea unor structuri tehnice viabile. În 1934 legiuitorul a recurs inclusiv la o „renumărătoare" a articolelor legii din 1930.

Articolul 1 al legii precizează că: „Toate serviciile sanitare și de ocrotire din cuprinsul țării vor fi conduse după norme unitare de Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, oricare ar fi autoritatea de care depind din punct de vedere bugetar"[25]. Serviciul sanitar militar, aflat sub conducerea Ministerului Armatei, făcea notă aparte, deoarece se administra după o lege specială, Legea de organizare a serviciului sanitar militar.

Gândit ca organ de administrație și, deopotrivă, ca organ tehnic, de știință aplicată, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale avea ca sprijin, în chestiunile de natură administrativă, Comisia administrativă și Comisia centrală de disciplină, iar în cele de specialitate, Consiliul General al Sănătății și Ocrotirii (devenit, în iulie 1934, Consiliul Superior al Sănătății și Asistenței) și Institutele de

[24] *Legea sanitară și de ocrotire promulgată cu I.D.R. Nr. 2515 din 4 iulie 1930, publicată în M.O. Nr. 154 din 14 iulie 1930, cu modificările introduce prin Legea promulgată cu I.D.R. Nr. 1098 din 12 aprilie 1933, publicată în M.O. Nr. 87 din 13 aprilie 1933 și prin Legea promulgată cu I.D.R. Nr. 2165 din 26 iulie 1934, publicată în M.O. Nr. 164 din 19 iulie 1934, cu noua numerotație a articolelor cuprinsă în legea publicată în M.O. Nr. 140 din 22 iunie 1935, pe baza art. 21 din legea modificatoare din 19 iulie 1935,* în Sever Alexandrescu, Henrieta Șerbănescu-Sachelarie, Ovid A. Sachelarie, „Codul legislației sanitare", București, Tipografia ziarului Universul, 1935, pp. 9-191.

[25] Cu referire la alte ministere, regii autonome ale statului, autorități publice, instituții și organizații private sanitare și de ocrotire.

știință aplicată. Consiliul era format din 10 comisii de specialitate[26] (ulterior, 5[27]), ai căror membrii aveau rolul de a examina, discuta și de a soluționa (cu vot consultativ) problemele pe domenii de competență, în întâlniri periodice pe comisii sau comisii reunite (art. 8-22). Institutele de știință aplicată[28] aveau sarcina de a cerceta nevoile sanitare și de ocrotire specifice țării și de a găsi cele mai potrivite metode de acțiune pentru îmbunătățirea stării de sănătate publică (art. 22-23).

Ministerului îi reveneau și atribuții exclusive: „organizarea, întreținerea și conducerea instituțiilor sanitare menite să asigure apărarea țării împotriva epidemiilor din afară; crearea și întreținerea instituțiilor sanitare și de ocrotire care, prin obiectul lor, depășeau interesele locale sau regionale; pregătirea și recrutarea personalului tehnic superior și instrucția personalului tehnic auxiliar necesar […]; salarizarea personalului tehnic al instituțiilor și serviciilor sanitare și de ocrotire specificate în prezenta lege" (art. 5).

În teritoriu, ministerul îndruma, coordona, controla serviciile sanitare și de ocrotire, prin intermediul inspectorilor generali de la conducerea serviciilor ministeriale locale din cele șapte regiuni sanitare cu sediile la București, Iași, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Timișoara, Craiova (art. 46). Aceste servicii aveau patru secții: a muncii, sănătății, ocrotirilor sociale și educației poporului. Pe lângă serviciile din București, Iași și Cluj s-au creat comisiuni medico-legale care verificau și aprobau actele medico-legale din regiuni. În subordinea inspectorilor generali se aflau toți medicii serviciilor sanitare și de ocrotire din circumscripția lor: medici primari de județe, medici șefi de municipii, medici șefi de instituții (art. 49). Inspectorii generali colaborau cu autoritățile administrative locale, cu inspectorii tehnici de pe lângă Institutul de igienă și sănătate publică și Comisiunile medico-legale (art. 50).

Prin lege, în baza principiilor descentralizării, județul și comuna devin organe cu responsabilități în organizarea sanitară a țării. Înființarea, susținerea, conducerea așezămintelor sanitare și de ocrotire de interes local sunt lăsate în grija beneficiarilor acestor așezăminte[29]. Rolul inspectorului era de supraveghere a aplicării corecte a legislației sanitare și a executării hotărârilor definitive ale consiliilor de igienă și ocrotire județene și municipale (art. 49). Pentru a stimula inițiativa locală, pentru a-i da putința să se valorifice, în 1934, prin lege, s-au creat Eforiile sanitare (art. 522).

Medicul primar de județ, aflat la conducerea serviciului sanitar și de ocrotire județean, supraveghea și controla activitatea instituțiilor subordonate, exercițiul farmaciei, drogheriei, stomatologiei, practica medicală și aplicarea corectă a legii

[26] Acestea erau: Comisia bolilor infecțioase, Comisia medicinei curative, Comisia bolilor sociale, Comisia salubrității și igienei sociale, Comisia chimico-farmaceutică, Comisia de puericultură, Comisia asistenței sociale, Comisia deficienților, Comisia centrală medico-legală, Comisia centrală de coordonare sanitară.

[27] Comisia de salubritate și igienă industrială, Comisia farmaceutică, Comisia superioară de coordonare sanitară, Comisia administrativă și Comisia centrală de disciplină.

[28] Institutul de Săruri și Vaccinuri „Dr. I. Cantacuzino", Institutele de igienă și sănătate publică (de pe lângă facultățile de medicină din București, Cluj și Iași), Institutul Chimico-Farmaceutic și Monopolul stupefiantelor (Depozitul central de medicamente, pansamente și materiale sanitare).

[29] *Enciclopedia României*, vol. I, București, Editura Imprimeria Națională, 1938, p. 497.

sanitare în teritoriu, lua măsuri contra epidemiilor și bolilor sociale, coordona măsurile de inițiativă locală, aplica în primă instanță amenzi contravenționale, aviza crearea de instituții sanitare, ținea arhiva de profil, încheia acte medico-legale în absența medicului legist etc. (art. 54). În capitala fiecărui județ trebuia să fie un spital cu servicii de specialitate (cu cel puțin 60 de paturi) și o secție de boli contagioase (în sarcina județului), un laborator de igienă (în sarcina statului), un dispensar policlinic și un oficiu de ocrotire (în sarcina bugetară a comunei de reședință).

Județul avea mai multe plăși sanitare compuse, fiecare, din una sau mai multe plăși administrative, în funcție de numărul de locuitori (art. 57). Plășile trebuiau să aibă câte un spital de plasă și câte un dispensar mixt, susținute financiar de județe și comune. În munca sa, medicul igienist de plasă era ajutat de agenți sanitari, pentru îndeplinirea sarcinilor legate de salubritatea publică, dezinfecție și control al alimentelor și băuturilor (art. 63), și de pretorii plășilor administrative. Medicii igieniști conduceau și serviciile medicale și de ocrotire organizate în orașele municipii.

În fruntea serviciului sanitar și comunal, legea a așezat un medic primar șef, cu atribuții de medicină curativă și preventivă, care raporta periodic șefului ierarhic informații privind starea generală de sănătate și executa ordinele primite în caz de epidemii (art. 69). Medicul comunal avea obligația de a locui în comună (art. 78). Comuna susținea financiar instituțiile și personalul necesar pentru serviciile de asistență sanitară și ocrotire de la nivel local, asigura asistența medicală a bolnavilor pauperi (în baza unui certificat de pauperitate eliberat de fisc), executa, din buget propriu, lucrări de salubritate publică indispensabile pentru sănătate, la cererea inspectorului general sau a ministerului (art. 70-72). În absența resurselor financiare necesare, cheltuielile erau preluate de județ. Comunele erau împărțite în circumscripții. Comunele urbane dispuneau de dispensarii sau ambulatorii policlinice, iar în comunele rurale existau infirmerii și o casă de ocrotire (art. 73).

Spitalele se aflau sub controlul tehnic al ministerului. Pentru a funcționa trebuiau să aibă personalul necesar, dotare tehnică și un local corespunzător (art. 109). Spitalele publice, conduse de un medic primar director, asigurau servicii medicale cu plată[30]. Paturile erau împărțite în trei clase, după puterea financiară a bolnavilor (art. 118-119). Dispensarele aveau ca sarcină combaterea mortalității infantile, a tuberculozei și a bolilor venerice (art. 122-124). Ele puteau fi mixte[31], dispensarii policlinice (cu cel puțin 3 specialități)[32] și speciale (cu o singură specialitate).

Fiecare municipiu și comună urbană reședință de județ avea un oficiu de

[30] Pentru îngrijiri și tratament, bolnavii internați sau aparținătorii plăteau o taxă legală. Pentru bolnavii asigurați plăteau casele de asigurări, iar pentru săraci plăteau autoritățile din fondul general sanitar și de ocrotire (format din venituri proprii – veniturile loteriei de stat, din jocurile de noroc, venituri obținute de spitale și instituții sanitare din taxe de îngrijire, taxe pentru viza medicală a lucrătorilor străini, cota de 90% din veniturile nete ale monopolul stupefiantelor, venituri neprevăzute etc. – și contribuții din partea statului – subvenția anuală, o cotă anuală vărsată în schimbul înlocuirii timbrului de asistență).

[31] Asigurau consultații și tratamente generale, de către același medic.

[32] Consultațiile și tratamentele se făceau ambulatoriu, pe specialități, de către medici primari specialiști.

ocrotire (art. 136) care se ocupa de protecția copiilor, invalizilor, văduvelor de război, condus de un director, titrat în probleme de ocrotire, și o asistentă socială. Funcționa cu patru secții: administrativă, a ocrotirii naționale, a asistenței sociale și a ocrotirii locuințelor (art. 141). Casa de ocrotire era un așezământ comunal rural care avea la dispoziție un dispensar mixt, un cămin de zi pentru copii, o sală pentru urgențe chirurgicale, o baie-duș, un salon pentru urgențe, o locuință pentru sora de ocrotire și un birou administrativ (art. 149-150).

Legea a acordat atenție profilaxiei și combaterii bolilor infecțioase (art. 261-283), a bolilor venerice, a plăgilor sociale (art. 284-308). În 1934 s-a creat *Liga națională contra tuberculozei* sub patronajul regelui[33]. Legea a reglementat aspectele legate de salubritatea locuințelor și a stabilimentelor publice (art. 309-315), controlul sanitar al apei de băut și al canalizării (art. 316-322), controlul sanitar al curățeniei publice (art. 323-328), al localurilor de consumație (art. 329-331), al alimentelor și băuturilor (art. 332-338), al industriilor (art. 339-343), regulamentele sanitare comunale (art. 344), sancțiuni și amenzi sanitare (art. 345). Legea a reglementat instituția farmaciei (art. 350-402), comerțul cu droguri și produse medicamentoase (art. 403-420). A stabilit dispozițiile privitoare la ocrotire cu referire la toate categoriile de ocrotiți (art. 426-488).

Esențială a rămas resursa umană. Pentru un corp medical sanitar de elită, legea a stabilit cu precizie recrutarea personalului prin concurs și examen de capacitate, valabil trei ani, urmărind înlăturarea traficului de influență sau favorizarea unora în numiri pe posturi de conducere și decizie, prin invocarea unor excepții. În organizarea concursurilor rolul de bază a fost atribuit facultăților de medicină și Consiliului Superior.

Legea a creat cadrul juridic necesar corpului medical, deși o primă legiferare în acest sens e datată în octombrie 1922. Medicii formau colegiul medicilor, organism care controla practica medicală și veghea la păstrarea prestigiului corpului medical (art. 165). În corpul tehnic al medicilor funcționari aceștia erau încadrați ca: medici stagiari, titulari, medici-șefi principali, medici inspectori generali, medici consilieri (art. 226). În serviciile exterioare ale statului funcționau: medici sanitari, de așezăminte spitalicești, medici de laborator, medici legiști (art. 190). Personalul sanitar și de ocrotire includea medici, farmaciști, chimiști, ingineri sanitari, asistente sociale, oficianți sanitari, surori de caritate, agenți sanitari, moașe, infirmiere (art. 189).

Susținerea întregului angrenaj sanitar nu ar fi fost posibilă fără bani. Cu acest scop s-a înființat Fondul general sanitar și de ocrotire (art. 498), pus sub administrația Regiei Autonome a Fondului Sanitar și de Ocrotire. Format din contribuții din partea statului și venituri proprii (art. 501), fondul avea buget anual, iar sumele erau păstrate la Casa de Depuneri și Consemnațiuni. Contribuții din fond erau destinate asistenței medicale și ocrotirilor sociale, unor lucrări sanitare și de ocrotire, acordării de credite județelor, comunelor, instituțiilor sanitare și de ocrotire publice și particulare (art. 507). De asemenea, legea a prevăzut ca fiecare comună, oraș sau județ să dispună de un fond special local al sănătății și ocrotirilor sociale (art. 528).

[33] *Enciclopedia României*, vol. I, București, Editura Imprimeria Națională, 1938, p. 511.

Forurile centrale de organizare și conducere a sistemului medical și sanitar românesc au acordat importanță și Casei de credit, economie și ajutor a personalului sanitar și de ocrotire (art. 530).

Concluzii

Analizând legislația timpului înțelegem problemele medicale și sanitare existente atunci și soluțiile găsite din punct de vedere legislativ pentru rezolvarea lor. În primul deceniu interbelic s-a urmărit crearea și consolidarea unui organism instituțional sanitar și medical, funcțional și eficient în lupta pentru reducerea incidenței bolilor contagioase și sociale, precum și a mortalității infantile. În ciuda eforturilor, rezultatele nu au fost pe măsura așteptărilor. Medicina preventivă a continuat să aibă un rol secundar în viața de zi cu zi, în ciuda consacrării legale a principiilor ei de bază. Lipsurile materiale de tot felul, insuficiența personalului tehnic specializat, autorizarea legală a nespecialiștilor (autorități administrativ-teritoriale) de a dispune unele măsuri sanitare în teritoriu[34], au reprezentat frâne în atingerea obiectivelor stabilite pentru sistemul sanitar și sănătatea publică.

În următorul deceniu, marcat de criza economică de supraproducție din 1929-1933, s-a încercat o revigorare prin primenirea cadrului instituțional-legislativ, vechile reglementări fiind adaptate la context. S-au avut în vedere, desigur, bunele practici din perioada anterioară, care au fost preluate și îmbunătățite, și noutățile în materie, existente la nivel european.

În ansamblu, legislația sanitară interbelică a avut ca scop o organizare sanitară capabilă să pună la adăpost populația de avalanșa bolilor contagioase și a bolilor sociale. S-a urmărit mai ales reducerea mortalității infantile. În ciuda investițiilor (creșterea numărului de spitale, ambulatorii, dispensare, dotate corespunzător, a numărului de medici), o ameliorare reală a sănătății publice nu se putea face decât prin instrucția cetățenilor și prin identificarea de resurse financiare și umane suplimentare pentru sănătatea publică.

[34] *Legea pentru unificare administrativ-teritorială din 1925*.

CENTENARUL UNUI SEGMENT DE VIAȚĂ BISERICEASCĂ ORTODOXĂ ROMÂNEASCĂ LA BAIA MARE (1 OCTOMBRIE 1924-1 OCTOMBRIE 2024)

Dorel MICHIŞ*

Abstract: Centenary of a Slice of Romanian Orthodox Church Life in Baia Mare (October 1, 1924 - October 1, 2024). *The Great Union of 1918 and the interwar period brought immeasurable changes to Romanian society, be them cultural, political, geographical, demographical, or religious. The town of Baia Mare makes no exception. In light of the times, Nicolae Ivan of Cluj sensed the need for a reorganization of the Orthodox Chuch in Transylvania. This paper follows the history of the Baia Mare Orthodox Protopopiat, from its inception in 1921 to its official founding in 1924, and beyond, to today, highlighting the dedication of exceptional clergymen in keeping and expanding the Orthodox faith.*
Keywords: *Baia Mare, archpriest, first deanery, Great Union Day, Orthodox Church.*

În limbajul comun și în accepțiunea unanimă, cei mai mulți dintre noi definesc ierarhia bisericească făcând referiri la cele trei trepte atât de vizibile și de prezente în cadrul cultului divin public, *diaconia, preoția*, respectiv arhieria. Însă, acestea cunosc nivele de manifestare mai puțin cunoscute publicului larg, dar care îndeplinesc misiuni specifice, fiecare cu prerogativele, atribuțiile și responsabilitățile reglementate prin statut. Astfel, diaconul poate fi încadrat între *ipodiacon* (cântăreț) și *arhidiacon*, preotul între *misionar, caritabil, paroh* și *protopop*, iar episcopul între *arhiereu-vicar* și *arhiepiscop*.

Instituția protopopiatului, dincolo de ușoara dificultate de pronunțare, constituie segmentul de viață bisericească puțin cunoscut în marea masă a credincioșilor, care îl încadrează, de cele mai multe ori, în zona confreriilor sau a asocierilor elitiste, nu neapărat secrete sau discrete, dar, oricum, ermetizate și guvernate de un sistem care pare greu accesibil. Protopopiatul, însă, reunește sub aripa sa mai multe sau mai puține parohii, în funcție de contextul geografic sau de organizarea administrațiilor locale, ținând laolaltă preoții aflați în subordine, în duh, în armonie și-n uniformitate de trăire, acțiune, viziune și slujire.

Scopul principal al protopopiatului este acela de a păstra moștenirea religioasă și cea culturală, nealterate de moda vremii, curente moderniste sau derapaje teribiliste apărute din prea mult zel în a inventa și inova în cult sau de a genera, în mod artificial, actualizări sau adaptări cu totul străine de fondul curat, autentic, nealterat și statornicit de mărturisirile și învățăturile Sfinților Părinți, proclamate în duhul și-n gândirea Bisericii. Protopopul se definește prin a fi cel dintâi dintre preoți, distins prin știință, experiență și tact pastoral, învestit de către episcop cu putere jurisdicțională peste bisericile, preoții și credincioșii dintr-un district sau dintr-un tract protopopesc, fiind considerat, pe bună dreptate,

* Preot paroh, doctorand, Parohia Ortodoxă Română Dăneşti;
e-mail: michisdorel@yahoo.com.

un „organ ajutător întru administrarea bisericească”[1], reprezentând așa-numitul cler de mijloc. În fapt, clerul de mijloc a apărut din rațiuni pur administrative, necesare în vremuri de restriște, atunci când era acut resimțită absența ierarhilor. În trecut, factorul politic, de ocupație, având sorginte străină, depunea eforturi de îndepărtare a ierarhilor, recurgând la amenințări, intimidări, exil, persecuții sau chiar condamnări la moarte, pentru simplul fapt că aceștia puteau așeza, din cetățile cunoscute până în cele mai îndepărtate ținuturi, preoți care să vegheze peste destinele credincioșilor aflați sub păstorire, insuflînd în sufletele lor sentimente puternice de apartenență la neam, credință, glie, limbă, cultură și chiar obiceiuri ori tradiții cu specific local, într-un singur cuvânt, la unitate.

Încercând o retrospectivă a modului în care protopopii erau implicați în viața bisericească a unui ținut vom descoperi că aceștia erau prezenți în toate sectoarele ce definesc bunul mers al unei comunități, oricât ar fi fost ea de modestă sau de impunătoare. Protopopii luptau pe toate fronturile mânuind condeiul, încurajând subalternii și poporul în vremuri apăsătoare, edificând biserici, mănăstiri și case parohiale, convocând întruniri în care erau luate hotărâri decisive, intervenind pe lângă puternicii vremii, devenind ei înșiși scut în fața ocupanților și ajungând, nu de puține ori, să plătească cu viața pentru aceste poziționări ferme, în dorința lor de a-și vedea credincioșii feriți și apărați de dezbinări, erezii și momeli ispititoare, venite din partea străinilor, care nu urmăreau altceva decât dezrădăcinarea lor, atentând la credința, obiceiurile și datinile strămoșești ținute cu sfințenie.

Instituția protopopiatului sau a clerului de mijloc este fundamentală pentru istoria bisericii asigurând continuitate în lipsa ierarhilor alungați sau persecutați în vremuri de restriște sau de ocupație, ori cu jurisdicții extinse, imposibil de păstorit din pricina slabelor mijloace de comunicare și de deplasare ale vremii. În lipsa episcopilor nu a existat niciodată un vid de autoritate instituțional-bisericească și acest merit se datorează exclusiv protopopilor.

Șirul protopopilor pus la dispoziție de documentele existente începe cu legendarul protopop Petru care în mai 1395 primește de la patriarhul ecumenic Antonie al Constantinopolului calitatea de exarh patriarhal, la care s-a adăugat și aceea de locțiitor de mitropolit al Moldovei.

Că amintim de diferitele denumiri primite peste veacuri, acelea de *protopresbiter, protoiereu, protopop, proestos, proistos, pătrupop sau petrupop*, toate pomenesc de clerul de mijloc cu impact major asupra comunităților bisericești. Istoria vieții protopopilor este cât se poate de diversificată și nuanțată, în funcție de epoci, priorități, interese, temperamente, provocări geopolitice sau geografice, calamități, foamete, războaie, epidemii, conflicte ori rivalități între subalterni și mulți alți factori.

În Istoria Bisericii Ortodoxe Române sunt consemnate personalitățile multor protopopi de misiunea cărora a depins soarta țării, de la cei dintâi, care demonstrează existența unei vieți bisericești bine organizate, la protopopi harnici și zeloși în ridicarea de biserici și de case parohiale, protopopi monahi, protopopi itineranți, protopopi nobili, protopopi boieri, protopopi sub arme, protopopi haiduci, protopopi

[1] Cornel Diaconovici, *Enciclopedia română*, tom. I, Sibiu, Editura W. Krafft, 1898, p. 684.

cărturari, protopopi ctitori de mănăstiri, protopopi persecutați, protopopi martiri și, în unele situații, protopopi ce vor fi canonizați, cum este cazul Sfântului Ierarh Iosif Mărturisitorul din Maramureș, care, mai înainte de a ajunge episcop, a fost protopop în Ierașul de Sus.

Au existat vremuri în care protopopii conduceau cu mână forte, în absența episcopilor alungați sau închiși, și nu de puține ori au existat situații în care au devenit, ei înșiși episcopi, cum a fost cazul episcopului Serafim (1711-1717), ce fusese mai înainte cunoscut drept protopopul Ștefan de Petrova, cazul episcopului Andrei, protopop de Cosău, la anul 1715, cazul episcopului Vasile Stan (1937-1940), care în anul 1921 era protopop de Sibiu, episcopul Nicolae Colan (protopop la Cluj în 1935) sau al lui Sebastian Rusan, cel care înainte de a deveni episcop de Maramureș (1947-1948), a fost protopop de Hațeg, de Odorhei și, mai apoi, de Sătmar.

Din nefericire au existat și protopopi care ajunseseră incompatibili cu funcția deținută, convingerile lor fiind deviate de interese cu totul potrivnice intereselor bisericii din care făceau parte. În istoria bisericească pe lângă protopopii-personalități putem întâlni protopopi-personaje, certați cu morala și cu buna-cuviință, ce au dovedit un real apetit pentru diferite îndeletniciri și preocupări, străine de misiunea specifică acestei trepte. Aici ne stau mărturie consemnările savantului Nicolae Iorga care a identificat protopopi bătăuși, slobozi de gură, amatori de partide de vânătoare și jocuri de noroc, mari dănțăuși la întruniri civile ori mănăstirești, cheflii, membri în felurite organizații, cămătari, tâlhari și chiar protagoniști ai unor răpiri din serai. Unii protopopi, mânați de alte interese decât cele ale bisericii, pur și simplu, și-au părăsit această misiune. Amintim aici cazul protopopului Simion Petrașcu, cel care, la 11 august 1652, deși a fost învestit cu „atribuțiuni episcopale" asupra Vadului și Maramureșului de către principele maghiar Gheorghe Rákóczy al II-lea al Transilvaniei (1648-1660), a trecut la calvinism, sau cazul protopopului de Sighet, *Popa Ivan de Irmholz*, care, într-un sinod ținut la 27 februarie 1705, s-a răzvrătit împotiva episcopului Iosif Stoica. „Pe lângă vrăjmășia ce o avusese cu vicecomitele Franz Darvai, el (episcopul n.n.) mai câștigă doi dușmani, pe protopopul Sighetului și pe nobilul Ioan Popovici. Aceștia s-au năpustit în sobor împotriva episcopului, acuzându-l de viață nedemnă de un vlădică"[2].

Că au fost aleși sau numiți, unii dintre protopopi au căutat să obțină această dregătorie fie plătind sume importante de bani fie profitând de oportunitățile politice sau de pârghiile oferite de apartenența la familii cu renume sau cu pretenții aristocratice ori la generații de clerici cu mare răsunet sau cu mare impact în viața cetății.

Dincolo de aceste metehne este de menționat faptul că rangul de protopop presupune provocări dintre cele mai solicitante, protopopului fiindu-i necesare ajutorul, susținerea și încrederea colegilor dintre care la un moment dat se desprinde, dar între care se și întoarce, la vârsta retragerii, prin pensionare. Această slujire are, ca scop prim și ultim, propovăduirea Evangheliei Mântuitorului nostru Iisus Hristos și afirmarea credinței creștine, prin apostolatul unei totale dăruiri și aplecării spre

[2] Simeon Reli, *Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremurile trecute*, Cernăuți, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938, p. 109.

nevoile tuturor celor aflați în subordine, iar nu promovării intereselor personale sau de grup.

Prezentând calitățile, destoinicia și priceperea ce sunt socotite ca fiind definitorii demnității protopopești, fac precizarea că foarte mulți dintre slujitorii Sfintelor Altare erau și sunt vrednici de această misiune, dar nu s-au bucurat de preluarea atribuțiilor și prerogativelor de protopopi, fie pentru că nu și-au dorit acest lucru, fie pentru faptul că nu era posibil ca toți să ocupe acest scaun în cazul vreunei vacantări. În privința meritelor deosebite ale unor preoți cu activități remarcabile, a existat, în vechime, o recunoaștere a muncii de implicare depuse, prin conferirea titlului de protopop onorar sau al celui de protopop onorific.

După Unirea de la 1 Decembrie 1918, țara noastră a intrat într-un context socio-istoric inedit, în ceea ce generic numim perioada interbelică, marcat fiind de profunde schimbări administrative, demografice, geografice, sociale, politice și religioase. Încă din primăvara anului 1921, episcopul Nicolae Ivan al Clujului (1921-1936), ,,om pragmatic, tenace, bun administrator, cu un elan gospodăresc și ctitoricesc surprinzător"[3], a simțit urgența dinamizării vieții eclesiale din Transilvania și a planificat reorganizarea administrativ-teritorială a eparhiei sale, prin întemeierea unor protopopiate, parohii, filii și mănăstiri noi, care să corespundă realităților și necesităților pastorale generate de efectele benefice ale Marii Uniri de la 1918. Prin exemplul său de implicare totală, episcopul Nicolae Ivan răspundea, într-un fel, întrebărilor puse de savantul Nicolae Iorga, la auzul veștii înființării episcopiei de la Cluj, în anul 1919: ,,Era firesc să fie așa. Ardealul este prea mare pentru un singur vlădică. Dacă nu s-a mai ales altul, e pentru că sub austrieci și unguri, afară de suspiciuni de ordin național, era și superstiția vechilor cadre și vechilor forme. Acuma, când nimic din ele n-a mai rămas, în chip mecanic, îndeplinirea unei necesități de fapt ca aceasta se impunea. Va ști noua episcopie să fie și un centru de cultură? Și va adăugi, cel ce va fi ales, școală, tipografie, librărie? Va putea el impune prin personalitatea lui? Va concentra în jurul său ceva din silințele spre o nouă viață ale neamului în acele părți? Acestea sunt marile întrebări. De la rezolvarea lor va atârna, măcar pe jumătate, valoarea noii fundațiuni românești în Ardeal"[4] . Cum s-a achitat de aceste responsabilități episcopul Nicolae Ivan este suficient să amintim faptul că, pentru meritele sale, acest episcop a fost susținut, în anul 1934, de o întreagă pleiadă de academicieni clujeni, printre care amintim pe Octavian Goga, Ioan Lupaș, Sextil Pușcariu, Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir și mulți alții, în obținerea rangului de arhiepiscop, cerere adresată Sfântului Sinod, dar, care, la împotrivirea mitropolitului Nicolae Bălan, nu a ajuns să fie ratificată de către patriarhul Miron Cristea, cu toate că acesta era dispus să dea un răspuns favorabil memoriului academicienilor.

Încă din luna martie a anului 1921, episcopul Nicoalae Ivan trimitea o notă preotului Alecsiu Latiș, paroh în satul Plopiș, așezare ce se afla atunci în județul Satu Mare, ce își desfășura activitatea într-un birou, la Direcția Minelor din Baia Mare:

[3] Mircea-Gheorghe Abrudan**,** *Ortodoxia românească în istorie și contemporaneitate*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2019, p. 115.

[4] ,Neamul românesc", anul XIV, nr. 165, București, 1 august 1919, p. 1.

„D-lui Alecsiu Latiș
La Direcțiunea Minelor Statului Baia Mare

Binevoiți a cunoaște că, cu data de azi, la cererea D-tale din 21 Februarie 1921, Ți s-a acordat un concediu de 3 luni, în care timp însă vei împlini serviciile religioase și agendele de cancelarie fără de obligamentul de a locui în Plopiș, neavînd pe cine institui de administrator. După acest timp vei binevoi a te declara dacă mai reflectezi la postul de paroh în Plopiș sau abzici de el.

Cluj la 26/13 Februarie 1921
Nicolae Ivan, archimandrit, președintele Consistorului”[5].

Așadar, preotul Alecsiu Latiș, din acel moment, era însărcinat cu organizarea și administrarea noii parohii ortodoxe la Baia Mare. Protopopul Cetății de Piatră, Zaharia Manu, îi scria la data de 19/2 iulie 1921:

„Onorate, Domnule paroh!

Binevoiește a cunoaște, că Veneratul Consistoriu diecezan prin ordinul său din 26 VI a. c. Nr. 1645 Ți-a acordat un concediu – ultimul concediu – fără nici un beneficiu, începând din 1 Iulie până în 31 Decembrie, cu condiția ca în acest răstimp negreșit să consacrii pe toți credincioșii noștri în Baia Mare; Capii de familie și membrii familiilor și să ne arăți cum și în ce mod putem înființa acolo o parochie și că ar fi aplecat orașul să ne pună la dispoziție un local care să-l întocmim ca o casă de rugăciune. Despre toate aceste ce le vei face îmi vei raporta de urgență ca să se poată face pregătirile pentru înființarea parochiei din Baia Mare”[6].

Fără să mai stea multă vreme pe gânduri, părintele Alecsiu Latiș redactează convocarea primei ședințe de lucru, a nou înființatei parohii:

„Convocare

În urma ordinului Prea Venerat Consistoriului Diecezan ortodox român din Cluj, Nr. 2435 din 17/30 august 1921 și în sensul Statutului Organic, prin aceasta convoc și declar de convocat sinodul de organizare a parohiei ortodoxe române din Baia Mare, pe ziua de 5/18 Septembrie la ora 10 a.m., în sala de ședință a primăriei din localitate cu următorul

Program:

Invocarea Duhului Sfânt
Constituirea sinodului
Verificarea listei membrilor sinodului parochial pro 1921
Înființarea parohiei
Organizarea parohiei: Comitet și Epitropie
Eventuale propuneri

Baia Mare 6 sept. nou 1921”[7].

[5] Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare SJMmAN), *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român Baia Mare (1921-1937)*, dosar1, f 1.
[6] *Ibidem*, f. 9.
[7] *Ibidem*, f. 10.

Este de la sine de înțeles faptul că Parohia Ortodoxă din Baia Mare a luat ființă pentru a servi necesitățile cultice ale românilor stabiliți în oraș după Marea Unire, sosiți din Vechiul Regat. După cum indică cifrele, numărul românilor s-a dublat într-o perioadă scurtă, de doar zece ani. Anuarul statistic al României, pe anul 1922, precizează faptul că la 1910, în Baia Mare, locuiau 12.877 persoane din care: 2.677 erau români, iar la 1920, din cei 12.780 de locuitori, 5.005 erau români[8].

Trei ani mai târziu, Alecsiu Latiș avea să fie numit de către episcopul Nicolae Ivan al Clujului, „administrator al tractului Cetatea de Piatră". Protopopiatului Ortodox Român Cetatea de Piatră (desființat în anul 1736) i-a fost mutată reședința de la Surduc-Copalnic (azi Copalnic) în Baia Mare, care a devenit sediul Protopopiatului Cetatea de Piatră, ce va primi apoi denumirea de „Protopopiatul Ortodox Român Baia Mare", până în zilele noastre.

Predarea-preluarea acestei instituții s-a făcut la 21 septembrie 1924 între protopopii Zaharia Manu și Alecsiu Latiș. S-ar putea crede că cedarea Protopopiatului Cetății de Piatră către Baia Mare s-a făcut silit sau punând față în față tabere rivale, conduse de cei doi protopopi. Dimpotrivă, documentele relevă un respect reciproc și chiar relații cordiale, însoțite de încurajări. Protopopul Manu oferea preotului Latiș nu doar ajutor financiar, prin organizări de colecte sau suportarea chiriei cu casa parohială ori cu capela, ci și ajutor moral, prin susținere și îndemn la implicare totală, pentru reușita cauzei lor. Redăm aici, sub mențiunea „confidențial", o scrisoare nedatată, a protopopului Zaharia Manu către preotul Alecsiu Latiș:

„Frate Alecsă,

Concediul Ți s-a acordat, nu vreau să zic, că ți l-am cooperat dar pune-te pe lucruri, căci tot concursul îl vei căpăta; aș dori și eu să convoci o consfătuire cu oamenii noștri de acolo, dar eu sunt împiedecat căci nu am nici trăsură, nici masă de scris. Îți descopăr ceva, se va face o nouă arondare a tractelor protopopești și eu voi face propunerea ca să se facă un nou centru la Baia Mare, dacă avem parochie, de care se vor ținea comunele din Chioar. La caz că a-ți accede, eu cred că vei fi luat primul în combinație, dacă vei reflecta. La orice caz însă tu ai o datorință națională patriotică, ca acolo să faci un centru de cimentare religioasă, de unificare religioasă în România întregită. Dumnezeu să te călăuzească și întărească în lupta spre țintele înalte.

Sărut mâinile D-nei, pe tine te salut. Zaharia"[9].

Renașterea, în luna septembrie a anului 1924 titra: „Prin conclusul sinodului nostru eparhial, din anul trecut s-a înființat în ținutul Chioarului tractul nou protopopesc care poartă numele tractul «Cetatea de Peatră», alcătuit din comune ce au aparținut Dejului și Lăpușului. Tractul s-a organizat și a funcționat independent de la 1 ianuarie a.c. subt conducerea prot.[opopului] Zaharia Manu ca administrator protopopesc. Renunțând acum păr.[intele] protopop Manu la această administrare, în

[8] Marius Câmpeanu*, Baia Mare înainte și după Marea Unire. Activitatea Consiliului Național Român cercual Baia Mare*, în „Bibliotheca Marmația" nr. 7, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, p. 102; apud ASR/1923.

[9] SJMmAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937),* dosar 1, f. 8.

urma multelor sale ocupații reclamate de tractul propriu al Lăpușului, a fost numit nou administrator al Cetății de Peatră părintele Alecse Latiș din Baia Mare, unul dintre cei mai harnici și mai vrednici preoți ai eparhiei noastre. În persoana părintelui Latiș tractul câștigă un administrator abil, plin de zel, pricepere și inimă românească și subt conducerea Domniei sale sperăm că tractul Cetății de Peatră va merge cu pași repezi spre consolidare și progres”[10].

În acest context, preotul paroh ortodox al Băii Mari Alecsiu Latiș primea o înștiințare de la Cluj, venită din partea episcopului Nicolae Ivan, care preciza:

„M.[ult] O.[onora]te D.[omnule] Alecsiu Latiș, paroh în Baia Mare

Protopopul Lăpușului P.[rea] C.[ucernicul] Dorin Zaharie Man a renunțat cu ziua de 1 Octombrie a. c. de la postul de administrator protopopesc, care renunțare am fost siliți să o primim. Cu conducerea tractului Cetății de Piatră până la întregirea în cale de concurs Te numesc pe M.[ult] O.[onora]te D[omnia]-ta de administrator și Te invit ca să te pui în conțelegere cu numitul fost administrator și preluând arhiva cu actele resolvate și neresolvate, să începi la datul de 1 Octombrie funcțiunea de administrator protopopesc, având despre aceasta să încunoștințezi pe toate oficiile parohiale din Tract, să se adreseze către P.[rea] C.[ucernice] D[omnia]-ta în Baia Mare, sediul provizor al protopopiatului.

Cluj, la 16 Septembrie 1924”[11].

Putem considera acest document ca fiind actul de identitate al Protopopiatului Ortodox Român din Baia Mare, iar ziua de 1 octombrie 1924, data înființării acestei instituții. Gândindu-ne la faptul că se pun bazele unei instituții religioase de o asemenea anvergură, data nu este deloc întâmplătoare, toată istoria viitorului protopopiat având să ființeze sub pecetea unui praznic ce poate fi considerat hram al acestei instituții: „Acoperământul Maicii Domnului”. Până la urmă definirea, misiunea, rostul și scopul unui protopopiat pot fi rezumate la calitatea de „acoperământ” pentru parohiile aflate în jurisdicția sa.

Protopopul Zaharia Man va trimite, în cele din urmă, o adresă (cu numărul 331/1924) către părintele Alecsiu Latiș, la Baia Mare:

„On. Domn Alecsiu Latiș, paroh Baia-mare

După cum ești avizat de Ven.[eratul] Consistor [cu] Nr. 5891 în urma demisionării mele ești numit administrator la tractul protopopiatului Cetatea de Peatră. Pentru ca să-ți predau oficiul și cele aparținătoare lui te poftesc să te prezinți aici la 16/29 Sept.[embrie] a. c. (Luni) când pe lângă procesul verbal îți voi preda toate. Tot atunci vom fixa terminul pentru întrunirea comisiilor cari vor decide raportul de drept între noile tracte și a parohiilor față de noile tracte.

Lăpușul unguresc, la 20/IV, 1924

Oficiul protopresbiteral ort. român al tractului „Lăpuș”

Zaharia Man, prot[opop]”[12].

[10] *Nou administrator protopopesc*, în „Renașterea”, Cluj, 28 septembrie 1924, p. 39.

[11] SJMmAN, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Baia Mare (1921-1937)*, dosar 19, f. 6; *Ibidem*, dosar 46, f. 2.

[12] *Ibidem*, dosar 46, f. 3.

Răspunsul oficial al preotului Alecsiu Latiș va fi în același ton, lăsând să se întrevadă intențiile bune și dorința de a oferi asigurări că lucrurile vor evolua înspre mai bine, pentru soarta celor ce vor face parte din noua configurație a protopopiatului. Merită consemnată aici această declarație-jurământ a preotului Alecsiu Latiș, adresată protopopului Man:

„Onorate Părinte!

Prin ordinul Veneratului Consistor Diecesan Nr. 5891-1924 anexat aici în original veți binevoi a cunoaște că subsemnatul am fost încredințat cu administrarea oficiului protopopesc al tractului Cetatea de Piatră. Întru executarea acestei încredințări mă voiu năzui să depun totul cu ce m-a învrednicit Bunul Dumnezeu. Dragostea de frate față de Sf.[ința] Voastră, iubirea de părinte față de păstoriții D-voastră, supunerea neclintită față de superioritatea mea doresc a mă călăuzi în toate acțiunile mele oficiale. Dar toată năzuința mea va fi fără efect, toată munca mea va fi fără folos pentru biserică și neam dacă Sfinția Voastră nu-mi veți da concursul cuvenit, nu veți întâmpina acțiunile mele cu dragostea necesară și dacă păstoriții D-voastră nu vor avea încrederea nețărmurită față de mine.

Concursul, dragostea și încrederea Sf.[inției] Tale și a credincioșilor îmi va fi toiagul de reazim în calea activității mele. Convingându-mă de bunele mele intențiuni nădăjduiesc că nu mă veți lipsi de acest reazim.

În Duminica proximă, după primirea prezentei veți publica în biserică norodului în cadrul unei cuvântări potrivite că centrul oficiului protopresbiteral începând din 1 Octombrie va fi în Baia Mare, subsemnatul am fost încredințat ca administrator. Biroul protopopesc va fi în piața Unirii No. 25/Capela Ortodoxă/ pentru cei ce mă vor cerceta, în persoană, în toată Marția și Vinerea, stau de la oara 11 a.m. la dispoziția ori cui, cu cea mai mare plăcere, iar scrisorile să se adreseze către Oficiul protopresbiteral ort.[odox] rom.[ân] Cetatea de Piatră, Baia Mare.

Baia Mare, la 21 septembrie 1924, cu dragoste de frate!”[13].

În anul 1926 au avut loc alegeri de protopop în Protopopiatul Cetatea de Piatră, Alecsiu Latiș având câștig de cauză în fața contracandidatului său, Ștefan Gheție. Atmosfera alegerilor de atunci a fost consemnată și în *Renașterea* clujeană: „Sub conducerea comisarului consistorial Andrei Ludu s’a săvârşit la 12 Ianuarie alegerea de protopop în Baia-Mare, pentru tractul Cetatea de Peatră. Candidatul Alexiu Latiş a întrunit 26 voturi, iar Ştefan Gheţie, 18 voturi. Alegerea a decurs într’o ordine şi armonie impunătoare. Vrednicia candidaţilor şi a alegătorilor s’a manifestat şi mai impresionant prin faptul că, la banchetul ce a urmat alegerii şi la care au participat alături de amândoi candidaţii, toţi cei 44 alegători, candidatul Ştefan Gheţie, rămas în minoritate, într’o cuvântare aleasă felicită de succes pe contracandidatul său şi-i doreşte isbândă deplină în conducerea protopopiatului Cetăţii de Peatră”[14].

[13] *Ibidem*, dosar 19, f. 1.

[14] „Renașterea”, anul IV, nr. 4, Cluj, 24 ianuarie 1926, p. 7.

Din parcursul biografiei părintelui Alecsiu Latiș desprindem faptul că protopopul, fie el ales sau numit, este considerat ca fiind primul dintre preoții de pe cuprinsul unei protoierii. Menirea și misiunea lui este să supravegheze și să conducă activitatea bisericească din protoieria sa. Pentru alegerea protopopului, în perioade diferite, s-au aplicat criterii diverse. În vechime „funcția de protopop trecea, prin alegere, de la un preot la altul, în funcție de prestigiu, autoritate și vârstă”[15]. Uneori protopopul era ales de preoți, alteori era numit de către episcop. Câteodată era ales sau numit pentru o perioadă determinată. *Soborul mare* putea să aleagă pe unul dintre preoți, chiar protopop pe viață. Au fost perioade în care protopopii au fost numiți de autoritățile politice și schimbați anual. Când misiunea episcopului era mai dificilă, din cauza problemelor politice sau a sănătății ierarhului, atunci misiunea protopopilor devenea, la rândul ei, complexă și creștea importanța *soborului mic*. Protopopii erau cei care puneau preoți în parohii, mutau preoții dintr-o parohie în alta și, uneori, chiar ei convocau soboare[16].

Au existat perioade în istorie când contextul și împrejurările puneau la grea încercare destoinicia și priceperea acestor protoierei care, în același timp, trebuiau să-și apere preoții pentru care luau decizii, dar și credincioșii, peste care păstoreau acei preoți, precum și bisericile în care, deopotrivă, credincioși și preoți se osteneau și slujeau, nădăjduind într-o împreună-mântuire. Fiecare perioadă a istoriei aducea cu sine provocările vremii, contextul geopolitic, interesele și influențele altor culte, conflicte diverse, de la revolte și răscoale până la războaie, catastrofe naturale, secetă, boli și chiar foamete. Trebuiau să aibă o viziune de ansamblu asupra oricăror situații ivite și să acționeze în consecință, stabilind prioritățile momentului.

La cârma Protopopiatului Ortodox Român din Baia Mare, în centenarul existenței sale, am identificat doisprezece protoierei, fie că au fost aleși, numiți sau au avut calitatea de simpli administratori protopopești, ca urmare a evenimentelor istorice care au marcat nu doar istoria acestei instituții ecleziastice de mijloc, ci întreaga societate băimăreană interbelică și postbelică.

Remarcabilă este activitatea și biografia celui dintâi catehet, preot, protopop și mai târziu, consilier, vicar și locțiitor de episcop, Alecsiu Latiș (1924-1937; 1946-1949)[17], care vine la Baia Mare cu scopul de a înființa, începând cu anul 1921, prima parohie ortodoxă și, mai apoi, din anul 1924, Protopopiatul Ortodox Român. Din anul 1927 începe, la sfatul profesorilor săi de la Sibiu, truda de reînființare a Episcopiei Ortodoxe din Maramureș, cu sediul în Sighetu Marmației, vis realizat zece ani mai târziu. Singurul gând care nu și-a găsit materializare în viața acestuia a fost ridicarea unei catedrale ortodoxe la Baia Mare, loc sfințit de către viitorul episcop de Maramureș, Vasile Stan, la 25 octombrie 1937.

Părintelui Alecsiu Latiș i-au urmat la conducerea protopopiatului din Baia Mare pr. Ștefan Bărbos (1937-1938), pr. Augustin Șovrea (1938-1940),

[15] Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici... Românii ș puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, București, Editura Litera, 2011, p. 156.

[16] Prof. dr. Nuțu Roșca, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Maramureș*, Baia Mare, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Maramureșului și Sătmarului, 2015, p. 307.

[17] Pr. Dorel Michiș, *Alecsiu Latiș – O viață de mărturisire, slujire și apostolat la Baia Mare*, Baia Mare, Editura Bibliotecii Județene „Petre Dulfu” Baia Mare, 2024.

pr. Ioan Bânda (1940; 1945-1948), pr. Iosif Țint (1950-1951), pr. Vasile Huzău (1951), pr. Ilie Popa (1951-1952), pr. Aurel Gliga (1955-1960), pr. Carol Pop (1960-1978), pr. Gavril Mociran (1978-1955), pr. Ioan Filip (1995-2002), pr. Fabian Coroian (2002-2025).

Am încercat să restitui bisericii ortodoxe din acest oraș o cronică[18] a activității și vieții protoiereilor ce s-au succedat la conducerea Protopopiatului Ortodox Român din Baia Mare, ilustrând, prin medalioane biografice, pe cât a fost cu putință, în lipsa documentelor, pentru că această instituție nu a avut, vreme de un secol, un sediu propriu, stabil, tabular, așa ca în zilele noastre, iar arhivele puține și irelevante au făcut munca de cercetare a unui demers monografic anevoioasă, sediul acestei instituții fiind când la casa parohială, când la locuința, proprietate personală, a protopopului aflat în funcție.

Nenorocirile, persecuțiile, umilirile, încercările și ispitele ce dădeau târcoale persoanei și personalității unui protopop n-au fost deloc puține. Poate părea surprinzător faptul că întreaga istorie a Bisericii Ortodoxe Române, de la un capăt la celălalt al ei, atâta cât putem surprinde astăzi din izvoarele și sursele existente, a depins, într-o măsură covârșitoare, de misiunea și implicarea protopopilor, întrucât soarta bisericii rămânea pe umerii lor atunci când episcopii erau alungați, persecutați și marginalizați. Singura vină a episcopilor era aceea că, potrivit prerogativelor acestei trepte a ierarhiei, aveau puterea, în baza succesiunii apostolice, să hirotonească și să așeze preoți în cetățile și comunitățile prin care treceau, asemenea Sfinților Apostoli din primele secole ale creștinismului. Episcopii și-au exercitat din plin acest har, pe care l-au oferit prin punerea mâinilor pe creștetul candidaților la preoție, dar acest lucru a deranjat autoritățile civile, politice și de conducere din toate timpurile. Dacă episcopii nu și-au putut exercita liber acest drept, fiind la mare depărtare, protopopii erau cei care preluau destinele bisericii respective.

Cu toate acestea, bucuria, frumusețea, rostul, rolul dar și responsabilitățile multiple ale acestei chemări, rămân admirabil rezumate în cuvintele celebre, desprinse din opera marelui prozator român, academicianul, preotul dar și protopopul de Cluj, Ion Agârbiceanu (1882-1963), cel care cunoștea bine provocările acestei trepte bisericești și care îndeamna la respectul cuvenit celui care dovedește reale calități, har și dar, în purtarea unei astfel de misiuni: „Să știi fiule, că pacea ta în parohie va atârna mai ales de felul cum vei ști să întri, de la întâiul prilej, în bunăvoința protopopului. Ai grijă, că până la vlădică e departe și ochiul vlădicăi este protopopul. Deci, bagă de samă, bine să-l omenești și să-l cinstești...”[19].

[18] Idem, *Baia Mare – file din istoria bisericească a ultimului secol*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2023.

[19] Ion Agârbiceanu*, „*Păscălierul”, în *Nuvele. Povestiri*, vol. I, București, Editura Minerva, 1982, p. 307.

Alecsiu Latiș (1882-1949)

ATELIERE FOTOGRAFICE DIN SIGHET (1865–1950)

Alin Spiridon PRALEA*

Abstract: Photo Studios in Sighet 1865–1950. *This study offers the first systematic research into the photographic history of Sighetu Marmației between 1865 and 1950. Through original investigation, 14 new photographic studios have been identified, and additional information has been gathered about previously known ones. These findings provide a foundation for future studies and contribute to a better understanding of the city's cultural and visual heritage.*
Keywords: *history of photography, photographic studios, Sighetu Marmației, Maramureș, 19th–20th centuries*.

Spre deosebire de alte orașe din nord-vestul României și din Transilvania, istoria atelierelor fotografice din Sighet nu a făcut încă obiectul unei cercetări sistematice, iar acest lucru nu se explică prin lipsa de importanță pe care orașul ar fi avut-o în trecut, ci prin interesul scăzut acordat cercetării istoriei sale. Considerăm că este timpul să redescoperim istoria acestui oraș iar prezența atelierelor fotografice este o componentă importantă a acestei istorii.

Relevanța acestui studiu constă în faptul că, pentru Sighet, este primul de acest fel și poate servi ca punct de plecare pentru viitoare studii mai complete și mai bine documentate. De asemenea, el poate constitui un instrument de lucru, facilitând datarea fotografiilor de epocă realizate în Sighet – acesta fiind, de altfel, principalul motiv care ne-a determinat să inițiem această cercetare.

Punctul de plecare al acestui studiu l-a constituit lista întocmită de cercetătoarea dr. Szakács Margit în anul 1997, publicată pe pagina Muzeului Național de Istorie din Budapesta[1]. Pe baza reclamelor imprimate pe cartoanele fotografiilor, autoarea a reușit să identifice 13 ateliere fotografice care au funcționat în Sighet (vezi Anexa 1), nereușind însă, prin această metodă, să surprindă atelierele temporare sau, mai bine zis, sezoniere, atât de importante în anii de început ai fotografiei. O altă lucrare care prezintă o listă a atelierelor fotografice din Sighet este *Fényképészek és műtermek Erdélyben* [Fotografi și ateliere din Transilvania], publicată în 2001 de istoricul Miklósi-Sikes Csaba. Lista prezentată aici, deși în mare măsură tributară lucrării lui Szakács, aduce în discuție un atelier nou, cel al lui Dapsi Károly, a cărui activitate este aproximată ca începând după anul 1890[2].

Pe lângă atelierele fotografice deja cunoscute, în urma unei cercetări minuțioase a presei locale am reușit să identificăm încă nouă ateliere care au funcționat în perioada 1866–1920, precum și patru ateliere a căror activitate s-a desfășurat în intervalul 1920–1950. Totodată, pe baza reclamelor și anunțurilor publicate în presă, am încercat să aproximăm cât mai fidel perioadele de funcționare

* Muzeograf, Muzeul Maramureșean Sighetu Marmației; e-mail: alin.pralea@yahoo.com.

[1] https://mnm.hu/hu/muzeum/fenykepeszek-es-mutermek-adatbazisa.

[2] Csaba Miklósi-Sikes, *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839-1916*, Odorheiu Secuiesc, Editura Haáz Rezső Alapítvány, 2001, pp. 235-236.

ale acestor ateliere și să adunăm cât mai multe informații privind viața profesională și privată a fotografilor. Valorificând aceste date, alături de fotografii și obiecte din colecția Muzeului Maramureșean, am organizat în toamna anului 2025 o expoziție dedicată istoriei atelierelor fotografice din Sighetu Marmației.

Având în vedere că subiectul este foarte vast, iar cercetarea este încă în curs de desfășurare, în continuare ne vom rezuma la o prezentare succintă a atelierelor fotografice din Sighet, în ordine cronologică, urmând ca pe viitor să publicăm o broșură care va trata pe larg acest subiect.

1. Roth és Lovich (Roth și Lovich)

Atelier fotografic din Košice (Cașovia, Slovacia) apărut în 1866 prin parteneriatul dintre Imre Roth și Antal Lovich. În Sighet este prezent în toamna anului 1866 și în primăvara anului 1867. Sediul atelierului a fost în casa Davidovich Bernard.

2. Antal Lovich

Își deschide atelier propriu în Košice în anul 1868 și fotografiază în nume propriu, în Sighet, în septembrie 1868. Cel mai probabil, în 1869 se stabilește la Satu Mare și fotografiază sezonier și la Sighet. Revine la Sighet și în 1870. Sediul atelierului său a fost în casa Davidovich Bernard.

3. Horváth Zsigmond

Fotograf care se recomandă din Satu Mare și Pesta, vine la Sighet în iunie 1868. În istoria fotografiei maghiare este menționat ca fiind unul dintre primii fotografi din Ungaria care a folosit tehnica ferotipiei. Sediul atelierului său a fost în casa Davidovich Bernard.

4. Wilhelm Franz Koutnik

Cunoscut în Maramureș ca pictor de biserici, fiind cel care a pictat bisericile greco-catolice din Vișeu de Sus (1869) și Moisei (1871), activează și ca fotograf la Sighet în iarna anului 1867 și primăvara anului 1868. Sediul atelierului său a fost în casa Őkrős G. pe Magyar utcza (strada Maghiară, azi, strada Traian).

5. Formanek és Goldmann

Cel mai probabil este primul atelier fotografic permanent din Sighet, aflat pe Uri utcza 42 (strada Domnească, azi, 22 Decembrie 1918). După terminarea parteneriatului dintre Formanek și Goldman, Formanek Gyula a continuat să fotografieze în nume propriu. În 1872 a publicat în revista Societății maghiare a inginerilor și arhitecților un studiu despre fotogeometrie.

6. Molnár Antal

Al doilea atelier fotografic permanent din Sighet. A activat concomitent în Sighet și în Târgu Secuiesc, în perioada 1875-1883. Este menționat o singură dată în periodicul *Maramaros*, în anul 1883. Adresa atelierului din Sighet nu este cunoscută. Cu toate acestea, fotografii realizate de Molnár Antal se păstrează în număr considerabil în colecția de fotografii de epocă „Ioan Mihalyi de Apșa”.

7. Décsey Ede/Eduard

Fotograf originar din Budapesta care activează în mai multe orașe din Transilvania și Crișana, dintre care amintim Arad, Cluj, Târgu Mureș, Brașov și Oradea. Vine la Sighet în vara anului 1879, în contextul unui turneu pe care-l întreprinde între 1878-1879, în regiunea de nord-est a Regatului maghiar. Sediul atelierului său s-a aflat în curtea imobilului deținut de Lukács Hollósy în Piața Centrală.

8. Ziegler Alois

Fotograf originar din Sibiu care activează în perioada 1863-1875 în orașele Sibiu, Bistrița și Câmpulung Moldovenesc. În Sighet își începe activitatea în anul 1869. Sediul atelierului său s-a aflat în Piața Centrală, în apropierea Oficiului Poștal care era găzduit, în acea perioadă, de Casa Kahan.

9. Szinay és Társa (Szinay și Asociații).

Atelier fotografic din Miskolc, condus de fotograful Szinay István. A fost prezent la Sighet în vara anului 1874, având atelierul instalat în casa lui Fogatván János, situată în vecinătatea Palatului Comitatului.

10. Berky Dezsö

Fotograf din Satu Mare a cărui atelier a funcționat în perioada anilor 1880-1888. Pe lângă activitatea din atelierul principal, a efectuat turnee fotografice în orașele de reședință ale comitatelor din zona Transcarpatiei. La Sighet vine în mai 1883, sediul atelierului său aflându-se în curtea Instituției de Comerț și Credit.

11. Kemény Jenő

Fotograf originar din Ungvár (azi, Ujgorod), născut în 1855 sub numele de Jakab (Iéno) Klein. În 1883 își schimbă numele în Kemény și se stabilește în Sátoraljaújhelyen. Activează în orașele Ungvár, Sátoraljaújhelyen, Nyiregyháza și Košice. La Sighet a venit în anul 1884. Atelierul său a funcționat în a doua jumătate a deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Nu cunoaștem adresa atelierului.

12. Hlabovicki Teofil

Pictor și fotograf originar din zona Ivano-Frankivsk (azi, Ucraina). Este prezent la Sighet începând cu primăvara anului 1888, până în toamna anului 1889. În anul următor, 1890, moare în satul Borcut din Munții Maramureșului. Sediul atelierului său a fost pe strada Erdélyi (strada Ardealului, azi, strada Bogdan Vodă), în casa lui Ferdinand Zorgner.

13. Simion Ostapowitza

Originar din Lvov (Liov, Ucraina). Atelierul său principal se afla în Lvov, iar în Sighet activează în a doua jumătate a deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Sediul atelierului se afla pe Lyceum utcza (azi, strada Ioan Mihalyi de Apșa), în apropierea vechii clădiri a Oficiului Poștal.

14. Ferenc Osztapovics ifj. (junior)

Originar din Lvov, la fel ca Simion Ostapowitza. Coincidența de nume ne poate indica că exista o relație de rudenie între cei doi. În paralel cu atelierul din Sighet, Ferenc Osztapovics mai deținea ateliere în Cernăuți și Bixad. Activitatea din Sighet o putem împărți în trei perioade: perioada de la începutul deceniului nouă al secolului al XIX-lea – când pe cartoanele fotografiilor sunt menționate atelierele din Sighet și Cernăuți, iar numele este ortografiat Ostapovics; a doua perioadă (1885-1890) – când atelierul său se afla pe Erdélyi ut, numărul 40 (Calea Ardealului, azi, strada Bogdan Vodă), iar numele este ortografiat Osztapovitz; a treia perioadă (după 1890) – când își mută atelierul în Piața Centrală, numărul 16 (în curtea cafenelei Otthon), iar numele este ortografiat Ferenc Osztapovics ifj. Bănuim că Ferenc Osztapovics ifj. și-a încheiat activitatea în Sighet în jurul anului 1890, când este menționat în Cernăuți, fiind distins cu titlul de fotograf al Curții imperiale.

15. Matskó Károly

Fotograf originar din Nyiregyháza care activează în orașul natal, Beregszász (Berehove, Ucraina), Nagyszőlős (Vynohradiv, Ucraina), Budapesta, Oradea și Sighet. Își deschide atelierul din Sighet în anul 1890, sediul acestuia fiind pe Uri utcza numărul 4 (azi, strada 22 decembrie 1989). Nu știm cât timp a funcționat acest atelier (credem că până la sfârșitul secolului al XIX-lea, deoarece în 1899 el mai era acolo).

16. Dapsy (Dapsi) Károly

A activat în Sighet între 1903-1910. Sediul atelierului său s-a aflat în curtea cafenelei Otthon (în Piața Centrală, numărul 16).

17. Lobl Gabor

A activat în Sighet între 1903-1910. Sediul atelierului său s-a aflat în curtea cafenelei Otthon (în Piața Centrală, numărul 16).

18. Némethi József

Fotograf originar din Debrecen. A deținut ateliere fotografice în Debrecen (1900-1918), Ungvár (1906-1918) și Sighet. Atelierul din Sighet a fost deschis la 20 mai 1902 pe strada Lyceum, numărul 10 (azi strada Ioan Mihalyi de Apșa). La fel ca atelierul din Ungvár, cel din Sighet a funcționat, cel puțin, până în 1918.

19. Goszleth István

Unul dintre cei mai mari fotografi din Budapesta își deschide un atelier în Sighet, în anul 1900, pe Uri utcza, la numărul 3 (strada Domnească, azi, 22 Decembrie 1918), în casa lui Szabó Elemér. Prezențele sale la Sighet sunt rare și de scurtă durată, atelierul fiind administrat de Jelfy Gyula, fotograf recunoscut ca fiind primul fotoreporter al Ungariei. În toamna anului 1903, atelierul este cumpărat de fotograful orădean Klein Sándor.

20. Atelierul KÁRPÁT

Se deschide în data de 15 mai 1903, în vechiul atelier al lui Ferenc Osztapovics ifj., din curtea cafenelei Otthon. Administratorul acestuia este Heber József (fostul administrator al atelierului Némethi). În toamna anului 1903, atelierul Kárpát va fi cumpărat de fotograful orădean Klein Sándor, care unește atelierele Kárpát și Goszleth. Noul atelier se va numi Kárpát cu sediul în clădirea Băncii de Economii din Sighet.

21. Kabát (Kabáth) Emil

Este un fotograf despre care avem puține informații. Își începe activitatea în Sighet, în jurul anului 1900. Primul atelier și-a avut sediul pe Rózsa utcza, numărul 25 (strada Rozelor, azi, strada Gheorghe Doja), ulterior, probabil prin 1910, atelierul său se mută pe strada Lónyay, numărul 2 (azi, strada Iuliu Maniu). Atelierul a funcționat până în perioada postbelică, fiind unul dintre cele mai importante ateliere fotografice din Sighet.

22. Szabó János

S-a născut în anul 1883, în localitatea Káloz (Ungaria). Și-a început activitatea de fotograf la începutul deceniului doi al secolului al XX-lea. A lucrat ca asistent de fotograf în Budapesta, Győr, Debrecen, Sátoraljaújhely și Sighet, unde, în 1910, își deschide propriul atelier, amplasat în curtea cafenelei Otthon. Participă la Primul Război Mondial, luptând pe frontul din Rusia. În perioada interbelică a fost unul dintre cei mai importanți fotografi ai Sighetului, fiind frecventat de întreaga protipendadă a orașului. A fost fotograful Poliției Sighet și a deținut funcția de președinte al Camerei de Muncă Maramureș.

23. Krammer Károly

Fotograf care își începe activitatea în deceniul doi al secolului al XX-lea. Alături de Kabát Emil și Szabó János, a fost unul dintre cei mai importanți fotografi ai Sighetului în perioada interbelică. Atelierul său s-a aflat pe Szlatinai ut, numărul 25 (Calea Slatinei, în perioada interbelică strada Mihai Pavel, azi, Nicolae Titulescu). Activitatea fotografului s-a extins până în deceniul cinci al secolului al XX-lea.

24. Nadler Dávid

Fotograf activ în Sighet în anul 1922, cu atelierul amplasat în Curtea Kahan. Numele său apare în presa locală, în contextul relatării a două incidente de furt, care au avut ca țintă atelierul său fotografic.

25. Atelierul Friedmann

Atelier fotografic activ în Curtea Kahan, în perioada 1923–1926. Este foarte probabil ca acest atelier să fi preluat spațiul ocupat anterior de atelierul lui Nadler Dávid, după plecarea acestuia.

26. Stern Kálmán

Își începe activitatea, probabil, în deceniul trei al secolului al XX-lea, având sediul atelierului în Piața Centrală, la numărul 11. Activitatea sa se întinde până la începutul anilor 40.

27. Atelierul Splendid

Atelier fotografic care a funcționat în Piața Centrală în clădirea Hollósy, avându-l ca proprietar pe Lobl Adalbert. Atelierul a funcționat până la deportarea proprietarului ei, în primăvara anului 1944, la Auschwitz. După eliberarea din lagăr, Lobl Adalbert a redeschis atelierul Splendid în locuința proprie de pe strada Avram Iancu, numărul 1. Atelierul a fost naționalizat și a devenit parte a Cooperativei Deservirea.

28. ARTOFOT

Atelier și laborator fotografic situat pe strada Balc Vodă, numărul 12 (azi, 22 Decembrie 1918). În acest atelier, pe lângă fotografiile de studio, se developau și fotografii făcute cu aparate personale. Atelierul foto a funcționat și în cea de-a doua jumătate a anilor 30.

Anexa I: Ateliere fotografice din Sighet care apar în lista întocmită de **cercetătoarea dr. Szakács Margit în anul 1997**

1. Ziegler Alajos – activ între 1863-1875;
2. Formanek Gyula – activ în anii 1870-1880;
3. Molnár Antal – activ între anii 1875-1883;
4. Ostapovicz S. – activ în anii 1880;
5. Kemény Jenő – perioadă de activitate neprecizată;
6. Matskó Károly – activ între anii 1880-1896;
7. Osztapovics Ferenc jr. – activ înainte de 1890, cu atelier pe Főtér, numărul 16 (Piața Centrală, numărul 16);
8. Hlebowicki Teofil – activ înainte de 1898;
9. Némethi József – activ între 1900-1913, cu atelier pe Lyceum utcza, numărul 10 (Strada Liceului, numărul 10).
10. Kárpát Műterem – Főtér 16, în curtea cafenelei Otthon (Piața Centrală, numărul 16);
11. Kabáth Emil – activ între 1900-1930;
12. Krammer Károly – activ după 1910, cu atelier pe Br. Perényi Zsigmond utcza 25 (azi, Nicolae Titulescu);
13. Szabó János – activ între 1913-1919.

VECHI FAMILII ROMÂNEŞTI ŞINCAI ÎN SĂTMAR

Viorel CÂMPEAN*

Abstract: The Ancient Romanian Family Şincai from Sătmar. *Our study aims to present some of the personalities from the Şincai family, who were active in the modern and contemporary era in Satu Mare County. A branch of this family was related to Gheorghe Şincai, a well-known personality of the Romanian people. Most of the members were Greek Catholic priests, and the women in the family generally married Greek Catholic priests. Then, in the 20th century, some family members studied law, working as lawyers or notaries. Without a doubt, Şincai was one of the meritorious families in Satu Mare County.*
Keywords: *Satu Mare County, Carei, The Șincai family, Greek Catholic*.

Familia Șincai era legată de tot ce ținea de lupta națională a românilor sătmăreni din epoca modernă, scrie un autor al unei monografii pentru o localitate din județul Satu Mare, unde au trăit mai mulți reprezentanți ai acestei familii[1]. Demersul nostru de acum vine în completarea unei abordări mai vechi[2], completând acele informații primare.

Înainte de a purcede la prezentarea unor membri ai acestei familii, ne gândim că o primă legătură ar fi faptul că Gheorghe Șincai, unul dintre „părinții națiunii", a înființat o școală și la Santău (pe atunci în comitatul Solnocul de Mijloc), între atâtea câte au fost fondate de marele cărturar în ținuturile septentrionale. Ar mai fi de precizat și faptul că episcopul Grigore Maior, îndrumător al celor trei şcoli din Blaj, a avut meritul de a-i fi trimis la studii la Roma pe Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Canonicul Ioan Pop-Suduranul (1792-1872), o personalitate revendicată, pe bună dreptate, aidoma ierarhului născut la Sărăuad, atât de Sălaj cât și de Sătmar, era nepot de soră al marelui cronicar şi cărturar Gheorghe Şincai. Mama lui Ioan Pop-Suduranul, Floarea Şincai, era soră cu autorul *Cronicii* românilor.

O altă fată din familia nobilă Șincai, Varvara[3] a fost căsătorită cu preotul greco-catolic Gheorghe Amota (1767-1836), care a slujit la Roșiori și Pomi[4]. A funcţionat în parohia Pomi cel puţin din anul 1821 până la repausarea sa, petrecută

* Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare;
e-mail: viorel_campean@yahoo.com.

[1] Alin Pop, *Unirea din 1918 – de la stereotipii la naşterea unei idei*, în „Satu Mare. Studii şi comunicări", XXV/II, 2008, pp. 133-136.

[2] Viorel Câmpean, *Reprezentanţi ai vechii familii româneşti Şincai în Sătmar*, în „Informaţia de Duminică", Satu Mare, anul VII, nr. 319, 18 ianuarie 2009, p. 3; articol republicat în Viorel Câmpean, *Oameni şi locuri din Sătmar*, vol. II, Satu Mare, Editura Citadela, 2010, pp. 87-90.

[3] Gabriel-Florian (Grigore) Borzoș, *Preoții eparhiei greco-catolice de Oradea și familiile lor, în documentele arhivistice. I. Preoții hirotoniți (1723-1873)*, Oradea, 2022, p. 93 (în continuare Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022).

[4] *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkasinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV (1814)*, [Cassoviae], 1814, p. 192.

la 26 septembrie 1836[5].

Este mai puţin cunoscut faptul că reprezentanţi ai acestei familii au trăit şi în părţile Sătmarului. Şi, este interesant că am depistat doar în Carei români purtând acest nume. După cum se va vedea, cel mai de seamă reprezentant al familiei Şincai, care a fost preot în părţile Sătmarului, era originar, se pare, din Carei. Familii Şincai găsim şi către sfârşitul secolului al XIX-lea în acest oraş, care în acea vreme era reşedinţa comitatului Sătmar. Potrivit documentelor, membri ai familiei Şincai, trăitori la Carei, au practicat meserii de pălărier, croitor, clopar, cizmar şi pantofar. Un membru al familiei și-a dovedit nobilitatea în anul 1841, după cum aflăm dintr-o lucrare dedicată familiilor nobile din comitatul Satu Mare[6].

Începem prezentarea câtorva membri din familia Şincai (Sinka, Sinkai, Sinkay sunt formele în care mai apare în documente numele familiei) cu preotul greco-catolic Dumitru Şincai (Dimitrie, cum era adesea întâlnit acest prenume în epocă).

S-a născut în 20 octombrie 1814 (13 ianuarie 1813, după o altă sursă)[7] la Carei. A absolvit teologia la Târnavia[8]. A urmat și un an de drept la Strigoniu. S-a căsătorit cu Terezia (1824-?), fiica preotului Grigore Nagy din Domănești. Cununia a avut loc în Carei, la data de 20 decembrie 1838[9]. A fost hirotonit în 7 ianuarie 1839[10].

A activat în mai multe parohii sătmărene. Astfel, cel puţin între 1840-1846 a funcţionat la Domăneşti[11]. A avut o familie numeroasă. În 5 iunie 1840 s-a născut, la Carei, fiica Terezia (decedată la scurt timp), în 1842 fiica Maria (căsătorită cu preotul Ioan Nyéki), în anul 1844 fiica Terezia (căsătorită cu preotul Teofil Văleanu senior). În 30 ianuarie 1849 s-a născut fiica Parascheva, care avea să decedeze în 22 februarie a aceluiași an.

Din 1848 până în februarie 1863 a fost paroh în Terebești, o vreme slujind pe lângă parohul Ioan Mátyás, care a trecut ulterior în deficienţă. În 20 ianuarie 1850 s-a născut fiul Sigismund (decedat în 1884), viitor preot, despre care vom vorbi în studiul nostru. În 1855 s-a născut fiica Marta (decedată în 1920 la Valea Vinului), în 1856 fiica Irina, în 8 februarie 1858 fiica Elisabeta (decedată în 1933 la Valea

[5] *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis Pro Anno Domini M.D.CCC.XXI. ab effectuata dismembratione anoo primo*, Budae, 1821, p. 113; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Gr. R. Cath. Pro anno 1835*, Oradea, p. 114; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum Pro anno 1837*, Oradea, 1837, p. 138.

[6] Bilkei Gorzó Bertalan, *Szatmár vármegye nemes családjai*, Nagykároly, 1910, p. 108.

[7] Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi Egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, p. 157.

[8] *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno a Christo Nato 1828. Incorporationis 72 Parochiarum anno IV*, Magno-Varadini, 1828, p. 96; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Gr. R. Cath. Pro anno 1835*, Oradea, p. 131.

[9] Gabriel-Florin Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 233.

[10] *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno MDCCCXL*, M. Varadini, 1840, pp. 144, 178.

[11] Elena Bărnuţiu, *Carte românească veche în colecţii sătmărene*, Satu Mare, 1998, p. 171.

Vinului), în 23 noiembrie 1860 fiul Mihai Ioan. Mai avea o fiică, Irina (născută 1859, căsătorită cu preotul Ioan Szekely). În anul 1852 s-a reuşit terminarea bisericii de zid cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril" din Terebești, astfel că putem afirma că Dumitru Șincai a desăvârșit ceea ce începuse predecesorul său. După aceea, probabil din 1863, a funcţionat la Valea Vinului, din 1877 îndeplinind oficiul de paroh. Aici se va naşte, la 20 iulie 1866, fiul Sandru.

În 8 octombrie 1865, Dumitru Șincai semnează la Carei memoriul românilor din comitatul Satu Mare referitor la reprezentarea proporţională în organele comitatense[12]. Către finalul vieții, familia Șincai a mai avut un fiu, Traian, născut în anul 1871 tot la Valea Vinului.

Dumitru Şincai a repausat la Valea Vinului, în urma unei „apoplexii la animă", în 3 aprilie 1877, decesul fiind anunţat în *Familia*[13]. A fost condus pe ultimul drum de către protopopul Chiriac Barbul şi ceilalţi slujitori ai districtului protopopesc.

Acum vom căuta să schițăm portrete ale copiilor, despre care avem informații în acest stadiu al cercetării.

După cum am amintit, Maria, s-a căsătorit cu preotul Ioan Nyéki (1837-1886), fiul al cantorului-învățător Laurențiu Florian Nyéki din Mădăras şi a Aureliei Pop. Căsătoria a fost oficiată la 10 septembrie 1860. Ioan Nyéki a absolvit teologia la Ungvár (azi Ujgorod, în Ucraina) și a fost hirotonit în anul 1860. După hirotonire a funcţionat în parohia Crestur (Apati Keresztur, județul Bihor), apoi la Virtiș (azi Létavértes, în Ungaria), între 1861 și 1867. Ulterior, a slujit în parohia Amaţi (județul Satu Mare), cel puțin între 1867 și 1877, în paralel, deservind şi filiile aparţinătoare. Au avut mai mulți copii: Elisabeta (1861-1863), Margareta Terezia (1864-1865), Nicolae (1866). În 1868 s-a născut fiul Eugen Ioan, decedat în anul următor. Se pare că a mai avut un fiu cu acest prenume, Ioan Eugeniu (25 august-25 noiembrie 1878)[14]. Din 1877 până la moarte, Ioan Nyéki a slujit la Mociar (azi Dumbrava, județul Bihor). A adormit în Domnul în 20 martie 1886, pe când era paroh la Mociar. Maria Șincai a trecut la cele veșnice în 1905, la Giulița (Julița, județul Arad).

Născută în anul 1844, fiica Terezia avea să se căsătorească cu preotul Teofil Văleanu senior (1833/1836-1870)[15]. Acesta era născut la Ardusat, în familia protopopului Ştefan Văleanu (Pataki). O altă informație ne spune că s-a născut în anul 1826, la Buzești[16], lucru puțin probabil. A studiat gimnaziul la Oradea[17], a absolvit liceul la Beiuș în anul 1863, iar studiile de teologie le-a urmat la Satu Mare și Ungvár[18]. Căsătoria a fost oficiată în 6 septembrie 1866, la Valea Vinului.

[12] *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea Statului naţional unitar român. Documente 1848-1918*, Bucureşti, 1989, p. 157.

[13] „Familia", Budapesta, anul XIII, nr. 15, 10/22 aprilie 1877, p. 180; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis G.R.C. pro anno MDCCCLXXXI.*, Magno-Varadini, 1881, p. 133.

[14] Gabriel-Florin Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, pp. 318-319.

[15] „Familia", Buda, anul II, nr. 34, 16 octombrie 1866, p. 408.

[16] Gabriel-Florin Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 343.

[17] *A Nagyváradi nyolcz osztályu Gymnasium Évkönyvei*, VIII.-ik folyam. 1857-58-ki tanév, Nagyvárad, 1858, p. 78.

[18] *Schematismus Cleri Almae Dioecesis Szatmáriensis ad annum Jesu Christi 1864*,

Hirotonit în 1866, a slujit o vreme pe lângă socrul său, fiind apoi repartizat în Istrău. Va sluji foarte puţin timp acolo, din martie 1867 până la repausare. La Istrău, în 1867 s-a născut fiul Pamfil, viitor preot, iar în 11 mai 1869, Aureliu, absolvent de drept la Oradea, ajuns avocat la Lugoj. Teofil Văleanu senior a trecut la cele veşnice în 11 octombrie 1870, fiind înmormântat la Istrău. La puţin timp după moartea sa, la 18 decembrie 1870 s-a născut în Valea Vinului fiul Teofil junior, ajuns de asemenea paroh la Istrău[19]. Terezia a fost una dintre apropiatele revistei *Familia*, colaborând uneori la rubrica alocată jocurilor, cu câte o „gâcitură". Ea primea în anul 1907 un ajutor de 300 de coroane[20]. Terezia a trecut la cele veşnice în 31 octombrie 1910, la Valea Vinului.

Sigismund Şincai (Sinkai) s-a născut în 20 ianuarie 1850, în familia parohului Dumitru Şincai. A studiat teologia la Seminarul greco-catolic din Oradea ca bursier al Fundaţiei Giroldy-Galboriana, dar şi la Seminarul catolic din Satu Mare[21]. În aceşti ani a activat în cadrul „Societăţii de lectură" orădene, remarcându-se ca un bun recitator[22]. S-a căsătorit cu Amalia (1855-1881), fiica preotului Samuil Szabó din Cordău[23]. A fost hirotonit în anul 1872[24]. În 1873 a asigurat pentru câteva luni interimatul la Dindeşti. În 1878 slujea la Csanaloş, iar între 1878-1884 a funcţionat la Buşag. Aici s-a născut în 1878 fiul Emil (ajuns inginer chimist). A mai avut copiii: Teofil-Iosif (născut în 1875), Eugen (1876-1877), Maria (născută în 1877, a decedat la câteva zile după naştere)[25]. În iunie 1880 a fost în centrul frământărilor intelectualităţii româneşti sătmărene, în chestiunea limbii şi ortografiei române[26].

Se pare că a avut şi talent literar, *Familia* publicând în anul 1873 mai multe poezii ale sale: *Irina*[27], *Ochii ei*[28], *Rosa eşti tu*[29] şi *Bani mulţi*[30]. În acelaşi an a publicat şi câteva maxime culese de el, în grupajul intitulat *Spice de aur* [31]. Şi soţia sa a publicat la rubrica de divertisment a *Familiei* o „gâcitură", precum şi, probabil, sub semnătura „Amalia" în 1871 poezia *Era o seară* [32].

Szatmárini, 1864, p. 32.

[19] Gabriel-Florin Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 343.

[20] *Circulara Episcopiei Greco-catolice de Oradea Mare, nr. 375-1907*, nr. 11.

[21] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, pp. 402, 611, 633.

[22] Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852-1875*, Oradea, 1978, pp. 100, 207, 287.

[23] „Familia", Oradea, anul XVII, nr. 18, 1/13 martie 1881, p. 111.

[24] *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis G.R.C. pro anno MDCCCLXXXI*, Magno-Varadini, 1881, p. 150.

[25] Gabriel-Florin Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 365.

[26] *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea Statului naţional unitar român. Documente 1848-1918*, Bucureşti, 1989, pp. 195, 197.

[27] „Familia", Pesta, anul IX, nr. 25, 24 iunie 1873, p. 289.

[28] *Ibidem*, nr. 30, 5 august 1873, p. 349.

[29] *Ibidem*, nr. 36, 4 noiembrie 1873, p. 411.

[30] *Ibidem*, nr. 44, 30 decembrie 1873, p. 506.

[31] *Ibidem*, nr. 38, 18 noiembrie 1873, pp. 436-437.

[32] *Ibidem*, anul VII, nr. 9, 28 februarie 1871, p. 103.

În anul 1881 rămăsese văduv [33]. Nu peste mulți ani a trecut și el la cele veșnice, fapt întâmplat în 13 martie 1884, pe când era administrator parohial la Moftinu Mic. Abia reușise să facă câteva însemnări în registrul parohial, sosit fiind din luna februarie la post. Avea doar 34 de ani, din care 12 ani dedicaţi preoţiei[34].

Irina Șincai, născută în anul 1859 la Terebești, s-a căsătorit cu preotul Ioan Szekely senior (1855-1915). Născut într-o familie preoțească, gimnaziul și liceul le-a urmat la Oradea, iar teologia la Ungvár și Oradea. Căsătoria cu Irina s-a oficiat la Valea Vinului în data de 24 februarie 1880. Hirotonit la 22 aprilie 1880, pentru început a slujit în Tria (județul Bihor), unde în 1881 s-a născut fiul Ioan, ajuns de asemenea preot greco-catolic. A slujit la Tria până în anul 1895, când se transferă la Nyírábrány (localitate aflată azi în Ungaria)[35]. A trecut la cele veșnice la Debrecen, în 6 septembrie 1915[36]. Au avut trei fii: Aurel (căsătorit cu Margit Budaházi de Veskócz), Iustin și Eugen. Ultimul fiu, născut 1885, la Tria, a ajuns preot de Hajdúdorog. Eugen Șincai a fost căsătorit cu Bartha Gabriella (1888-1948), fiica medicului József Bartha de Kapolna și a lui Erzsébet Kádár de Ineu. Acesta a avut doi copii: Irina Elisabeta (1912-1988) și Gheorghe.

Prea multe nu putem spune despre fiul lui Dumitru Șincai, Sandru, născut la 20 iulie 1866. Cert este că, prin faptul că era „proprietar" la momentul decesului, în 18 decembrie 1901[37], ne face să credem că familia Șincai avea o proprietate frumoasă la Valea Vinului. La Valea Vinului și cele două fete necăsătorite, Marta și Elisabeta, aveau să treacă la veșnicie, în anul 1920, respectiv în 1933.

Ultimul născut în familia lui Demetriu Șincai a fost Traian, despre care putem spune că a fost cel mai realizat dintre toți cei 12 copii ai acestei familii. A venit pe lume la 12 mai 1871, în Valea Vinului. Studiile liceale le-a urmat în Baia Mare, la Gimnaziul Superior de stat, pe care le-a absolvit în 1890. În acest an s-a înscris la Academia de Drept din Oradea ale cărei cursuri le finalizează în anul 1894. Începând cu anul 1895 se înscrie la doctorat la Facultatea de Drept din cadrul Universității din Budapesta pe care îl susține în 6 noiembrie 1897.

S-a „fidanțat" și căsătorit în 1898 cu Lucia (născută în anul 1876), fiica avocatului George Feier din Boroșineu (Ineu, județul Arad)[38]. Cununia a avut loc la Ineu, fiind oficiată de către preotul Constantin Gurban[39]. Sora soției sale, Silvia, a fost căsătorită cu dr. Aurel Lazăr (1872-1930), cunoscutul patriot din Oradea, membru al Marelui Sfat Naţional, membru al Consiliului Dirigent, în cadrul căruia a deţinut

[33] *Ibidem*, Oradea, anul XVII, nr. 18, 1 martie 1881, p. 111.

[34] *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Gr. R. Cath. Pro anno MDCCCXC*, Magno-Varadini, 1890, p. 114.

[35] *Schematismus Venerabilis Cleri Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum ad annum Jesu Christi 1909, a restaurata autem sacra cum sancta romana ecclesia unione anno 209*, Nagyvárad, 1909, p. 346.

[36] Gabriel-Florian (Grigore) Borzoș, *Preoții eparhiei Greco-Catolice de Oradea și familiile lor, în documentele arhivistice. II. Preoții hirotoniți (1874-1948)*, Oradea, 2023, p. 54.

[37] Necrolog aflat în colecția autorului acestui articol.

[38] „Familia", Oradea, anul XXXIV nr. 1, 26 aprilie/8 mai 1898, p. 203; *Ibidem*, nr. 28, 12/24 iulie 1898, p. 335.

[39] *Ibidem*, nr. 31, 2/14 august 1898, p. 371.

funcţia de ministru al Resortului de Justiţie.

După ce a devenit membru al Baroului Timiș, a practicat avocatura în localitatea Vinga până în anul 1919. S-a înscris ca membru ordinar în cadrul asociației ASTRA în anul 1901, în cadrul adunării generale a Despărțământului Timișoara, găzduită la Buziaș[40]. În toamna anului 1918 a fost ales delegat în adunarea care a avut loc la Vinga în data de 23 noiembrie, din partea cercului electoral Cocota, astfel că a participat la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. După Marea Unire, începând cu anul 1919 a renunțat la profesia de avocat și s-a stabilit la Arad unde a activat ca notar public[41].

În familia lui Traian și Lucia Șincai s-au născut copiii: Gheorghe (1899-1968), inginer, căsătorit cu Irina Zimmer (1902-1946); Eugen (1902-1986), de asemenea inginer, căsătorit cu Adela Barthl (1920-?) și Remus (1909-1985), căsătorit cu Elena Pâncotan (1919-1986).

A făcut parte din primul comitet al „Asociațiunii Generale a Românilor Uniți", care a luat ființă la 23 noiembrie 1929 în Blaj, având funcția de vicepreședinte[42]. În anul 1934 a rămas văduv. Peste cinci ani, la 21 aprilie 1939, a trecut în veșnicie la Arad. Monumentul funerar al acestei ramuri a familiei Șincai se află în cimitirul din orașul de pe Mureș.

O altă ramură a familiei Șincai, ai cărei membri își scriau numele sub forma Şinca sau Sinca, provine tot din Carei. În 30 decembrie 1873, în familia lui George Sinka şi a Iulianei Papp, se năștea George, viitor preot greco-catolic. Școala primară a urmat-o la Carei. A absolvit liceul la Beiuș în 1893. După aceea, a urmat teologia la Oradea, finalizându-şi studiile în anul 1898. S-a căsătorit cu Terezia (născută la Beiuș, unde tatăl său a funcționat o perioadă ca profesor), fiica preotului Vasile Tămaș din Giungi (județul Satu Mare)[43]. A fost hirotonit în 7 noiembrie 1898.

A început pastorația ca și cooperator în Nyir Acsád (localitate aflată azi în Ungaria), unde s-a născut, în 1901, fiica Olivia (decedată în 1911, la Giungi) iar în anul următor fiul Teofil (om politic ţărănist, ajuns viceprimar al municipiului Satu Mare). Din 1907 a fost administrator parohial în Vértes (Virtiș, astăzi în Ungaria). Între 1917 şi data repausării a fost paroh în Oar (județul Satu Mare). A fost arestat pentru agitaţie împotriva statului maghiar şi condamnat prin sentinţa cu numărul 781/1917 a Curţii de Justiţie din Satu Mare la 7 luni de închisoare, pedeapsă pe care a executat-o între 15 mai 1917 şi 4 octombrie 1918[44]. La Oar avea

[40] „Transilvania", Sibiu, anul XXXII, nr. 10, 1 decembrie 1901, p. 134.

[41] Lazăr Gruneanțu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, p. 480.

[42] Marius Mălai, *Istoria renumitei familii Mălai din Transilvania, Leșu, județul Bistrița-Năsăud. Repere genealogice (1689–2005)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2007, p. 182.

[43] Vasile Tămaș (1849-1919) a fost căsătorit cu Elena Vankai. A slujit la Beiuș, Andrid, Voivozi și Giungi. Vezi Viorel Câmpean, *Familia Tămaș, contribuții documentare*, în „Mărturii culturale", Satu Mare, anul I, nr. 4, octombrie-decembrie 2016, pp. 2-6.

[44] Sebastian Stanca, *Contribuţia preoţimii române din Ardeal la Războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, p. 220.

să se mute la veşnicie, în 14 iulie 1919[45]. Fiul său, Teofil, s-a născut la 23 octombrie 1902 în Nyracsád (comitatul Szabolcs). La naștere a primit prenumele de Valentin-Teofil. A urmat gimnaziul la Beiuş, alături de viitorii preoți greco-catolici Corneliu Lăpădat şi Liviu Trufaș[46]. A contribuit financiar în diferite campanii de donații pentru cauza românească, cum a fost cea din anul 1916 când a donat două coroane pentru Orfelinatul românesc din Blaj[47].

A urmat dreptul la Academia din Oradea. În timpul studenției a lucrat ca funcționar la Biblioteca orășenească din Oradea, apoi în aceeași funcție la Primăria municipiului de pe Criș. După obținerea licenței, în anul 1926, a fost șel al Biroului pentru locuințe din Oradea[48].

Intrat pe tărâmul dreptului, a fost mai întâi notar la Vinga și după aceea la Șomcuta Mare. În anul 1929 a fost pus în disponibilitate[49]. În anul 1928 îmbrățișează cariera de avocat, deschizându-și un birou la Oradea. În 1930 s-a mutat la Negrești Oaș. Nu știm exact unde locuia în anul 1931, cert este că în cadrul alegerilor din acel an, delegația P.S.D. (partid care a obținut 6 locuri de deputați), care îl includea și pe Petre Țuțea, a fost cazată în casa lui Teofil Șinca. Prin 1936 avea biroul în casa familiei Țânțaș, în care se instalase postul de jandarmi, după ce tinerii rămăseseră orfani de ambii părinți. Mai târziu, Teofil Șinca a cumpărat împreună cu unchiul său, prof. Silviu Tămaș[50], o parte din casă de la cel care avea să devină un pictor cunoscut, Ion Țânțaș. S-a căsătorit cu Baba, fiica lui Lebi Nathan, probabil comerciant din Negrești. După căsătorie, mama lui Teofil și fratele Bubi (care conduceau gospodăria) au plecat din Negrești[51].

A deținut funcția de jurisconsult al Băncii „Oșana" S.A. S-a remarcat și în viața culturală din părțile oșenești[52], făcând parte din Despărțământul Sătmar al „Astrei"[53]. În 1941, având domiciliu la Negrești-Oaș, făcea parte din Baroul Oradea, fapt care atestă ne arată că nu a părăsit părțile oșenești după Dictatul de la Viena[54].

---

[45] *Şematismul Veneratului Cler al Diecezei Române Unite de Oradea-Mare pe anul 1934*, Oradea, 1934, p. 219.

[46] *Anuarul Gimnaziului Superior Greco-Catolic şi al Şcolii Elementare Greco-Catolice din Belényes-Beiuş pe anul şcolar 1916-1917*, Gherla, 1917, pp. 121-122; *Anuarul Gimnaziului Superior Greco-Catolic şi al Şcolii Populare Elementare Greco-Catolice din Belényes-Beiuş pe anul şcolar 1917-1918*, Beiuş, 1918, p. 73.

[47] „Unirea", Blaj, anul XXVI, nr. 36, 6 aprilie 1916, p. 3.

[48] Várady Aladár, Berey Géza, *Erdélyi monografia* (*Monografia Ardealului*), Satu Mare, 1934, col. 461.

[49] „Monitorul Oficial", Partea 1, august 1929 (nr. 168-193).

[50] Silviu Tămaș (1883-?). Era frate al mamei lui Teofil Șinca. A fost profesor la Liceul „Mihai Eminescu" din Satu Mare, dar, fiind și preot greco-catolic celib, a suplinit uneori în parohii din vecinătatea orașului Satu Mare: Viile Satu Mare, Sătmărel, etc.

[51] Vasile Țânțaș, *Un secol de viaţă – amintirile unui eminescian sătmărean*, Satu Mare, 2016, pp. 63, 66-67.

[52] Horia I. Gheorghiță, *Satu Mare. Oameni şi fapte*, Satu Mare, 1935, p. 244.

[53] „Afirmarea", Satu Mare, anul III, nr. 1, ianuarie-februarie, 1938, p. 24.

[54] „Tribuna Ardealului", Cluj, anul II, nr. 264, 14 august 1941, p. 4.

A făcut parte din Partidul Național Țărănesc, afirmându-se după alungarea trupelor naziste și horthyste. La sfârșitul anului 1944 s-a numărat printre politicienii sătmăreni care au înființat Uniunea Democratică Română, deținând funcția de membru în Comitetul de Execuție. Din 15 decembrie 1944 până în iunie 1945 a deținut funcția de viceprimar al municipiului Satu Mare, încercând să stopeze intențiile comuniștilor de a controla totalmente situația politico-administrativă în județ. Primar era Ludovic Matolci, comunist ilegalist[55].

A fost confirmat în conducerea P.N.Ț. la Congresul din martie 1946[56]. Era alături de dr. Titu Demian, Ștefan Anderco, Alexandru Micle, Victor Marcu, Ioan Doboși, Ioan Dragomir, Gavril Molnar, cu toții viitori „clienți" ai închisorilor politice[57]. A avut de pătimit după instaurarea „puterii populare". Cunoaștem destul de puține date despre perioada petrecută în detenție[58]. A fost arestat în 1947. A executat 6 ani de închisoare, probabil în două rânduri. A trecut și prin închisoarea Cluj, alături de alți sătmăreni precum dr. Traian Burcuș (fost director al Penitenciarului Satu Mare), Ion Derșidan (avocat, publicist), Alexandru Micle (avocat). I s-a confiscat toată averea. A fost eliberat la 12 mai 1963[59]. A decedat la 23 august 1987 în Oradea[60].

Astăzi membrii familiei Şincai sunt răspândiţi pe întreg cuprinsul ţării, şi nu numai. O reprezentantă de seamă este cunoscuta realizatoare de la Realitatea TV, Cristina Şincai. De altfel, ideea acestui material ne-a fost furnizată de un interviu acordat de dânsa în urmă cu câţiva ani Ruxandrei Săraru la Radio România Actualităţi. În acel interviu vorbea foarte frumos de strămoşii care îşi dorm somnul de veci la Valea Vinului, referindu-se tocmai la Dumitru Şincai, a cărui piatră funerară o prezentăm în imagine. Am considerat interesante aceste informaţii despre o veche familie românească, cu iluştri reprezentanţi, cu încrengături şi în părţile noastre. Mulţumim pe această cale iubitorului fiu al Văii Vinului, realizatorul unei reuşite monografii a localităţii, în două ediţii, profesorul Alin Pop, pentru bunăvoinţa cu care ne-a pus la dispoziţie fotografii și informații.

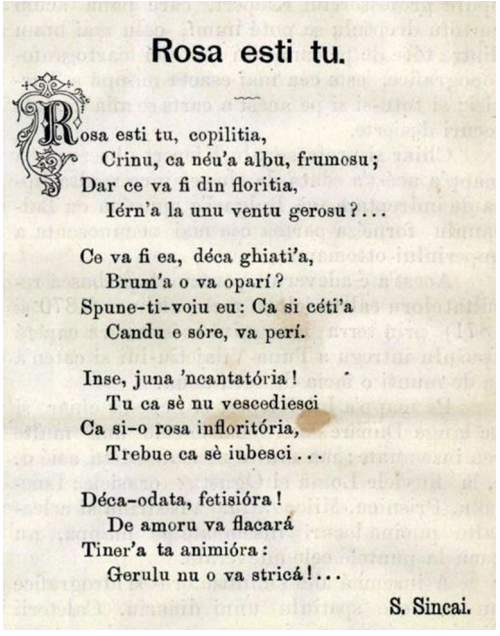
[55] Claudiu Porumbăcean, *Realităţi administrativ-politice şi social-economice în nord-vestul României (1944-1947)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 51.
[56] Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, Editura Solstiţiu, 2000, pp. 210-211.
[57] Claudiu Porumbăcean, *op. cit.*, p. 159.
[58] Viorel Câmpean, *Sătmăreni în temnițele comuniste*, IV, în „Eroii ‚Neamului", Satu Mare, an XII, (serie nouă), nr. 1 (42), martie 2020, p. 63.
[59] Asociația Foștilor Deținuți Politici din România, filiala Satu Mare, *Lista cu deținuții politici din județul Satu Mare*, manuscris, 1999, p. 9; discuţie cu Ioan Puşcaş, 28 ianuarie 2009, sediu AFDPR Satu Mare.
[60] Conform certificatului de deces.

Valea Vinului. Mormântul preotului greco-catolic Dumitru Șincai

Dr. Traian Șincai

Rosa esti tu.

Rosa esti tu, copilitia,
Crinu, ca néu'a albu, frumosu;
Dar ce va fi din floritia,
Iérn'a la unu ventu gerosu?...

Ce va fi ea, déca ghiati'a,
Brum'a o va oparí?
Spune-ti-voiu eu: Ca si céti'a
Candu e sóre, va perí.

Inse, juna 'ncantatória!
Tu ca sè nu vescediesci
Ca si-o rosa infloritória,
Trebue ca sè iubesci...

Déca-odata, fetisióra!
De amoru va flacará
Tiner'a ta animióra:
Gerulu nu o va stricá!...

S. Sincai.

Una dintre poeziile publicate de Sigismund Șincai în „Familia”

Dr. Teofil Șincai

PREAMBUL LA O ISTORIE A EVREILOR DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI PÂNĂ ÎN ANUL 1918

Constantin BĂJENARU*

Abstract: Preamble to a History of the Jewish People in Făgăraș County until 1918. *Făgăraș County, although it has always been a region with a predominantly Romanian population, has also been a multiethnic and multi-confessional area. Since the early Middle Ages, various migrating populations have temporarily settled here, some of whom remained in these lands — Slavs, Pechenegs, and Cumans. Later, Saxons came as colonists, and after the region became part of the Hungarian Kingdom, Hungarian settlers also arrived. Over time, Romani people, a small number of Armenians, and Greeks followed. Although there were interactions with Jewish people in the mentioned period, they only began to settle permanently in the region, starting with the town of Făgăraș, towards the end of the 18th century. Despite facing numerous obstacles, their numbers steadily increased in the Land of Făgăraș, reaching a peak in 1910. As a result, the Jewish community here became the largest in southern and southeastern Transylvania, surpassing those in Sibiu and Brașov. This is also one of the main reasons to attempt a brief and partial exploration of the two-century history of this community living in the Land of Făgăraș, a community that no longer exists today. This exploration will touch upon subtopics such as the community's history, demographics, synagogue, school, and economy.*
Keywords: *Jewish community, Făgăraș County, demographics, synagogue, economy.*

Țara Făgărașului sau Țara Oltului, cum s-a mai numit, chiar dacă întotdeauna a constituit o zonă cu o populație predominant românească, a fost totodată și un areal multietnic și multiconfesional. Încă din zorii Evului Mediu s-au așezat aici, vremelnic, o serie de populații migratoare, dintre care unele elemente au rămas pe aceste meleaguri – slavi, pecenegi și cumani. Apoi, de la mijlocul secolului al XII-lea, a început colonizarea sașilor în Transilvania, iar după intrarea provinciei în cadrele Regatului maghiar, s-au așezat în câteva localități, și în special în Făgăraș, și etnici maghiari; au urmat ulterior rromi, puțini armeni și greci.

Deși au existat tangențe cu evreii în epoca amintită, aceștia au început a se stabili temeinic în zonă, începând cu târgul Făgăraș, abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea. Deși li s-au pus numeroase piedici, la nivelul întregii Transilvanii, totuși numărul acestora a crescut constant și în Țara Făgărașului, atingând apogeul numeric în anul 1910 (în vremea existenței comitatului Făgăraș, ca unitate administrativ-teritorială). Astfel, comunitatea israelită din Țara Făgărașului a ajuns cea mai mare din sudul și sud-estul Transilvaniei, depășindu-le pe cele din Sibiu și Brașov.

* Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș; e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

Este și unul dintre motivele determinante pentru a încerca o scurtă incursiune în istoria de peste două secole a acestei comunități trăitoare în Țara Făgărașului, care astăzi nu se mai regăsește absolut deloc. Doar sinagoga și cimitirul din Făgăraș, precum și cimitirul din Ucea de Jos sunt martori ai existenței evreilor pe aceste meleaguri.

Istoric. În privința așezării și viețuirii evreilor în spațiul transilvănean, istoricul Ioan Bolovan afirma printre altele, ca o concluzie generală, următoarele: „Firește, prezența acestora între români nu a fost unitară nici din punct de vedere cronologic (ei venind în momente istorice diferite), nici din punct de vedere demografic, unii stabilindu-se în număr mai mare, alții într-o proporție mai redusă”[1].

Așadar, de-a lungul secolelor, printre etniile care și-au găsit pe teritoriul românesc un mediu favorabil afirmării și dezvoltării lor s-au regăsit și evreii, care au reprezentat una dintre naționalitățile relativ numeroase ale acestei țări. În Transilvania documentele amintesc pentru prima dată despre prezența evreilor în secolele XI și XII, dar mai ales în cel următor, când regele maghiar Bela IV (1235-1270) angaja evrei în funcții publice și lucrări edilitare. Totuși, despre o prezență consistentă a acestora nici nu se pune problema.

Regimul politic din Transilvania nu a favorizat așezarea evreilor aici nici înainte și nici după decesul principelui Gabriel Bethlen (1613-1629), atitudinea fiind continuată și de către regimul habsburgic care intra în stăpânirea provinciei la finele secolului al XVII-lea.

În 18 iunie 1623, amintitul principe acorda însă câteva privilegii evreilor care doreau să se stabilească în Transilvania, printre care: dreptul de a se așeza oriunde și de a se îndeletnici cu negoțul atât în interiorul, cât și în exteriorul țării; „Va fi rânduit un bărbat nobil chibzuit”, cunoscător și apărător al legilor, care să-i supravegheze pe evrei pentru a nu unelti împotriva principelui și a țării; pentru o viețuire sigură, urmau să plătească dări ca și alți veniți din afară, dar „se vor bucura de aceleași scutiri ca și anabaptiștii” (din Vințu de Jos); totuși li se interzicea înșelarea locuitorilor țării și încălcarea legilor publice; li se permitea libertatea credinței și a obiceiurilor, însă „în limita în care nu aduc pagubă altora”; de asemenea, li se îngăduia purtarea portului specific lor; dacă din variate motive voiau să părăsească Transilvania, li se acorda un răgaz de un an pentru a-și putea vinde bunurile sau să le adăpostească în altă parte; pentru săvârșirea crimei de către un evreu, acesta urma să fie pedepsit conform legii, dar ceilalți nu puteau fi învinuiți și nici hărțuiți[2].

Privilegiile au fost reîntărite în aprilie 1628, dar în deceniile următoare Dietele au aprobat mai multe restricții pe seama evreilor, ca și a grecilor, în urma protestelor repetate ale breslașilor și negustorilor celor trei națiuni privilegiate. Totuși, la 20 februarie 1673, principele Mihail Apafy I emitea din Făgăraș un act prin care

[1] Ioan Bolovan, *Evreii din Transilvania între 1870-1930. Contribuții demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, XLIV, 2005, p. 539.

[2] Victor Eskenasy, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, București, 1986, p. 90.

reînnoia pe seama evreilor unele privilegii mai vechi[3]. Însă, până în anul 1698 exista legal o singură comunitate evreiască, cea de la Alba Iulia, situație care s-a menținut ca „ficțiune juridică", până în timpul revoluției de la 1848-1849; orașele principale rămâneau în general închise acestora, precum și scaunele săsești și secuiești[4].

Conform surselor documentare, primul contact al Țării Făgărașului cu evreii avea loc la mijlocul secolului al XVI-lea, când Anna Nádasdy, soția fostului principe al Transilvaniei, Ștefan Mailat, afirma într-o scrisoare din 9 mai 1551 către fratele său că l-a însărcinat (și) pe evreul Abraham să intermedieze la Poarta Otomană eliberarea din închisoare a soțului, iar după moartea acestuia recuperarea trupului neînsuflețit[5].

Peste aproape opt decenii, în 1629, cronicarul Georg Kraus menționa că în anturajul principelui Gabriel Bethlen, inclusiv când se afla la Făgăraș, era prezent și un „doctor" evreu, Hyberius/Ryberius (David Rebir/Ryberius), care l-a slujit apoi și pe principele Gheorghe Rákóczy I[6].

Apoi, la sfârșitul secolului al XVII-lea, delegați ai evreilor s-au prezentat în Cetatea Făgăraș, în fața principelui Mihail Apafi I, solicitând permisiunea de a se așeza câteva familii de evrei în oraș. Nu li s-a acceptat doleanța, ci doar li s-a promis că se pot stabili în satul Porumbacu de Sus, pe lângă sticlăria/glăjăria princiară de acolo. Nu cunoaștem câți s-au așezat inițial, ci doar că în august 1694 evreul Iacob Fincz din Alba Iulia, împreună cu fiul său Solomon, arendau glăjăria pentru un an. Din înțelegere se exceptau trei luni, „în timpul muncilor mari din timpul verii și al recoltatului", când iobagii lucrători în glăjărie trebuiau să presteze slujba datorată „măritului nostru domn"[7].

Ulterior, la 1 iulie 1697, doi evrei sefarzi (veniți din Spania), Abraham B. Avigdor/Veider și Abraham B. Naftalin, au arendat aceeași manufactură de sticlă de la Porumbacu de Sus tot pentru un an și în termeni apropiați de cei din 1694, fiind urmați și de alți evrei, care s-au așezat acolo[8]. Trei ani mai târziu, în noiembrie 1700, sticlăria a fost arendată de alți evrei – frații Nicolae și Solomon Lengyel[9].

Inclusiv către sfârșitul secolului al XVIII-lea (septembrie 1779) autoritățile imperiale austriece luau o serie de măsuri pentru împiedicarea așezării evreilor în Marele Principat ardelean, a căror prezență provoca daune țării, „printr-o balanță de plăți pasivă și secătuirea în felurite chipuri a averii poporului, supus obligațiilor fiscale"[10]. Cu toate acestea, era și momentul aproximativ al așezării statornice a

[3] *Ibidem*, pp. 116-117.

[4] Eugen Glück, *Populația evreiască a orașelor și satelor din Transilvania (1688-1920)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XXXI, 1992, p. 157.

[5] *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, editor Victor Eskenasy, București, 1986, p. 32.

[6] *Ibidem*, pp. 93-94.

[7] *Ibidem*, pp. 125-126.

[8] *Ibidem*, p. 126; vezi și Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 59.

[9] M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 59.

[10] *Izvoare și mărturii ...*, vol. II, Partea 2, editori L. Benjamin, M. Spielmann și S. Stanciu, București, Editura Hasefer, 1990, p. 197.

primilor evrei în Făgăraș – două familii refugiate din Galiția poloneză[11], ocupată de habsburgi în anul 1772 –, pentru ca ulterior să mai vină și alții.

În conscripția din anul 1785 erau înregistrați în Transilvania peste 8.000 de evrei, printre care era recenzat și un număr de nouă evrei în, pe atunci, comitatul Făgăraș[12] (prezenți de fapt în târgul cu același nume). Cu acel prilej erau menționate două case ale acestora, doi bărbați căsătoriți și doi necăsătoriți, precum și trei femei; nu erau menționați copii, dar este limpede că existau doi, cu care se completa numărul total de nouă evrei[13].

În iulie 1787 împăratul Iosif al II-lea emitea o ordonanță privitoare la obligația evreilor de pe întreg cuprinsul imperiului, fără excepție, de a adopta nume și prenume germane, începând cu 1 ianuarie 1788, care urmau a fi purtate „în mod permanent". De asemenea toate matricolele și protocoalele bisericești (pentru nașteri, căsătorii și decese) trebuiau redactate exclusiv în limba germană[14].

Acolo unde nu li s-a permis edificarea sinagogilor, autoritățile austriece au fost de acord mai întâi (în februarie 1789), în spiritul epocii, cu înființarea de case de rugăciune în case particulare (anterior interzise), evident după o prealabilă încuviințare a autorităților locale. Astfel, evreii care doreau să se roage în casele lor, „așezând Tora pe un pupitru", urmau să plătească o taxă de 50 de florini anual, dar nu către stat, ci în folosul „casei" comunității israelite, care sumă era destinată spre folosul școlilor primare ale acestei confesiuni[15]. Măsura reprezenta evident un pas important, de deschidere către promovarea educației și în rândul acestei naționalități din imperiu. Două luni mai târziu, în 30 aprilie 1789, Iosif al II-lea emitea o patentă separată, dar „în concordanță cu statutele de toleranță" adoptate pentru naționalitățile creștine, prin care li se recunoșteau și evreilor aceleași drepturi în privința confesiunii, a învățământului, a organizării comunitare, a justiției ș.a.[16].

Ulterior, evreii din Țara Făgărașului au ajuns la un număr relativ important, din moment ce-și aveau propria sinagogă, construită din lemn, încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea (1829). De altfel, comunitatea evreiască din Făgăraș a fost fondată în anul 1820, iar în 1827 înființa societatea „Chevra Kadisa (Societatea Sacră – n.n.)"[17]. Tot în anul din urmă au cumpărat la marginea dinspre nord-est a orașului un teren pentru cimitir, care în 1861 a fost extins.

Relativ curând au apărut primele nemulțumiri față de comunitate, în 14 aprilie 1831 adunarea comunității orășenești cerând închiderea sinagogii, sub

[11] Ujvári Péter (ed.), *Magyar Zsidó Lexicon*, Budapest, 1929, p. 284. O altă sursă documentară indică, conform rezultatelor recensământului evreilor din 1780, prezența în districtul Făgăraș a unui singur cap de familie (fără copii), care locuia „pe pământul și în casa altuia". Acesta se stabilise aici încă din 1767 și venise din Polonia; se întreținea din fiertul vinarsului, dar avea și o datorie de 40,18 florini. Menționa că vrea să rămână în Transilvania (cf. *Izvoare și mărturii* ..., vol. II, Partea 2, p. 206-208).

[12] M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 23.

[13] *Izvoare și mărturii* ..., vol. II, Partea 2, p. 287.

[14] *Ibidem*, pp. 311-313.

[15] *Ibidem*, p. 328.

[16] *Ibidem*, pp. 330-340.

[17] Ujvári P. (ed.), *op. cit.*, p. 284.

pretextul că, pe lângă că a fost ridicată fără aprobare, determină și „afluența evreilor din împrejurimi în oraș și creșterea numărului evreilor duce la scumpirea alimentelor". Câteva săptămâni mai târziu, în 26 mai, Guberniul ardelean dispunea închiderea lăcașului de cult mozaic și revenirea la oficierea slujbelor conform situației dinainte de 1829 (adică în case particulare). Situația a durat până în toamna anului 1832, când, în urma cererilor repetate ale comunității evreiești, același Guberniu permitea redeschiderea sinagogii, dar doar pentru perioada sărbătorilor[18].

După alte fricțiuni, în ianuarie 1836 Guberniul decidea din nou închiderea sinagogii și expulzarea evreilor așezați în oraș după anul 1829. Consecința a fost aceea că în martie 1838 locuitorii orașului au demolat sinagoga și au atacat locuințele unor evrei, după expirarea unui ultimatum de trei zile, dat de către adunarea comunității orășenești, prin care evreii fuseseră somați să-și vândă casele și să părăsească Făgărașul[19]. Imediat, Oficiolatul districtului Făgăraș a dispus arestarea și anchetarea instigatorilor, iar populația a fost amenințată cu trimiterea armatei pentru restabilirea liniștii publice[20]. Apoi, în octombrie 1838, Curtea de la Viena a dispus arestarea instigatorilor făgărășeni și trimiterea lor în judecată, precum și acordarea unor compensații comunității evreiești pentru distrugerea sinagogii și pagubele suferite[21].

După aproape un deceniu, în octombrie 1847, apărea și primul articol de presă cu tentă antisemită: „Mulțimea evreilor încuibată prin cele mai multe sate ale districtului Făgăraș ca vinărsari se teme că estimp nu va mai câștiga o sută la sută din fertul vinarsului (...). Bieții românii noștri, credincioși poruncii evanghelice de a iubi pe tot omul fără osebire, având milă de ei, cumpără de la jidani tot vinarsul, fie oricum de scump, numai ca aceștia să nu sărăcească. Ce știi, mâne poimâne și acei israeliți îmbogățindu-se vor ridica unele biserici române din ale lor dărâmături, anume cea unită din Veneția Mică (Veneția de Sus – n.n.), coperită cu paie, cea neunită din Ucea, iar cu paie, cea u[nită] tot cu paie, cea unită din Porumbac cu paie, cea n[e]u[nită], coperită cu țigle, însă din lemn și aproape de cotropire totală ș.c.l., ș.c.l. Of Dzeule!"[22]. Anul următor, în 5 iulie 1848, comisarul guvernamental din Făgăraș înainta Guvernului un raport în care arăta că s-a cerut protecție de către comunitățile evreiești[23].

Mai târziu, în ianuarie 1860, se emitea un ordin în privința evreilor relativ la accederea lor în diverse meserii: „O ordinăciune a Ministrului de Interne, 13 ian[uarie] a. c. (1860), aduce la cunoștință cum că Maestatea Sa c.r. Apostolică, prin prea înalta ordinăciune din 10 ian. a. c., s-a îndurat prea grațios a [h]otărî încetarea tuturor legilor acelora care eschid (exclud – n.n.) pe jidovi de la purtarea unor meserii, cu deosebire de la deschiderea de apotece (farmacii – n.n.); mai departe,

[18] *Izvoare și mărturii ...*, vol. III/2, coord. Ladislau Gyémánt și Lya Benjamin, București, Editura Hasefer, 1999, p. 158 (nota 1).

[19] *Ibidem*.

[20] *Ibidem*, p. 157.

[21] *Ibidem*, pp. 170-171.

[22] „Gazeta de Transilvania", nr. 84/20 octombrie 1847, p. 335.

[23] Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Colecția Microfilme Ungaria*, Rola 145, cadrele 42-43 (https://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Microfilme-Ungaria.-Rolele-141-142-144-146-150.-Inv.-1612.PDF).

în unele țări de coroană de la cârciumăritul de vin, bere și de la morărit, [h]otărând totodată ca pretutindeni unde se află și se vor coloniza jidovii, să poată face orice meserii pe lângă păzirea legilor comune. Mai departe s-a îndurat a ridica oprirea în urma căreia evreilor nu le era conces (permis – n.n.) a locui (...) și [în] Ardeal"[24].

Până în anul 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, nu au mai avut loc evenimente importante în privința comunităților israelite din Țara Făgărașului. Nu cunoaștem numărul total al evreilor făgărășeni participanți la război, dar știm că numărul jertfelor umane dintre aceștia s-a ridicat la cifra de 22, murind vitejește pe câmpurile de luptă[25].

În toamna anului 1916, de teama represaliilor armatei române intrate în Făgăraș, deoarece fuseseră supuși fideli ai administrației maghiare, mulți dintre evreii din Făgăraș s-au retras odată cu oficialitățile și funcționărimea la nord de râul Olt și nu s-au mai întors niciodată[26].

Demografia. În această privință, pentru secolul al XVIII-lea situația a fost prezentată anterior, urmând a fi redată aici problematica demografică până la anul 1910, când a fost efectuat ultimul recensământ din perioada dualismului austro-ungar. Astfel, primele cifre pentru secolul al XIX-lea sunt redate cu ocazia conscrierii populației evreiești ardelene din anul 1813. Conform acesteia în jurisdicția Făgărașului viețuiau 30 de evrei, care reprezentau 0,78% din totalul populației evreiești din Marele Principat[27]. Aceeași sursă documentară indică pentru decada 1835-1845 existența a 60 de evrei, reprezentând 1,30% din total[28]. Însă, datele par eronate, căci tot aici este inserată informația că în anul 1838 doar în târgul Făgăraș erau conscriși 113 evrei, discrepanța între cifre fiind evident importantă[29]. O altă sursă afirmă că în conscripția oficială din 1836 erau consemnați 27 capi de familie evrei (cu opt case proprii), dintre care 12 erau producători de băuturi spirtoase[30], 11 comercianți, un meseriaș, un rabin, un învățător și unul fără ocupație.

După persecuțiile și uneori violențele îndreptate împotriva populației evreiești în vremea revoluției pașoptiste, a urmat o perioadă de emancipare, ca urmare a înlăturării restricțiilor privind așezarea în Transilvania, a proclamării egalității în fața legilor, prin Constituția din 1849, și a dobândirii dreptului de a deține proprietăți imobiliare. Astfel, după intrarea în vigoare a noilor reglementări, dar și după noul val de imigrări din Galiția, numărul evreilor din Țara Făgărașului a cunoscut o creștere spectaculoasă.

[24] „Telegraful Român", nr. 2/14 ianuarie 1860, p. 5.
[25] Ujvári P. (ed.), *op. cit.*, p. 284.
[26] *Ibidem*, p. 284.
[27] *Izvoare și mărturii ...*, vol. III/1, redactor S. Singer, București, Editura Hasefer, 1999, p. 33.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.
[30] Fierberea rachiului fiind ocupație de bază a evreilor ardeleni, în decursul istoriei evreii au fost acuzați că „otrăvesc" țărănimea: „Fierberea rachiului și vânzarea acestuia este practicată în multe locuri aproape exclusiv [de evrei] și aceștia, atrăgând prin vânzare pe credit poporul de rând să bea fără socoteală băuturi spirtoase, îi degradează moral, material și fizic" (apud M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 67).

Dovadă stă și primul recensământ postpașoptist, cel din anul 1850, în care se consemna prezența a 183 de evrei în Făgăraș, dar și în alte localități: Beșimbac (azi Olteț) – 8, Cârțișoara (Oprea) – 17, Cârțișoara (Streza) – 28, Cincșor – 7, Cuciulata – 7, Hurez – 7, Iași – 1, Porumbacu de Jos – 7, Sâmbăta de Sus – 3[31]; prin urmare, un total de 268 evrei, reprezentând mai mult decât dublul celor consemnați cu 12 ani în urmă.

Apoi, recensământul din 1857 consemna următoarele cifre demografice: Făgăraș –180 evrei, Berivoiul Mare – 4, Berivoiul Mic – 7, Beșimbac – 8, Cârțișoara (Oprea) – 2, Cârțișoara (Streza) – 19, Comăna de Jos – 3, Comăna de Sus – 4, Dejani – 8, Drăguș – 4, Galați – 10, Hârseni – 6, Iași – 8, Lisa – 6, Mândra – 2, Porumbacu de Jos – 14, Porumbacu de Sus – 6, Recea (Telechi) – 6, Recea (Vaida) – 8, Săsciori – 10, Sâmbăta de Sus – 1, Scoreiu – 5, Ucea de Jos – 5, Vad – 10, Veneția de Jos – 6, Voila – 10[32]; un total de 352 evrei, așezați în 26 de localități făgărășene.

În perioada dualismului austro-ungar (1867-1918), în toate recensămintele efectuate de către maghiari, etnicii evrei – ca și armenii, țiganii, în parte rutenii ș.a. –, nu apar ca etnie distinctă, nefiindu-le înregistrată naționalitatea, ci numai limba maternă. Această situație a permis denaturarea premeditată a datelor statistice, sporindu-se artificial numărul maghiarilor, „mai exact al «vorbitorilor» de limbă maghiară ca «limbă maternă»”[33]. În consecință, identificarea numărului evreilor se poate realiza doar prin parcurgerea rubricilor destinate apartenenței confesionale – mozaică, în cazul nostru. După mai toate sursele documentare, se pare că începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, comunitatea evreiască din Făgăraș și ținut a fost cea mai mare din sudul Transilvaniei[34].

Recensământul din 1869 consemna 276 de evrei în Făgăraș, care se situa pe locul cinci în Transilvania după numărul acestora: Cluj – 3.008, Alba Iulia – 1.221, Târgu Mureș – 773, Dej – 351, apoi Bistrița – 229, Brașov – 217, Sibiu – 168[35]. Pe de altă parte, în restul localităților din arealul făgărășean, situația era următoarea: Arpașu de Jos – 15 evrei, Arpașu de Sus – 4, Beclean – 11, Berivoiul Mare – 6, Berivoiul Mic – 5, Beșimbac – 10, Breaza – 1, Bucium – 8, Cârțișoara (Oprea) – 9, Colun – 6, Comăna de Jos – 4, Comăna de Sus – 4, Copăcel – 5, Cuciulata – 14, Drăguș – 16, Dridif – 11, Feldioara – 6, Galați – 28, Găinari (azi Poenița, jud. Sibiu) – 2, Iași – 9, Lisa – 8, Mărgineni – 2, Mândra – 8, Nou Român – 6, Ohaba – 3, Porumbacu de Jos – 19, Porumbacu de Sus – 13, Râușor – 5, Recea (Telechi) – 8, Rucăr – 6, Sărata – 1, Săvăstreni – 8, Sâmbăta de Jos – 3, Sâmbăta de Sus – 7, Scoreiu – 3, Sebeș – 5, Șercaia – 1, Șercăița – 9, Ucea de Jos – 14, Veneția de Jos

[31] Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1996.

[32] Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1857. Transilvania*, Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997.

[33] Ioan Bolovan, *Evreii din Transilvania între 1870-1930. Contribuții demografice*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca, tom XLIV, 2005, p. 540.

[34] Yad Vashem, *Encyclopedia of Jewish Communities, Romania*, volume 1, Jerusalim, 1969, p. 331 (https://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_romania/pinkas_romania1.html, accesat: 14.06.2022, orele 16:54).

[35] G. Bogdan-Duică, *Românii și Ovreii*, Ediția a II-a, București, 1913, p. 109.

– 17, Viștea de Jos – 9, Viștea de Sus – 2, Voila – 32[36]; 44 de localități – 639 evrei. O altă sursă statistică, însumând numărul evreilor din cele șase cercuri administrative (inclusiv al Branului, care fusese arondat în 1863 Făgărașului), indica cifra totală de 586 locuitori de religie mozaică[37], dar considerăm că nu este reală.

Un deceniu mai târziu, recensământul din 1880 oferea următoarea situație demografică: Făgăraș – 262 evrei, Arpașu de Jos – 7, Arpașu de Sus – 12, Beclean – 5, Berivoiul Mare – 5, Berivoiul Mic – 4, Beșimbac – 5, Bucium – 2, Comăna de Jos – 23, Comăna de Sus – 7, Copăcel – 5, Cuciulata – 8, Drăguș – 24, Dridif – 6, Feldioara – 5, Galați – 13, Hârseni – 11, Hurez – 6, Iași – 5, Ileni – 2, Lisa – 11, Ludișor – 4, Luța – 3, Mândra – 8, Nou Român – 12, Ohaba – 7, Perșani – 3, Pojorta – 1, Porumbacu de Jos – 26, Porumbacu de Sus – 2, Râușor – 12, Recea (Telechi) – 10, Rucăr – 5, Sâmbăta de Jos – 8, Sâmbăta de Sus – 2, Scoreiu – 6, Sebeș – 9, Șercaia – 12, Șercăița – 5, Șinca Veche – 11, Toderița – 8, Ucea de Jos – 28, Vad – 13, Veneția de Jos – 7, Veneția de Sus – 4, Viștea de Jos – 12, Viștea de Sus – 7, Voila – 22[38]; 48 localități cu 675 evrei.

Recensământul din 1890 indica un nou spor important: Făgăraș – 485, Arpașu de Jos – 22, Arpașu de Sus – 11, Beclean – 6, Berivoiul Mare – 5, Beșimbac – 4, Breaza – 1, Bucium – 3, Cârța – 5, Cârțișoara (Oprea) – 2, Cârțișoara (Streza) – 4, Colun – 6, Comăna de Jos – 14, Comăna de Sus – 3, Copăcel – 9, Cuciulata – 12, Drăguș – 18, Dridif – 2, Feldioara – 6, Galați – 28, Hârseni – 4, Hurez – 8, Iași – 4, Ileni – 11, Lisa – 8, Ludișor – 1, Netot (azi Gura Văii) – 1, Nou Român – 4, Ohaba – 4, Părău – 2, Porumbacu de Jos – 36, Porumbacu de Sus – 5, Recea (Telechi) – 9, Rucăr – 6, Sâmbăta de Jos – 18, Sâmbăta de Sus – 1, Scoreiu – 7, Sebeș – 6, Șercaia – 8, Șercăița – 4, Toderița – 5, Ucea de Jos – 15, Ucea de Sus – 3, Vad – 3, Veneția de Jos – 6, Veneția de Sus – 5, Viștea de Jos – 5, Viștea de Sus – 3, Voila – 15[39]; 49 localități – 849 evrei.

Recensământul din 1900 consemna, în schimb, o insignifiantă scădere (cu trei persoane) a populației evreiești din comitat: Făgăraș – 474, Arpașu de Jos – 37, Arpașu de Sus – 12, Beclean – 6, Berivoiul Mare – 9, Beșimbac – 4, Breaza – 14, Bucium – 5, Cârța – 5, Cârțișoara (Oprea) – 5, Cârțișoara (Streza) – 3, Colun – 2, Comăna de Jos – 14, Comăna de Sus – 3, Copăcel – 5, Cuciulata – 16, Drăguș – 16, Dridif – 8, Feldioara – 5, Galați – 17, Grid – 3, Ileni – 6, Lisa – 6, Ludișor – 5, Nou Român – 5, Ohaba – 8, Părău – 4, Porumbacu de Jos – 14, Porumbacu de Sus – 3, Recea (Telechi) – 7, Rucăr – 4, Sâmbăta de Jos – 22, Sâmbăta de Sus – 6, Scoreiu – 4, Șercaia – 11, Șercăița – 5, Șinca Veche – 7, Toderița – 4, Ucea de Jos – 16, Ucea de Sus – 9, Vad – 1, Veneția de Jos – 14, Veneția de Sus – 4, Viștea de Jos – 11,

[36] Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1869. Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

[37] A Magyar Korona Országaiban, *Az 1870 év elején végrehajtott Népszámlálás Eredményei*, Pest, 1871, p. 63.

[38] Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997.

[39] Idem, *Recensământul din 1890 și recensământul țiganilor din 1893. Transilvania*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.

Viștea de Sus – 4, Voila – 3[40]; 46 localități – 846 evrei.

În fine, cu ocazia ultimei recenzări din perioada dualistă, realizată în anul 1910, a fost înregistrat cel mai mare număr de evrei din Țara Făgărașului, consemnat atât anterior, cât și după acest an: Făgăraș – 514, Arpașu de Jos – 22, Arpașu de Sus – 19, Beclean – 6, Berivoiul Mare – 7, Beșimbac – 5, Breaza – 44, Cârța – 4, Colun – 2, Comăna de Jos – 10, Copăcel – 3, Cuciulata – 18, Drăguș – 13, Feldioara – 4, Galați – 6, Ileni – 3, Lisa – 5, Luța – 5, Nou Român – 6, Ohaba – 4, Poiana Mărului – 1, Porumbacu de Jos – 19, Porumbacu de Sus – 6, Recea (Telechi) – 4, Recea (Vaida) – 9, Rucăr – 3, Sărata – 6, Săvăstreni – 5, Sâmbăta de Jos – 28, Sâmbăta de Sus – 5, Scoreiu – 3, Sebeș – 2, Șercaia – 33, Șercăița – 4, Șinca Veche – 11, Toderița – 6, Ucea de Jos – 13, Ucea de Sus – 4, Vad – 2, Veneția de Jos – 8, Veneția de Sus – 4, Viștea de Jos – 1, Viștea de Sus – 3, Voila – 3, Voivodenii Mari – 6, Voivodenii Mici – 3[41]; 46 localități – 892 evrei. O altă sursă indică o cifră totală de 905 evrei, probabil însumând aici și evreii prezenți în arealul Branului și al Zărneștiului, aflate și atunci între granițele comitatului Făgăraș[42].

De la sfârșitul secolului al XIX-lea până în 1914, ca şi românii, saşii ori maghiarii din Țara Făgărașului, relativ numeroși evrei au emigrat în America (spre exemplu, din familiile Baier, Binder, Englisch, Fraisz, Gockeler, Hintz, Kesztenbaum, Löbl, Nagel, Neumann, Theil, Ziegler etc.).

Nume de familie evreiești (consemnate în protocoalele parohiale ale secolelor XIX-XX): Abraham, Adler, Ahronsohn, Apfelbaum, Aron, Ascher, Ausübel, Baruch, Bauman, Benovics/Benowitsch, Berkó, Berku, Berkowitsch, Bernat, Bernharth, Bernowitsch, Bierman, Binder, Blume, Boch/Bock, Bren/n/er, Cohné, Csákány, Danzman, David, Deutsch, Ehrenvald/Ehrenwald/Erenvald, Ehrenwati, Elias, Eliasch, Engel, Erlich, Farkas, Fein, Feldmann, Fetiman, Finkelstein, Fischer, Fleischman, Fleissig, Fonkas, Freund, Fridman, Fried, Frilich, Frisch, Fritsch, Fruman, Gelb, Gimfeti, Gittel, Glaser, Gleserer, Goldberger, Goldstein, Gotiberger, Gotistein, Grauenfelds, Grinau/Grino, Grinblat, Grinfeld, Grinfeti, Grosz, Grün, Grünau, Grünfeld, Grünfels, Güntzler, Hacher, Hahn, Halbreich, Haufman, Hebelok, Hene, Herman, Hilf/Hilph, Hirsch, Hirschfeld, Hirschfeti, Hirsch/h/orn, Hofman, Hulh, Iwegesch, Isak/Isaky, Jakob, Joseph/Josephi, Karfiol, Katz, Kaufman/n, Kästenbaum, Kernfeti, Kes/z/tenbaum, Klein, Klerman, Knepfler, Knep/p/ler, Knöpfler, Koha, Kohn, Kraus/Krausz, Kreund, Landau, Laser, Lebl/Lebel, Leborlitz, Lebovits, Lederer, Leund, Lerko, Leseman, Levi/Lewi, Liblich/Lieblich, Lichstein/Lichtstein, Licht, Lit/t/man/n, Löbel, Löbl, Lövi/Lövy/ Löwi, Lustig, Maier/Meier/Meyer, Markovics, Markus, Martin, Mendel, Mendelsohn, Michelsdorf, Mittelman, Mojan, Mordechai, Moritz, Moses, Moskowitz, Nathan, Nathanso/h/n, Neuman/n, Nussenbaum, Or/e/nstein, Politzer, Pollak, Popernik, Rausner, Reich, Reichenberg, Riemer, Riminoff, Ringler, Rónai, Rosenfeld, Rosengarten, Rosner,

[40] Apud Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016, pp. 319-324 (Anexa IV).

[41] *Ibidem*.

[42] M. Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben (1623-1944)*, Budapest, 1995, p. 48.

Roth, Rothman, Rothschild, Rubin, Salamon, Salman, Samuel, Scheindel, Schenberg/er, Schifer, Schnitzer, Schönberger, Schranz, Schrojer, Schul, Schutz, Schwarz/Schwartz, Schweitzer, Seemann, Selman/n, Silberman, Silberstein, Simon, Spadi, Spitzer, Springer, Stoff, Taglicht, Thierfeld, Thürfeti, Traub, Trebics/Trebisch/ Trebitsch, Wachpress, Walafski, Waldman, Waldmeister, Watimeister, Weidenbaum, Weinberger, Weiss/Weisz, Wolf , Zien/Ziehn, Zimerman, Zitter.

Sinagoga. Cum aminteam anterior, prima sinagogă a fost ridicată din lemn în anul 1829 și ținea ca loc de rugăciune pentru toți evreii făgărășeni. N-a avut o existență lungă, căci a fost distrusă, cum aminteam, și abia în 1858 a fost reconstruită, din piatră și cărămidă, iar după alte surse în anul 1859, fiind „nouă și modernă”[43]; astăzi, se pare că este a treia cea mai veche sinagogă din Transilvania.

Primul rabin al comunității evreilor din Făgăraș a fost Löbl/Yehuda Silberman, activ până în anul 1864 (a decedat în 8 ianuarie), care pentru anii 1855-1863 a ținut un jurnal zilnic, rămas în manuscris, sub titlul *Tagebuch* sau *Jurnalul Făgăraşului*, „care este o amintire valoroasă și rară în felul său”[44] și care astăzi se păstrează în depozitele Arhivelor Centrale pentru Istoria Evreilor din Ierusalim. În aceleași arhive se mai află *Registrul Comunității Evreieşti din Făgăraş*, unul dintre registrele Societății „Hevra Kadisha” (1856) (altele aflându-se la arhive din Budapesta și București), Registrul locurilor din sinagogă (1862) și un registru ce conține procesele-verbale ale ședințelor conducerii comunității (1864). A mai existat un registru mai vechi, din 1827, care este pierdut și care conținea un set de regulamente și o listă de membri[45].

A fost urmat de József Cohné (Kondor; Coné Oman Israel), între anii 1864-1874[46]. Născut la Szentpéter (comitatul Zala, Ungaria) în anul 1834, după terminarea studiilor a lucrat în Arad ca profesor de religie, apoi s-a mutat la Făgăraș. A scris câteva lucrări importante, unele chiar în perioada cât s-a aflat în Făgăraș: *Philosophia geneseos* (Filosofia Genezei), Praga, 1862; *Az emberi jog vagy a zsidó és a pénz* (Drepturile omului sau evreii și banii), Sibiu, 1868; *Egység és elválás* (Unitate și separare), Făgăraș, 1869; *A hármas alap* (Tripla bază?), Budapesta, 1874. A mai scris un manual și o nuvelă.

Următorul rabin a fost Abraham Schull (1874-1881), deși o sursă editată afirmă că între anii 1875-1895 comunitatea din Făgăraș nu a avut nici un rabin permanent[47]. „După o pauză mai lungă, între 1890-1903, aici a activat ca rabin deosebitul Jordán Sándor”, care în anul din urmă s-a mutat la Satu Mare[48]. A fost un entuziast sionist, susținător al ideilor lui Rónai[49]. În 1904 i-a succedat Adolf Kelemen, care în 1916 a decedat ca rabin în cadrul armatei austro-ungare[50]. În anul 1905 a vizitat

[43] Y. Vashem, *op. cit*.
[44] Ujvári P. (ed.), *op. cit.*, p. 284.
[45] Y. Vashem, *op. cit*.
[46] Ujvári P. (ed.), *op. cit.*, p. 284.
[47] Y. Vashem, *op. cit.*.
[48] Ujvári P. (ed.), *op. cit.*, p. 284.
[49] M. Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, p. 155.
[50] Ujvári P. (ed.), *op. cit*., p. 284.

Locurile Sfinte, ulterior publicând, în limba maghiară, impresiile sale de călătorie.

După emanciparea civilă din 1867 și schisma de la Congresul evreilor din Ungaria și Transilvania (1868-1869), comunitatea din Făgăraș a intrat în 1869 în legătură cu organizația neologă, pentru ca din 1926 să devină ortodoxă.

În anul 1827 a fost înființat cimitirul evreiesc, prin cumpărare de pământ, cimitir care în 1861 a fost lărgit[51]. Cimitirul a fost plasat în afara orașului de atunci, în zona de nord-est, unde se află și astăzi, părăginit și uitat de toți. Cele mai vechi pietre funerare datează din secolul al XIX-lea.

Școala. În jurul anului 1840 a fost înființată școala primară, cu caracter confesional, pe lângă sinagogă, de la care se păstrează în Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat" „Protocoalele" dintre anii 1864-1899. În această școală, copiii evreilor dobândeau, pe lângă studiile specifice etniei, și cunoștințe generale.

Prin strădaniile rabinului Josef Cohné, școala a fost extinsă la cinci clase, funcționând cu doi învățători și având un program de învățământ modern, cu 50 de ore săptămânal. După emanciparea civilă din 1867, legiferată de noul regim dualist austro-ungar, Congresul comunităților evreiești din Ungaria și Transilvania, desfășurat la Pesta în anii 1868-1869, adoptă un proiect de organizare a unei școli confesionale în fiecare comunitate, învățământul laic urmând a fi lăsat pe seama școlilor de stat elementare, înființate conform noii legi a învățământului. Se prevedea, de asemenea, crearea unor instituții centralizate pentru pregătirea învățătorilor și rabinilor. Școala reînființată în 1867, conform noii legi a învățământului, a avut până în anul 1903 ca limbă de predare germana, după care procesul de învățământ s-a realizat în limba maghiară.

Înainte de anul 1914, școlile evreiești nu aveau drept să elibereze diplome de absolvire a studiilor, elevii fiind obligați să susțină examenul de sfârșit de an în fața unei comisii numite de Ministerul Instrucțiunii de la Budapesta și trebuind să plătească taxe ridicate pentru a susține acest examen. Din toamna anului 1916, datorită intrării armatei române în Transilvania, școala a fost suspendată, iar cursurile au fost reluate doar în cursul anului 1919.

Economia. Încă din secolul al XVIII-lea, continuând în cel următor, autoritățile imperiale și provinciale au recurs la adoptarea unor legi care să reglementeze statutul evreilor din Marele Principat, în special în privința modalităților de practicare a cârciumăritului, a comerțului ambulant și a dreptului de lemnărit. Totodată, celor care aplicau în agricultură sau pentru înființarea de fabrici li s-a acordat terenul necesar și scutirea de impozite pentru o perioadă de șase ani. Mai mult, în cele din urmă, li s-a permis accesul la învățarea și practicarea meseriilor și comerțului. În acest context, evreii din Țara Făgărașului au fost integrați „din mers" în viața economică a Făgărașului și a ținutului, contribuind evident la dezvoltarea acestora. Creșterea demografică amintită, alături de eliminarea restricțiilor ce vizau implicarea evreilor în economie au condus la sporirea contribuției capitalului evreiesc în diferite ramuri economice, continuu până în 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial.

[51] *Ibidem*.

Au fost în primul rând negustori, apoi meseriași și industriași. Acestora li s-au adăugat alte categorii profesionale: medici, ingineri, avocați, învățători, profesori, funcționari, dar și simpli muncitori. Evreii au participat activ și la viața publică din oraș, unii dintre ei fiind membri ai consiliilor comitatense/județene și orășenești[52].

Deocamdată, demersul nostru se încheie aici, nutrind speranța că cele expuse în paginile anterioare sunt relevante pentru punerea fundamentului către o viitoare lucrare completă referitoare la istoria evreilor din Țara Făgărașului, cuprinzând nu doar extremele temporale enunțate în titlu, ci acoperind întreaga perioadă, de peste două secole, de prezență a acestei etnii în arealul făgărășean.

[52] Y. Vashem, *op. cit*.

PREOȚII FĂRCAȘEI ÎNTRE ANII 1800 ȘI 1948

Marius CÂMPEANU*

Abstract: The Priests of Fărcașa between 1800 and 1948. *Between 1800 and 1948, the Greek-Catholic community of Fărcașa was under the administrative-canonical jurisdiction of three united dioceses (Munkács, Oradea, and Maramureș). This paper presents the biographical medallions of the Greek-Catholic priests who served in Fărcașa during the addressed time interval. At the end of 1948 – the last fixed chronological landmark – the Greek-Catholic Church in Romania was abolished by the Communist authorities, both priests and Greek-Catholic believers being forced to convert to Orthodoxy, considered to be the ancestral religion. Felician Marica, the parish priest of Fărcașa at that time, willingly or unwillingly, made the transition together with the entire parish community to the "bosom" of the Romanian Orthodox Church.*

Keywords: *Fărcașa, parish, priests, Christian community, Greek-Catholic Church of Romania.*

Între anii 1800 și 1948, comunitatea creștină din Fărcașa s-a aflat sub jurisdicția canonică a trei eparhii greco-catolice. Până în anul 1823 s-a aflat în componența Episcopiei Greco-Catolice rutene de Muncaci, cu reședința la Ungvár (azi Ujgorod, în Ucraina). Între 1823 și 1930, s-a aflat în structura administrativ-canonică a Episcopiei Greco-Catolice de Oradea. În perioada 1823-1930, când era în sfera jurisdicțională a diecezelor de Muncaci și de Oradea, Fărcașa a fost una dintre parohiile care formau Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat (*Districtus Vice-Archi-Diaconalis Erdőszáda*), protopopiat aflat în componența Arhidiaconatului Greco-Catolic Satu Mare (*Archi-Diaconatus Szathmariensis*).

În anul 1930, prin înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Maramureș, atât Fărcașa, cât și celelalte parohii și filii aflate în componența Protopopiatului Ardusat au fost transferate noii eparhii, care-și avea sediul la Baia Mare. Chiar mai mult, pe fondul aceluiași proces de rearondare, comunitățile parohiale din Protopopiatul Ardusat au fost absorbite de Protopopiatul Baia Mare, reconstituit într-o formulă extinsă în anul 1931, cu 27 de parohii și 16 filii. În cadrul diecezei de Maramureș și sub ascultarea episcopului-martir dr. Alexandru Rusu (1884-1963)[1], comunitatea creștină din Fărcașa s-a aflat până la sfârșitul anului 1948, atunci când autoritățile comuniste au desființat Biserica Unită din România prin decretul cu numărul 358 din 1 decembrie 1948.

În linii generale, acestea au fost structurile ecleziale din care Parohia Greco-Catolică Fărcașa a făcut parte în intervalul de timp abordat. În studiul de față,

* Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș; e-mail: mariuscampeanu2005@gmail.com.

[1] Episcopul Alexandru Rusu (1884-1963) este unul din cei șapte episcopi greco-catolici români beatificați de papa Francisc în data de 2 iunie 2019. Slujba de beatificare a fost oficiată pe Câmpia Libertății din Blaj.

pe baza surselor arhivistice și bibliografice, vor fi prezentați sacerdoții care au slujit atât Tatălui Ceresc, cât și credincioșilor uniți din Fărcașa între anii 1800 și 1948.

*

Slujitorii Domnului identificați în Fărcașa la începutul secolului al XIX-lea au făcut parte dintr-o veche familie locală cu tradiție preoțească. Astfel, fac referire la Nicolae Bran, Simeon Bran și George Bran. Nicolae Bran apare menționat ca paroh al Fărcașei atât în *Catalogul parohilor, parohiilor și filiilor din dieceza de Muncaci* (întocmit în februarie 1792)[2], cât și în conscripția Protopopiatului Greco-Catolic Ardusat, întocmită în data de de 31 decembrie 1806[3].

Pe baza matricolelor confesionale ale Parohiei Greco-Catolice Fărcașa considerăm că transferarea calității de păstor duhovnicesc al comunității, de la tată la fiu (mai exact, de la Nicolae Bran la Simeon Bran) s-a făcut la sfârșitul primului deceniu al secolului al XIX-lea. Simeon Bran (1768-1866) apare menționat, întâia oară, ca paroh al Fărcașei, în anul 1810[4]. Acesta s-a născut în Fărcașa la 2 februarie 1768, în familia parohului local Nicolae Bran. De asemenea, bunicul său patern, Constantin, a slujit tot în Fărcașa (acesta a cumpărat în anul 1766 o *Evanghelie*, tipărită la Iași în 1762, pentru vechea biserică de lemn din sat). Simeon Bran a absolvit teologia la Seminarul greco-catolic din Ungvár. A fost hirotonit în 15 martie 1797 de către episcopul rutean Andrei Bacinski. Pe baza consemnărilor făcute în registrele parohiale din Fărcașa și Buzești reiese că a slujit în satul său natal din 1810 (cu aproximație) până la sfârșitul anului 1838, când s-a transferat la Buzești, unde a slujit până în anul 1841. După aceea, s-a mutat la Avrig (în protopopiatul Carei), unde a slujit între anii 1847 și 1866. A decedat la Avrig, în data de 31 mai 1866[5].

Următorul preot, George Bran (1806-1852), s-a născut în Fărcașa la 9 ianuarie 1806, în familia preotului Simeon Bran și al Agathei. A urmat Gimnaziul romano-catolic din Baia Mare, după care, între anii 1824 și 1828, a studiat științele juridice și filosofia la Oradea. Între anii 1828 și 1832 a urmat teologia la Seminarul greco-catolic din Ungvár. La puțin timp după absolvire, în 1 octombrie 1832, s-a căsătorit cu Rahila Antal, descendentă a unei familii nobile din Țara Lăpușului, fiica preotului Ștefan Antal din Dindești[6]. În 2 noiembrie 1832 a primit Sfânta Taină

[2] Bendász István, Koi István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. Évi katalógusa*, Nyiregyhàza, 1994, p. 83.

[3] Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare SJBhAN), *Fond Episcopia Greco-Catolică Oradea*, dosar 11, f. 8.

[4] Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în continuare SJMmAN), *Colecția Matricole Confesionale*, registru 1063, f. 40.

[5] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis graeci-ritus catholicorum pro anno 1835*, Magno Varadini, [1835], p. 138; *Schematismus venerabilis cleri Diocesis M. Varadinensis g.r.c. pro anno a Christo MDCCCXLVII*, M. Varadini, [1847], p. 206; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *Seminarul tinerimii române unite din Oradea. II. Studenți teologi (1792-1948). Dicționar biografic*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, p. 120.

[6] Gabriel-Florian (Grigore) Borzoș, *Preoții eparhiei greco-catolice de Oradea* și *familiile lor, în documentele arhivistice, I Preoții hirotoniți (1723-1873)*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2022, p. 210 (în continuare Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022).

a Preoției de la episcopul de Oradea, Samuil Vulcan. Și-a început pastorația ca administrator interimar la Răscruci (1833), Bicău cu Crucișor (martie 1833-august 1834) și Buzești (1834-1838). La Fărcașa a slujit de la începutul anului 1838 până în luna noiembrie a anului 1846. La finele anului 1846 s-a transferat în parohia Roșiori din protopopiatul Someș, unde a păstorit până în 23 martie 1852, data trecerii în veșnicie[7]. În familia preotului George Bran s-au născut următorii copii: Vasile (născut în 30 iunie 1833); Ioana (născută în 2 septembrie 1834); Ioan (născut în 1835); Tereza (născută în 10 martie 1837); Pavel (născut în 1 mai 1838); Iuliana (născută în 26 iulie 1843-decedată în 30 aprilie 1847); Iuliana (născută în 4 iulie 1847)[8].

În perioada noiembrie 1846-martie 1847 botezurile, cununiile, înmormântările și alte servicii religioase de trebuință membrilor comunității parohiale din Fărcașa, au fost oficiate de preotul Miron Lauran din Tămaia. Acestuia i s-a încredințat administrarea interimară a parohiei până la desemnarea în Fărcașa a unui nou paroh sau a unui administrator parohial.

În luna martie a anului 1847, la Fărcașa, a fost numit preot Alexandru Beniczki (1817-1893). Acesta a venit pe lume la Terebești, în anul 1817, în familia jelerului rutean Ioan Beniczki și a Mariei Szücs. În privința pregătirii avute, între 1836 și 1838 a studiat la Gimnaziul Major de la Satu Mare[9], iar în perioadele 1839-1841 și 1842-1843 a urmat teologia la Seminarul arhiepiscopal de la Trnavia (azi în Slovacia). În ziua de 8 februarie 1844 s-a căsătorit cu Agneta Șimon, fiica lui Ioan Șimon, paroh la Cheș și a nobilei Elisabeta Szády. Alexandru Beniczki a fost hirotonit în 18 februarie 1844 de episcopul orădean Vasile Ardelean. Și-a susținut examenul prosinodal în anul 1858[10].

Alexandru Beniczki și-a început parcursul clerical la Porcsalma (azi în Ungaria), îndeplinind între 1844 și 1847 oficiul de administrator parohial. La Fărcașa, potrivit consemnărilor făcute în registrele parohiale de stare civilă, a slujit din martie 1847 până în decembrie 1848. După anul 1851, în șematismele eparhiale de Oradea, apare menționat ca slujitor bisericesc la Domănești (pentru o scurtă perioadă, în paralel, a fost administrator interimar la Moftinu Mic). Din 1858, vreme de două decenii, a păstorit la Sânmiclăuș, lângă Carei. Din câte se pare, între anii 1866 și 1867, a asigurat interimatul în parohia Istrău. În urma unor divergențe avute cu

[7] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis graeci-ritus catholicorum pro anno 1835*, Magno Varadini, [1835], p. 138; *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis g.r.c. pro anno MDCCCLIV*, M.-Varadini, [1854], p. 82; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, pp. 119-120; Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 210.

[8] Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 210.

[9] Szögi László, Varga Júlia, *A nagyváradi felsőoktatás intézményeinek hallgatói: 1740-1852*, Budapest, 2019, p. 148.

[10] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis M. Varadinensis g.r.c. pro anno a Christo MDCCCXLVII*, M. Varadini, [1847], pp. 190, 231; *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis g.r.c. pro anno MDCCCLXIV*, Magno-Varadini, 1864, p. 113; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p. 108; Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 256.

enoriașii din Sânmiclăuș, s-a transferat la Racova unde a slujit în perioada 1878-1884. În ultimii ani de viață îl întâlnim la Pișcari, parohie în care a slujit din decembrie 1884 până în 12 ianuarie 1893, când a trecut la cele veșnice, în urma unei apoplexii[11]. În familia clericului greco-catolic au văzut lumina zilei mai mulți copii: Paul (născut în 1841, notar la Răteşti, s-a sinucis la vârsta de 29 de ani); Ioan (1845-1847); Iuliu (notar la Bratca); Emilia (născută în 23 martie 1847, a fost căsătorită cu Iosif Bura, oficial în cadrul Tribunalului din Satu Mare); Pavel (născut în 9 iunie 1849); Ștefan (născut în 7 ianuarie 1853); Alexandru (1855-1908, căpitan de honvezi); Sigismund (absolvent de preparandie la Igló, învăţător la Hurezu Mare şi Racova)[12].

Și de această dată, după plecare preotului Alexandru Beniczki la Domănești, parohia Fărcașa a devenit vacantă. În primele luni ale anului 1849, până la momentul desemnării unui nou administrator sau paroh, slujbele bisericești au fost desfășurate de clericii din parohiile învecinate.

Simeon Toma (1824-1895) a fost următorul slujitor bisericesc al parohiei Fărcașa. Acesta s-a născut la Roșiori, în data de 5 februarie 1824, în familia preotului Ioan Toma și a Evdochiei. A învățat la Gimnaziul Major din Satu Mare, după care a studiat filosofia la Universitatea din Pesta. Între anii 1842 și 1845 a urmat teologia la Seminarul greco-catolic din Ungvár. După absolvire, în 23 februarie 1846, s-a căsătorit cu Maria Popp, fiica preotului Andrei Popp din Târșolț. A fost hirotonit în 6 aprilie 1846. A trecut examenul prosinodal în 1866[13].

A debutat în pastorație la Sacalasău (iunie 1846), după care a trecut la Cărășeu (ianuarie 1847-februarie 1849), în ambele parohii îndeplinind oficiul de administrator parohial. În timpul slujirii de la Cărășeu, în cursul anului 1847 a asigurat interimatul în parohia Culciu Mare. Consider că la Cărășeu a rămas până în martie 1849, ulterior preluând parohia Fărcașa, rămasă vacantă prin mutarea lui Alexandru Beniczki la Domănești. La Fărcașa a slujit în perioada martie 1849-iunie 1886. De la Fărcașa s-a transferat în parohia Roșiori, unde a slujit din iunie 1886 până la trecerea în eternitate, eveniment petrecut în 13 aprilie 1895. Se pare că în ultima perioadă a vieții a fost grav bolnav, fiind țintuit la pat în ultimele șapte săptămâni de viață[14]. Sacerdotul își doarme somnul de veci în apropierea bisericii din Roșiori. La data decesului, îi trăiau doi copii: Victor (căsătorit cu Maria Ivánkovics-Füredy) şi Ileana – Elena, în alte surse (născută în 19 octombrie 1847 la Cărășeu; căsătorită cu preotul Gavril Lazăr de Purcăreți). Se presupune că a mai avut un fiu, cu numele Simeon, student de teologie la Colegiul „Sfânta Varvara” din Viena și profesor la liceul din Beiuș, decedat la

[11] Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Satu Mare, *Colecţia Registrelor de stare civilă şi parohiale*, dosar 1129, ff. 46v-47.

[12] Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 256.

[13] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis M. Varadinensis g.r.c. pro anno a Christo MDCCCXLVII*, M. Varadini, [1847], p. 195; *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis g.r.c. pro anno MDCCCLXIV*, Magno-Varadini, 1864, p. 135; *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno Varadinensis g.r.o. pro anno MDCCCLXVII*, Magno-Varadini, 1867, p. 120; Szögi László, Varga Júlia, *op. cit.*, p. 172; Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. I, 2022, p. 210.

[14] „Tribuna”, Sibiu, anul XII, nr. 83, 13/25 aprilie 1895, p. 333.

21 februarie 1874[15].

Simeon Toma a avut o pastorație de aproape o jumătate de veac. A trăit peste 30 de ani în Fărcașa, numărându-se printre cei mai longevivi slujitori ai acestei parohii. A rămas în istoria Fărcașei ca și ctitor, alături de credincioșii păstoriți, a bisericii de piatră, închinată Sfântului Nicolae, finalizată în anul 1878.

Andrei Pelle (1856-1935) a slujit la Fărcașa din iunie 1886 până în mai 1906[16]. S-a născut la Girișu de Criș, în data de 3 martie 1856, în familia lui Mihai și Ana Pelle. După perioada gimnazială, între 1878 și 1882 a urmat cursurile teologice ale Seminarului greco-catolic din Oradea. A fost căsătorit cu Ana Ciceronescu (născută în 1866, la Cihei), fiica preotului Petru Ciceronescu din Roșiori și a nobilei Iuliana Szabó, originară din Criștelec. A primit harul preoției în 26 septembrie 1883, de la episcopul Mihail Pavel[17].

Și-a început misiunea sacerdotală la Roșiori, ca și coadjutor (capelan) pe lângă socrul său, Petru Ciceronescu. După moartea socrului, a funcționat ca paroh, până în mai 1886. La Fărcașa s-a transferat în iunie 1886 îndeplinind, într-o primă etapă, oficiul de administrator parohial. În conformitate cu inventarul parohiei Fărcașa, redactat la Tămaia în 1 aprilie 1906, în prezența protopopului Ardusatului, George Șuta, Andrei Pelle s-a transferat la Girișu de Criș, localitatea sa natală, unde a slujit până la momentul decesului, survenit în 31 iulie 1935. Își doarme somnul de veci în Cimitirul Municipal din Oradea, în apropiere de Capela „Frenții”[18].

În 22 septembrie 1923, Andrei Pelle deținea titlul de protopop onorific. În cei 20 de ani petrecuți la Fărcașa, clericul s-a preocupat de înzestrarea bisericii de zid, ridicate de preotul Simeon Toma, cu toate cele necesare oficierii cultului divin. A fost implicat politic, în calitate de membru al Partidului Național Român. De asemenea, a activat în cadrul Despărțământului Satu Mare al *Astrei*. A militat pentru susținerea învățământului românesc și pentru educarea copiilor proveniți din familii românești în limba maternă.

---

[15] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno Varadinensis g.r.o. pro anno MDCCCLXVII*, Magno-Varadini, 1867, p. 8; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p. 319.

[16] SJMmAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, dosar 2, ff. 4-5; Idem, *Colecția Matricole Confesionale*, registru 1064, f. 63.

[17] *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis gr. r. cath. pro anno MDCCCXC*, Magno-Varadini, 1890, p. 111; Gabriel-Florian (Grigore) Borzoș, *Preoții eparhiei greco-catolice de Oradea și familiile lor, în documente arhivistice, vol. II, Preoții hirotoniți (1874-1948)*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2023, p. 66 (în continuare Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023).

[18] *Schematismus cleri Diocesis Magno-Varadinensis gr. r. cath. pro anno MDCCCXCV*, Magno-Varadini, 1895, p. 115; *Schematismus historicus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis graeci ritus catholicorum pro anno jubiliari 1900 a restaurata autem sacra cum Sancta Romana Ecclesia Unione anno 200*, Magno-Varadini, 1900, p. 132; „Vestitorul”, Oradea, anul XI, nr. 15-16, 1-15 august 1935, p. 1; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p. 161; Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmar*, vol. I, Satu Mare, Editura Citadela, 2010, p. 81.

Preotul Andrei Pelle a avut o familie numeroasă. În timpul șederii la Fărcașa a avut parte atât de numeroase momente de bucurie, prilejuite de venirea pe lume a mai multor copii, cât și de momente de tristețe, din care cel mai dureros a fost cauzat de decesul soției sale, preoteasa Ana, la vârsta de 39 de ani, în data de 20 mai 1905, în urma unei nașteri cu complicații. Slujba de înmormântare a preotesei a fost oficiată de George Șuta, protopop al Protopopiatului Greco-Catolic Ardusat, și un sobor format din 12 preoți[19]. La Fărcașa i s-au născut următorii copii: Maria (24 octombrie 1887-12 septembrie 1967); Ana Antonia (născută în 3 septembrie 1889, a fost căsătorită cu Teodor Pop, slujitor divin în parohiile Girișu de Criș, Bârzava și Chereluș); Aloisia (născută în 3 ianuarie 1892, decedată de „debilitatea nașcerii" în 13 ianuarie 1892); Silvia Magdalena (născută în 27 septembrie 1893); Veturia Aurelia (născută în 15 ianuarie 1898); Petru Mihail (născut în 9 martie 1900), Cornelia (11 mai 1902-8 septembrie 1902); Cornelia (19 mai 1905-5 iunie 1905)[20]. La majoritatea slujbelor de încreștinare a pruncilor, nași spirituali au fost Augustin Fasy (un mare proprietar de pământ din Sârbi) și Aloisia Pelle (sora preotului Andrei Pelle). Slujbele de botez au fost oficiate fie de Romulus Marchiș (paroh la Tămaia), fie de preotul dr. Ioan Ciceronescu (cumnat; paroh la Borlești, cu filia Aciua). Pe lângă copiii enumerați, Andrei Pelle a mai avut un fiu, pe care l-a chemat Petru. Acesta s-a născut la Crucișor, în 23 august 1884, și a decedat la Fărcașa, în 6 octombrie 1888, Moartea prematură a băiatului s-a datorat unei boli infecțioase a căilor respiratorii, cunoscută în epocă cu denumirea de difterie („dyphteritis", în matricolă)[21]. Mai menționăm o fiică, Iuliana (născută în 13 februarie 1886, la Roșiori), căsătorită cu Pavel Tămâian (cununia religioasă a avut loc la Fărcașa, în 15 februarie 1904), absolvent de teologie al Seminarului greco-catolic din Oradea și preot în parohiile Băița, Sâmbăta și Săcueni[22].

Din inventarul bisericesc redactat în 1 aprilie 1906 (întocmit de preoții Andrei Pelle și Alexandru Grama, cu ocazia schimbului de unități parohiale realizat între ei) și din matricolele confesionale ale parohiei, reiese faptul că următorul cleric al Fărcașei a fost Alexandru Grama (1857-?). Acesta s-a născut în data de 28 iulie 1857, la Galșa, în familia preotului local Samuil Grama și a nobilei Victoria Vass de Bihor. A absolvit gimnaziul la Beiuș, în 1876. Ulterior, a fost cursant al Facultății de Teologie din Budapesta, pe care a terminat-o în 1880[23]. În 3 octombrie 1883 s-a căsătorit cu Aloisia Creț, fiica fostului preot din Beiuș, Iosif Creț[24]. A fost hirotonit în 13 septembrie 1884, de către Mihail Pavel, episcopul greco-catolic al Oradiei. După hirotonire, doi ani a fost profesor suplinitor la Gimnaziul din Beiuș[25], după care s-a dedicat exclusiv carierei preoțești.

În continuare, enumerăm parohiile prin care a trecut Alexandru Grama:

[19] SJMmAN, *Colecția Matricole Confesionale*, registru 1066, f. 46.

[20] *Ibidem*, registru 1064, ff. 21, 26, 37, 49, 53, 58, 62; *Ibidem*, registru 1066, f. 22.

[21] *Ibidem*, registru 1066, f. 17.

[22] Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023, p. 168.

[23] Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p 168.

[24] „Familia", Oradea, anul XIX, nr. 39, 25 septembrie/7 octombrie 1883, p. 475.

[25] *Programa Gimnaziului Superior Gr. Cat. şi a Şcoalelor Normale din Beiuşiu pre anul scol. 1889-1890*, Beiuș, 1890, p. 42.

administrator parohial la Uileacu de Beiuș (1885-iunie 1887); administrator parohial la Hodișa (octombrie 1887-ianuarie 1892); administrator parohial la Medișa (august 1893-februarie 1904); paroh la Girișu de Criș (1904-aprilie1906); paroh la Fărcașa (mai 1906-decembrie 1910); administrator parohial la Halmeu; administrator parohial la Sânmiclăuș (1910-1916); paroh la Beznea (septembrie 1916-aprilie 1918); administrator parohial la Petreu (iunie 1918-august 1922) și administrator parohial la Ghenci (1923, 1927). În anul 1917 i s-a conferit titlul de protopop onorific[26].

În familia preotului Alexandru Grama s-au născut următorii copii: Alexandru Aloisie (3 septembrie 1884-24 februarie 1885); Ambrozie Aloisie (decembrie 1886-14 februarie 1887); Victoria Otilia (1877-31 ianuarie 1901); Ioan (născut în 17 august 1889, la Hodișa; a fost pretor în Satu Mare); Aloisia Maria Silvia (născută în 6 februarie 1892, la Hodișa; a fost căsătorită cu preotul Augustin Gulyás); Valeria (născută în 15 august 1894, la Medișa); Veturia (născută în 1895, la Medișa; a fost căsătorită cu învățătorul Dumitru Șuta); Victor (născut în 28 decembrie 1896, la Medișa); Ambrozie (născut în 15 septembrie 1899, la Medișa); Cornelia (născută în 20 decembrie 1901, la Medișa); Coriolan (născut în 20 iulie 1906, la Fărcașa)[27]. La încreștinarea fiului Coriolan, născut în Fărcașa, nași spirituali au fost Coriolan Ternovan (preot în Borlești) și preoteasa Maria Șuta. Botezul a fost oficiat de preotul Romul Marchiș din Tămaia[28].

La Fărcașa, preotul Alexandru Grama a slujit 4 ani și 9 luni. Din lipsă de documente, nu avem multe informații privitoare la activitatea sa sacerdotală. Numele acestuia apare în inventarul bisericesc din 1 aprilie 1906 (menționat anterior) și în șematismul diecezan din 1909. În trei registre de stare civilă aflate în *Colecția Matricole Confesionale*, la Arhivele Naționale din Baia Mare, se păstrează consemnările botezurilor, cununiilor și înmormântărilor, făcute de acest cleric în timpul slujirii pastorale de la Fărcașa. Nu cunoaștem data morții preotului Alexandru Grama.

Următorul slujitor bisericesc al Fărcașei a fost Petru Grigore Herțeg (1878-1934). Din conținutul unei adrese expediate de acest cleric Ordinariatului diecezan de la Oradea (document datat 10 iulie 1921) și din informațiile puse la dispoziție de istoricul sătmărean Viorel Câmpean am reușit să-i schițez un medalion biografic. Părintele Herțeg a văzut lumina zilei în 24 septembrie 1878, la Crăcești (azi, Mara), în familia cantorului Vasile Herțeg (Herzegh) și a Luizei Sandra Berinde. A studiat la Liceul ordinului piarist din Sighet și la Liceul greco-catolic superior din Beiuș. La Beiuș, a obținut certificatul „de maturitate” în 1 iulie 1897. Între 1897 și 1901, a urmat cursurile teologice la Seminarul romano-catolic de la Esztergom (Strigonium), obținând „absolutoriul” în 18 iunie 1901. Prin ordinul cu numărul 2377/1901 a Ordinariatului diecezan de la Oradea, din 3 iulie 1901, a fost numit prefect de studii la Internatul „Pavelian” din Beiuș[29]. A fost hirotonit în 12 aprilie 1903, fiind numit „coadjutor” (capelan) la Ardusat, pe lângă socrul său,

[26] Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p 168; Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023, p. 69.

[27] Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023, pp. 69-70.

[28] SJMmAN, *Colecția Matricole Confesionale*, registru 1064, f. 64.

[29] Idem, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, dosar 11, f. 9r.

preotul Dionisiu Bran. La 2 decembrie 1904 a fost desemnat administrator parohial la Dubricionești, lângă Aleșd. Prin decretul cu numărul 196/1909 a Ordinariatului diecezan orădean a fost numit administrator parohial la Rușeni, iar în urma unui alt decret (cu numărul 3717/1911) a fost desemnat administrator parohial la Fărcașa[30]. În cei doi ani petrecuți în parohia Rușeni (cu filia Hrip) s-a remarcat ca un bun patriot, sprijinind candidatura preotului Constantin Lucaciu (fratele părintelui dr. Vasile Lucaciu din Șișești) la alegeri.

La Fărcașa, a slujit ca administrator parohial din ianuarie 1911[31], ulterior, fiind ridicat la rangul de paroh. La sfârșitul anului 1918 s-a implicat activ în lupta pentru unitate națională a poporului român, în noiembrie 1918 fiind ales în calitatea de președinte a Consiliului Național Român din localitate[32].

A fost căsătorit cu Aloisia/Luiza Bran (1882-1942)[33], fiica parohului Dionisiu Bran din Ardusat și a Mariei Hendea. Petru Herțeg a avut doi copii: Maria Viorica (născută în 11 martie 1904; căsătorită cu Dumitru Toma) și Paul (născut în 1905, la Fărcașa)[34]. Paul Herțeg a făcut parte din prima generație de elevi ai Liceului „Gheorghe Șincai", primul liceu românesc din Baia Mare, înființat de Consiliul Dirigent al Transilvaniei în anul 1919. Îmbolnăvindu-se de tifos, a decedat prematur în data de 17 octombrie 1920, la vârsta de 15 ani. La slujba de înmormântare oficiată de preoții Ioan Ternovan din Ardusat și Vasile Pop din Săsar, a mai luat parte Ioan Bozga, profesor de istorie și geografie la liceul băimărean[35].

Câteva documente păstrate la Arhivele Naționale din Baia Mare, în fondul *Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, ne prezintă faptul că în anul 1922, între cleric și un grup de credincioși, în frunte cu primarul Ioan Pop din Fărcașa, au apărut anumite divergențe. Credincioșii nemulțumiți au cerut în repetate rânduri Ordinariatului orădean îndepărtarea părintelui Herțeg. În cazul în care doleanțele lor nu ar fi fost ascultate, aceștia au amenințat cu trecerea la Ortodoxie. Forul diecezan, prin intermediul protopopului Ardusatului, Iosif Pataky, a recomandat parohului Fărcașei „să se retragă cu cinste din acea parohie", cerând transferul într-una din parohiile vacante[36]. Din câte se pare, acest lucru s-a realizat în iunie 1923, când Petru Herțeg a solicitat mutarea la Ardud. Pe acest considerent, el va fi primul cleric român în această parohie greco-catolică nou-înființată, unde a funcționat, din iunie 1923 ca administrator parohial[37], iar din 22 septembrie 1923 ca paroh. A mai

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem*, dosar 19, f. 22, 28.

[32] Consiliul Național Român din Fărcașa a avut următoarea componență: preotul Petru Herțeg – președinte; notarul Bordan Quilian – vicepreședinte; Crainic Vila, Pop George și Fănățan Dumitru – membri. Gheorghe Ionele, Gheorghe Iacob, Lucica Covaliu, *Monografia comunei Fărcașa*, 2004, p. 35.

[33] https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/297088 (accesat la 25 iulie 2025).

[34] SJMmAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, dosar 11, f. 9v; Robert C. Tökölyi, *Personalitățile Unirii din zona Baia Mare*, în „Revista Arhivei Maramureșene", Baia Mare, anul XI, nr. 11, 2018, p. 268.

[35] SJMmAN, *Colecția Matricole Confesionale*, registru 1066, f. 93.

[36] Idem, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, dosar 12, f. 14v.

[37] „Satu Mare", Satu Mare, anul V, nr. 39, 20 mai 1923, p. 1.

slujit la Aușeu, între 1926 și 1927. Și-a încheiat pastorația în parohia Sârbi, cu filia Buzești, unde a slujit între anii 1928 și 1934. A mai îndeplinit, în anul 1929, funcția de bibliotecar-arhivar al „Asociației preoților români uniți din eparhiile Oradea și Gherla a județelor Satu Mare și Maramureș”[38]. A scris câteva piese dramatice de Crăciun și a colaborat la periodicul *Vestitorul*[39]. A trecut în eternitate în data de 15 decembrie 1934. Prin intermediul unui necrolog apărut în publicația oficială a diecezei de Maramureș, întregul cler eparhial a fost anunțat de descesul preotului Petru Herțeg, „în anul 56 al vieții și 31 al preoției sale”[40].

După plecarea parohului Petru Herțeg, calitatea de slujitor bisericesc al Fărcașei i-a revenit lui Iuliu Mărcuș (1891-1932). Acesta s-a născut în 13 octombrie 1891, la Mădăras, în familia învățătorului Mihai Mărcuș și a Iulianei Ember. A absolvit liceul la Beiuș[41]. A studiat teologia la Seminarul latin din Oradea (1908-1911) și la Seminarul greco-catolic din Ungvár (1912-1913). Între anii 1911-1912 a fost membru al Societății de lectură „Sfântul Ioan Gură de Aur”[42]. După terminarea studiilor teologice, pentru o scurtă perioadă a fost catehet la Budapesta. A fost căsătorit cu Cornelia Pop, cu care a avut o fiică, Virginia, născută la 20 noiembrie 1915. A primit Sfânta Taină a Preoției în 1 februarie 1916 de la episcopul Demetru Radu al Oradiei[43]. De-a lungul carierei preoțești a trecut prin următoarele parohii: Moroda (aprilie 1916-1918, administrator parohial)[44], Beznea (iunie 1918-iulie 1923), Fărcașa (administrator parohial), Dumbrăvița (1929, cooperator) și Șurdești (1932, cooperator)[45].

La Fărcașa a slujit în intervalul de timp septembrie 1923-ianuarie 1929. În această perioadă, a fost implicat activ în lucrările de renovare a lăcașului de cult. În urma sa a rămas corespondența purtată cu forurile ecleziastice superioare (protopopiat, Ordinariat diecezan, episcop) care au avut ca obiectiv principal găsirea unor soluții eficiente pentru acoperirea costurilor cu lucrările de renovare a bisericii. Din punct de vedere pastoral a manifestat o grijă deosebită pentru credincioși, acordându-le cu devoțiune asistența spirituală și duvovnicească de care aceștia aveau nevoie.

---

[38] *Șematismul veneratului cler al Eparhiei Greco-Catolice Române a Maramureșului pe anul 1932*, Baia Mare, Tipografia „Dacia”, 1932, p. 21; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, p 173.

[39] Vestitorul”, Oradea, anul IV, nr. 13-14, 1-15 iulie 1928, p. 10.

[40] *Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului* (în continuare *Buletinul*), nr. II/1935, p. 5.

[41] *Anuarul Gimnaziului Superior Greco-Catolic din Belényes-Beiuș pe anul școlar 1908-1909*, Beiuș, 1909, p. 123.

[42] Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, pp. 216-217; Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023, p. 218.

[43] SJMmAN, *Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ardusat*, dosar 11, f. 20.

[44] *Status personalis dioecesis Magno-Varadinensis graeci-ritus catholicorum anno a Christo nato 1917*, Oradea, Tipografia „Nagyvárad”, 1917, pp. 10, 22.

[45] *Șematismul veneratului cler al Eparhiei Greco-Catolice Române a Maramureșului pe anul 1932*, Baia Mare, 1932, p. 42; Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *op. cit.*, pp. 216-217.

Nu cunoaștem motivele care au stat la baza deciziei lui Iulian Mărcuș de a se muta într-o altă parohie. Cert este faptul că odată cu plecarea acestuia, din ianuarie 1929 și până în august 1931, oficiul de paroh al Fărcașei a rămas vacant. În toată această perioadă, de asistența spirituală a credincioșilor s-au ocupat mai mulți slujitori bisericești din zonă, dintre care îi amintim pe Liviu Sălăjan din Ardusat, Alexandru Fărcaș din Tămaia, Petru Herțeg din Sârbi și Simeon Pop din Gârdani. În perioada noiembrie 1929-august 1931, numele preotului Simeon Pop apare des consemnat în matricolele confesionale, ceea ce ne face să credem că a suplinit interimar în Fărcașa. Preotul Iuliu Mărcuș a murit în data de 8 decembrie 1932.

Starea de incertitudine s-a terminat în vara anului 1931, când forul diecezan a luat decizia de a-l numi la Fărcașa pe Gheorghe Goia (1887-?). Decizia a fost luată în ședința consistorială desfășurată la Baia Mare în 23 iulie 1931[46]. Preotul Gheorghe Goia s-a născut la Crucișor, în 5 martie 1887, în familia lui Ioan Goia și a Varvarei Barbul. Atât gimnaziul, cât și liceul le-a urmat la Liceul de Stat din Baia Mare. A studiat teologia la Seminarul greco-catolic din Oradea (1907-1908), ca bursier al Fundaţiei Darabantiana, și la Seminarul romano-catolic din Satu Mare (1908-1909). A primit harul preoției în data de 7 ianuarie 1910, de la episcopul orădean Demetriu Radu[47]. A fost căsătorit cu Tulia Budo, fiica răposatului paroh din Crucișor, Nicolae Budo. Împreună au avut trei copii: Liviu George (născut în octombrie 1910, la Crucișor, răposat la vârsta de 8 luni); Coriolan (născut în 14 iulie 1921, la Crucișor, student teolog la Oradea); Octavian Pamfiliu (născut în 12 februarie 1926)[48].

Gheorghe Goia și-a început pastorația în parohia Crucișor, unde a slujit din februarie 1910 până în august 1931. În această perioadă s-a implicat în activitățile desfășurate pe plan local de ASTRA sibiană. În toamna anului 1918 a fost preşedinte al Consiliului Național Român din Crucișor, iar în 29 noiembrie 1918 a fost ales membru în Consiliul Național Român cercual Seini. După uciderea părintelui Isidor Silaghi în 19 februarie 1919, de o patrulă a secuilor bolșevici, a suplinit și în parohia Bicău, între anii 1920 și 1923. Potrivit documentelor de arhivă, a administrat parohia Fărcașa din august 1931 până în august 1934, când s-a transferat la Vad (azi, Vadu Izei), în Protopopiatul Greco-Catolic Sighet[49]. În anul 1936 era paroh la Vad, având titlul onorific de protopop onorar și asesor ordinar al districtului Sighet. Nu cunoaștem data morții preotului Gheorghe Goia.

După concursul organizat în 31 august 1934, în cadrul ședinței din 6 septembrie 1934, Consistoriul diecezan l-a numit la Fărcașa pe Vasile Bota (1902-?) care, anterior, a fost administrator parohial la Cernești, în Protopopiatul Greco-Catolic Mănăștur. Vasile Bota s-a născut în 1902 și a fost hirotonit la vârsta de 23 ani, în 1925[50]. Potrivit documentelor vremii, preotul Vasile Bota a slujit la

[46] *Șematismul veneratului cler al Eparhiei Greco-Catolice Române a Maramureșului pe anul 1932*, Baia Mare, 1932, p. 18.

[47] Gabriel-Florian Borzoș, *op. cit.*, vol. II, 2023, p. 191.

[48] *Ibidem.*

[49] Decizia de transfer a preotului Gheorghe Goia de la Fărcașa la Vad a fost luată în ședința consistorială desfășurată în 2 august 1934. *Buletinul*, nr. VI/1934, p. 30.

[50] *Șematismul veneratului cler al Eparhiei Greco-Catolice Române a Maramureșului pe anul 1936*, Baia Mare, Tipografia „Dacia”, 1936, p. 166.

Fărcașa, în perioada septembrie 1934-martie 1939. De-a lungul slujirii sale în Fărcașa a fost preocupat de administrarea eficientă a bunurilor imobile ale parohiei și de organizarea și funcționarea Reuniunii Mariane. În conformitate cu decizia Consistoriului diecezan din 9 martie 1939, preotul Vasile Bota a fost numit controlor financiar la Serviciul de conturi a eparhiei[51]. Nu se cunoaște data morții preotului Vasile Bota.

Prin mutarea părintelui Vasile Bota la Baia Mare, în slujba administrației eparhiale, postul de paroh al Fărcașei a fost vacantat. În urma concursului organizat, începând cu data de 23 martie 1939, oficiul de paroh a fost ocupat de Felician Marica, care anterior a slujit în parohia Vărai, în districtul Chioar[52]. Acest slujitor bisericesc cu o pastorație impresionantă la Fărcașa (a slujit până în anul 1973), a fost martor a mai multor evenimente petrecute aici. Mai întâi, a trăit perioada plină de greutăți a celui de-Al Doilea Război Mondial, a fost anchetat, închis, privat de libertate și de slujire preoțească în toamna anului 1944 și, nu în ultimul rând, a trăit momentul desființării Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, în urma decretului 358/1948, emis de Înaltul Prezidiu al Marii Adunări Naționale la 1 decembrie 1948. Atât în anii crânceni ai războiului, dar și după cele petrecute la sfârșitul anului 1948 a rămas alături de credincioși, trecând împreună cu întreaga comunitate parohială din Fărcaș la „sânul" Bisericii Ortodoxe Române. Din păcate, din sursele bibliografice și izvoarele arhivistice identificate până în momentul de față nu au fost găsite informații privind anul nașterii și a morții ori alte date referitoare la viața privată a clericului.

Felician Marica, ultimul din lista celor care au păstorit la Fărcașa în intervalul de timp abordat, a fost paroh al acestei comunități până în anul 1973. Dintre toți cei 12 slujitori divini, pe lângă asistența spirituală acordată credincioșilor și prin actele de caritate și filantropie creștină, unii s-au remarcat prin pastorații de lungă durată. Astfel, mai întâi, îl amintim pe Simeon Bran, descendent dintr-o familie de tradiție preoțească, care a slujit aproape trei decenii în Fărcașa la începutul secolului al XIX-lea. Tot în această categorie de sacerdoți îi includem pe Simeon Toma (care a slujit circa 40 de ani) și Andrei Pelle (care a slujit 20 de ani). Deși a slujit mai puțin în raport cu preoții amintiți, nu trebuie omisă figura parohului Petru Grigore Herțeg care s-a implicat activ în lupta pentru emanciparea națională a poporului român, în noiembrie 1918 fiind ales în calitatea de președinte a Consiliului Național Român din Fărcașa.

În materialul de față am prezentat pe toți clericii care au slujit în Fărcașa între anii 1800 și 1948. Pe baza celor găsite în documente de arhivă, șematisme diecezane, periodice bisericești și lucrări de specialitate am dorit să pun la dispoziția celor interesați date referitoare la originea, nivelul de școlarizare și de perfecționare clericală, viața privată și opera pastorală a fiecărui sacerdot în parte. Consider că preoții Fărcașei și-au îndeplinit lucrarea harică conferită prin Sacramentul Preoției, asumându-și așa cum se cuvine rolul de păstori sufletești. Opera de modelare spirituală a membrilor comunității a fost făcută atât prin puterea cuvântului rostit din fața Sfântului Altar sau de la amvon, cât și prin puterea exemplului personal.

[51] *Buletinul*, nr. IV/1939, p. 16.
[52] Idem, nr. VI/1939, p. 28.

PATRIMONIU

CĂRȚI PROVENIND DE LA TIPOGRAFIA LUI SEBASTIEN GRYPHE ÎN FONDUL BIBLIOTECII JUDEȚENE SATU MARE

Marta CORDEA*

Abstract: Books from the Printing Press of Sebastien Gryphe in the Satu Mare County Library Collection. *Sébastien Gryphe (1493?-1556), a humanist printer, activated in Lyon between 1520 and 1556. He printed Latin, Greek, Hebrew texts, medical books, but also contemporary authors (e.g. Marot, Rabelais). He published the Bible in Latin in 1550 as well as different Christian authors. During a search, Calvin's Christian Institutes and the writings of Philipp Melanchthon were found in his possession. Gryphe published sober, unadorned books, having only a griffin as their printing mark. This article briefly presents the several volumes from the Lyon printing press of Sébastien Gryphe that have been preserved in the collection of the Satu Mare County Library.*
Keywords: *Sébastien Gryphe, Lyon, Satu Mare County Library, printer.*

Sebastian Gryphe (1491 sau 1493?[1]-1556) a fost un tipograf umanist, librar, cu origini în Reutlingen (oraș german din landul Baden-Württemberg – n.n.), fiu al tipografului Michael Greif (sau Greyff). După ce a lucrat la Veneția o vreme, s-a stabilit la Lyon înainte de anul 1524. A tipărit la Lyon între 1520-1556 cărţi sobre, fără ornamente, care aveau ca marcă tipografică un grifon, propria întreprindere deschizându-şi-o în anul 1538. Fratele său, François, a fost de asemenea tipograf şi s-a stabilit la Paris, tipărind între anii 1532-1542[2].

Grifonul a fost în mitologia greacă un monstru înaripat cu trup și picioare leonine, cu cap și aripi de vultur, consacrat zeului Apollo. Se credea că locuiește în ținutul hyperboreienilor, păzind aurul nordic împotriva arimaspilor. Într-o altă variantă, grifonii sunt considerați paznicii lui Zeus, adică un monstru mitologic cu corp de leu, cu aripi, cap și gheare de vultur și cu urechi de cal.

Deviza cea mai cunoscută pe care o folosea pe cărţile sale a fost „Virtute duce, comite Fortuna" (Cu virtutea ca ghid şi norocul ca însoţitor), care acum este motto-ul Institutului de studii politice din Lyon, inspirat din Marcus Tullius Cicero (*Epistulae et familiares*, X, 3). Numele sub care poate fi identificat tipograful sunt Griphius, Gryphius, Greiff, Sébastien Gryphe.

Sebastian Gryphe a tipărit texte latinești, grecești, ebraice, cărţi medicale, dar şi autori contemporani (de exemplu Marot sau Rabelais, al cărui editor ştiinţific

* Bibliotecar, doctor în istorie, Biblioteca Județeană Satu Mare;
e-mail: marticordea@yahoo.com.

[1] Elena Damian, *Tipografi lyonezi din secolul al XVI-lea în colecţiile Bibliotecii academice clujene*, în „Libraria", anuar I (Lucrările Simpozionului naţional „200 de ani de lectură publică la Târgu-Mureş" – 26-28 septembrie 2002), Biblioteca Judeţeană Mureş, Târgu-Mureş, 2002, pp. 156-181.

[2] *Ibidem*; Albert Flocon, *Universul cărţilor*, București, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 206.

a fost). A publicat *Biblia* în limba latină în 1550 şi autori creştini, mai toţi suspecţi: Erasm, Poliziano, Lefébre, Sadoleto, Berquin (mort pe rug în 1529), precum şi psalmii în traducerea lui Marot. La o percheziţie, s-a găsit la el *Instituţia creştină* de Calvin şi scrierile lui Melanchton, prietenul lui Luther. A realizat numeroase prefeţe şi epistole dedicatorii. Ediţiile publicate de Gryphius erau de format mic, între 1530-1540 tipărind peste 500 de ediţii, cărţi religioase şi clasice. Tipăritura *Biblia din 1550* este considerată a fi capodopera sa tipografică. S. Gryphe a imprimat şi ordonanţe pentru biserică, donând veniturile acumulate în folosul celor nevoiaşi[3].

În *Catalogul cărţilor tipărite în Europa (1501-1600, existente în bibliotecile Cambridge* (H. M. Adams) sunt menţionate 324 de lucrări tipărite la tipografia lui[4]. În lucrarea *Étude de la production éditoriale de Sébastien Gryphe sur deux années caractéristiques: 1538 et 1550,* semnată de Raphaëlle Bats, Coralie Miachon, Marie-Laure Montlahuc, Roseline Schmauch-Bleny, sub conducerea lui Raphaële Mouren, conservator şi director adjunct la Cité du Livre (Aix-en-Provence), sunt menţionate nu mai puţin de 1153 volume tipărite de Gryphius.

Tipografia va fi condusă, după moartea sa, de fiul său, Antoine Gryphe şi soţia, Françoise Miraillet.

*

Biblioteca Judeţeană Satu Mare deţine următoarele tipărituri de la Tipografia lui Gryphius[5]:

1. Lucius Columella, *De re rustica libri XII*. Data apariţiei: 1541, Locul: Lugduni [Lyon]. Apud Seb. Gryphium; Bibliografie: GRAESSE, vol. II, p. 229, ADAMS – C 2409; Format: in 8º; Aspectul grafic: Tipar negru, marcă tipografică, iniţiale ornate; Legătura: Piele gălbuie cu incrustaţii la rece, cotor cu 3 nervuri profilate; Însemne de proprietate: „Iosephi Kosdi ab anno 1795", „Adami Kosdi" (ex-libris manuscris; „A szatmarnemeti h.h. gymnasium konyvtara" (ex-libris ştampilă al Liceului Reformat Satu Mare); Cotele: I 451 şi I 452/D; Nr. de inventar: 64259, 202599.

2. Lucius Columella, *Ennarationes vocum priscarum in libris re rustica, per Georgium Alexandrinum. Philippi Beroaldo in libros XIII. Columellae annotationes. Aldus de dierum generibus… De umbris, et horis, quae apud Palladium*. Data: 1541, Locul: Lugduni [Lyon]. Apud Seb. Gryphium; Bibliografie: GRAESSE, vol. II, p. 229; Format: in 8º; Paginaţia: 491, [17] p.; Aspectul grafic: Tipar negru. Marcă tipografică; Legătura: Pergament; Însemne de proprietate: „A szatmárnémeti h.h. gymnasium könyvtára (Ex libris ştampilă al Liceului Reformat Satu Mare); Cota: I 452/5; Nr. de inventar: 202598.

Prozatorul Lucius Iunius Moderatus Columella (sec. I p. Chr.-?), pasionat agronom, a scris mai întâi *De arboribus* (Despre arbori), apoi *De re rustica* (Despre agricultură) în 12 cărţi. A zecea carte este dedicată grădinăritului şi a fost întocmită

[3] Elena Damian, *op. cit*., pp. 156-181.

[4] *Ibidem*.

[5] Volumele descrise în acest articol sunt realizate pe baza catalogului Paula Vasil-Marinescu, Marta Cordea, *Cartea veche străină în Biblioteca Judeţeană Satu Mare: sec. XV-XVI: catalog*, Satu Mare, Biblioteca Judeţeană Satu Mare, 1998.

cu scopul „ca urmaşii să-şi amintească de el”[6].

3. Diodorus Siculus, *Diodori Siculi Bibliothecae libri XVII*. Apud Seb. Gryphium. Data: 1559; s.l.; Bibliografie: ADAMS – D 474; Format: in 16º; Paginaţie: 1127 p.; Aspect grafic: Tipar negru. Marcă tipografică. Iniţiale ornate. Fără legătură, coperta 2 din piele brună, în centru un romb auriu; Însemne de proprietate: „Muzeul Raional Carei. Biblioteca documentară” (ex libris ştampilă), „Michael Kiss 1783”; Cota I 24; Nr. de inventar: 177574.

Diodorus Siculus (n. C. 80 î.Hr., Agyrion, Sicilia-29 î.Hr., Sicilia) a fost un istoric grec, autorul unei istorii universale, *Bibliothēkē* („Bibliotecă”; cunoscută în latină ca Bibliotheca historica), care a variat de la epoca mitologiei până la 60 î.Hr. şi pentru care a întreprins numeroase călătorii. Diodor a trăit pe vremea lui Iulius Caesar și Augustus, iar pe baza declarațiilor sale putem afirma că a călătorit în Egipt în perioada 60-57 î.Hr. și a petrecut câțiva ani la Roma. Istoria sa a constat din 40 de cărți, fiind folosită în şcoli ca material didactic[7].

4. Herodianus Historicus, *Herodiani Historiae de imperio post Marcum vel, de suis temporibus. Angelo Politiano interprete*. Apud Seb. Gryphium. Data: 1551; Locul Lugduni (Lyon); Bibliografie: Baudrier VIII, p. 251; Format: in 16º; Paginaţie: 237 p.; Legătura: Piele brună; Însemne de proprietate: Ex libris manuscris indescifrabil din 1634 şi 1774; Cota: I 34; Nr. de inventar: 53783.

Aelius Herodianus sau Herodian (secolul al II-lea d.Hr.), istoric grec, unul dintre cei mai celebri gramaticieni ai antichității greco-romane. Herodian a fost fiul lui Apollonius Dyscolos și s-a născut în Alexandria. A trăit apoi la Roma, în timpul domniei împăratului Marcus Aurelius (161-180), căruia i-a dedicat o lucrare de prozodie: *Despre prozodia generală* (21 de cărţi)[8].

Comentariile sunt realizate de Agnolo (Angelo) Ambrogini, poet, umanist și filolog italian, cunoscut și ca Poliziano[9], provenit de la localitatea sa de origine, Mons Politianus (n. 14 iulie 1454, Montepulciano, Toscana, Italia-d. 29 septembrie 1494, Florența, Republica Florentină). Este considerat unul dintre cei mai mari poeți italieni din secolul al XV-lea. Autor al unor lucrări în latină, greacă și vulgară italiană, Poliziano şi-a dedicat viața studiilor umaniste. La șaisprezece ani traducea deja Iliada lui Homer din greacă în latină.

5. Ioannes Ravisius, *Ioannis Ravisius Textoris Epistolae*. Apud Haered. Seb. Gryphii. Data: 1560. Locul Lugnduni (Lyon); Bibliografie: GRAESSE, vol. VI, p. 39; Format: in 8º; Paginaţie: 112 p: Aspect grafic: Tipar negru. Marcă tipografică. Marginalia. Legătura: Cotorul din piele. Coperta din carton cu ornamente aurii. Cota: I 665/2; Nr. de inventar: 181993.

Este o lucrare a umanistului, gramaticianului, profesorului Ravisius Textor (1480-1524?) tipărită în tipografia lui Gryphius, de urmaşii săi.

6. Cato cel Bătrân. *Marci Catonis, ac M. Teren. Varronis De re rustica libri,*

[6] Marta Cordea, *Despre cărţi şi destine*, Baia Mare, Editura Bibliotecii Judeţene „Petre Dulfu” Baia Mare, pp. 237-238.

[7] *Scriitori greci şi latini*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 54.

[8] https://www.ziuaconstanta.ro/fondul-documentar-dobrogea-de-ieri-si-de-azi/articol/istoria-dobrogei-bibliografie-herodian-sec-ii-despre-prozodia-generala-5908.html?print.

[9] https://ro.wikipedia.org/wiki/Angelo_Poliziano.

per Petrum Victorium, ad veterum exemplarium fidem, suae integrati restituti. Apud Seb. Gryphium. Data: 1541; Locul: Lugduni (Lyon). Bibliografie: GRAESSE, vol. VI, p. 331; BRUNET, vol. V. col. 246. Format: in 8º; Paginaţie: 16, 214, 18 p.; Aspect grafic: Tipar negru. Iniţiale ornate. Marcă tipografică. Legătura: Pergament. Însemne de proprietate: Ex libris manuscris: „Scholae Reformatae Szatmariensis 1747"; Cota: I 452; Nr. de inventar: 62471.

Marcus Porcius Cato Censorius Maior (născut în 234 î.Hr., Tusculum, Latium [Italia]-decedat în 149) a fost un om de stat roman, istoric, orator, scriitor, prozator latin. Influența lui Cato asupra literaturii latine este de netăgăduit. A fost autorul cărții *Origines*, care este considerată prima istorie a Romei compusă în latină.

Marcus Terentius Varro (născut în 116 î.Hr., Raete, Lazio, Italia-decedat în 27 î.Hr., Roma), scriitor de formaţie enciclopedică, poet, filosof, teoretician al muzicii, istoric, gramatician. Opera sa vastă cuprinde 74 de titluri în 720 de cărţi. S-a păstrat integral doar *De re rustica* (Despre agricultură), un tratat despre agricultură scris în jurul anului 160 î.Hr. *De agricultura* este cea mai veche lucrare de proză completă rămasă în latină. Este un manual practic care se ocupă atât de cultivarea viței de vie și a măslinilor, cât și de pășunatul animalelor. Lucrarea conține și multe detalii despre vechile obiceiuri și superstiții[10].

7. Palladius, Rutilius Taurus Aemilianus. *Palladii Rutilii Tavri Aemiliani, viri illvstri, De re rvstica libri XIIII*. Apud Seb. Gryphivm. Data: 1541. Locul: Lugduni (Lyon); Bibliografie: GRAESSE, vol. V, p. 109, ADAMS – P 110; Format: in 8º; Paginaţie: 184, [8] p.; Aspect grafic: Tipar negru. Marcă tipografică. Inițiale ornate. Legătura: Pergament. Însemne de proprietate: „A szatmárnémeti h.h. gymnasium könyvtára" (Ex libris ștampilă al Liceului Reformat Satu Mare); Cota: I 452/3; Nr. de inventar: 202597.

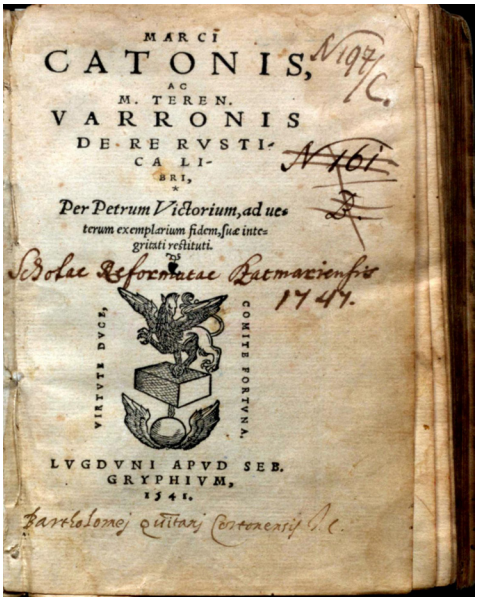
Rutilius Taurus Aemilianus Palladius a fost un autor roman din secolul al IV-lea, un vir illustris. Cunoscut în special pentru tratatul său asupra agriculturii, *Opus agriculturae* (*De re rustica)*, în care autorul indică activitățile agricole necesare în fiecare lună a anului.

8. Victorius Petrus, *Petri Victorii explicationes suarum in Catonem, Varronem, Collumellam castigationum*. Apud Seb. Gryphium. Data: 1542. Locul: Lugduni (Leyda). Format: in 8º. Paginaţie: 144 p.; Aspect grafic: Tipar negru. Inițiale ornate. Marcă tipografică. Legătura: Pergament. Cota I 452. Nr. de inventar: 202598.

Petrus Victorius (1499-8 decembrie 1585, Florenţa) scriitor, filolog și umanist italian preocupat de studiul clasicilor greci. Printre lucrările sale se numără *Castigationes* (Comentariile) scrisorii familiei lui Cicero și ediții ale lucrărilor lui Varro, Cato, Eschil, Sallust, Aristotel, Electra lui Euripide etc.

Fiind unul dintre cei mai bine cotaţi tipografi francezi ai secolului al XVI-lea, volumele tipărite în tipografia lui Sebastian Gryphe fac cinste oricărei biblioteci în care s-ar afla, pornind de la cele mai mici şi terminând cu cele din cele mai prestigioase biblioteci ale lumii. Din acest motiv, prezenţa acestor volume în cadrul Colecţiilor speciale ale Bibliotecii Judeţene Satu Mare este un motiv de mare mândrie.

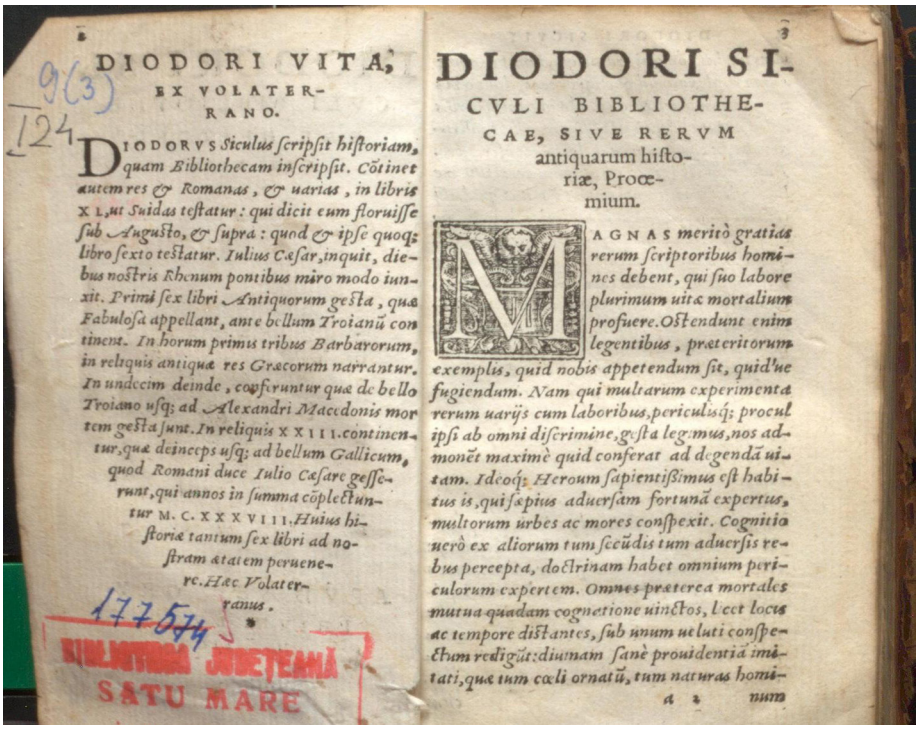
[10] *Scriitori greci şi latini*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, pp. 370-374.

MARCI
CATONIS,
AC
M. TEREN.
VARRONIS
DE RE RVSTI-
CA LI-
BRI,
*
Per Petrum Victorium, ad ue-
terum exemplarium fidem, suæ inte-
gritati restituti.
Scholae Reformatae Batmarienſis
1747.
VIRTVTE DVCE,
COMITE FORTVNA.
LVGDVNI APVD SEB.
GRYPHIVM,
1541.

Cato, Varro, *De re rustica*, 1541

L.
IVNII
MODERATI
COLVMELLAE
DE RE RVSTI
CA LIBRI
XII.
Eiusdem de Arboribus liber,
separatus ab
alijs.
*
VIRTVTE DVCE,
COMITE FORTVNA.
LVGDVNI APVD SEB.
GRYPHIVM,
1541.

Collumela, *De re rustica*, 1541

DIODORI VITA,
EX VOLATER-
RANO.

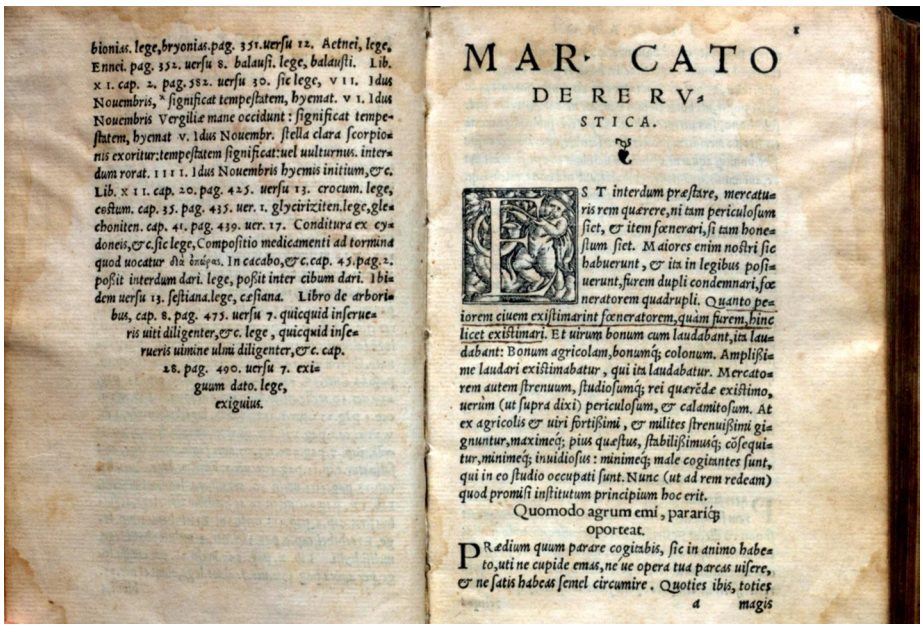
DIODORVS Siculus scripsit historiam, quam Bibliothecam inscripsit. Cõtinet autem res & Romanas, & uarias, in libris XL, ut Suidas testatur: qui dicit eum floruisse sub Augusto, & supra: quod & ipse quoq; libro sexto testatur. Iulius Cæsar, inquit, diebus nostris Rhenum pontibus miro modo iunxit. Primi sex libri Antiquorum gesta, quæ Fabulosa appellant, ante bellum Troianũ continent. In horum primis tribus Barbarorum, in reliquis antiquæ res Græcorum narrantur. In undecim deinde, conferuntur quæ de bello Troiano usq; ad Alexandri Macedonis mortem gesta sunt. In reliquis XXIII. continentur, quæ deinceps usq; ad bellum Gallicum, quod Romani duce Iulio Cæsare gesserunt, qui annos in summa cõplectuntur M. C. XXXVIII. Huius historiæ tantum sex libri ad nostram ætatem peruenere. Hæc Volaterranus.

9(3)
124
177574
BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
SATU MARE

DIODORI SI-
CVLI BIBLIOTHE-
CAE, SIVE RERVM
antiquarum histo-
riæ, Proœ-
mium.

MAGNAS meritò gratias rerum scriptoribus homines debent, qui suo labore plurimum uitæ mortalium profuere. Ostendunt enim legentibus, præteritorum exemplis, quid nobis appetendum sit, quid'ue fugiendum. Nam qui multarum experimenta rerum uarijs cum laboribus, periculisq; procul ipsi ab omni discrimine, gesta legimus, nos admonẽt maximè quid conferat ad degendã uitam. Ideoq; Heroum sapientissimus est habitus is, qui sæpius aduersam fortunã expertus, multorum urbes ac mores conspexit. Cognitio uerò ex aliorum tum secũdis tum aduersis rebus percepta, doctrinam habet omnium periculorum expertem. Omnes præterea mortales mutua quadam cognatione uinctos, licet locus ac tempore distantes, sub unum ueluti conspectum redigit: diuinam sanè prouidentiã imitati, quæ tum cœli ornatũ, tum naturas homi-

a 2 num

bionis. lege, bryonias. pag. 351. uersu 12. Aetnei, lege, Ennei. pag. 352. uersu 8. balausi. lege, balausti. Lib. XI. cap. 2. pag. 382. uersu 30. sic lege, VII. Idus Nouembris, * significat tempestatem, hyemat. V I. Idus Nouembris Vergiliæ mane occidunt: significat tempestatem, hyemat V. Idus Nouembr. stella clara scorpionis exoritur: tempestatem significat: uel uulturnus. interdum rorat. III I. Idus Nouembris hyemis initium, &c. Lib. XII. cap. 20. pag. 425. uersu 13. crocum. lege, costum. cap. 35. pag. 435. uer. 1. glyciriziten. lege, glecheniten. cap. 41. pag. 439. uer. 17. Conditura ex cydoneis, &c. sic lege, Compositio medicamenti ad tormina quod uocatur διὰ ἐκάστου. In cacabo, &c. cap. 43. pag. 2. posit interdum dari. lege, posit inter cibum dari. Ibidem uersu 13. sestiana. lege, cæsiana. Libro de arboribus, cap. 8. pag. 475. uersu 7. quicquid inseueris uiti diligenter, &c. lege, quicquid inseueris uimine ulmi diligenter, &c. cap. 28. pag. 490. uersu 7. exiguum dato. lege, exiguius.

MAR· CATO
DE RE RV-
STICA.

EST interdum præstare, mercaturis rem quærere, ni tam periculosum sit, & item fœnerari, si tam honestum sit. Maiores enim nostri sic habuerunt, & ita in legibus posiuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita laudabant: Bonum agricolam, bonumq; colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum, studiosumq; rei quærẽdæ existimo, uerum (ut supra dixi) periculosum, & calamitosum. At ex agricolis & uiri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur, maximeq; pius quæstus, stabilissimusq; cõsequitur, minimeq; inuidiosus: minimeq; male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nunc (ut ad rem redeam) quod promisi institutum principium hoc erit.

Quomodo agrum emi, pararíq; oporteat.

PRædium quum parare cogitabis, sic in animo habeto, uti ne cupide emas, ne ue opera tua parcas uisere, & ne satis habeas semel circumire. Quoties ibi, toties

a magis

ȘTEFAN ZUGRAVU „ȘIȘEȘTEANU” – RENUMIT PICTOR DE BISERICI ȘI COPIST DE CĂRȚI LITURGICE

Gavril BABICIU*

Abstrait: Ștefan Zugravu „Șișeșteanu” **– peintre d'églises renommé et copiste de livres liturgiques.** *L'une des personnalités vivant dans le village de Șișești, à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe siècle, Ștefan Zugravu, dit «Șișeșteanu», était le diacre de la paroisse locale, devenu peintre d'églises en bois et copiste de livres liturgiques. Le surnom «Șișeșteanu» vient du nom de la localité où il vivait avec sa famille, le nom de son lieu de résidence étant déclaré à tous, et même marqué sur ses œuvres, par Ștefan lui-même. Les peintures murales, iconostases et icônes qu'il a réalisées dans le style byzantin et post-byzantin peuvent être vues dans les églises de Șișești, Șurdești, Plopiș, Cetățele, Dănești, Cărpiniș, Baia Sprie, Buzești, Inău, Valea Chioarului, Craidorolț, Lăpuș, Rus, Aciua, Seini. Comme modèles pour les icônes du ''pristol'', il a utilisé les thèmes du Couronnement de la Mère de Dieu et de la Sainte Trinité. Ayant un style d'écriture beau et ordonné, qui imite les caractères, il a copié plusieurs livres liturgiques, écrits en roumain mais avec des graphismes cyrilliques, utilisé dans la célébration des services religieux.*
Mots-clés: *copiste, peintre, manuscrit, icônes, iconostase*.

Considerații referitoare la identitatea lui Ștefan Zugravu

Urmărind datele publicate până în prezent despre diacul Ștefan Zugravu din Șișeștii Maramureșului, trăitor la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, am constatat că acesta a fost o personalitate a vremii, un pictor și copist renumit în părțile de nord-vest ale Transilvaniei.

Nu cunoaștem cu exactitate data nașterii, dar putem afirma că acesta a văzut lumina zilei pe la jumătatea secolului al XVIII-lea. Credem că a urmat școala confesională din Șișești (a cărei existență este consemnată în anul 1867[1]). Ucenicia de zugrav-pictor a făcut-o, cel mai probabil, în atelierul de pictură ce funcționa pe lângă vechea biserică de lemn din Șișești ce putea avea rol de școală și/sau schit mănăstiresc.

Există indicii cum că Ștefan Zugravu ar fi avut ucenici, colaboratori. Cu privire la acest aspect, facem trimitere la două referințe bibliografice. Prima este destul de grăitoare: „Colaborarea între zugravul Ştefan şi meşterul său se vede pe icoana pictată pe ambele feţe din Capela Racolţa (capela se găsește în proximitatea Catedralei istorice de pe strada Vasile Lucaciu din Baia Mare n.n.); icoana de spate, făcută în tempera, este superioară prin calitatea ei: sunt executate foarte bine gesturile, mâinile şi picioarele, alese parcă intenţionat pentru exersarea acestor părţi dificil de

* Colonel în rezervă, Asociația „Renașterea Șișeșteană”;
e-mail:gavrilbabiciu@gmail.com.

[1] *Siematismulu veneratului cleru a nou înființatei diecese greco-catolice a Gherlei pre anulu de la Christosu 1867*, Gherla, 1867, p. 186.

pictat”[2]. A doua ne prezintă faptul că pictorul Ștefan a lucrat de unul singur, după cum reiese din mențiunea ,,am zugrăvit eu singur”, scrisă în anul 1785, pe o icoană ce-l portretizează pe Prorocul Ieremia, icoană care a făcut parte din iconostasul bisericuței de lemn din satul său natal[3].

Studiind ceea ce s-a scris până în momentul de față despre diacul Ștefan Zugravu, originar din Șișești, am remarcat că nu se face o precizare clară privitoare la numele lui de familie. În literatura de specialitate, termenul ,,zugravu” este utilizat ca raportare, trimitere la profesia de zugrav sau pictor, deoarece în epoca modernă, așa erau denumiți pictorii de biserici și iconarii.

Cercetând atât matricolele confesionale ale localității Șișești, păstrate la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, cât și cele din arhiva Parohiei Ortodoxe Șișești, emitem o ipoteză cu privire la numele de familie a diacului Ștefan. Mai întâi, facem precizarea că în Șișești, localitate care a aparținut în trecut Voievodatului Maramureșului, Regatului maghiar, Principatului Transilvaniei și Monarhiei austro-ungare, iar în prezent României, identificarea persoanelor după nume și prenume s-a făcut cu multe secole în urmă. Cel mai vechi document consultat, în care am găsit o conscriere nominală a locuitorilor Șișeștiului, așezare care avea denumirea de Laczfalu și se afla în comitatul Satu Mare, este recensământul urbarial (*Urbarium*) din 1767[4].

Analizând *Urbarium*-ul din 1767, am constatat că în listele cu ,,libertinii” și ,,colonii” plătitori de taxe este menționată o persoană cu prenumele ,,Ștefan”. Nu știm dacă ,,Stephany Boday”, trecut în listă, are sau nu are legătură cu Ștefan Zugravu. La acea dată, presupunem că în Șișești trăia familia diacului Ștefan, deoarece în matricola confesională a vechii parohii greco-catolice Șișești, întocmită începând cu anul 1787, apar mai multe consemnări în care figurează numele Ștefan Zugrav[5]. Astfel, în data de 13 iulie 1789, Teodor Rad (administratorul parohial al Șișeștiului) a încreștinat o fetiță, cu numele Irina. În rubrica cu numele părinților au fost trecuți Zugrav Ștefan și Varvara[6]. Într-o altă consemnare, făcută de parohul Ioan Covaci în 26 iulie 1802, se arată că i-a fost botezată o fetiță cu numele Firona. Numele lui Ștefan Zugravu mai apare în registrul parohial în octombrie 1822, când una dintre fiicele sale, Teodora (de 18 ani), s-a căsătorit cu Vidican Onuț (de 21 de ani). Cununia religioasă a fost oficiată de parohul local Constantin Chiș.

În matricola decedaților, în 7 decembrie 1861 (sâmbăta) apare consemnat decesul lui Ioan Zugravu, de 60 de ani, ,,poporanu însuratu” care a domiciliat în Șișești la numărul 44. Soția celui decedat, cu care ,,a convieţuit în căsătorie 40 de ani”, a fost T[e]odora Zugravu. Din rubricatura documentului bisericesc mai reiese

[2] Aurel Socolan, Toth Adalbert, *Zugravi ai unor biserici de lemn din nord-vestul României*, în ,,Marmaţia”, I, Baia Mare, 1969, p. 51.

[3] Aurel S. Feștilă, Ioan I. Pintilie, Ioan I. Cadaru, Ioan V. Sabau, Valeriu Achim, *Monografia municipiului Baia Mare*, Baia Mare, 1972, p. 503.

[4] https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/szatmar-lacfalu/list.

[5] Arhiva Bisericii Ortodoxe Șișești, *Matricola confesională a botezaților, cununaților și decedaților* (anii extremi: 1787-1825). Consemnările din matricolă sunt scrise în limba română cu litere chirilice.

[6] *Ibidem*, f. 8.

că Ioan Zugravu a suferit de hectică, iar înainte de a-și da obștescul sfârșit s-a mărturisit, s-a cuminecat și a fost uns cu mir. Slujba de înmormântare a fost ținută în 9 decembrie (luni) de parohul Andrei Demian care, în paralel, mai ocupa funcția de protopop al Protopopiatului Greco-Catolic Baia Sprie.

Există posibilitatea ca Onuț Vidican (născut în 1801 și căsătorit cu T[e]odora Zugravu la 9 octombrie 1822) să-și fi luat numele de Zugravu, fapt pentru care acest nume de familie s-a perpetuat și în secolul al XIX-lea. Credem că Ioan Zugravu, trecut la cele veșnice la vârsta de 60 de ani (în anul 1861), să fie unul și același cu Onuț Vidican (Onuț cu siguranță este o formă de alint a prenumelui Ioan n.n.). Toate consemnările la care am făcut referire până acum ne conduc la ipoteza că Zugravu este, de fapt, nume de familie și nu de profesie. Ipoteza că Onuț/Ioan Vidican și-ar fi luat la un moment dat numele Zugravu se bazează și pe faptul că Ștefan și Varvara Zugravu, potrivit celor consemnate în matricolele confesionale ale Șișeștiului, ar fi avut doar fete. Poate, la un moment dat, a existat în familie intenția ca numele Zugravu să fie dus mai departe. Având în vedere că în matricolele ulterioare ale parohiei Șișești nu mai apare numele Zugravu, că Ioan și Teodora Zugravu nu au avut copii (dacă ar fi avut, aceștia ar fi fost trecuți la rubrica aferentă membrilor familiei, în consemnarea decesului lui Ioan Zugravu din decembrie 1861 n.n.) și că în prezent nu mai există acest nume de familie, concluzionăm că acestui neam „să i se fi pierdut dița". Aceasta ar putea fi explicația pertinentă pentru faptul că figura iconarului, pictorului de biserici și copistului de manuscrise Ștefan Zugravu nu a fost păstrată în memoria colectivă a satului Șișești.

În sprijinul afirmației că pictorul și copistul Ștefan a avut numele de familie Zugravu redăm câteva „semnături" lăsate de acesta. Pe iconostasul bisericii de lemn – monument Unesco din Șurdești, într-un medalion aflat pe partea dinspre Sfântul Altar se păstrează mențiunea „Zugra(v)u Ștefan". În biserica din Craidorolț (județul Satu Mare), icoana de prestol, pictată în anul 1801, are pe spate un text care se încheie cu mențiunea: „Ștefan Zugra(v)u dela Fișeș[ti]". De asemenea, pe masa Sfântului Altar a bisericii din Tăuții de Sus se găsește o admirabilă icoană care prezintă însemnarea „Anul domnului 1810, Ștefan Zugravu dela Fișeșt(i)".

Activitatea de iconar și pictor de biserici a lui Ștefan Zugravu

Prezentăm succint opera artistică a lui Ștefan Zugravu (cunoscut în literatura de specialitate cu supranumele de „Șișeșteanu"/„Fișeșteanu") care a realizat atât pictura parietală, cât și icoanele împărătești și/sau prăznicare la numeroase lăcașuri de cult. La Șișești, se mai poate distinge pictura de pe pereții absidei bisericii de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". Icoane din vechiul iconostas al bisericii, realizat în anul 1785, pot fi văzute la actuala biserică ortodoxă din localitate. Iconostase executate de Ștefan Zugravu mai pot fi admirate în zilele noastre la biserica de lemn – monument Unesco cu hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril" din Șurdești (iconostasul este datat în 1783) și la biserica de zid cu hramul „Cuvioasa Paraschiva" din Cetățele (iconostasul este datat în 1785). La Baia Sprie, la vechea biserică greco-catolică cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", iconostasul și pictura murală pe bolta navei au fost pictate după anul 1793.

Concluzionând, putem spune că de la Ștefan Zugravu icoane de prestol se păstrează la Șișești (1785), Cetățele (1785), Tăuții de Sus (1810), Capela Racolța din Baia Mare și Craidorolț (1801). De asemenea, alte icoane de lemn pictate de acesta se regăsesc în lăcașurile de cult din Șișești (1785), Șurdești (1783), Dănești, Cetățele (1785), Plopiș (icoana cu Sfântul Nicolae, datată 1810), Tăuții de Sus (1810), Inău, Rus, Valea Chioarului, Recea, Aciua, Seini, Buzești, Lăpușu Românesc (icoanele cu *Mântuitorul Isus Hristos* și *Sfântul Ioan Botezătorul*), Baia Sprie, Cărpiniș (icoana cu *Sfântul Nicolae*), Posta, Săpâia (icoana cu *Mântuitorul Isus Hristos*, datată 1781*)*. Pe lângă acestea, mai amintim icoana cu reprezentarea Proorocului Ieremie, pictată în 1785, păstrată la Muzeul Național de Artă al României din București.

Activitatea de copist a lui Ștefan Zugravu

După cum s-a menționat în preambulul articolului, Ștefan Zugravu („Șișeșteanu”/„Fișeșteanu”) a fost și copist de manuscrise religioase. Prezentăm câteva aspecte legate de manuscrisele copiate de acesta în limba română, cu caractere chirilice.

1. *Învățătură creștinească* (1769)

Manuscrisul, copiat în anul 1769, se păstrează la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Prima pagină, considerată „foaie” de titlu, a fost scrisă îngrijit, cu litere care imită tiparul, în culorile negru și roșu. Textul paginii este următorul: „ÎNVĂȚĂTURĂ CREȘTINEASCĂ DIN SFINTELE SCRIPTURI scoasă Și tălmăcită spre FOLOSUL CREȘTINILOR cu sinaxariu a tot anul și cu tropare la toți sfi[n]ții și obște la toți sfinții de rând, FĂCUTĂ DE MINE CEL mai mic al tuturor: D. ȘTEFAN FIȘEȘ[TE]ANU. Anii de la zidirea lumii 7277 iară dela nașterea lui HS 1769 în luna lui iunie 20”. Manuscrisul are 130 de file, fiind structurat în două părți. Primele 27 de file au fost scrise de copistul Ștefan, partea a doua datorându-se lui Constantin Chiș, „parohușul din Fișești (Șișești)” din perioada 1810-1817[7]. Ornamentica primelor 27 de file este deosebită, exprimând calitățile artistice al autorului. Pe cea de-a doua pagină a cărții, copistul a desenat Sfânta Cruce, într-un chenar dreptunghiular de culoare neagră. Sfânta Cruce este încadrată de soare şi de lună, cei doi aştri cereşti cu simbolistică mitologică, populară şi religioasă. După cum s-a amintit, partea a doua a fost scrisă de Constantin Chiș. Din textele copiate de cleric menționăm: *Omiliile*, *Panegiricele*, *Istoria lui Alexandru Macedon*, *Versurile la oamenii morţi*, respectiv *Vorbirea între bărbat şi muiere*.

2. *Propovedanie* (1770)

Date despre manuscrisul datat în 1770, păstrat în Fondul documentar al Bibliotecii Judeţene „Petre Dulfu” din Baia Mare, aflăm din studiile publicate de dr. Marius Câmpeanu[8]. Titlul manuscrisului este următorul: „PROPOVEDANIE SAU ÎNVĂȚĂTURĂ Din vechile scripturi Scoasă Și tălmăcită spre folosul creştinilor cu

[7] Analogia s-a putut realiza prin comparație cu consemnările preotului menționat în matricolele confesionale ale Șișeștiului, în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

[8] Marius Câmpeanu, *Ştefan Fişeşteanul – maestru al penelului şi condeiului*, în „Șișești Vatră Străbună”, volumul III, Editura Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2007, pp. 243-245. Vezi și articolul publicat de dr. Marius Câmpeanu în „Graiul Maramureșului”, numărul din 14 august 2006.

cazanii la morți foarte de folos. Scrisă de mine mai micul al tuturor D. ŞTEFAN FIŞEŞTEAN. În vidicul Pânzării. În satul Fişeşti. Anii de la H[risto]s 1770. Luna lui Fev[ruarie], 17 zile". Textul foii de titlu scris cu roşu şi negru, este închis într-un chenar de culoare neagră, ornamentat cu motive populare. Manuscrisul conține așa-numitele iertăciuni (cuvinte de rămas bun n.n.) și panegirice pe care preoții le rosteau la înmormântări sau la diferite întruniri cu caracter funebru.

3. *Carte de învățătură creștinească* (1781)

Prima pagină a manuscrisului are următorul text: „CARTE DE ÎNVĂȚĂTURĂ creştinească spre folosul tuturor creştinilor care cuprinde întru sine multe învățături, CAZANIE PENTRU VIAȚĂ și mucenia sfântului CLIMENT și ale altor sfinți câți să vor cuprinde. Și s-au cuprins în cartea aceasta FĂCUTĂ DE MINE, cel mai mic al tuturor D. ȘTEFAN DIN FIȘEȘTI. Anii de la zidirea lumii 7289, Iară de a naşterea lui H[risto]s 1781, fevruarie 7 zile". Conţinutul manuscrisului este structurat pe două secţiuni distincte. Prima parte redă viaţa şi mucenicia Sfântului Clement, episcop al Romei, prăznuit anual pe data de 24 noiembrie. A doua parte conţine rugăciunile pe care preotul le rosteşte la Proscomidie şi la Sfinta Liturghie. Ornamentica cărții este alcătuită din frontispicii şi iniţiale ornate care scot în evidență personalitatea polivalentă a autorului. De o fineţe artistică remarcabilă este frontispiciul de pe prima pagină, în care apare în medalion Iisus Hristos Învăţătorul binecuvântând, încadrat de elemente decorative florale şi motivul viţei de vie[9]. Manuscrisul se păstrează în Fondul documentar al Bibliotecii Judeţene „Petre Dulfu" din Baia Mare.

4. *Cărticică* (1809)

Foaia de titlu a manuscrisului prezintă următorul text: „CĂRTICICĂ întru care să cuprinde molitvele ispovedaniei și molitva sfințirii apei. Sau făcut de mine păcătosul, Rob Diac Ș: 27; Anu 1809". Pe pagina următoare, copistul a desenat este Sfânta Cruce, cu inițialele „IS HR NI KA". Manuscrisul aflat în Fondul documentar al Bibliotecii Judeţene „Petre Dulfu" din Baia Mare este de format mic, având dimensiunile de 9,5x12 cm.

Atât ca pictor de biserici și icoane, cât și în calitate de copist de manuscrise Ștefan Zugravu a activat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Ca și copist, alături de cărturarii veniți din Moldova sau Țara Românească, dar și de reprezentanții intelectualității rurale (preoți, călugări, dascăli) a suplinit deficitul de carte tipărită prin reproducerea cărților bisericești folosite în cultul divin. După cum s-a menționat, de-a lungul vieții sale Ștefan Zugravu a avut colaboratori și ucenici, ultimii deprinzând de la el tehnica penelului și a condeiului. Printre posibilii ucenici s-a numărat și Vasile Martin din Şişeşti care între anii 1800-1810 a copiat un *Liturghier*, manuscris descoperit la Remecioara și păstrat în Fondul documentar al Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș. În încheiere, trebuie subliniat faptul că până în momentul de față nu există o lucrare complexă care să prezintă toate valențele artistice ale lui Ștefan Zugravu, fapt pentru care materialul de față reprezintă un preambul pentru o cercetare exhaustivă asupra acestei personalități a Șișeștiului și a zonei Fisculașului.

[9] Marius Câmpeanu, *op. cit*., pp. 244-245.

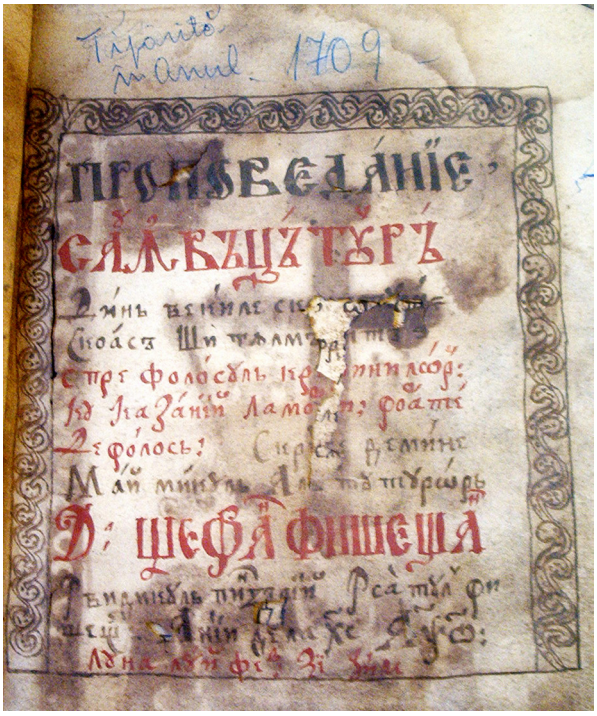
Icoana de presol de la Capela Racolța din Baia Mare

Însemnare de pe tâmpla bisericii din Șurdești (partea dinspre Altar)
În medalion este semnătura pictorului: Zugrav Ștefan

Carte de învățătură creștinească (1781)

Propovedanie (1770)

„TEXTILE” DIN COLECȚIA DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI: ÎNTRE DENOTAȚIA ȘI POSIBILELE CONOTAȚII ALE UNUI TERMEN

Mihaela MEHEDINȚI*

Abstract: **“Textiles” From the Contemporary History Collection of the National Museum of Transylvanian History: Between the denotation and the possible connotations of a word**. *Textiles have historically had and still have a very important role in everyday life, both for individuals and for communities. From the viewpoint of textile collections, the contemporary period has a noticeable advantage compared to other, older, epochs, given not only the fact that textile items are much better preserved, but also that several other sources of information regarding textiles are available. The present study aims to bring to the fore the extremely relevant role of visual representations of textiles in what regards the valorization of museum collections. As such, picture postcards, photographs, paintings and even printed advertisements to various textile products can be used to historically contextualize other cultural goods from the museums' collections and to trace and illustrate the evolution of customs, fashion, mores and even gender roles. Within this study I use such sources dated in the first half of the 20th century in order to demonstrate that, at least for contemporary history, the connotations of the term "textile(s)" can be as important as its denotations when it comes to curatorial work.*
Keywords: *textiles, museum collections, visual representations, 20th century, National Museum of Transylvanian History.*

Aspecte introductive

În contextul unei inițiative de valorificare a bunurilor culturale textile deținute de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (MNIT) din Cluj-Napoca, am fost solicitată să propun și eu câteva piese reprezentative pentru colecția de istorie contemporană. După cum era de așteptat, am pornit de la identificarea obiectelor care corespundeau definiției, dar, destul de curând, a devenit evident faptul că termenul „textile” poate fi înțeles nu doar în sensul său propriu, ci poate fi legat de multe denotații. Astfel, în cele din urmă, termenul „textil/e” s-a dovedit a fi unul foarte larg și cuprinzător, iar această observație mi s-a părut că merită să fie detaliată la nivelul unui studiu care să reflecte posibilitatea de valorificare expozițională și/sau prin cercetare a unor bunuri culturale care, la o primă vedere, nu ar fi încadrate unei anumite teme. În mod evident, selecția obiectelor incluse într-o expoziție este întotdeauna marcată de subiectivitate, dar sper ca studiul de față să argumenteze în mod convingător că o abordare cât mai largă a colecțiilor muzeale, care să depășească denotațiile stricte ale unor noțiuni sau termeni, este benefică atât pentru muzeografi, cât și pentru public.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca;
e-mail: mihaela_mehedinti@yahoo.com.

Conform Dexonline[1], substantivul „textile” semnifică „stofe, pânzeturi”, „țesături”, „materiale constituite din fibre textile” sau, în sens extins, „obiecte confecționate din stofe sau pânzeturi”, „obiecte confecționate din țesături”. Ca adjectiv, „textil/ă” definește ceva „care se poate transforma în fibre, care poate fi folosit în țesătorie; care servește la țesut” ori ceva „care este țesut din fibre sau fire” (de exemplu, produse textile, mărfuri textile), adjectivul fiind de obicei folosit pentru a caracteriza plante (plantele textile fiind cele din care se extrag fibre textile), dar și anumite fibre, mașini ori alte substantive „care se referă la țesătorie sau la țesături” (de exemplu, industrie textilă).

Astfel, în sens denotativ, termenul „textile” este strâns legat atât de fire/fibre[2], cât și de modalitatea lor de prelucrare (țeserea), dar și de rezultatul acestui proces, văzut fie în forma sa brută (ca stofă, pânzeturi, țesături), fie în forma sa finală (ca obiecte de vestimentație sau având alte utilizări)[3].

Dincolo de definiție și denotație – conotații

Deși în sensul său propriu, termenul „textil” are sensul de fir, fibră sau material țesut, precum și de obiect vestimentar sau de altă natură făcut din țesături, ilustrarea termenului poate îmbrăca și alte forme. Această observație este cu atât mai pertinentă în cazul colecțiilor de istorie contemporană, în cadrul cărora textilele propriu-zise sunt nu doar mult mai bine păstrate comparativ cu alte textile istorice (dată fiind vechimea lor mai mică), ci și mult mai bine ilustrate prin reprezentări vizuale sau de altă natură (de exemplu, înregistrări audio-video, descrieri literare sau tehnice[4]). Prin urmare, într-o colecție de istorie contemporană, textilele pot fi prezente și sub formă de reprezentări vizuale în cărți poștale ilustrate, fotografii, tablouri sau chiar reclame la anumite produse, după cum vor exemplifica paginile care urmează. Iar ceea ce este cel puțin la fel de important de subliniat este că vestimentația nu vorbește doar despre individul care a purtat-o, ci și despre cultura

[1] Dexonline, subvoce „textil”, https://dexonline.ro/definitie/textil/definitii, accesat 23.09.2024.

[2] O clasificare cvasi-completă a subtipurilor de fibre, atât naturale, cât și create de om, însoțită de descrierea caracteristicilor acestora, este disponibilă în Foekje Boersma, Agnes W. Brokerhof, Saskia van den Berg, Judith Tegelaers, *Unravelling Textiles: A Handbook for the Preservation of Textile Collections*, Londra, Ed. Archetype Publications, 2007, pp. 1-12.

[3] Pentru câteva considerații privind obținerea materiei prime și transformarea ei în textile finite prin țesere, vezi Hedy M-Kiss, *O piesă textilă tradițională conservată și restaurată*, în Loredana Axinte (coord.), „Florica Zaharia – 70”, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2024, p. 275.

[4] O îmbinare a informațiilor tehnice cu imagini ale mașinăriilor implicate în fabricarea textilelor de diverse tipuri este disponibilă în Tim Smith, *Textiles in a modern age*, în „Science Museum Group Journal”, Autumn 2022: Congruence Engine, https://dx.doi.org/10.15180/221817/001, intențiile autorului în acest sens fiind subliniate și de subtitlul articolului, și anume „A photographic essay”.9/24/24, 9:02 AM Textiles in a modern age - Science Museum Group Journal https://

și societatea din care făcea parte, ilustrând extrem de bine schimbările care au apărut de-a lungul timpului[5].

a. *Cărți poștale ilustrate*

Prin ilustrațiile pe care le vehiculează, cărțile poștale constituie veritabile mărturii ale unor epoci trecute, precum și a manierelor în care aceste epoci au dorit să se (re)prezinte, îndeosebi în cazul în care ne referim la cărți poștale în cadrul cărora ilustrațiile sunt fotografii. În spațiul românesc, ilustratele au început să fie utilizate de la sfârșitul deceniului șapte al secolului al XIX-lea în Transilvania[6], cu un avans cronologic cvasi-nesemnificativ față de Vechiul Regat[7]. Cele două cărți poștale selectate pentru a ilustra modul în care unele categorii de imagini pot fi relevante pentru documentarea textilelor istorice datează din „epoca de aur" a ilustratelor, definită de către specialiști pentru perioada 1900-1914[8].

Cartea poștală ilustrată trimisă de episcopul greco-catolic de Lugoj Vasile Hossu către protopopul greco-catolic din Turda Veche Nicolae P. Rațiu în 17 decembrie 1906[9] se remarcă nu doar prin importanța istorică pe care i-o conferă cele două personalități aflate în corespondență, ci și prin valoarea sa estetică și de document istoric privind vestimentația feminină și masculină la începutul secolului al XX-lea în cazul persoanelor cu un statut social superior (foto 1).

Pe fața ilustratei alb-negru este reprezentată o imagine cu șase personaje, patru feminine și două masculine, aflate într-un parc urban. Personajele sunt plasate printre arbori, în parc distingându-se și două bănci din lemn pe structură metalică, dar și zone libere de vegetație și alei în fundal. În primul plan, în partea stângă, este un grup de trei femei, două dintre ele fiind așezate pe o bancă, iar cea de-a treia stând în picioare în spatele celorlalte două, ușor aplecată peste spătarul băncii. Personajul feminin așezat în partea stângă poartă o rochie lungă albă, cu mâneci lungi din dantelă și cu poalele formate din trei volane[10]. Gulerul rochiei este de dimensiuni

[5] Karen M. DePauw, *The Care and Display of Historic Clothing*, Lanham, Boulder, New York, London, Ed. Rowman & Littlefield, 2017, pp. 1-2.

[6] Oana-Ramona Ilovan, *The Development Discourse during Socialist Romania in Visual Representations of the Urban Area*, în „Journal of Urban History", vol. 48 (4), 2022, p. 863.

[7] Oana-Ramona Ilovan, Florentina-Cristina Merciu, *Building Visual Intertextuality and Territorial Identities for the Romanian Danubian Settlements during Socialism*, în „Journal of Settlements and Spatial Planning", Special Issue, no. 7, 2021, p. 29.

[8] Oana-Ramona Ilovan, Zoltan Maroși, *Markers of Visual Identity: Industrial Sites and Landscapes in Picture Postcards during the Socialist Period of Romania*, în „Acta Technica Napocensis: Civil Engineering & Architecture", vol. 61 (3), 2018, p. 137.

[9] Colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (de aici înainte: Colecția MNIT), nr. inv. C 5035. Mai multe detalii despre acest bun cultural mobil sunt disponibile în catalogul virtual al colecțiilor MNIT, prin accesarea linkului: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331210/06835289-c9fb-4954-8e12-4ccb8222950e/solr/0/24/0/1/score/DESC.

[10] Pentru sumarizarea și ilustrarea evoluției modei feminine europene în perioada 1890-1920, cu exemple utile ca analogii pentru personajele din cartea poștală ilustrată descrisă în acest studiu, vezi Douglas Gorsline, *What People Wore: 1,800 Illustrations from Ancient Times to the Early Twentieth Century*, New York, Ed. Dover Publications, Inc., 1994, pp. 169-177.

mari, este din dantelă și are formă triunghiulară. Personajul poartă o pălărie albă cu boruri înguste și cu o bandă de culoare închisă în partea inferioară a calotei și ține în mâini un parasol. Celălalt personaj feminin așezat pe bancă poartă o rochie lungă, neagră, cu mâneci lungi și poalele ușor plisate, iar la gât are o fundă mare albă. Cel de-al treilea personaj feminin din zona băncii poartă de asemenea o rochie lungă de culoare deschisă, al cărei guler este lat și are o formă ușor trapezoidală, mânecile fiind relativ largi și dispunând de manșete care se închideau cu nasturi. Toate cele trei femei au părul prins sub formă de coc în zona cefei. Elementul de legătură între cele trei femei și cel de-al patrulea personaj feminim al scenei, și anume o fetiță dispusă în prim-plan în partea dreaptă a imaginii, îl reprezintă un fir de ață ținut în mâna dreaptă de personajul cu rochie neagră și care de fapt face parte dintr-un ghem aflat în iarbă, la distanță mică față de fetiță. Fetița are părul blond, lung până la umeri și ondulat, și poartă o rochiță albă, cu mâneci scurte[11], șosete albe și pantofi de culoare închisă. Fetița este reprezentată cu spatele, în semi-profil stânga, ascunzând în mâinile ținute la spate un ghem de ață, în timp ce urmărește cu privirea ghemul de ață aflat pe iarbă și care face legătura cu personajele feminine din partea stângă a imaginii.

În plan secund, dispuse central-dreapta, se regăsesc cele două personaje masculine. Cei doi bărbați poartă uniforme militare și par a se afla într-o conversație, personajul din stânga, mai în vârstă, părând că îi explică ceva personajului mai tânăr, ilustrând cele spuse printr-un desen pe care îl realizează cu bastonul pe pământ. Personajul mai în vârstă poartă o haină de culoare închisă, pantaloni albi și chipiu, în timp ce personajul mai tânăr are o haină de culoare închisă cu epoleți, nasturi metalici și curea, pantaloni de culoare mai deschisă și chipiu. Ambii bărbați poartă mustăți și favoriți, după moda epocii.

Pe fața ilustratei sunt imprimate cu italice de culoare roșie două texte în limba maghiară care dau detalii despre producătorul cărții poștale, unul dintre texte fiind poziționat în partea superioară, ușor spre dreapta, iar cel de-al doilea în partea inferioară, la mijloc. În zona inferioară a imaginii, expeditorul a notat cu cerneală de culoare neagră textul în limba română adresat destinatarului, locul de unde a trimis ilustrata, semnătura și funcția ocupată: „Întru mulți ani / cu bine” / Lugos 1906 Dec. 18 [semnătură indescifrabilă] / episcop”.

Dincolo de valoarea documentară legată de vestimentația purtată de personajele de pe fața ilustratei, această carte poștală se remarcă și prin faptul că ea funcționa de fapt ca un bilet de tombolă, după cum aflăm de pe verso. Astfel, jumătatea stângă de pe spatele cărții poștale ilustrate este ocupat de un text de mari dimensiuni, imprimat cu cerneală tipografică de culoare roșie și încadrat într-un chenar dublu, text care reprezintă o reclamă la o tombolă organizată în vederea sponsorizării unei policlinici pentru copiii săraci, fondurile fiind adunate la Timișoara. Cumpărătorii cărții poștale sunt informați asupra scopului tombolei, asupra premiilor acordate, precum și asupra datei extragerii.

În partea superioară a jumătății drepte de pe spatele cărții poștale este imprimat cu majuscule de culoare roșie textul în limba maghiară „LEVELEZÖ-LAP”,

[11] Rochiile albe și simple pentru fetițe au fost promovate începând cu anii 1880 în Statele Unite ale Americii într-o serie de cărți pentru copii scrise de Kate Greenaway; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, pp. 7-8.

sub acest text fiind notate în formă manuscrisă, în limba română, cu cerneală neagră, datele destinatarului: „Mult Onoratului Domn / Nicolae Rațiu / v[ice]protopop on. par. gr. cat. / Torda / Torda - Aranyos v.". Colțul din dreapta sus al spatelui ilustratei este ocupat de timbrul poștal de culoare verde purtând inscripția în limba maghiară „Magyar Kir Posta", precum și de ștampila poștei, care este aproape integral vizibilă, are culoare neagră și din care se poate discerne numele localității „LUGOS" și data poștei, și anume „[1]906 DEC 17". În partea de sus, în zona centrală de pe spatele cărții poștale a mai fost imprimată o ștampilă de poștă, similară, cu ajutorul căreia aflăm că ilustrata a ajuns la „TORDA" în „[1]906 DEC 18".

Cea de-a doua carte poștală selectată pentru studiul de față este legată tot de corespondența dintre cele două personalități menționate mai sus, dar are și valențe etnografice prin prisma fotografiei utilizate, ea reprezentând un veritabil document istoric privind portul popular și obiceiurile etnografice românești la începutul secolului al XX-lea. Cartea poștală la care fac referire a fost trimisă tot de către episcopul Vasile Hossu către protopopul Nicolae P. Rațiu, la data de 3 august 1910[12] și, după cum reiese din textul informativ poziționat sub imaginea alb-negru, pe fața ilustratei este reprezentat un grup de nuntași români din zona Hunedoarei (foto 2). Imaginea este încadrată într-un chenar dublu care crează impresia unei rame de tablou. Colțurile chenarului sunt decorate cu motive vegetale stilizate care reprezintă o succesiune de fructe (posibil mere) și frunze, în partea superioară fiind reprezentate câte patru astfel de fructe, iar în partea inferioară câte șase fructe. Pe laturile scurte ale chenarului, în continuarea modelului format din fructe și frunze sunt desenate niște panglici, existând diferențe în reprezentarea acestora în partea stângă comparativ cu partea dreaptă a chenarului. Nuntașii, prezenți în număr mare la fericitul eveniment, au fost fotografiați în aer liber, pe o pajiște, în spatele lor fiind vizibile coroanele unor copaci, dar și părți dintr-o clădire, probabil biserica satului. Mirele și mireasa se regăsesc în primul plan, poziționați central-stânga, tot în primul plan evidențiindu-se dintre alți nuntași nașii de cununie (în dreapta mirilor), purtătorul steagului (în stânga mirilor), dar și cei cinci muzicanți, patru cu instrumente de suflat și unul cu o vioară (în extrema dreaptă, unul dintre ei este dispus în plan ușor secund, în spatele a două fete tinere). Toți nuntașii se remarcă prin frumusețea hainelor îmbrăcate pentru acest eveniment deosebit. Fetele și femeile poartă costume populare cu fote bogat ornamentate și diverse tipuri de podoabe sau acoperăminte pentru cap, în funcție de vârstă și de statutul marital. Bărbații sunt și ei îmbrăcați în costume populare, au capul acoperit cu pălării de diverse tipuri și poartă fie opinci, fie cizme din piele. Pe fața ilustratei, în extrema ei dreaptă, expeditorul a notat olograf, pe verticală, cu cerneală neagră, locul și data la care a conceput textul, și anume „Mănăstirea Prislop la 3/VIII [19]10".

Pe spatele ilustratei, în partea superioară și poziționat central, este imprimat cu majuscule textul în limba maghiară „LEVELEZŐ-LAP". Mesajul adresat de expeditor destinatarului a fost scris cu cerneală neagră în spațiul special destinat pentru aceasta, adică pe jumătatea stângă de pe spatele cărții poștale ilustrate, în

[12] Colecția MNIT, nr. inv. C 5028, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331199/62d506f4-e1ee-4d84-b1fa-2660ee253982/solr/0/24/0/1/score/DESC.

vreme ce în jumătatea dreaptă expeditorul a notat numele și funcția destinatarului, precum și localitatea de destinație: „Mult Onor. Domn / Nicolae Rațiu / viceprotopop onorar / Torda”. Colțul din dreapta sus al spatelui ilustratei este ocupat de timbrul poștal de culoare verde purtând inscripția în limba maghiară „Magyar Kir Posta” și având valoarea de 5 fileri, precum și de ștampila poștei, care este aproape integral vizibilă, are culoare neagră și din care se poate discerne data poștei, și anume „[1]910 AUG 4”.

b. *Fotografii*

Atunci când sunt disponibile, fotografiile reprezintă surse foarte importante în ceea ce privește documentarea asupra unor aspecte legate de trecutul recent, această afirmație putând fi aplicată fără rezerve și în ceea ce privește îmbrăcămintea predecesorilor noștri. Un astfel de exemplu este și fotografia pe care o voi prezenta în continuare, relevanța ei fiind legată atât de varietatea tipurilor de vestimentație imortalizate, cât și de importanța unora dintre persoanele portretizate. Printre acestea se numără și Alexandru Borza, celebru botanist, rector al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj și membru (post-mortem) al Academiei Române, fotografiat la Cluj, în 1919, alături de participanții la Cursurile pentru pregătirea profesorilor – Secția de Științe naturale și geografie[13] (foto 3).

Fotografia alb-negru de mari dimensiuni (28,4 x 20,5 cm) este lipită pe un paspartu din carton cu dimensiunile de 36,5 x 30 cm. După cum ne informează textul notat cu un creion pe paspartu sub imagine, în fotografie sunt reprezentați participanții la „Cursurile pentru pregătirea profesorilor Cluj, 1919 / Secția de Științe naturale și geog[r]afie”, printre care, în plan central pot fi regăsiți și „dna David, David, Scriban, Borza”. Fotografia a fost făcută în curtea interioară a Universității din Cluj, cele 58 de persoane din imagine fiind dispuse pe patru rânduri, cei 14 care ocupau primul rând fiind așezați pe scaune. În partea inferioară a fotografiei sunt notate citeț, cu cerneală de culoare neagră numele tuturor celor din fotografie, cu excepția celor patru persoane deja nominalizate (soții David, Scriban și Alexandru Borza), ale căror nume sunt notate pe paspartu.

Cele 19 femei din fotografie se află în primele două rânduri (9 așezate pe scaune în primul rând și 10 în picioare pe rândul al doilea). Toate femeile își poartă părul prins în diverse tipuri de cocuri în zona cefei și sunt îmbrăcate în rochii lungi cel puțin până la jumătatea gambei[14], cu mâneci lungi cel puțin până la cot. Cele mai multe dintre rochii sunt de culoare deschisă, cinci dintre doamne purtând culori

[13] Colecția MNIT, nr. inv. C 10603, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331241/6997d97e-027e-4128-9a3a-cbadfe8dd040/solr/0/24/0/1/score/DESC.

[14] Unul dintre factorii care au contribuit la scurtarea lungimii rochiilor doamnelor a fost reprezentat și de progresele din domeniul medicinei și epidemiologiei înregistrate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Astfel, o lungime mai scurtă a rochiilor reducea cantitatea de praf, mizerie și alți factori potențial dăunători care erau puși în mișcare de vestimentația feminină care „mătura” străzile nu tocmai igienice ale perioadei; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, p. 9.

închise[15]. Croiurile rochiilor diferă între ele, dar se înscriu în moda epocii[16]. Pantofii purtați sunt de asemenea în ton cu moda, au toc și sunt fie albi, fie negri. În cazul a două dintre doamne se remarcă și unele accesorii vestimentare, una dintre ele purtând un șirag de mărgele, în timp ce doamna David ține în mâna stângă o mică poșetă de culoare închisă.

Dintre bărbați, 26 sunt dispuși pe ultimele două rânduri, 8 pe rândul al doilea și doar 5 pe primul rând. Cei mai mulți dintre bărbați sunt îmbrăcați în costume cu trei piese, în culori preponderent închise, cu cămăși albe și cravate de diferite mărimi și culori. Doi dintre bărbați poartă papion, iar alți patru par a fi îmbrăcați cu veșminte preoțești de rit greco-catolic. Se remarcă, de asemenea, cei patru bărbați îmbrăcați cu uniforme militare care includ chipie sau pălărie (trei poziționați în partea dreaptă pe al doilea rând și unul central-dreapta pe ultimul rând). Pantofii bărbătești vizibili în fotografie au culori închise, iar la câțiva dintre domni se remarcă accesorii vestimentare, precum ceasuri cu lanț, ceasuri de mână sau insigne purtate pe reverul hainei în partea stângă. Toate persoanele imortalizate în fotografie par a sugera prin atitudinea adoptată solemnitatea momentului și se remarcă prin eleganța hainelor purtate.

Deși fotografia se găsește într-o stare bună de conservare, din păcate trei dintre colțurile paspartuului sunt deteriorate, acesta prezentând și urme de prindere pe un suport (două găuri de mici dimensiuni în partea superioară, înspre capete) și câteva pete. Pe spatele paspartuului este notat în creion cuvântul „Borza". În 1919, Alexandru Borza (poziționat în primul rând, al șaselea dinspre dreapta) era profesor de botanică la Universitatea din Cluj și prodecan al Facultății de Științe.

O a doua fotografie care ilustrează foarte bine vestimentația feminină din perioada interbelică este cea care reprezintă un grup de studente ale Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj[17] (foto 4). Fotografia alb-negru de mari dimensiuni (23,5 x 17,5 cm) este lipită pe un paspartu din carton texturat de culoare albă cu dimensiuni puțin mai mari decât fotografia (26 x 20,5 cm), astfel încât marginea de jos a fotografiei coincide cu marginea paspartuului. Textul notat pe paspartu cu cerneală de culoare neagră deasupra fotografiei indică faptul că în fotografie este reprezentat un „Aspect din grădina Căminului Studentelor Univ. – Cluj".

În fotografie sunt reprezentate un număr mare de femei tinere, fotografiate într-un parc urban, în cadrul căruia se disting câteva alei, niște bănci din lemn, suporturi pentru plante, precum și câteva părți ale unor clădiri, vizibile în fundal

[15] Dincolo de modă, status social și marital, respectiv ocazia cu care a fost făcută fotografia, alegerea culorilor rochiilor doamnelor din imagine a fost influențată și de Primul Război Mondial, printre efectele căruia s-au numărat și scăderea disponibilității, secondată de creșterea prețurilor pentru pigmenții utilizați la vopsirea textilelor; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, p. 11.

[16] Un alt efect al Primului Război Mondial, vizibil începând cu anii 1920, a fost renunțarea la corsete și utilizarea pe scară tot mai largă a hainelor croite pe anumite măsuri; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, p. 12.

[17] Colecția MNIT, nr. inv. C 10647, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331245/afd98731-ac14-483b-a20f-616e18968cb7/solr/0/24/0/1/score/DESC.

printre arbori. Cele aproximativ 68 de fete sunt imortalizate în diferite ipostaze, precum întinse pe iarbă în grupuri relativ compacte, sprijinite de copaci, stând în picioare în grupuri de câte 2-3 persoane sau așezate pe bănci (inclusiv în planul foarte îndepărtat). Majoritatea fetelor poartă rochii cu sau fără mâneci, lungi până la nivelul gambelor, din diverse materiale și având culori și modele diferite[18]. Câteva dintre fete poartă cămăși sau alt tip de bluze, alături de fuste care trec de genunchi. Unele fete au părul prins în cocuri la nivelul cefei, iar altele sunt tunse mai scurt, lungimea părului situându-se între nivelul obrazului și umeri[19]. Unele dintre fete poartă mărgele de diverse tipuri.

Pe laterala dreaptă a paspartuului este vizibilă o mică porțiune dintr-o ștampilă rotundă de culoare roșie, din care se pot distinge literele „Cămin", probabil o parte din cuvântul „Căminul". Pe spatele paspartuului este notat cu cerneală un text care oferă mai multe detalii despre fotografie: „Căminul Studentelor / Director: Al. Borza / Subdirectoară: Apriliana Median / Administrator: Buga / prin 1930 (?)". Fotografia oferă informații prețioase atât privind prezența studentelor în cadrul Universității din Cluj în perioada interbelică, cât și despre evoluția modei feminine între cele două războaie mondiale.

c. *Picturi*

Un alt tip de sursă vizuală relevantă atunci când vine vorba despre documentarea vestimentației unei epoci este pictura, dat fiind că tablourile pot surprinde realitatea aproape la fel de acurat ca o fotografie. Pentru prezentul studiu am selectat o pictură în ulei pe suport de carton realizată de Gyárfás Jenő și databilă în perioada 1920-1925[20] (foto 5).

Portretul, având titlul „După baie", reprezintă o doamnă, văzută din față, șezând, cu mâinile în șold și privirea orientată în partea ei dreaptă, cu buzele date cu ruj roșu și ușor țuguiate. Poartă un șal alb, de foarte mari dimensiuni, care îi acoperă brațele, spatele și îi servește drept acoperământ pentru piesa de mobilier pe care este așezată, dar care lasă la vedere un neglijeu alb trandafiriu, precum și picioarele încucișate cu dresurile care urcă peste genunchi și perechea de pantofi cu toc, de culoare închisă. Doamna poartă o coafură scurtă, tip bob, specifică perioadei interbelice[21]. Fundalul este mai închis la culoare, un interior în tonuri de albastru,

[18] O prezentare a evoluției modei feminine în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, cu ilustrarea modificărilor legate de lungimea fustelor și a părului, este disponibilă în Douglas Gorsline, *What People Wore*, pp. 241-248. Pentru comparație și pentru o imagine de ansamblu asupra evoluției formei rochiilor în perioada 1800-1960, vezi Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, pp. 53-54.

[19] Scurtarea părului reprezintă unul dintre semnele emancipării femeilor din perioada interbelică, alături de scurtarea rochiilor/fustelor și de modificări substanțiale ale comportamentelor acceptate în societate, precum fumatul, consumul de alcool sau dansatul; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, p. 12.

[20] Colecția MNIT, nr. inv. C 5890, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331281/6f1c8bff-7758-4e91-9652-9c6a0dafbf54/solr/0/24/0/1/score/DESC.

[21] O analogie apropiată pentru această pictură, atât din punctul de vedere al lenjeriei purtate,

tocmai pentru a pune în valoare silueta personajului, iar în partea de jos este dominat de brunuri și tușe scurte de roșu și verde, sugerând un covor. Lucrarea este dominată de marile suprafețe de alb, care primesc lumini și umbre, în funcție de modul în care artistul a ales să dozeze grosimea pastei de culoare.

Pictorul Gyárfás Jenő s-a pregătit la Școala de profesori de desen din Budapesta, fiind elevul lui Bertalan Székely, și apoi la Academia de Arte Frumoase de la München, pe care a absolvit-o în anul 1880.

d. *Reclame*

O sursă de informare asupra textilelor, oarecum improbabilă la prima vedere, o constituie reclamele de diverse tipuri. Pentru ilustrarea modului în care textilele pot să fie incluse în cadrul unor materiale publicitare am selectat trei reclame tipărite pe hârtie, executate de elevi ai Școlii de perfecționare în arte grafice din București, prima dintre acestea promovând Fabrica de ciorapi Ady[22] (foto 6). Textul reclamei a fost cules de Diaconescu Dumitru, iar tiparul a fost realizat de Manici Iosif. Reclama a fost tipărită pe hârtie cu cerneluri de culoare neagră, albastră și bej produse de Fabrica Concentra S.A.R. București, care a funcționat în perioada 1936-1950. În partea stângă a reclamei sunt reprezentate picioarele unei femei văzute din profil dinspre partea dreaptă[23]. În reprezentare, femeia poartă o fustă sau o rochie scurtă de culoare albastră și este încălțată cu o pereche de pantofi cu toc conturați cu aceeași culoare albastră și care păstrează culoarea albă a hârtiei. Picioarele sunt tipărite cu culoarea bej, care sugerează culoarea ciorapilor purtați[24]. În jumătatea inferioară a părții drepte a reclamei este tipărit textul „Fabrica de ciorapi / Ady / B-dul Pache Nr. 117". Pentru primul și pentru ultimul rând al textului s-a folosit culoarea negru, iar

cât și al coafurii sau, cu alte cuvinte, al datării este reprezentată de piesa identificată ca „Wyndham nr. 176 / circa 1925 / Vedere imprimată pe verso, 14 x 9 cm / Colecție particulară, Paris", reprodusă în volumul *Lenjerie*, Oradea, Editura Aquila '93, 2008, pp. 120-121. În același volum deja menționat mai este reprodusă imaginea unei piese de lenjerie similară cu cea din tabloul din colecția MNIT, și anume „Compleu / circa 1925 / Bumbac galben cu brodaj mov și verde / Donație Marot, Inv. 1987.33.3A/B/C / Muzeul Galliera, Paris"; *Lenjerie*, pp. 124-125.

[22] Colecția MNIT, nr. inv. C 4992_11, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD330989/9d0601bd-7a82-4ef5-9790-7e01fd929138/solr/0/24/1/3/score/DESC.

[23] O piesă similară acestei reclame este „«Les bas de soie» (Ciorapii de mătase) / Afiș din Maison Doré / Muzeul de Artă și Istorie, Troyes", reprodusă în volumul *Lenjerie*, pp. 70-71. Volumul citat include și alte analogii pentru reclame la piese de lenjerie intimă feminină, datate însă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, și anume: „«Comptoir des corsets» / 1894 / Reclamă / Muzeul Galliera, Paris", în *Lenjerie*, pp. 66-67; „«Un corset Droit» / (Un corset drept) / Martie 1903 / Reclamă pentru revista Les Modes / Muzeul Galliera, Paris", în *Lenjerie*, pp. 80-81, respectiv „Cache-corset și jupon larg / 1906 / Cataloage de reclame din departamentul francez / al magazinului Au Printemps / Muzeul Galliera, Paris", în *Lenjerie*, pp. 86-87.

[24] Nailonul a început să fie utilizat pentru fabricarea ciorapilor în anii 1930; Karen M. DePauw, *The Care and Display...*, p. 13.

pentru cel de-al doilea rând, cel care reprezintă numele producătorului, s-a utilizat cerneală albastră, numele fiind scris cu litere de dimensiuni mai mari decât restul textului. Din vârful pantofului drept al femeii pornește un chenar deschis, conturat cu albastru, în cadrul căruia este notat textul „PREȚ CURENT" cu majuscule negre. Reclama se remarcă prin simplitate și eleganță, precum și prin cromatica plăcută.

Din aceeași serie de reclame executate de elevii Școlii de perfecționare în arte grafice din București face parte și cea pentru Magazinul de îmbrăcăminte, lenjerie și jucării pentru copii Tudor[25] (foto 7), reclama fiind relevantă pentru că ilustrează textilele atât în forma lor vestimentară, cât și ca obiecte de uz casnic. Textul reclamei a fost cules de Vuici Dimitrie, iar tiparul a fost realizat de Iliaș Ioan. Reclama a fost tipărită pe hârtie cu cerneluri de culoare albastru petrol, bej (în două nuanțe), alb și negru produse tot de Fabrica Concentra S.A.R. București (1936-1950). În partea centrală a reclamei este reprezentat un băiat văzut din profil stânga, așezat pe un pat cu picioare scurte și cu capetele înălțate, ușor evazate și rotunjite. Băiatul are părul blond și poartă o pijama de culoare albă. Așternuturile și perna sunt de asemenea de culoare albă, iar plapuma are culoare bej. Patul este colorat prin alternarea de mici puncte albe cu puncte de culoare bej. Întregul desen este suprapus peste un fundal albastru petrol. Textul informativ a fost tipărit cu culoare neagră, nu utilizează majusculele și a fost dispus deasupra și dedesubtul desenului. Deasupra imaginii este notat pe trei rânduri „magazinul de îmbrăcăminte, / lingerie și jucării pentru copii / tudor", numele magazinului fiind tipărit cu caractere mai mari decât restul textului. Sub imagine a fost trasată o linie orizontală separatoare de culoare neagră, sub care, pe un rând, este notat „catalog general". Reclama se remarcă prin îmbinarea reușită dintre stilizare și atenția la detalii în realizarea desenului, precum și prin cromatica plăcută.

Cea de-a treia reclamă pe care am selectat-o pentru prezentul studiu promova costumele bărbătești disponibile în magazinul Cehoslovaca[26] (foto 8). Textul materialului publicitar a fost cules de Săndulescu Ioan, iar tiparul a fost realizat de Bugariu Cornel. Reclama a fost tipărită pe hârtie cu cerneluri de culoare bej, gri și negru produse de aceeași Fabrică Concentra S.A.R. București (1936-1950) deja menționată. În jumătatea dreaptă a reclamei sunt reprezentate cu cerneală de culoare gri două figuri bărbătești îmbrăcate elegant care par că se deplasează spre stânga imaginii în timp ce poartă o conversație. Ambele personaje sunt reprezentate cu pălărie, cu pantaloni cu dungă și manșetă bine evidențiată, cu pantofi eleganți, cu mănuși și cu baston pe antebrațul stâng (vizibil în partea dreaptă a imaginii, personajele fiind văzute din față). Figura din stânga (aflată în centrul paginii) poartă un pardesiu lung până la genunchi și arată cu mâna stângă spre ziarul pe care îl poartă în mâna dreaptă. Figura din dreapta paginii poartă un costum cu sacou, în buzunarul drept de la piept al sacoului fiind vizibilă și o batistă. Fața personajului este reprezentată în

[25] Colecția MNIT, nr. inv. C 4992_17, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331112/9d0601bd-7a82-4ef5-9790-7e01fd929138/solr/0/24/2/3/score/DESC.

[26] Colecția MNIT, nr. inv. C 4992_24, link catalog online: https://catalogul-colectiilor.mnit.ro/record/-/record/display/manifestation/RECORD331125/9d0601bd-7a82-4ef5-9790-7e01fd929138/solr/0/24/0/3/score/DESC.

semiprofil stâng, cu gura întredeschisă, de parcă tocmai ar rosti ceva. Personajul arată cu degetul arătător de la mâna dreaptă spre ziarul ținut de interlocutor, iar în mâna stângă își ține mănușa de la mâna dreaptă. Atât desenul reclamei, cât și textul acesteia sunt suprapuse peste un fundal bej. Textul este dispus pe opt rânduri în partea stângă a reclamei, numele magazinului la care se face reclamă fiind scris cu majuscule și cu caractere mai mari în partea inferioară a reclamei. Textul reclamei este notat cu litere de culoare neagră și utilizează majuscula inițială: „Costume elegante / lucrate din stofele / cele mai bune și / croite după ultimul / jurnal, se găsesc / în calități diferite, / cu prețuri reduse, / la marele magazin / CEHOSLOVACA". Reclama se remarcă prin îmbinarea reușită dintre stilizare și atenția la detalii în realizarea desenului.

Concluzii: Textilele și epoca contemporană

După cum am menționat încă de la începutul studiului, termenul „textil" poate fi înțeles ca material, ca obiect vestimentar, dar și ca un fir manufacturat care îmbracă multe forme în viața cotidiană din timpuri îndepărtate până în contemporaneitate. Epoca contemporană este avantajată comparativ cu alte perioade istorice din punctul de vedere al textilelor, deoarece textilele s-au păstrat într-un număr mult mai mare și într-o stare de conservare mult mai bună, fiind de multe ori, (aproape) intacte. În plus, pentru epoca contemporană beneficiem de mult mai multe tipuri de reprezentări vizuale ale textilelor, care sunt, de asemenea, mult mai bine conservate, dată fiind vechimea lor relativ redusă. Totodată, unele obiecte textile și/sau vestimentare pot fi legate de anumite personalități din domenii diverse, având o marcată valoare memorială, în vreme ce altele pot fi reprezentative pentru o perioadă sau o modă chiar dacă au aparținut unor anonimi. În același timp, pentru perioada contemporană sunt disponibile o varietate de surse diferite pentru ilustrarea evoluției modei, dar și a tehnicilor de obținere a firelor textile și/sau a țesăturilor: obiectele vestimentare propriu-zise, reprezentări vizuale de diverse tipuri, descrieri tehnice.

Vestimentația, fie în forma ei fizică, de bun cultural mobil, fie prin intermediul reprezentărilor la care avem acces, ilustrează și caracterizează anumite vârste (de exemplu, copil vs. adult), etnii și/sau naționalități (de exemplu, portul popular), funcții, ocupații sau statutul social (de exemplu, o uniformă), evenimente sau momente importante din viața individului sau a comunității (de exemplu, o nuntă), dar și perioade istorice (de exemplu, La Belle Époque ori perioada interbelică)[27]. Ca simbol al statutului social și/sau al prestigiului, textilele și, implicit, vestimentația se diferențiau prin calitate, prin materialele utilizate, prin accesoriile asociate acestora, toate acestea concurând spre a spori valoarea intrinsecă, dar și extrinsecă pe care o aveau.

În concluzie, un termen aparent banal precum „textil/e" poate genera reflecții

[27] Pentru unele considerații privind legătura dintre vestimentație/modă și identitate, pe de o parte, respectiv privind utilizarea surselor vizuale (mai ales picturi) în cercetarea istorică, pe de altă parte, vezi Dan Eugen Rațiu, *Everyday Representations of Fashion: Constructing Identity and Otherness in Transylvania*, în Constantin Bărbulescu, Ion Cârja, Marius Eppel, Andrea Fehér, Vlad Popovici, Ana Victoria Sima, Lucian Turcu (ed.), „Națiuni, naționalism și perspective interetnice în Transilvania. In honorem Sorin Mitu la 60 de ani", Cluj-Napoca, Editura Mega, 2025, pp. 379-392.

inițial nebănuite și poate demonstra varietatea și bogăția unor colecții muzeale prin intermediul multiplelor categorii de bunuri culturale mobile care pot fi subsumate aceleiași tematici expoziționale sau de cercetare, acest lucru fiind vizibil mai ales dacă suntem dispuși să completăm denotația termenului cu posibilele sale conotații.

Carte poștală ilustrată trimisă de episcopul Vasile Hossu
către protopopul Nicolae P. Rațiu în 1906

Carte poștală ilustrată trimisă de episcopul Vasile Hossu
către protopopul Nicolae P. Rațiu în 1910

Fotografie cu Alexandru Borza alături de participanții la Cursurile pentru pregătirea profesorilor – Secția de Științe naturale și geografie în 1919

Fotografie cu un grup de studente ale Universității Regele Ferdinand I din Cluj în perioada interbelică

Pictura „După baie” de Gyárfás Jenő

Reclamă la Magazinul
de îmbrăcăminte, lenjerie
și jucării pentru copii Tudor

Reclamă la Fabrica de ciorapi Ady

Reclamă la costumele bărbătești
disponibile în Magazinul Cehoslovaca

120 DE ANI DE ACTIVITATE MUZEALĂ LA BAIA MARE MARCAȚI PRINTR-UN PROIECT CULTURAL COMPLEX

Oana LEȘIU*
Sorana MIȘCA**
Minerva LUCA***

Abstract: 120 Years of Museum Life in Baia Mare Marked by a Complex Cultural Project. *In 2024, with the financial support of the Baia Mare Municipality, the Maramureș County Museum of History and Archaeology celebrated 120 years of museum life in Baia Mare through a complex cultural project. An exhibition highlighting objects and old books from the original collection of 1904 and the museum's history was opened at the Butcher's Tower. After a while, it was moved and displayed at the Maramureș County Museum of History and Archaeology's main building. In addition, the project also included the translation and publication of the original Baia Mare City Museum Collection Guide from 1904, penned by the museum's founder, Schönherr Gyula.*
Keywords: *Baia Mare, Schönherr Gyula, Baia Mare City Museum Collection Guide from 1904, old museum collection, exhibition.*

Proiectul *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație* a avut ca scop prezentarea unui moment de excepție din viața comunității băimărene, respectiv deschiderea Muzeului Orășenesc Baia Mare în anul 1904, dar și a celor mai importante evenimente care au marcat existența acestei instituții, pe parcursul unei perioade de 120 de ani. Acest proiect a fost realizat cu sprijinul Municipiului Baia Mare. Publicul a aflat istoria muzeului prin intermediul unor „obiecte vechi", piese de patrimoniu, care în anul 1904 făceau parte din colecțiile nou-înființatului Muzeu Orășenesc, precum și prin intermediul textelor explicative, a imaginilor, fotografiilor, a fragmentelor din publicațiile locale de la început de secol XX, dar și din publicația culturală *Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare. 1904.*

Ca obiective, acest proiect cultural și-a propus:

1. Valorificarea „obiectelor vechi", a patrimoniului din colecțiile Muzeului Orășenesc, deschis în anul 1904, a moștenirii culturale și integrarea acestor valori istorice locale în procesul de educație și formare a publicului, în mod special a generațiilor tinere, prin realizarea și deschiderea expoziției *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație*.

* Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: oanalesiu@yahoo.com.
** Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail soranamisca@gmail.com.
*** Conservator, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: lucaminervastela@gmail.

2. Îmbogățirea informațiilor referitoare la activitatea și patrimoniul Muzeului Orășenesc din Baia Mare, prin tipărirea publicației *Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare. 1904*[1]; care a respectat întocmai formatul și caracteristicile publicației apărute în anul 1904[2], textul în limba maghiară fiind tradus integral în limba română.

3. Conștientizarea publicului băimărean, dar și a vizitatorilor români și străini, asupra rolului important pe care îl are muzeul, care păstrează, conservă și valorifică patrimoniul cultural local și regional, depășind sfera instructiv-educativă, în formarea sentimentului de apartenență la un spațiu și, implicit, la consolidarea conștiinței identitare.

Publicul iubitor de cultură din oraş a fost și este interesat de mărturiile istorice care, printr-un simplu exercițiu de imaginație, îl pot duce înapoi la viața cotidiană, din trecut, a locuitorilor din oraşul Baia Mare. În prezent muzeul este un spațiu în care comunitatea își descoperă „rădăcinile", un spațiu de înțelegere a unei istorii care încă se desfășoară, un spațiu de cultură și educație.

În anul 2024, pe 19 iunie, s-au împlinit 120 de ani de la deschiderea Muzeului Orășenesc Baia Mare. Acest moment este strâns legat de numele istoricului băimărean dr. Schönherr Gyula (1864-1908), membru corespondent al Academiei de Științe Ungare din Budapesta, personalitate marcantă în domeniul cercetării istorice și a culturii în general. La începutul secolului al XX-lea ideea păstrării și valorificării „obiectelor vechi" într-un context instituționalizat (muzeu) a fost determinată și favorizată de fenomenul general de creștere exponențială a interesului public față de vestigiile și mărturiile trecutului. Sistematizarea și dezvoltarea colecțiilor muzeale, inventarierea pe baza unor criterii științifice au fost pentru dr. Schönherr Gyula preocupări constante care au determinat și accelerat procesul de instituționalizare a nucleului cultural, tezaurizator al mărturiilor trecutului. Registrele de inventar ale colecțiilor, azi documente istorice, rubricatura lor, modalitatea de completare, informațiile privind proveniența pieselor demonstrează rigurozitatea și atenția deosebită față de bunurile ce aparțineau comunității.

Proiectul cultural *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație* a (re)adus în atenția publicului momentul deschiderii muzeului, de la începutul secolului al XX-lea, prin expoziția, cu același titlu, care a valorificat piese din vechile colecții, informații și imagini (fotografii, cărți poștale ilustrate etc.) acoperind o perioadă de 120 de ani (1904-2024) și conturând, astfel, o imagine de ansamblu asupra instituției muzeale. Patrimoniul deținut în anii 1904-1905 era de aproximativ 7000 de piese, conform Registrelor de inventar, fiind structurat în colecții de arheologie, istorie, numismatică, artă, artă manufacturieră, științele naturii, bibliotecă și arhivistică. Pentru o mai bună înțelegere a modului de organizare și de prezentare a pieselor, a „obiectelor vechi"

[1] *Ghidul colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare*, Budapesta, 1904 / *Utmutató a Nagybányai Városi Múzeum Gyüjteményeihez*, Budapest, 1904. Ediție îngrijită, note și comentarii:Viorel Rusu, Lucia Pop, Baia Mare, 2024, p. 5.

[2] Semayer Vilibald, *Utmutató a Nagybányai Városi Museum gyüjteményeihez:1904*, tipărit de Societatea pe acțiuni pentru Literatură și Tipografie Athenaeum, Budapesta, 1904. Introducerea cărții îi aparține istoricului dr. Schönherr Gyula.

(distribuirea lor în vitrine, în micul muzeu), modeste numeric, dar valoroase din punct de vedere documentar-istoric, proiectul cultural a adus în fața celor interesați *Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare*, apărut în anul 1904 în limba maghiară. Plusvaloarea acestei componente editoriale a constat în traducerea integrală a textului din limba maghiară în limba română și în faptul că noua publicație a respectat întocmai caracteristicile ghidului tipărit în 1904, formatul acestuia și chiar și aranjarea textului în pagină.

Dintre beneficiarii acestui proiect cultural amintim: membrii comunității băimărene, cadre didactice (învățători, profesori), elevi, studenți, tineri, vârstnici pasionați de istorie, cercetători, specialiști din instituțiile de cultură din Baia Mare și din alte orașe, participanții la atelierele educative organizate la Bastionul Măcelarilor în perioada implementării proiectului cultural, participanții la programul de educație muzeală „Muzeul Viu“ derulat de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, în timpul anului școlar 2024-2025, vizitatorii români și străini, ONG-uri cu activitate în domeniul cultural și educațional.

Grupul-țintă a fost alcătuit din 1200 de vizitatori la Bastionul Măcelarilor și 2828 vizitatori la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, persoane cu vârsta medie de 40 de ani, pentru durata mai-octombrie 2024, durata desfășurării proiectului, dar vizitatorii au fost mult mai numeroși datorită faptului că expoziția fost deschisă până în luna iunie 2025.

Principalele activități ale proiectului *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație* au fost realizarea expoziției și a publicației culturale.

Realizarea expoziției *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație* a fost un demers elaborat cu multă muncă și migală. Specialiști din cadrul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, muzeografi și conservatori[3], au avut de parcurs o serie de etape, precum: documentarea bibliografică, redactarea textelor explicative și a unui rezumat într-o limbă de circulație internațională (engleză), selectarea materialului imagistic (selectarea/stabilirea și redactarea textelor explicative, studierea literaturii de specialitate, redactarea unui rezumat în limba engleză, precum și selectarea fotografiilor, a cărților-poștale ilustrate din colecțiile muzeului); cercetarea vechilor registre de inventar, a Fișelor de conservare și a Fișelor analitice de evidență, selectarea pieselor din colecțiile vechi, mai exact a celor expuse la deschiderea Muzeului Orășenesc. În vederea expunerii a fost realizat *Planul expozițional*. Apoi a urmat scanarea, fotografierea și prelucrarea digitală a materialului imagistic selectat; concepția grafică a panourilor de prezentare a textelor explicative și a materialului imagistic din cadrul expoziției; concepția grafică și editarea materialelor publicitare pentru expoziție; realizarea panourilor

[3] Echipa proiectului a fost formată din: Oana Leșiu – muzeograf și coordonator proiect, dr. Viorel Rusu – manager, Lucia Pop – muzeograf, dr. Sorana Mișca – muzeograf, conservatorii: Minerva Luca (realizarea fotografiilor din planșe și a graficii panourilor informative, a fluturașilor din expoziție și afișul), Zamfir Șomcutean, Monica Ghiman, Monica Dobrican, Georgeta Micu și Cristina Pop – responsabil financiar. Bineînțeles, mulți alți colegi și-au adus contribuția la activitățiile necesare expunerii și desfacerii expozițiilor.

(cu texte explicative și imagini) din cadrul expoziției, montarea expoziției în spațiul de la Bastionul Măcelarilor, iar mai apoi la sediul muzeului.

Vernisajul expoziției *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație* s-a desfășurat, inițial, la Bastionul Măcelarilor în 10 iulie 2024 și, mai târziu, la sediul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș în 3 octombrie 2024.

O altă etapă importantă a acestui proiect a fost realizarea publicației culturale *Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare. 1904*. Aceasta a presupus în linii mari: tehnoredactarea publicației și editarea acesteia. Lansarea publicației a avut loc odată cu deschiderea expoziției *Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație,* la Bastionul Măcelarilor.

Complexitatea acestui proiect a constat în munca echipei de proiect și în informațiile vaste structurate astfel încât să ilustreze o perioadă de 120 de ani de activitate a muzeului, în diferitele sale forme de organizare. Cu toate acestea, multe din activitățile muzeului nu au fost amintite, dar materialul imagistic de pe cele trei panouri a completat, în mod fericit, șirul realizărilor din acești ani. Astfel, au fost create trei panouri cu informații și fotografii. Primul panou a cuprins date despre fondatorii și începuturile Muzeului Orășenesc Baia Mare, iar următoarele două au prezentat momente importante din parcursul istoric al muzeului, împărțit în patru etape principale: 1904-1950 – Muzeul Orășenesc Baia Mare; 1951-1967 – Muzeul Regional Baia Mare; 1968-2005 – Muzeul Județean Maramureș și 2006-prezent (2025) – Muzeul Județean de Istorie și Arheologie.

Începuturile...

Fondatorul Muzeului Orășenesc din Baia Mare a fost dr. Schönherr Gyula (1864-1908), un remarcabil om de știință, istoric și membru corespondent al Academiei de Științe Ungare. Prin complexitatea activităților desfășurate la cumpăna dintre veacuri acesta a contribuit la dezvoltarea și modernizarea societății, în general, și a comunității băimărene, în special. S-a născut la Baia Mare pe 26 septembrie 1864, în „casa mică” de pe strada Podul Viilor, (azi în acel loc se află un imobil care a găzduit, până de curând, organizații sindicale), având origini bavareze, dinspre tată, și armene dinspre mamă. Începând cu anul 1875, urmează cursurile gimnaziale la Baia Mare; iar din 1877 a avut primele manifestări publicistice, redactând două ziare școlare și, în același an, împreună cu fratele său, Sándor, a organizat o expoziție de arheologie în grădina „casei mari” (azi Pensiunea „La Fontana”, strada Cloșca nr. 11). „Micuțul savant”, cum era numit, a strâns și a expus aici monede vechi pe care le-a găsit în Baia Mare, „rămășițe” ale vechii biserici gotice „Sfântul Ștefan”, precum și cărți, diplome vechi, adunate din podurile caselor, „blide și oale vechi” și piese de îmbrăcăminte „purtate odinioară de bunici”. Oaspeții familiei Schönherr, printre care era și contele Teleki Sándor, au apreciat și au încurajat inițiativa tânărului de 16 ani, precum și talentul lui de aranjare modernă a pieselor de arheologie. Din anul 1884, când a fost angajat la biblioteca Muzeului Naţional de Istorie din Budapesta, al cărui custode va fi la un moment dat, student fiind şi la Universitate, la ştiinţe juridice şi politice, îşi începe cariera ştiinţifică, având o înclinaţie deosebită spre numismatică, istorie, paleografie, heraldică, obținând, cu succes, titlul de doctor în științe juridice.

De timpuriu a militat pentru înființarea și organizarea muzeelor, fiind primul care a lansat ideea unui muzeu al județului Sătmar, așa cum aflăm din paginile ziarului local *Nagybánya és Vidéke* (1885). Studiile și articolele științifice le publica sub pseudonimul Décsényi Gyula, nume împrumutat de la dealul de nord-vest al Băii Mari. A fost membru al Societății de Istorie și al Societății de Heraldică și Genealogie, a fost colaborator asiduu la revistele acestor societăți. Amintim aici revista de specialitate *Turul* (1886), în paginile căreia a publicat un studiu despre sigiliul vechi al orașului Baia Mare. A adunat un material documentar şi imagistic impresionant, această documentare durând circa 10 ani și având ca temă istoria oraşului Baia Mare. În prezent acestea se păstrează în manuscris, în 16 volume, într-un fond care îi poartă numele, în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie şi Arheologie Maramureş.

Începând cu anul 1890 a desfășurat o consecventă activitate de cercetare arhivistică, valorificată ulterior în volume și publicații științifice, cum ar fi lucrarea *Monumenta Vaticana*, editată în anul 1891, în care contribuția lui Schönherr Gyula s-a materializat în capitolul referitor la corespondența regelui Matia Corvin cu papii de la Roma. Aceste cercetări arhivistice au fost, în același timp, călătorii prin mai multe orașe din Italia, precum Veneția, Florența, Pisa, Neapole, Palermo, Ravena, Padova, relatate pe larg în scrisorile adresate mamei sale, publicate postum de aceasta, în anul 1910.

Din nefericire, în 1903 îşi fac apariţia şi primele semne de boală, acestea agravându-se pe măsura trecerii timpului, iar cinci ani mai târziu, pe 24 martie 1908, dr. Schönherr Gyula s-a stins din viaţă în casa părintească din Baia Mare. Oficialităţile locale i-au adus omagii prin reprezentanţii săi, iar comunitatea îl păstrează şi astăzi în memoria colectivă, cu recunoaştere şi recunoştinţă[4].

Myskovszky Ernó a fost un reputat om de cultură al vremii și custodele Muzeului Orășenesc Baia Mare, în perioada 1904-1905. Dintre lucrările sale amintim *A magyar képzőművészet története* (Istoria artei plastice maghiare) în 1906 – în seria de cărți enciclopedice *Tudományos zsebkönyvtár* – și *A magyar szobrászat története* (Istoria sculpturii maghiare) în 1911. Și-a adus contribuția împreună cu dr. Schönherr Gyula și Vilibald Semayer la redactarea catalogului de obiecte din *Útmutató a nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez* (Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare) din 1904.

Semayer Vilibald (1868-1928) a fost antropolog, etnograf și muzeograf; între anii 1902 și 1920 a fost director al Departamentului de etnografie din cadrul Muzeului Național Maghiar. A scris *Képes kalauz az EKE múzeumában: Kolozsvár* (Ghidul Muzeului Asociației EKE din Cluj) *în* 1902 și, alături de dr. Schönherr Gyula și Myskovszky Ernó, *Útmutató a nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez* (Ghidul Colecțiilor Muzeului Orășenesc Baia Mare) în 1904.

Finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se caracterizează printr-un fenomen general de creștere a interesului public față de vestigiile și mărturiile

[4] Viorel Rusu, Lucia Pop, *O istorie ilustrată a oraşului Baia Mare, 1800-1950. Mărturii documentare,* Baia Mare, Editura Eurotip, 2020, pp. 36-41; Viorel Rusu, Lucia Pop, *Povestea lor – istoria noastră. Personalităţi băimărene înainte şi după 1900. Patrimoniu memorial băimărean*, Baia Mare, Editura Eurotip, 2019, pp. 29-34.

trecutului. O caracteristică generală pentru istoria instituțiilor muzeale transilvane este înființarea acestora pe baza unor colecții publice și cu sprijinul unor societăți de arheologie și istorie „susținătoare de muzeu". În perioada 1899-1904, oficialităţile oraşului s-au străduit alături de oamenii de cultură, dar şi de membri de rând din comunitate să construiască o bază solidă viitorului muzeu al oraşului. Reprezentanţi ai intelectualităţii băimărene, în frunte cu dr. Schönherr Gyula, cu sprijinul autorităţilor locale, au pus bazele *Asociaţiei Muzeale Băimărene*, în anul 1899, pe 31 august. Insistenţele sale în problematica înfiinţării şi apoi a descentralizării muzeelor au dat foarte curând roade, în anul **1904**, pe **19 iunie**, deschizându-se pentru public *Muzeul Orăşenesc Baia Mare*, instituție publică aflată în proprietatea orașului. Este perioada în care dr. Schönherr Gyula are nu numai o strălucită activitate academică, ci participă și la conturarea unei legislaţii corespunzătoare pentru ocrotirea şi clasificarea tuturor mărturiilor, fiind mereu preocupat de trecutul istoric al orașului natal. Graţie donaţiilor făcute de instituţii şi persoane fizice, dar şi a unei strategii ştiinţifice de dezvoltare patrimonială, iniţiată de dr. Schönherr Gyula, în perioada 1904-1905, muzeul a gestionat aproximativ 7000 de piese, structurate în colecţii. Printre cei mai dedicați nobilei cauze muzeale, în calitate de donatori – persoane fizice, îi amintim pe dr. Schönherr Gyula, Szmik Anton (inginer), Vásárhelyi Iuliu, Ignațiu Berger din Săsar, Alexandru Bagoși (meșter olar), Iosif Tothfaluși, Mikes Edmund (pictor), Zsigmond Pap de Törökfalva (pictor).

Instituțiile orașului care au contribuit la constituirea colecțiilor muzeale, în perioada de început, sunt următoarele: Primăria orașului – puști grele de cetate, halebarde, vârfuri de lance, coif, cuirasă, obrăzare, manușă, zăvoare din fier de la porțile de intrare în oraș; Arhiva orașului Baia Mare – buzdugane ghintuite, sferice și lamelate, paloșul orașului sau „barda gâdelui", farfurii de cositor; Casa de Depuneri din Baia Mare și Direcția Minelor – tipare de sigilii, amprente în ceară ale diferitelor instituții sau localități, săbii, puști, carabine, lacăte și chei.

Muzeul Orășenesc Baia Mare, 1904-2024. Povestea noastră. 120 de ani de cultură și educație.

În anul 1904, pe 19 iunie a fost deschis pentru public Muzeul Orășenesc Baia Mare în vechiul edificiu al Hotelului „Ștefan", la parter, colț cu strada Gheorghe Șincai, ocupând două săli și un coridor; colecțiile de obiecte aflate în acea perioadă în grija asociației muzeale sunt prezentate de dr. Schönherr Gyula, președinte al asociației, în Introducerea *Ghidului Muzeului Orășenesc Baia Mare – Útmutató a Nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez*, editat de asociație cu prilejul deschiderii pentru public a muzeului. Muzeul Orășenesc Baia Mare a avut statute proprii de funcționare, iar patrimoniul deținut în anii 1904-1905 era de aproximativ 7000 de piese; conform registrelor de inventar acesta era structurat în colecții de arheologie, istorie, numismatică, artă, artă manufacturieră, științele naturii, bibliotecă și arhivistică. Pe lângă donațiile făcute de instituții ale orașului și de persoane fizice, în a doua jumătate a anului 1904, în evidențe încep să fie înregistrate achizițiile. În 10 august 1905 izbucnește un incendiu care distruge clădirea muzeului, obiectele ajungând în magazia unui pompier, iar în 1906 muzeul se redeschide în câteva încăperi din Claustrul Mănăstirii Minoriților, în aripa clădirii

de pe strada Crișan. În 1914 izbucnește Primul Război Mondial și muzeul se închide. După momentul istoric de la 1 decembrie 1918 apar schimbări semnificative în evoluția muzeelor, mai ales din punct de vedere organizatoric. În anul 1922 Inspectoratul Muzeelor din Transilvania, organism nou înființat, în urma unei ample documentări de teren, publică concluziile: în tabloul muzeelor existente la început de secol XX, Muzeul Orășenesc Baia Mare este la poziția 13 din cele 27, cu un patrimoniu de 8000 de piese. Între 1923-1925, în contextul instaurării administrației românești, inventarul Muzeului Orășenesc Baia Mare este refăcut în limba română; a fost o perioadă dificilă, în care muzeul s-a confruntat nu numai cu probleme administrativ-financiare, ci și cu lipsa personalului specializat. Între anii 1923-1926 muzeul a fost condus de profesorul Aurel Coza de la Liceul „Gheorghe Șincai"; în 1924, cu sprijinul autorităților locale acesta reorganizează și redeschide muzeul pentru public, având expuse doar 5026 de piese, principiul de etalare fiind dependent de mobilierul existent și de spațiul impropriu. În 1932 se ridică problema unei locații corespunzătoare, iar muzeul se instalează în clădirea fostei bănci a orașului, pe strada Crișan numărul 9. În 1938 muzeul avea 3000 de obiecte etnografice, numismatice, paleografice, ceramică, pictură, o bibliotecă cu 5000 de volume; pentru localnici era deschis de două ori pe săptămână, iar pentru vizitatori, la dorință.

După izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial începând cu 1939 muzeul băimărean, asemenea altor instituții culturale, s-a confruntat cu foarte mari greutăți. Din 1951 implementarea modelului administrativ sovietic a făcut ca Baia Mare să devină reședință a regiunii cu același nume; pe 7 noiembrie 1951 se deschide Muzeul Regional Baia Mare, tot pe strada Crișan numărul 9, cu un patrimoniu de peste 5000 de piese, preluat de la fostul Muzeu Orășenesc Baia Mare. În anul 1953 la conducerea muzeului a fost numită Kovács Elena în mandatul căreia muzeul s-a mutat în clădirea de pe strada 1 Mai numărul 8, astăzi Muzeul Județean de Artă „Centrul Artistic Baia Mare", „corespunzătoare pentru expunerea și conservarea colecțiilor". Între anii 1953-1954 muzeul băimărean participă la cercetări arheologice importante cum sunt cele din localitatea Pir din actualul județ Satu Mare care „au scos la iveală un prețios material privitor la epoca bronzului, cultura Otomani"; muzeul se îmbogățește cu numeroase și prețioase piese care se adaugă la cele 10.731 existente. Serviciul Regional al Arhivelor Statului Baia Mare, înființat în 1951, a preluat de la muzeu în anul 1954 o cantitate de documente apreciată la 10.000 kg, apoi în 1955 muzeul este închis pentru reparații capitale. Pe 23 august 1956 se redeschide cu o „expoziție de artă populară" și o „expoziție de artă plastică". Muzeul Regional Baia Mare a avut în subordine mai multe entități: Muzeul orașului Baia Sprie, Muzeul raional Satu Mare, Muzeul raional Sighet, Muzeul raional Carei, Casa memorială „Ady Endre", din satul Micențiu, com. Căuaș, raionul Carei, azi, județul Satu Mare. Pe 23 august 1960 se deschide secția de artă românească modernă și contemporană. Din 1 ianuarie 1961 se desființează Muzeul orașului Baia Sprie pe motiv că „nu a desfășurat o activitate corespunzătoare și satisfăcătoare", „activitatea sa fiind înglobată la Muzeul Regional Baia Mare care îi va prelua întregul inventar". În 1963 muzeul dispunea de un director, un muzeograf principal, doi îndrumători, un gestionar bunuri, un desenator, un supraveghetor, doi îngrijitori, un restaurator, în condițiile în care nomenclatorul aprobat de autoritățile vremii prevedea un personal de 17 cadre de

specialitate și 10 personal administrativ. În anul 1964, castelul de pe Valea Borcutului numărul 85 (Castelul Pokol n.n.) se transferă în proprietatea muzeului, cu scopul organizării „unui muzeu al mineritului, care ar fi unic în țară". Pe 7 noiembrie 1964, directorul Octavian Bandula înainta forurilor superioare documentația privind „organizarea secției de etnografie" pe Dealul Florilor și „construirea unui local nou, modern, răspunzând tuturor cerințelor științifice și tehnice ale muzeografiei actuale". Între 3-4 septembrie 1965 se organizează primul simpozion regional de etnografie și folclor. Muzeul Regional Baia Mare avea următoarele secții: istorie, artă, minerit și etnografie. Anii 1964-1965 au însemnat o perioadă prolifică pe palierul cercetărilor arheologice: Cuhea, Oncești, Ciumești – Berea, Sighet – Solovan, Remetea – Oaș, Potău și Mediașul Aurit; acestea au adus informații noi privitoare la diferite epoci și au determinat creșterea colecțiilor muzeale. În data de 24 noiembrie 1965 a avut loc descoperirea tezaurului monetar de la Baia Mare cu 986 monede de aur, dintre care 166 monede rămân muzeului, iar 820 au fost predate Băncii R.S.R. În 1967 s-a redeschis expoziția de bază a secției de istorie veche și medie; tot acum a început organizarea celui mai longeviv șantier arheologic al instituției, cel de la Lăpuș, coordonat de dr. Carol Kacsó, muzeograf, angajat al instituției din 1 decembrie 1965.

Din 1968 se schimbă denumirea și structura organizațională a muzeului, odată cu modificarea administrativă asumată de regim, prin revenirea la județe, în locul regiunilor. Muzeul Județean Maramureș avea sediul în Baia Mare pe strada 1 Mai, numărul 8 și cuprindea patru secții: istorie, artă, etnografie și minerit. În 1969 apare primul număr al anuarului *Marmatia*, îngrijit științific de dr. Aurel Socolan, director, și de dr. Carol Kacsó, muzeograf. Între anii 1969-1970 patrimoniul s-a îmbogățit semnificativ, mai precis secția de istorie, datorită cercetărilor arheologice care au dus la descoperirea de obiecte datând din neolitic (Coroieni, Călinești) și epoca bronzului (Oarța de Jos, Sarasău), dar și secțiile de etnografie, artă și minerit au achiziționat un număr însemnat de obiecte, tablouri și eșantioane minerale. În 1973 patrimoniul muzeului însuma 23.898 de piese, din care secția Istorie avea 16.723 (arheologie, istorie medie, modernă și contemporană), secția de Artă 585 piese, Etnografia 2.530, secția de Minerit 4.060 piese. Tot în 1973 apare menționată secția de mineralogie în locul celei de minerit, cu scopul organizării unei expoziții permanente de eșantioane minerale și minereuri reprezentative pentru bazinul minier Baia Mare, avându-l ca specialist pe Victor Gorduza, muzeograf. În 1974 se achiziționează câteva zeci de ceasuri din colecția lui Benedek Mihai (1914-?), cunoscut meșter ceasornicar din Baia Mare. Azi, colecția de orologie a muzeului are aproximativ 300 de ceasuri, dintre care aproape 200 sunt de la Benedek Mihai. În 1975, în contextul unui plan de dezvoltare a patrimoniului, se achiziționează primele obiecte de minerit din zonele Chiuzbaia și Cavnic; în același an, s-a organizat prima sesiune anuală de comunicări științifice a Muzeului Județean Maramureș, director fiind dr. Valeriu Achim. În 1976 se înființau secția de științe naturale, cu sediu principal în Casa „Ioan de Hunedoara"/Casa „Elisabeta", care avea în grijă întreg fondul de minerale, circa 6000 de eșantioane, și secția tehnică minieră, istoria tehnicii ce cuprindea piesele tridimensionale din domeniul tehnicii miniere, a mijloacelor de transport, a măsurării timpului. Celelalte secții existente erau: istorie, artă, etnografie și artă populară. Începând cu anul 1976 s-au făcut demersuri pentru ca muzeul să

primească un nou sediu în Baia Mare, mai precis pe strada Bicazului numerele 1-3, azi strada Monetăriei, unde funcționa Centrala Minelor și Metalurgiei Neferoase Baia Mare. În 1977 faptul s-a petrecut, iar între anii 1978-1989 au fost efectuate lucrări de reparații pentru ca imobilele să fie adaptate la „cerințele muzeografice". În perioada anilor 1980-1985 prin cercetările de teren efectuate în colaborare cu foști ingineri minieri, Lenghel Gheorghe și Maternik Ștefan, au fost recuperate și achiziționate obiecte specifice mineritului; acestora li se adaugă donațiile făcute periodic de instituții de profil, precum Direcția Minelor (după 1900), Centrala Minelor (anii 1980-1985) sau REMIN (anii 2000). În anul 1980 biblioteca instituției, aflată într-o clădire cu acces din Piața Păcii, structurată în *Fondul documentar* și *Fondul de carte curentă*, este mutată în noul sediu, din strada Monetăriei. *Fondul documentar* cuprinde azi peste 10.000 de volume, databile între secolele XV și XX; între acestea se remarcă fondurile „dr. Schönherr Gyula", „dr. Vasile Lucaciu" și „George Pop de Băsești". Începând cu anul 1980 colecția veche de fotografii este dezvoltată prin campanii de cercetare de teren; se conturează o nouă colecție, cea de negative pe sticlă, aparate de fotografiat și accesorii foto, provenite din studiourile foștilor fotografi băimăreni Szécseny Zoltán și Suba Zoltán. După anii 1980 patrimoniul memorial muzeal se dezvoltă prin crearea unor noi colecții legate de importante personalități locale, precum Alexiu Pocol (1872-1935), om de afaceri băimărean, Teofil Dragoș (1874-1934), avocat din Baia Mare, Gavril și Nicolae Barbul (1879-1943), proprietari din Mocira, memorandiști și oameni politici ai timpului. Între 1996-1998 muzeul recuperează mecanismul orologiului din turnul fostei bisericii „Sfântul Ștefan" din Baia Mare, ceea ce a presupus dezmembrarea pe componente, restaurarea și conservarea, apoi reasamblarea acestuia și expunerea pentru public. În 2000 muzeul din Șișești primește o donație importantă, constituită în colecția „Epaminonda Lucaciu", care completează colecția documentară a fondului memorial „dr. Vasile Lucaciu", amintit anterior. În 2003 patrimoniul muzeului se îmbogățește cu o nouă colecție, cu caracter sportiv, „Colecția Ion P. Pop", care cuprinde materiale și documente referitoare la evoluția sportului în Maramureș din perioada 1970-2006.

În data de 1 octombrie 2006 pe harta muzeologiei românești apăreau prin reorganizarea Muzeului Județean Maramureș următoarele entități: Muzeul Județean de Istorie și Arheologie, Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară și Muzeul Județean de Artă „Centrul Artistic Baia Mare"; fiecare dintre acestea a preluat patrimoniul cultural al secțiilor fostului muzeu județean. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie continuă activitatea secțiilor Istorie și Arheologie. Statistic, patrimoniul muzeului însumează astăzi 85.134 bunuri culturale mobile (arheologie, istorie, fond documentar și fond de carte curentă). Pe lângă clădirea *Monetăriei*, edificată în secolul al XVIII-lea, muzeul mai administrează *Bastionul Măcelarilor*, important monument istoric, care a făcut parte din sistemul de fortificații al orașului medieval Baia Mare. Acesta a reintrat în circuitul turistic în 2011 datorită unui proiect de restaurare. Din 2007 se continuă activitatea editorială prin publicația de specialitate *Marmatia* și prin volumele din seriile *Bibliotheca Marmatia*, *Colecții Muzeale*, *Studii și cercetări maramureșene* și *Muzeul Viu*. Anii 2007-2011 aduc ca noutate proiectul de „Inventariere a siturilor arheologice și a monumentelor istorice din județ" în parteneriat cu Ministerul Culturii și Direcția Județeană

pentru Cultură Maramureș, cu delimitări pentru 575 de situri arheologice înscrise în *Lista Monumentelor Istorice 2004* și identificarea pe teren a 120 de situri noi. Între 2007-2016 muzeul desfășoară programul de cercetare arheologică în necropola tumulară de la Lăpuș „Podanc" (Epoca Târzie a Bronzului), în parteneriat cu Universitățile „Ludwig-Maximilians" din München și „Kardynała Stefana Wyszyńskiego" din Varșovia. În perioada 2009-2015 muzeul a derulat proiectul de cercetare arheologică de la Bozânta Mică „Grind", în parteneriat cu Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca. În 2011 patrimoniul muzeal s-a îmbogățit cu colecția unui medic radiolog băimărean, pasionat numismat, respectiv „Colecția Sasi Nagy Béla" - numismatică cu tematică medicală. În anii 2010, 2011, 2013 s-au derulat proiecte culturale și editoriale cu finanțare nerambursabilă de la Administrația Fondului Cultural Național, precum: „Mari civilizații ale antichității" (reconstituiri istorice și expunere de artefacte originale), „Minerit și civilizație în Maramureș", „Baia Mare în imagini. Stampe și fotografii", „Baia Mare oraș liber regal. Vestigii și mărturii istorice medievale" (din seria *Colecții Muzeale*). Între anii 2012-2019 muzeul derulează proiectul „O arheologie a zonei înalte din Maramureșul istoric", în colaborare cu Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan"din București. Între 2012-2014 s-au desfășurat cercetările arheologice preventive din Baia Mare, punctul Piața Cetății/Țintirim cu rezultate spectaculoase atât în planul cunoașterii, cât și al îmbogățirii patrimoniului muzeal. Începând cu anul 2013 a fost achiziționată „Colecția Suba Zoltán", o impresionantă colecție de clișee pe sticlă și celuloid, care prezintă în principal portrete și grupuri de oameni. În 2014 s-a desfășurat proiectul expozițional și editorial „Baia Mare – 110 ani de activitate muzeală"; în același an intră în patrimoniul muzeului, ca donație, „Colecția Moskovici", cu tematică sportivă. În 2017 și 2018 s-au derulat patru proiecte culturale dedicate Centenarului Marii Uniri, cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii, pentru care instituției muzeale i s-a conferit de către Președintele României, în anul 2020, Medalia Aniversară „Centenarul Marii Uniri". Din anul 2018 Muzeul Județean de Istorie și Arheologie organizează Sesiunea anuală de comunicări științifice, lucrările fiind publicate ulterior în seria *Studii și comunicări științifice*. În 2019, pentru proiectele expoziționale organizate și evaluate de experți străini, muzeul primește 2 stele în celebrul *Ghid Michelin de călătorie în România*. În anii 2019, 2020, 2021 se derulează proiectele editoriale din seria *Muzeul Viu*, realizate cu sprijinul financiar al Municipiului Baia Mare: „Rivulus Dominarum – 690. Vestigii și mărturii istorice medievale", „Povestea lor - Istoria noastră. Personalități băimărene înainte și după 1900", „O istorie ilustrată a orașului Baia Mare. 1800-1950. Mărturii documentare", „Drumul aurului. Afinăria din Baia Mare. Patrimoniu industrial" și „Clădiri, edificii, monumente și statui cu poveste. O altfel de istorie a orașului Baia Mare". În 2019 muzeul a desfășurat cercetări arheologice la Coștiui „Imaș", fiind descoperit unul dintre cele mai nordice castre romane de marș. În anii 2019-2023 s-au desfășurat mai multe proiecte de cercetare arheologică importante în Cheile Lăpușului, la Sălnița „Custura Cetățelei". Între anii 2022-2023 specialiștii muzeului au efectuat cercetări arheologice pe traseul viitoarelor variante ocolitoare ale municipiilor Baia Mare, respectiv Sighetu Marmației.

Custozii Muzeului Orășenesc Baia Mare (1904-1950)

1. Myskovszky Ernö, profesor doctor, custode 1904-1907
2. Schönherr Gyula, academician, doctor în istorie, arhivist, custode 1907-1908
3. Németh Béla, custode 1918
4. Aurel Coza, profesor, custode 1923-1927
5. Ioan Bozga, profesor, custode 1927-1930
6. Emilian Iacob, jurist (?), custode 1930-1931
7. Ioan Ardeleanu, jurist, custode 1932-1933
8. Iacob Emilian, jurist, custode 1933-1934
9. Traian Tănase, profesor, custode 1934-1940
10. Rácz Miklos, profesor, custode 1940-1944

Directorii Muzeului Regional Baia Mare (1950-1968)

11. Szász Carol, profesor, director 1950-1951
12. Károly Zoltán, profesor, director 1951-1953
13. Kovács Elena, critic de artă, director 1953-1961
14. Maria Luțaș, profesoară, director 1962-1963
15. Octavian Bandula, profesor, doctor în istorie, director 1963-1966
16. Aurel Socolan, profesor, doctor în istorie, director 1968-1974

Directorii Muzeului Județean Maramureș (1968-2006)

17. Valeriu Achim, profesor, doctor în istorie, director 1974-1982
18. Ion Igna, profesor, director 1982-2001
19. Man Grigore, profesor, director 2001-2006

Directorii Muzeului Județean de Istorie și Arheologie (din 2006)

20. Lucia Pop, profesor, director interimar 2006
21. Viorel Rusu, profesor, doctor în istorie, director (manager) 2007 – prezent

Încercarea de a prezenta succint și în linii mari 120 de ani de istorie muzeală pare a fi un demers ușor, dar vastitatea activităţiilor culturale, precum și protejarea, restaurarea și expunerea acestui patrimoniu, dar și descrierea acestor activități este una stufoasă și dificil de selectat. În încercarea noastră de a prezenta publicului interesat de aceste activități și nu numai am utilizat atât bibliografia de bază[5], cât și arhivele fotografice ale muzeului, registrele de inventar vechi și noi, am cerut ajutorul colegilor și am apelat la rapoartele de activități ale muzeului, chiar și la arhivă.

[5] Valeriu Achim, *Opt decenii de activitate muzeală la Baia Mare*, în „Scrieri în timp, 1946-2006", Baia Mare, Editura Gutinul, 2007, vol. II, pp. 66-80; Viorel Rusu, Lucia Pop, *Contribuții la istoria muzeului băimărean*, 1898-2014, în „Marmatia", 11, 2014, pp. 103-141.

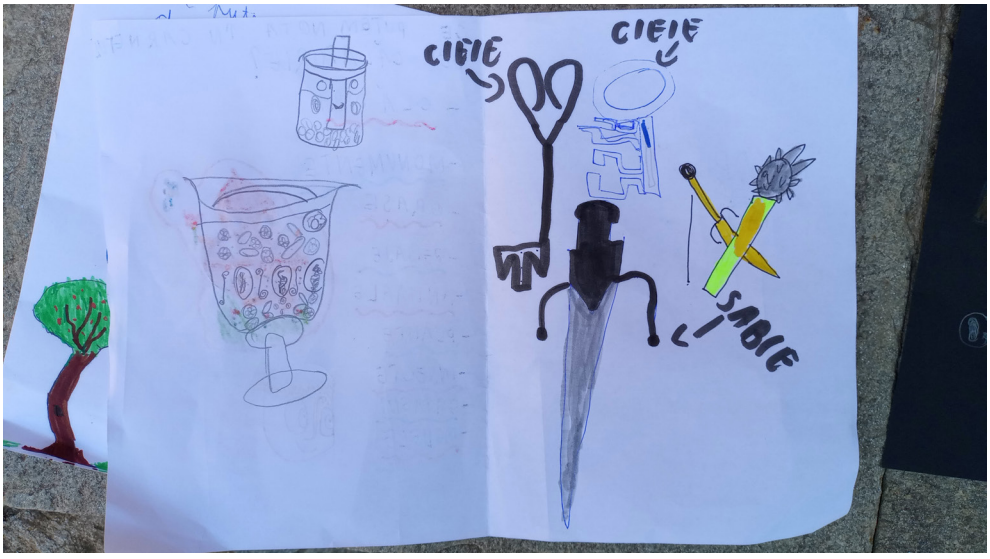
Fotografii din expoziție, Bastionul Măcelarilor

Vernisajul expoziției la Bastionul Măcelarilor, 10 iulie 2024
și detaliu din expoziție

Atelier cu copiii pentru tema Carnetul de călătorie
și desene realizate după obiectele din expoziție

Vernisajul expoziției la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș,
3 octombrie 2024 și fotografie din expoziție

Detalii din expoziție

GHIDUL COLECȚIILOR MUZEULUI ORĂȘENESC BAIA MARE/ UTMUTATÓ A NAGYBÁYAI VÁROSI MŰZEUM GYŰTEMĘNYEIHEZ (1904)

Viorel RUSU*
Lucia POP**

Abstract: The Guide to the Collections of the Baia Mare Town Museum. *Was first published on the occasion of the museum's opening, under the patronage of the Baia Mare Museum Association, on June 19 1904. Printed by the Athenaeum Joint-Stock Company for Literature and Typography in Budapest, in Hungarian (Utmutató a Nagybányai Városi Múzeum Gyüjteményeihez), the Guide was translated into Romanian for the first time in June 2024, for the anniversary events marking 120 years since the town museum's opening. The present work fits into the line of cultural dialogue so necessary within a multicultural community such as that of Baia Mare, where the exchange of ideas, grounded in objective realities, can only bring benefits to all those concerned. Starting from 1904, the artefacts that visitors could see in the two rooms of the town museum belonged to collections structured into five fields (according to the museum's founder, Schönherr Gyula): historical, archaeological, and decorative arts artefacts; fine arts; folk art; natural sciences; and the library. Today, the partially preserved original collections are part of the heritage of the county museums in Baia Mare.*

Keywords: *Baia Mare, museum, guide, collection, Schönherr Gyula, Vilibald Semayer*.

Pentru istoria culturală (dar nu numai) a orașului Baia Mare, *Ghidul colecţiilor Muzeului Orăşenesc Baia Mare,* editat cu ocazia deschiderii muzeului spre vizitare, sub patronajul Asociaţiei Muzeale Băimărene[1], la 19 iunie 1904, constituie o lucrare fundamentală. Tipărit de Societatea pe acţiuni pentru Literatură şi Tipografie Athenaeum, Budapesta, în limba maghiară (*Utmutató a Nagybányai Városi Múzeum Gyüjteményeihez*), *Ghidul* a fost tradus în limba română pentru prima oară în iunie 2024, în contextul desfășurării unor activități aniversare prilejuite de împlinirea a 120 de ani de la deschiderea muzeului orășenesc.

Cartea reprezintă nu doar o raritate bibliofilă, ci și un reper documentar esențial în devenirea culturală a comunității. De aceea, am considerat că proiectul de a edita acest ghid în format bilingv (traducerea românească și originalul în limba maghiară), la 120 de ani de la apariție (1904-2024), constituie în sine un element de normalitate și civilizație citadină.

* Manager, doctor în istorie, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: viorelrusu70@yahoo.com.
** Muzeograf, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș;
e-mail: lucipop50@yahoo.com.

[1] Asociaţia Muzeală Băimăreană a fost înființată la 31 august 1899, prin grija istoricului băimărean Schönherr Gyula (1864-1908), membru corespondent al Academiei de Științe Ungare, personalitate marcantă din domeniul cercetării istorice, dar și al culturii în general.

Lucrarea se înscrie în linia dialogului cultural atât de necesar la nivelul unei comunități multiculturale, precum cea băimăreană, în care schimbul de idei, bazat pe realități obiectivate de opere, cum ar fi cea la care ne referim, nu poate decât să aducă beneficii tuturor celor interesați. Am folosit termenul de „lucrare fundamentală" atunci când ne-am referit la *Ghidul* din 1904 pentru că, datorită trecerii timpului, opera aceasta a devenit o sursă de primă importanță pentru cunoașterea realităților culturale de la începutul secolului al XX-lea. Cu precădere a bunurilor culturale care formau colecțiile expuse publicului în Muzeul Orășenesc Baia Mare începând cu 19 iunie 1904.

Patrimoniul deţinut de muzeu în anii 1904-1905 a fost de aproximativ 7000 de piese, conform registrelor de inventar, fiind structurat în colecţii de arheologie, istorie, numismatică, artă, artă maufacturieră, ştiinţele naturii, bibliotecă şi arhivistică. În perioada următoare, până în jurul anilor 1920, acest patrimoniu a crescut cu aproximativ 1000 bunuri muzeale[2].

Aceste bunuri, din care multe se păstrează, constituie fundamentul patrimonial al muzeelor care există astăzi în urbe, baza pe care ele s-au dezvoltat. De asemenea, pentru multe teme actuale de cercetare a patrimoniului muzeal sau de derulare a procedurii de clasare a bunurilor culturale în cele două categorii juridice (Fond și Tezaur), această publicație, împreună cu vechile registre de inventar, constituie o importantă sursă de documentare și un instrument de lucru pentru cercetători, cu precădere pentru muzeografi. Ei au datoria de a cunoaște de unde s-a pornit în devenirea unei instituții fundamentale pentru orice societate modernă, respectiv Muzeul.

În același context, oarecum justificativ, insistăm asupre faptului că acest ghid muzeal se adresează oricărui cititor onest interesat de trecutul comunității căreia îi aparține. Lucrarea nu și-a propus să realizeze doar o înșiruire a categoriilor de bunuri culturale structurate în colecții științifice în muzeul deschis în anul 1904. Prin referirile documentate la trecutul urbei băimărene și a împrejurimilor, dar și prin considerațiile de ordin social asupra importanței muzeelor, *Ghidul* se înscrie în rândul operelor care aparțin domeniului istoriei culturale, ceea ce îi sporește valoarea.

Ediția tipărită în iunie 2024 reproduce publicația apărută în anul 1904, fotocopiată, însoțită de traducerea în limba română realizată de colaboratorul nostru apropiat, arhivistul Adalbert Balogh, excelent cercetător, pe baza surselor primare (în special a documentelor), a istoriei locului, dar nu numai. Îi mulțumim și aici, adăgând prețuirea sinceră pentru opera sa istoriografică.

Conținutul *Ghidului* tipărit în anul 1904 este structurat astfel: *Introducere* (redactată de Schönherr Gyula, președintele Asociației Muzeale Băimărene); *Plimbare prin muzeu* (capitol redactat de Vilibald Semayer); Camera I (*Vestigii din epoca primitivă, Mărturii romane şi egiptene, Monede vechi şi medalii comemorative, Documente privilegiale ale istoriei Băii Mari, Vestigiile bisericii Sfântul Ștefan, Mărturii ale mineritului şi monetăriei băimărene, Mărturii bisericeşti, Alte mărturii ale vieţii orăşeneşti*); Camera a II-a (*Colecţia de arte plastice, Materiale de arte*

[2] Viorel Rusu, Lucia Pop *Contribuţii la istoria muzeului băimărean 1898-2014,* în „Marmatia", nr. 11, 2014, pp.104-114.

decorative şi de bresle, Colecţia de artă populară); Coridorul (*Vestigii din piatră, Arme de apărare ale oraşului*).

Din simpla parcurgere a cuprinsului lucrării ne putem da seama despre caracterul științific al organizării expoziționale, rezultat al structurării colecțiilor bunurilor culturale pe cincii domenii: biblioteca, mărturiile istorice, arheologice și de artă decorativă, artele plastice, arta populară, științele naturii (conform lui Schönherr Gyula). Colecțiile de atunci, parțial păstrate, se regăsesc astăzi în patrimoniul muzeelor județene din Baia Mare (Istorie și Arheologie, primele două domenii enumerate; Artă, al treilea domeniu; Etnografie și Artă Populară, al patrulea; Mineralogie, cel de-al cincilea domeniu).

Așadar, fundamentul patrimonial al muzeelor de astăzi îl constituie colecțiile Muzeului Orășenesc Baia Mare, actul fondator de atunci fiind esențial pentru construcțiile instituționale ulterioare.

Dar cum s-au constituit acele colecții? Care a fost demersul organizațional care a făcut posibilă deschiderea unei instituții culturale atât de elevate în anul 1904?

Vom încerca să răspundem succint la aceste întrebări, având la bază cele scrise în *Ghid* de autorii menționați deja (Schönherr Gyula, Vilibald Semayer).

Primul la care ne-am referit (Schönherr Gyula) constata că ideea înființării muzeului orășenesc băimărean a fost o dorinţă mai veche a intelectualilor locului, care a prins contur în vara anului 1898; un an mai târziu (la 31 august 1899) a luat fiinţă Asociaţia Muzeală Băimăreană, care şi-a început activitatea în 1900 (după confirmarea de către autoritățile centrale a statutului asociației).

A fost nevoie – subliniază autorul – „de o muncă de trei ani şi jumătate pentru ca ideea să devină realitate şi pentru a fi în stare să adunăm într-o colecţie ordonată şi să prezentăm publicului larg, vestigiile istorice de odinioară şi produsele vieţii culturale de azi ale oraşului”[3]. Președintele asociației observa că perioada a fost „relativ scurtă pentru înfiinţarea unei instituţii culturale de masă care are ca scop nu asigurarea îndeplinirii cerinţelor zilnice ale traiului, ci ale celor spirituale înalte; dezvoltarea lentă dar sigură – care a caracterizat istoricul acestei instituţii culturale – demonstrează trăinicia şi profunzimea dorinţei intelectualilor pentru a avea un aport cât mai însemnat în mișcarea începută pe plan naţional la sfârşitul secolului precedent, în interesul înjghebării colecţiilor publice”[4].

Stăruința „şi-a găsit exprimarea strălucită prin hotărârea adunării generale a comunităţii oraşului liber regal Baia Mare din 10 iunie 1899 prin care s-a stabilit ca, din colecţiile sale arhaice de vestigii istorice şi de cărţi să înfiinţeze un *muzeu orăşenesc* şi, în limita posibilităţilor sale materiale, să aibă grijă de întreţinerea şi îmbogaţirea acestuia”.

Așadar, înființarea instituției a fost un proiect important, inițiat de intelectuali și asumat de comunitatea băimăreană. O lecție de spirit civic, valabilă și astăzi.

În anul 1903 Schönherr Gyula a fost ales președinte al Asociației și a reușit, din postura de secretar referent la Inspectoratul Național al Muzeelor și Bibliotecilor,

[3] *Ghidul colecţiilor Muzeului Orăşenesc Baia Mare*, Budapesta, 1904 / *Utmutató a Nagybányai Városi Múzeum Gyüjteményeihez*, Budapest, 1904. Ediție îngrijită, note și comentarii:Viorel Rusu, Lucia Pop, Baia Mare, 2024, p. 5.

[4] *Ibidem*.

să atragă și resurse guvernamentale pentru Muzeu. Acestea se adăugau donațiilor valoroase din partea unor membri ai comunității băimărene, exemplul său personal fiind un imbold și în această privință. Instituțiile locale, deopotrivă ecleziastice și civile au susținut demersul, prin importante donații. Lăsăm cititorului plăcerea de a descoperi, în primele pagini ale *Ghidului,* numele celor mai generoși donatori.

Un alt aspect care surprinde plăcut este modul în care creatorii instituției au gândit rolul și locul muzeului în societate. Vom face apel la Vilibald Semayer care, în capitolul *Plimbare prin muzeu* din *Ghid,* scria: „Scopul şi destinaţia muzeelor constau în colecționarea, pe baza principiilor ştiinţifice, atât a obiectelor naturii cât şi a totalității bunurilor culturale ca produse ale gândirii şi activităţii umane, precum și în prezentarea în mod permanent şi de înţeles pentru toată lumea, pentru ca celor care le văd pe acestea după oboselile lor zilnice, să le fie de învăţătură şi de recreaţie spirituală”[5]. Concepția de atunci își păstrează și astăzi actualitatea.

Ediția *Ghidului*, pusă la dispoziția publicului în iunie 2024 cuprinde și câteva note de subsol referitoare la anumite bunuri culturale reprezentative pe care publicul le-a putut admira în urmă cu 120 de ani și care se păstrează și azi în colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș.

Publicația se dorește a fi un omagiu sincer adus celor care au construit această instituție fundamentală pentru comunitate, fondatorilor și donatorilor, dar și celor care au făcut posibilă dezvoltarea colecțiilor muzeale și a instituțiilor muzeale băimărene.

Adăugăm un gând de prețuire și mulțumiri personalului de specialitate (directori, muzeografi, conservatori, restauratori, custozi, supraveghetori), personalului de suport economic și logistic din instituțiile muzeale care se originează în Muzeul Orășenesc Baia Mare și care, în cei 120 de ani de existență muzeografică instituționalizată, au reușit să împlinească menirea atât de sugestiv formulată în 1904.

***

Apariția lucrării *Ghidul colecţiilor Muzeului Orăşenesc Baia Mare. Utmutató a Nagybányai Városi Múzeum Gyüjteményeihez* a fost posibilă datorită implementării de către Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș a unui proiect cultural cu finanțare nerambursabilă (la care s-a adăugat contribuția Muzeului) în contextul sesiunii organizate de Municipiul Baia Mare în 2024. Echipa proiectului: Oana Leșiu, muzeograf-coordonator proiect; dr. Viorel Rusu, muzeograf-director; Lucia Pop, muzeograf; dr. Sorana Mișca, muzeograf; Luca Minerva, conservator; Zamfir Șomcutean, conservator; Monica Ghiman, conservator; Monica Dobrican, conservator; Cristina Pop, responsabil financiar.

Dedicat sărbătoririi celor 120 de ani de existență muzeografică instituționalizată la Baia Mare proiectul a inclus, pe lângă publicarea acestui volum, organizarea unei expoziții tematice în care au putut să fie văzute bunuri culturale expuse cu prilejul deschiderii Muzeului Orășenesc Baia Mare la 19 iunie 1904.

[5] *Ibidem,* p. 6.

Plimbare vizuală prin Muzeu, Baia Mare, 19 iunie 1904

MUZEUL ORĂȘENESC BAIA MARE
PLIMBARE PRIN MUZEU

CAMERA I -A

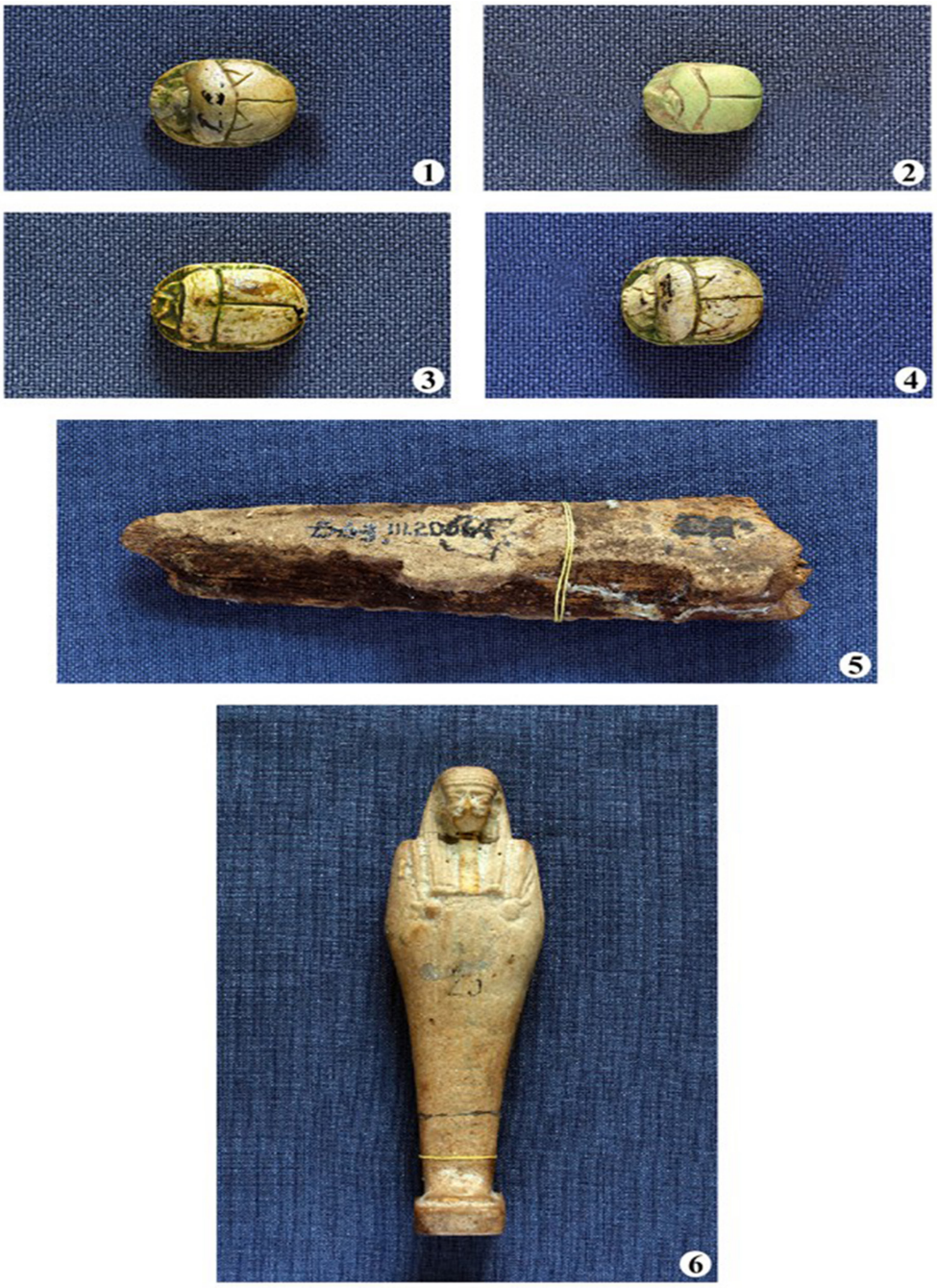

Planșa 1. Vestigii din epoca primitivă

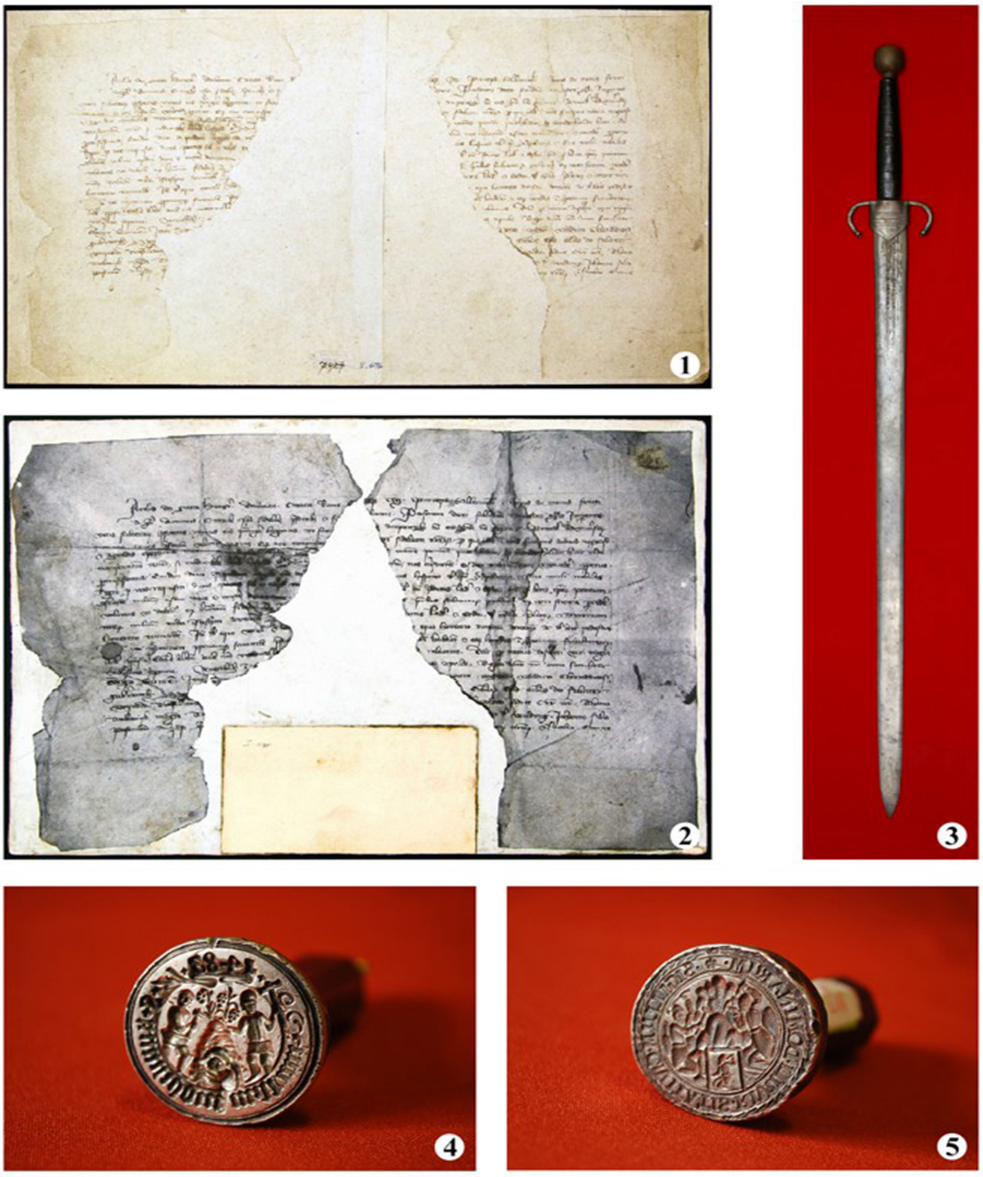
1, 2. Dălți din piatră descoperite la Apa (jud. Satu Mare), Epoca Neoliticului.
3. Daltă din piatră, fragment, descoperit la Ilba (jud. Maramureș), Epoca Neoliticului.
4. Topor perforat, fragment, descoperit la Ilba (jud. Maramureș), Epoca Neoliticului.
5. Topor de luptă cu disc și spin, descoperit la Lăpușel (jud. Maramureș), Epoca Bronzului.

Planșa 2. Mărturii romane
1, 2. Opaițe romane. **3.** Fragmente de mozaic roman
4. Fragment de ceramică romană de tip „terra sigillata" (lut decorat cu mici imagini în relief). **5.** Fragment (cap de femeie) statuetă de tip Tanagra (figurină din lut ars)

Planșa 3. Mărturii egiptene
1-4. Scarabei, amulete din os.
5. Fragment de lemn pictat dintr-un sarcofag egiptean.
6. Statuetă din alabastru reprezentând o divinitate egipteană.

Planșa 4. Documente privilegiale ale istoriei Băii Mari

1-2. Diploma privilegială emisă de cancelaria regelui Ungariei Carol Robert de Anjou în anul 1327, fotocopie, 1904. **3.** Paloșul orașului, atelier spaniol (Toledo), secolul XVI. **4.** Tipar de sigiliu al orașului Baia Mare, argint, 1483.
Inscripţia: S/igillum/RIVULI DOMINARUM, Sigiliul Râul Doamnelor.
5. Tipar de sigiliu al orașului Baia Mare, nedatat, argint, secolul XVII. Inscripția: SIGILLUM CIVITATIS RIVULI DOMINARUM,
Sigiliul orașului Râul Doamnelor

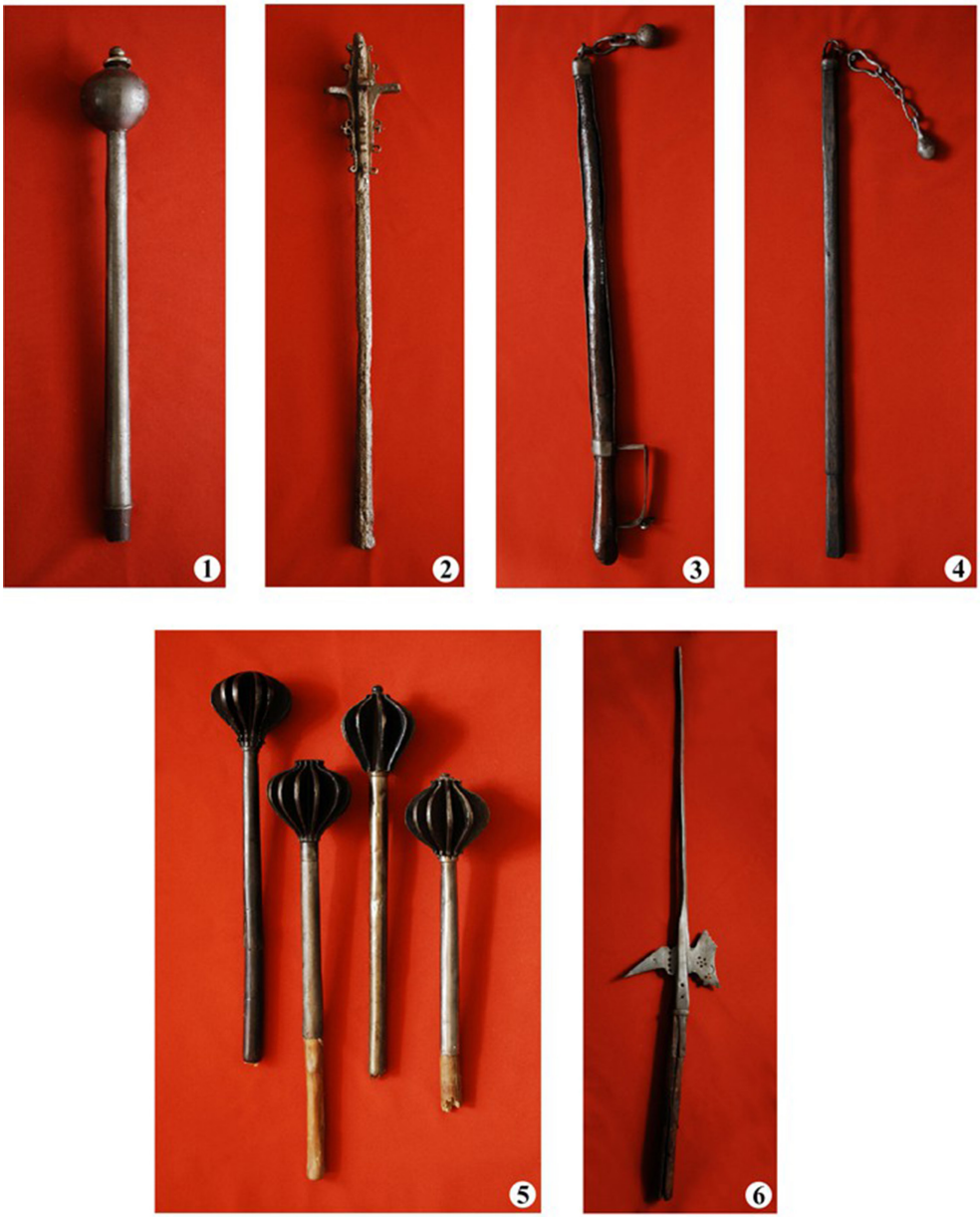

Planșa 5. Vestigii ale Bisericii Sfântul Ștefan
1. Isus rugându-se pe Muntele Măslinilor, basorelief, piatră.
2. Iuda în Grădina Ghetsimani trădându-l pe Isus, bosorelief, piatră.
3. Detaliu de arhitectură gotică (rozeta), pe latura de vest a Turnului Sf. Ștefan, fotografie, sfârșitul secolului XIX. **4.** Cavaler medieval, basorelief, latura de sud a Turnului Sf. Ștefan, fotografie, sfârșitul secolului XIX **5.** Biserica gotică
în ruine. Desen în creion, autor Zsigmond Pap de Törökfalva/Buteasa, 1842.

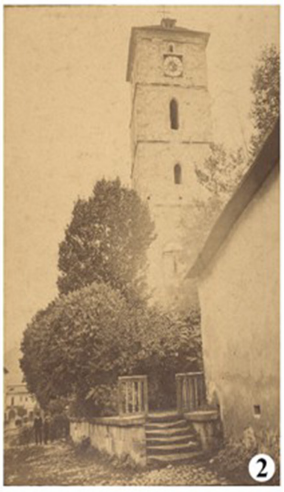

Planșa 6. Mărturii ale mineritului și monetăriei băimărene
1-2. Opaițe de ceramică, secolele XVI-XVIII.
3. Creuzete (vase de probă), secolul XIX, copii.
4. Cântar folosit în monetărie, secolele XVIII-XIX.
5-7. Truse cu greutăți, folosite în monetărie, secolele XVIII-XIX.
8. Tipar de sigiliu al Inspectoratului Superior Minier, secolul XVIII.

Planșa 7. Alte mărturii ale vieții orășenești
1. Buzdugan sferic, secolele XVI-XVII.
2. Buzdugan gotic, secolele XIV-XV.
3-4. Buzdugane cu lanț, secolele XVI-XVII.
5. Buzdugane lamelate, secolele XVI-XVII.
6. Halebardă, secolul XVI.

Planșa 8. Alte mărturii ale vieții orășenești. „Priviri" din orașul Baia Mare
1. Piața Unirii, fotografie, anul 1866
2. Turnul Sf. Ștefan, fotografie, anii 1880-1890
3. Piața Centrală, latura de sud, fotografie, anii 1880-1890
4. Piața Cetății, fotografie, anii 1880-1890
5-6. Piața Centrală, vedere spre sud-est, sfârșitul secolului XIX

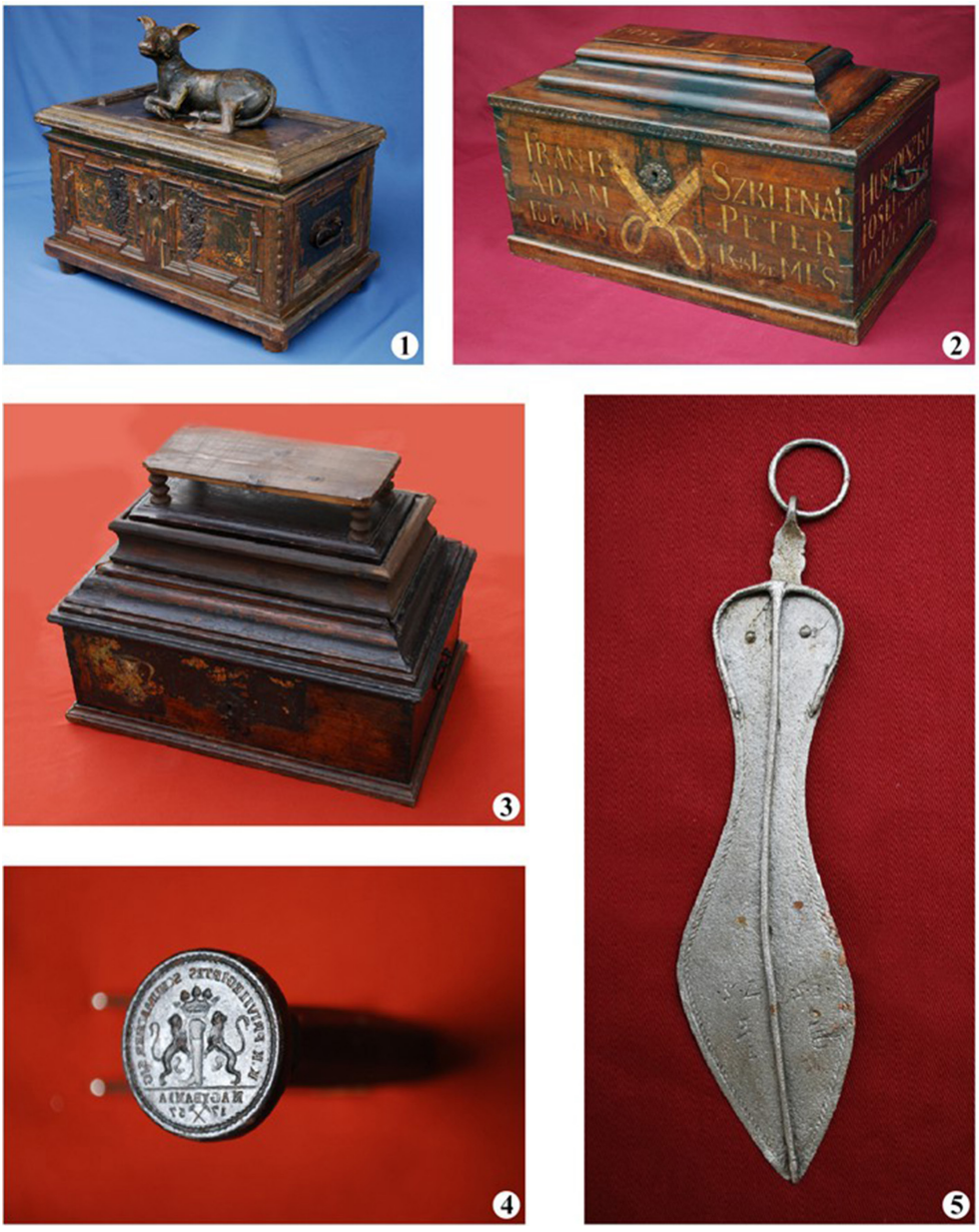
Planșa 9. Colecția de arte plastice

1. Copii după operele unor pictori universali. Materiale de arte decorative și de bresle.

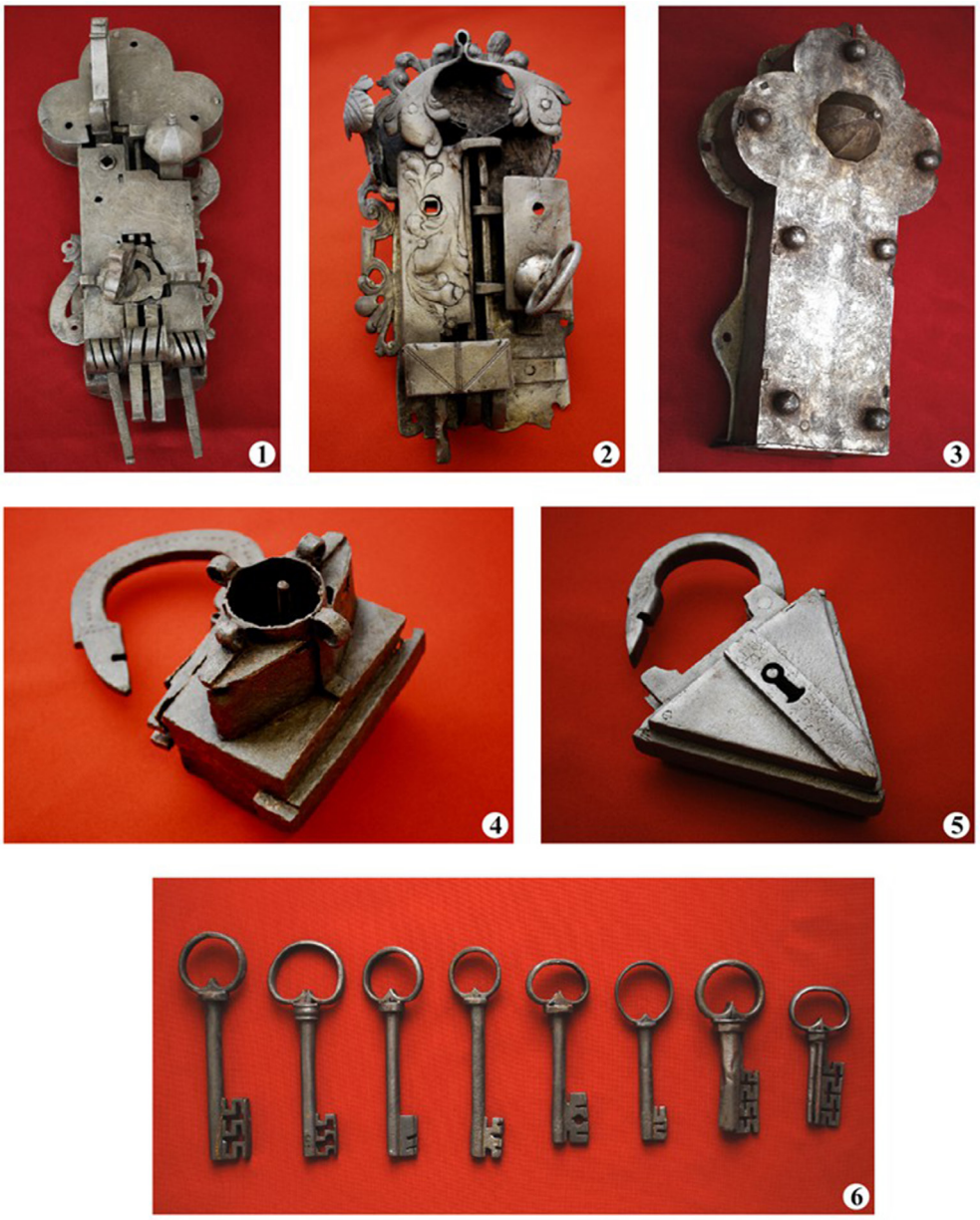
2. Sfeșnic cu inscripţia „VÁROSÉPAPZABO JANOS TEOMEOSVÁRBWL 1595” („Al orașului, adus de la Timișoara de Ioan Papzabo, 1595”).

3. Farfurie de cositor din anul 1721, aparţinând breslei cuţitarilor din Baia Mare

4. Glob pământesc, secolul XVIII.

Planșa 10. Mărturii de bresle
1. Lada breslei măcelarilor din Baia Mare, secolul XVI
2. Lada breslei croitorilor din Baia Mare, 1800
3. Lada breslei olarilor din Baia Mare, 1784
4. Tipar de sigiliu, breasla cizmarilor din Baia Mare, 1757
5. Emblema breslei cizmarilor din Baia Mare, 1575

Planșa 11. Mărturii de bresle
1-3. Zăvoare masive de porți, secolele XVII-XVIII.
4-6. Lacăte și chei, secolele XVII-XVIII.

Planșa 12. Componente de armură medievală secolul XVIII
1. Cuirasă față. **2.** Cuirasă spate. **3.** Coif.
4. Coif. **5.** Mănușă. **6.** Obrăzare.

Planșa 13. Vestigii din piatră
1-3. Vestigii arhitectonice din Biserica gotică „Sfântul Ștefan”.
Arme de apărare ale orașului
4-7. Arme de foc, secolele XVI-XVIII.